M. TULLII CICERONIS

SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

C. F. W. MUELLER.

PARS I

OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. I.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXC.

M. TULLII CICERONIS
OPERA RHETORICA

RECOGNOVIT

GULIELMUS FRIEDRICH.

VOL. I

CONTINENS

LIBROS AD C. HERENNIUM ET DE INVENTIONE.
MEMORABILIA VITAE CICERONIS PER ANNOS DIGESTA
PRAESCRIPTA SUNT.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXC.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

MEMORABILIA

VITAE CICERONIS

PER ANNOS DIGESTA.

Anni U. C. Varr.	Anni ante Chr. nat.		Anni Ciceronis.
648	106[1]	Coss. *C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio.*[2] M. Tullius Cicero natus Arpini[3] a. d. III. Nonas Ianuarias[4], patre M. Tullio Cicerone, matre Helvia.[5] Marius in Numidia bellum gerit contra Iugurtham. — Cn. Pompeius Magnus natus prid. Kal. Oct.	1
649	105	Coss. *P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius.* Iugurtha L. Cornelio Sullae, Marii quaestori, vinctus traditur, ab eoque ad Marium deducitur.	2
650	104	Coss. *C. Marius II., C. Flavius Fimbria.* C. Marius Kal. Ian. de Iugurtha triumphat. Bellum adversus Cimbros et Teutonos decernitur.	3

1) In annis ante Christum natum, quo vitaretur confusio, secuti sumus vulgarem rationem, id est Almeloveenii et St. Allaisii (*Art de vérifier les dates avant l'ère chrétienne.* Paris. 1819.), ex qua Christus natus est a. u. c. 754. Varron. Alii numerant ex anno Varroniano 751., ita ut a nostris numeris in *Memorabilibus vitae Ciceronis* apud Schuetzium et Matthiaeum in Epistolis Cic. terni anni deducendi sint. Noster igitur annus a. Chr. n. 106 illis est 103., noster 43., quo Cicero occisus est, 40. Vera autem ratio a Sanclementio et Idelero demonstrata haec est, ut Christus natus sit a. u. c. 747. Varr.
2) Brut. 161. 3) Legg. II, 1. 4) ad Att. VII. 5, 3. XIII. 42, 2.
5) Ad Fam. XVI. 26, 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
651	103	Coss. *C. Marius III., L. Aurelius Orestes.* Hunc annum Marius in apparando bello Cimbrico consumit.	4
652	102	Coss. *C. Marius IV., Q. Lutatius Catulus.* C. Marius Teutonos et Ambronas ad aquas Sextias prope Massiliam vincit. — Antonius orator maritimos praedones persequitur. Archias poëta Romam venit.[1] Q. Cicero Marci frater nascitur.	5
653	101	Coss. *C. Marius V., M'. Aquilius.* M'. Aquilius cos. adversus fugitivos in Siciliam missus, bello servili, Athenione duce interfecto, finem imponit. Propter huius belli memoriam idem, cum a L. Fufio de repetundis accusatus esset, defendente Antonio, absolutus est. — C. Marius cos. cum Q. Lutatio Catulo procos. Cimbros ad Athesin fluvium proelio vincit.	6
654	100	Coss. *C. Marius VI., L. Valerius Flaccus.* L. Appuleii Saturnini trib. pl. et C. Servilii Glauciae seditio; uterque interficitur. Is Q. Metello Numidico, quod in eius legem agrariam iurare nollet, diem dixit, qui urbe maluit quam sententia decedere	7
655	99	Coss. *M. Antonius* (orator), *A. Postumius Albinus.* Q. Metellus Numidicus rogatione Q. Calidii trib. pl. in civitatem restituitur.	8
656	98	Coss. *Q. Caelius Metellus Nepos, T. Didius.* Lex Caecilia Didia, qua iubentur leges per trinundinum promulgari et cavetur de duabus aut pluribus rebus non una lege coniungendis (ne quis per saturam ferret).	9
657	97	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus.* Censores L. Valerius Flaccus et M. Antonius orator lustrum faciunt.	10
658	96	Coss. *Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.* Ptolemaeus Apion, rex Cyrenarum, testamento populum Romanum heredem facit.	11
659	95	Coss. *L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.* Lex Licinia Mucia, lata de civitate, ne quis	12

1) pro Archia 5.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		sit pro cive, qui non sit civis, praecipua belli Marsici causa.	
660	94	Coss. *C. Caelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.*	13
661	93	Coss. *C. Valerius Flaccus, M. Herennius.*	14
662	92	Coss. *C. Claudius Pulcher, M. Perperna.*	15
663	91	Coss. *L. Marcius Philippus, Sex. Iulius Caesar.* Cicero toga virili sumpta ad Q. Mucium Scaevolam augurem deducitur.[1] M. Livius Drusus trib. iudicia ab equitibus ad senatum transferre cupit. Idem socios et Italicos populos ad spem civitatis Romanae sollicitat; mox autem a Q. Vario e foro rediens in atrio domus suae cultello vulneratus moritur. Eodem anno moritur L. Crassus orator.[2]	16
664	90	Coss. *L. Iulius Caesar, P. Rutilius Lupus.* Bellum oritur sociale seu Marsicum. Deficientibus ob negatam civitatem sociis Italis Q. Varius legem tulit, ut quaereretur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent, sed senatus decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicia exercerentur.	17
665	89	Coss. *Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.* Cicero in bello Marsico tiro est in Cn. Pompeii cos. exercitu.[3] Hoc anno lege Plotia, lata a M. Plautio Silvano trib. pl., iudicia cum senatoribus et equitibus communicata sunt. Idem trib. pl. legem tulit de vi armatis hominibus, ut de eius capite quaereretur, qui vim fecisset.	18
666	88	Coss. *L. Cornelius Sulla*, Q. *Pompeius Rufus.* P. Sulpicius trib. pl. auctore Mario perniciosas leges promulgat; Q. Pompeii consulis filium, Sullae generum, occidit. Sulla cum exercitu venit ad urbem. P. Sulpicius occiditur. Marius primum Minturnas, deinde in Africam fugit.[4] Sulla, rebus in urbe compositis, ad bellum Mithridaticum proficiscitur. Q. Pompeius cos. in castra adversus Marsos	19

1) Lael. 1. Brut. 306. De Cicerone puero cfr. etiam de Or. II. 1. 2) Cfr. de Or. III. 1. 2. 3) Phil. XII. 27. 4) pro Planc. 26. Vell. Pat. II, 19.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		profectus Cn. Pompeii procos. hortatu, cui succedere in imperio debebat, a militibus occiditur. Cicero Romae operam dat Phaedro Epicureo,[1] deinde Philoni, Academiae principi.[2] Scaevola augure mortuo se confert ad Q. Mucium Scaevolam Pontificem.[3]	
667	87	Coss. *Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna.* Cinna cos. legibus per vim latis a collega Cn. Octavio urbe expellitur, eique senatus magistratum abrogat, L. Cornelium Merulam sufficit. Ille autem Italicas civitates sollicitat, App. Claudii exercitum in potestatem suam accipit, Marium cum reliquis exsulibus revocat. Quo facto hic ad urbem cum exercitu accedit atque captam caedibus et rapinis vastat. Multi senatores, in iisque clarissimi viri, Q. Catulus, M. Antonius, C. et L. Caesares fratres trucidantur.[4] Cornelius Merula se consulatu abdicat sibique venas incidit. Cicero Romae Apollonio Moloni Rhodio, clarissimo rhetori, operam dat,[5] apud Stoicum Diodotum cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialecticis exercetur; cum M. Pisone et Q. Pompeio, aliis cotidie Latine aut Graece declamitat.[6]	20
668	86	Coss. *L. Cornelius Cinna II., C. Marius VII.* Marius cos. Idibus Ian. moritur.[7] Ei suffectus L. Valerius Flaccus, a Cinna missus, ut Sullae ad bellum Mithridaticum succederet, in Asiam traicit. Hoc fere tempore Cicero scripsit libros Rhetoricorum, quorum duo supersunt de Inventione.[8] Xenophontis Oeconomicum et aliquot Platonis dialogos e Graeco in Latinum convertit;[9] Arati Phaenomena Latinis versibus reddidit;[10] quando poema Pontium Glaucum	21

1) ad Fam. XIII. 1, 2. 2) Brut. 306. 3) cf. de Q. Mucio Brut. 147 sqq. de Or. I. 180, 229, 244. III, 10. de nat. deor. III, 87. Vell. Pat. II, 26. 4) Tusc. V. 55. de Or. III. 9. 5) Brut. 307. 6) Brut. 309. 7) de Nat. Deor. III, 81. 8) de Or. I, 5. 9) de off II, 87. 10) de nat. deor. II, 104.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		et carmen heroicum Marii nomine inscriptum condiderit, incertum est.[1]	
669 et 670	85 et 84	Coss. *L. Cornelius Cinna III., Cn. Papirius Carbo.* Coss. *Cn. Papirius Carbo II., L. Cornelius Cinna IV.* Sulla bellum cum Mithridate feliciter gerit.	22 et 23
671	83	Coss. *L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Iunius Norbanus Bulbus.* Sulla pace cum Mithridate facta in Italiam redit, C. Norbanum cos. proelio vincit. Scipio alter cos. ad Teanum cum exercitu profectus cum Sulla de pacis et rei publicae ordinandae condicionibus agit,[2] de quibus cum inter eos haud convenisset, exercitus Scipionis signa ad Sullam transfert; ipse cum filio solus in castris relictus a Sulla dimittitur et Massiliam abit exsulatum.[3] Capitolium de caelo tactum conflagrat.	24
672	82	Coss. *C. Marius C. F., Cn. Papirius Carbo III.* L. Damasippus praetor auctore Mario cos. omnem nobilitatem trucidat. Sulla fuso ad Sacriportum exercitu in urbem venit, inimicos fuga elapsos proscribit, eorumque bona publicat. Deinde praesidio urbi imposito Cn. Carbonem,[4] alterum consulem, aliquot proeliis vincit, quem mox, in Siciliam elapsum, Cn. Pompeius captum interfecit. Postremo reliquos Marianae factionis duces, Carinatem, Damasippum, C. Marcium Censorinum cum sociis ingenti pugna superat. Quo facto in urbem redit et magna civium multitudine crudelissime trucidata *dictator* ab interrege L. Valerio Flacco lege ad populum lata creatur;[5] quam dictaturam per aliquot annos tenet, consules tamen creari passus.	25
673	81	Coss. *M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.* Sulla rem publicam novis legibus constituit. Cn. Pompeius, bello in Africa cum Domitio	26

1) Plut. Cic. 1. de leg. I, 1. 2) Phil. XII, 27. 3) pro Sestio 7. 4) ad Fam. IX, 21. extr. 5) de lege agr. III, 5.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		et Hiarba rege Numidiae confecto, XXVI. annos natus eques triumphat. Cicero orationem habet *pro P. Quinctio.* Eodem tempore Moloni Rhodio qui legatus ad senatum venerat, rursus operam dat.[1]	
674	80	Coss. *L. Cornelius Sulla II., Q. Caecilius Metellus Pius.* Cicero defendit Sex. Roscium Amerinum parricidii reum.[1]	27
675	79	Coss. *P. Servilius Vatia Isauricus, App. Claudius Pulcher.* Sulla se dictatura abdicat. Cicero Arretinae mulieris libertatem contra Cottam defendit.[2] Deinde proficiscitur in Graeciam. Athenis Antiocho Ascalonitae operam dat; Phaedrum et Zenonem Epicureos audit, apud Demetrium Syrum dicendi magistrum exercetur.[3]	28
676	78	Coss. *M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.* L. Cornelius Sulla moritur.[4] M. Lepidus cos. in Galliam provinciam sibi decretam profectus acta Sullae rescindere et proscriptos revocare conatur, exercitu ad urbem admoto; unde a Catulo cos. et Cn. Pompeio repulsus exsul in Sardinia moritur. Cicero Asiam peragrat operamque dat Menippo Stratonicensi, Xenocli Adramytteno, Aeschylo Gnidio, Dionysio Magneti rhetoribus. Rhodi apud Apollonium Molonem Graece declamitat et Posidonium philosophum Stoicum audit.[5]	29
677	77	Coss. *D. Iunius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus Livianus.* Cn. Pompeius mittitur contra Sertorium. Cicero ex itinere reversus Terentiam uxorem ducit.	30
678	76	Coss. *Cn. Octavius.*[6] *C. Scribonius Curio.* In Hispania adversus Sertorium acerrime pugnatur.	31

1) Brut. 312. cfr. de Off. II, 51. 2) pro Caec. 97. 3) Brut. 315. de Fin. I, 16. De mysteriis Eleus. cfr. de legg. II, 36. 4) de Sulla cfr. de Fin. III, 75. Off. II, 27 sqq. de legg. I, 42. II, 56. III, 22. 5) Brut. 316. Plut. Cic. 4. 6) de Fin. II, 93.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero causas complures in foro agit, in primis orationem habet pro *Roscio Comoedo.*[1] Deinde quaesturam petens in comitiis tributis cunctis suffragiis quaestor fit.[2]	
679	75	Coss. *L. Octavius, C. Aurelius Cotta.*	32
		Cicero quaestor in Sicilia Lilybaetanus praetore Sex. Peducaeo.[3]	
680	74	Coss. *L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.*	33
		M. Antonius Creticus, M. triumviri pater curationem orae maritimae nactus Siciliam aliasque provincias depopulatur, deinde Cretensibus bello illato, re male gesta moritur.	
		Cicero ex quaestura Siciliensi Romam redit.[4] Eodem anno Scamandrum libertum et C. Mustium defendit.[5]	
681	73	Coss. *M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Varus.*	34
		In Italia bellum a gladiatoribus excitatur duce Spartaco. L. Lucullus bellum contra Mithridatem gerit, Cyzicum urbem obsidione liberat.	
682	72	Coss. *L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.*	35
		Lucullus Mithridatem in Pontum persequitur. Spartacus utrumque consulem proelio vincit.	
683	71	Coss. *Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus Sura.*	36
		Mithridates ad generum suum Tigranem in Armeniam fugit. Spartacus a M. Licinio Crasso[6] praetore proelio victus perit. Extremo anno Pompeius Magnus bello Sertoriano confecto ex Hispania redux, deletis reliquiis gladiatorum, triumphat.[7]	
684	70	Coss. *Cn. Pompeius Magnus, M. Licinius Crassus.*	37
		Cicero aedilis designatus, Siculorum patrocinio suscepto, C. Verrem, qui Siciliam provinciam per triennium rapinis et crudelitate	

1) de Roscio cfr. de Or. I, 128 sqq. Val. Max. VIII, 7. 2) Brut. 318. in Pis. 1. 3) in Verrem II, 5, 35. Tusc. V, 64. 4) pro Planc. 64. 5) pro Cluent. 49. Verr. II, 1, 139. 6) cfr. in Pis. 58. 7) pro lege Man. 28. pro Sest. 67.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		vexaverat, repetundarum postulatum in iudicium vocat.[1] Ad istam causam pertinet *divinatio in Q. Caecilium* et *Actio prima in Verrem. Actionis secundae libri quinque* postea, Verre iam exsulante, conscripti sunt. Hoc anno L. Aurelius Cotta praetor tulit legem iudiciariam ad populum, qua iudicia, quae lege Cornelia penes senatores fuerant, communicata sunt cum equitibus et tribunis aerariis. Tribunicia potestas in integrum restituta est.	
685	69	Coss. *Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.* Cicero *aedilis* trinos ludos facit modico sumptu.[2] *M. Fonteium* ex Gallia provincia, quam pro praetore per triennium rexerat, repetundarum reum, oratione defendit. Ad eundem annum referenda videtur oratio *pro A. Caecina.*	38
686	68	Coss. *L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.* Hoc anno incipiunt Ciceronis epistolae ad Atticum. L. Cicero M. frater patruelis moritur.[3]	39
687	67	Coss. *C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio.* Cicero praeturam petit et inter octo praetores primus designatur.[4] Anno exeunte filiam Tulliam C. Pisoni L. F. Frugi despondet, nondum nubilem, nuptiis in annum abhinc tertium dilatis. Eius anni est or. pro Oppio.[5] Cn. Pompeio Magno bellum adversus piratas[6] defertur lege Gabinia. L. Roscius Otho trib. pl. legem tulit, ut equites in XIV. ordinibus spectarent.[7]	40
688	66	Coss. *M'. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.* Cicero *praeturam* gerit; eius frater Q. aedilitatem petit. Ipse orationem *pro lege Manilia* a trib. pl. C. Manilio promulgata habuit, ut bellum cum Mithridate a Lucullo gestum Cn. Pompeio Magno committeretur. Eodem hoc	41

1) Brutus 319 cfr. Verr. I, 3. 2) in Pis. 1. Verr. II, 5, 35. pro Mur. 40. de Off. II, 59. Plut. Cic. 9. extr. 3) ad Att. I, 5. 4) pro lege Man. 2. Brut. 321. 5) Quint. V, 10, 69. 6) pro lege Man. 31 sqq. 7) pro Mur. 49.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		anno dixit pro *A. Cluentio, M. Fundanio et O. Gallio.*[1]	
689	65	Coss. *L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.* Cicero C. Cornelium Gallum de maiestate accusatum apud Q. Gallium praetorem defendit,[2] et Manilium.[3] In senatu egit de rege Alexandrino.[4]	42
690	64	Coss. *L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus.* Cicero consulatum petit. Habet *orationem in toga candida* contra Catilinae et Antonii coitionem. Consul designatur cum C. Antonio.[5] Marcus filius nascitur.[6] Tulliam filiam XIII annos natam C. Pisoni L. F. Frugi in matrimonium dat.[7] Pater Ciceronis decedit a. d. XVIII. Kal. Dec.[8] C. Iulius Caesar praetor quaesturam inter sicarios exercet.	43
691	63	Coss. *M. Tullius Cicero, C. Antonius.* P. Servilius Rullus trib. pl. *legem* promulgaverat *agrariam.* Contra eam Cicero tres orationes habuit, primam in senatu, secundam et tertiam in contione ad populum.[9] Hanc secutae sunt orationes pro *C. Pisone,*[10] pro *L. Roscio Othone*[11] (vid. ad a. 687); pro *Rabirio Postumo*; de *proscriptorum filiis*, quos Sulla paternis opibus et petendorum honorum iure excluserat; quam legem etiamsi duram Cicero tamen rei publicae causa servandam esse defendit.[12] Sequitur oratio habita, *cum provinciam in contione deponeret.* Deinde cum Catilinae furores[13] in coniurationem adversus rem publ. erupissent, Cicero habuit *orationes Catilinarias*; tum *L. Murenam*, cos. designatum, de ambitu accusatum defendit.[14]	44
692	62	Coss. *D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena*· Catilina, adversus quem Antonius procos. cum exercitu missus erat, victus ab eius legato	45

1) Q. Cic. de pet. cons. 19. 2) Or. 225, 232. 3) Q. Cic. l. c. 51. 4) Mommsen. R. G. III. 165. 5) de lege agr. II, 3. 6) ad Att. I, 2. 7) Ibid. 3. 8) Ibid. 6. 9) in Pis. 4. 10) pro Flacco 98. 11) Plut. Cic. 14. 12) in Pis. 4. 13) Cfr. pro Caelio 12. sqq. pro Mur. 48—53. 14) Cfr. pro Flacco 98 et de omni Cic. consulatu in Pis. 4. pro Sulla 1.

Anni U. C.	Ante C. M.		Anni Cic.
		N. Petreio perit. Antonius in Macedoniam, quae provincia ei obtigerat, proficiscitur. Pompeius confecto Mithridatico bello redit. Metellus Nepos trib. pl. in contione in Ciceronem et senatum invehitur, negans cives coniurationis Catilinae socios indicta causa necandos fuisse. Ei opponit Cicero orationem Metellianam.[1] Idem h. a. emit domum in Palatio.[2] Extremo anno Clodius Pompeiae Caesaris uxoris amore captus, cum in eius domo Bonae Deae pro populo fieret, clam veste muliebri ingressus et agnitus foras elabitur.[3] — Hoc anno Cicero habuit orationem pro *P. Cornelia Sulla,* a L. Torquato coniurationis accusato et pro *Archia poeta.* Q. Cicero M. frater praeturam gessit.	
693	61	Coss. *M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messala Niger.* Clodius incesti crimine accusatus id amoliri studet, cum diceret, se illa nocte non Romae, sed Interamnae fuisse. Cicero testis productus dicit illum eodem die ad se domum venisse; Clodius tamen absolvitur. Q. Ciceroni M. fratri ex praetura Asia provincia obtingit. Cicero Clodium in senatu cum oratione perpetua, tum altercatione frangit.[4] Pompeius III. et prid. Kal. Oct. de Mithridate, Tigrane aliisque regibus victis triumphum agit. Caesar ex praetura Hispaniam obtinet.	46
694	60	Coss. *L. Afranius, Q. Caecilius Metellus Celer.* Initio anni Cicero effecit, ne Q. fratri in Asia succederetur. Legem Flaviam in contione tuetur improbante senatu. P. Clodius Ciceronis ulciscendi causa tribunatus cupidus transitionem ad plebem molitur. Cicero *commentarium consulatus* sui scribit; de eodem librum Graece scriptum edit, poëma de consulatu tribus libris conscribit;[5] defendit Metellum Scipionem.[6] Anno ad finem vergente Pompeius cum	47

1) ad Att. I, 13, 5. 2) ad Fam. V, 6, 2. 3) ad Att. I, 13, 3. Parad. IV, 2 extr. 4) ad Att. I, 16, 8. 5) ad. Att. I, 19, 10. 6) ad Att. II, 1, 9.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		C. Iulio Caesare et M. Licinio Crasso coitionem facit.	
695	59	Coss. *C. Iulius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.* Cicero legationem sibi a Caesare oblatam aspernatur, idemque locum in XX viris agro Campano dividundo recusat. Quod Caesar aegre ferens Clodium, qui se P. Fonteio plebeio homini in adoptionem dederat, ad plebem traducit.[1] Hoc anno C. Antonius, post reditum e provincia accusatus, a Cicerone defenditur. Condemnatus tamen exsul abit in Cephaleniam. Postea Cicero Thermum bis defendit effecitque, ut absolveretur. Deinde orationem habuit pro *L. Valerio Flacco* a D. Laelio repetundarum accusato, eumque de manifestissimis criminibus ioci opportunitate exemit. Caesari consuli, rogatione P. Vatinii trib. pl., invito senatu, Gallia citerior cum Illyrico et tribus legionibus in quinquennium decernitur, quo facto senatus ei Galliam ulteriorem cum alia legione addit. P. Clodius comitiis tribuniciis trib. pl. designatur eumque tribunatum adit mense Decembri.	48
696	58	Coss. *L. Calpurnius Piso Caesoninus, A. Gabinius.* Clodius trib. pl. leges tulit 1. ut frumentum populo gratis daretur, 2. ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de caelo servaret, 3. de collegiis restituendis novisque instituendis, 4. ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damnatus esset. Praeterea legem tulit, ut, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Quo facto Cicero vestem mutat, et sordidatus populo supplicat.[2] Multi senatores et XX milia hominum aliorum, in primis equites fere omnes, vestitum mutant.[3] Cicero mense Martio extremo urbe cedit.[4] Post eius discessum	49

1) de prov. cons. 42. ad Att. I, 18, 4. cfr. ibidem II, 19, 4. IX, 2. 2) Cfr. ad Att. III, 15, 5. 3) pro Sestio 32. 4) Omnem rationem facti et consilii sui exposuit Cicero pro Sest. 36—49, pro Planc. 86—91. in Pisonem 18.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Clodius de eius exsilio ad populum refert edictumque proponit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quadringenta milia passuum ei liceret esse. Deinde Ciceronis domum in Palatio, item villam Tusculanam et Formianam incendit, bona diripit.[1] Cicero Vibonem, Thurium, Tarentum, Brundisium petit, et X. Kal. Iun. Thessalonicam venit.[2] Inde cum ei spes reditus facta esset, Dyrrhachium redit circa VI. Kal. Dec. Q. frater ante Kal. Maias Asia provincia decessit, quam per triennium obtinuerat. Cicerone expulso, Clodius legem tulit de Ptolemaeo, rege Cypri, ut bona eius publicarentur et regnum in provinciae formam redigeretur; quod negotium M. Catoni mandatum est.	
697	57	Coss. *P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Caecilius Metellus Nepos.* Kalendis Ianuariis Lentulus Spinther cos. de revocando Cicerone in senatu agere coepit, adiuvantibus fere omnibus tribunis plebis, in primis P. Sestio et T. Annio Milone. His studiis effectum est, ut primum SCtum fieret de eius salute, deinde lex de eo revocando ad populum lata prid. Nonas Sextil. omnium centuriarum consensu perlata est.[3] Eodem die Cicero Dyrrhachio profectus Nonis Sextil. Tulliae natali Brundisium venit. Inde per Italiam omnium municipiorum, praefecturarum, coloniarum summa gratulatione et plausu exceptus Romam venit prid. Non. Sept. Postridie senatui, deinde populo, contione a consulibus data gratias egit.[4] Prid. Kal. Oct. Cicero apud pontifices pro *domo* dicit. Domus in Palatio, Tusculana et Formiana villa pecunia publica aedificanda locatur.[5] Hoc anno statim post Ciceronis reditum in eius sententiam fit SCtum, ex eoque lex promulgatur, ut Pompeio per quinquennium pote-	50

1) pro Sest. 54. 2) pro Planc. 99. 3) pro Sest. 67—87, 115—123, 128—132. in Pisonem 34. 4) ad Att. IV. 1, 5. pro Sest. 131. in Pisonem 52. 5) ad Att. IV. 2, 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		stas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur.[1] In quindecim legatis, quos huius rei causa Pompeius sibi legavit, fuit Q. Cicero, isque in eo negotio in Sardiniam profectus est.	
698	56	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, L. Marcius Philippus.*	51
		Initio anni Cicero in senatu agit, ut P. Lentulo Ciliciae procos. negotium daretur Ptolemaei regis in regnum reducendi. *P. Sestius* a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus defenditur a Cicerone oratione quae exstat, et absolvitur. In eum Vatinius testimonium dixerat. Itaque Cicero perpetua *interrogatione* eius vitam et tribunatum reprehendit. III. Id. Febr. Bestiam[2] defendit de ambitu accusatum. Prid. Non. Apr. Tulliam filiam Furio Crassipedi despondet. Cum anno superiore prodigia in agro Latiniensi facta essent et haruspices cum alias causas, tum hanc attulissent, quod loca sacra pro profanis haberentur, Clodius aedilis in contione dixit, domum Ciceronis etiam inter ea loca esse, quae consecrata profana haberentur; quo tempore oratio a Cicerone *de haruspicum responso* habita est. Deinde defendit *L. Cornelium Balbum* Gaditanum, quem accusator negaverat iure civitate donatum. Paulo post in senatu habuit orationem *de provinciis consularibus.* Eodem anno defendit L. Sempronium Atratinum[3] et *M. Caelium* de auro, quod a Clodia sumpsisse, et de veneno, quod ei parasse dicebatur, accusatum; etiam M. Cispium ambitus reum[4] et C. Ascitium de vi.[5]	
		C. Iulius Caesar, exercitu in hibernis collocato, discedens in Italiam Lucae hiemat. Eo Pompeium et Crassum vocat, cum iisque paciscitur, ut ambo consulatum alterum petant, et hac ratione L. Domitium consulatu detrudant, qui minatus erat se, si consul factus esset, Caesari exercitus adempturum.	

1) ad Att. IV. 1, 7. 2) ad Quint. II. 3, 6. 3) pro Cael. 7. 4) pro Planc. 75. 5) pro Cael. 24 sq.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
699	55	Coss. *Cn. Pompeius Magnus II., M. Licinius Crassus II.* Consules ex interregno magistratum ineunt. Provinciae iis in quinquennium decernuntur, Pompeio Hispaniae cum Africa, Crasso Syria, Galliae Caesari in alterum quinquennium prorogantur. Pompeius provincias suas per legatos Afranium et Petreium administrari iubet, ipse in Italia manet. M. Crassus ad bellum Parthis inferendum antequam paludatus in provinciam exiret, apud Ciceronem in Crassipedis generi hortis cenat. Hoc anno Cicero orationem edidit in *Pisonem,* habuit pro L. Caninio Gallo[1] scripsitque libros tres *de Oratore*;[2] etiam *libros tres de temporibus suis.*	52
700	54	Coss. *L. Domitius Ahenobarbus, App. Claudius Pulcher.* Cicero *Crassi* causam in senatu defendit; orationes habuit pro *Vatinio*, pro *Messio* et *Druso*, pro *M. Aemilio Scauro* a C. Triario repetundarum postulato, pro *Cn. Plancio,* pro *A. Gabinio* repetundarum accusato, (quem rogatu Pompeii defendit;) pro *C. Rabirio Postumo* maiestatis reo. Otium impendit libris *de re publica* scribendis.[3] Q. Cicero legatus Caesari in Galliam proficiscitur.[4] Iulia Caesaris filia Cn. Pompeii Magni uxor moritur.	53
701	53	Coss. *Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala.* Hi consules non Kal. Ianuariis magistratum inierunt, sed post plura interregna mense Aprili demum creati sunt. Cicero, postquam M. Crassus exercitu a Parthis deleto perierat, in eius locum *augur* factus est.[5]	54
702	52	Coss. *Cn. Pompeius Magnus III. sine collega.* Hoc anno Milo, P. Plautius Hypsaeus, Q. Metellus Scipio consulatum, Clodius praeturam petebat. Ambitus non more maiorum,	55

1) ad Fam. VII. 1, 4. 2) ad Fam. I. 9, 23. 3) de Legg. II, 23. 4) Cfr. ad Att. IV. 18, 3, 5) Philipp. II. 4. Brut. 1.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		sed largitione aperta agebatur: denique res ad vim et caedem spectabat. XIII. Kal. Febr., cum Milo Lanuvium ad flaminem ibi prodendum proficisceretur, obviam ei fit Clodius Aricia rediens et pugna coorta interficitur. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Martias cos. creatus paulatim coepit se a Caesare avertere. Uxorem ducit Corneliam, Q. Metelli Scipionis filiam, socerumque sibi in quinque extremos huius anni menses collegam in consulatu subrogavit.	
		Cicero Milonem de vi accusatum defendit, sed ita ut fori adspectu, iussu Pompeii militibus circumdati et acclamationibus Clodianorum perturbatus parum constanter diceret. Eam quae exstat pro *Milone* orationem postea scripsit, cum Milo condemnatus Massiliam exsulatum abisset. Deinde defendit *M. Saufeium,* qui absolutus est. Mense Decembri T. Munatius Plancus Bursa, tribunatu plebis deposito, accusatus a Cicerone et condemnatus est. Hoc anno vel sequentis initio, certe post Milonianum iudicium, scripsit Cicero *libros de legibus.*[1]	
703	51	Coss. *Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus.*	56
		Cum superiore anno SCto cautum esset, ne quis praetorius aut consularis intra quinquennium in provinciam iret, coacti sunt ii provincias administrare, qui in eas e consulatu et praetura nondum iverant. Itaque Ciceroni obtigit Cilicia pro consule regenda, cum exercitu peditum XII. M., equitum MMDC. Successit in provincia App. Claudio. Laodiceam in provinciam venit prid Kal. Sext.[2]	
704	50	Coss. *L. Aemilius Paullus, C. Claudius C. F. Marcellus.*	57
		Ciceroni Romae pro re bene gesta supplicationes decernuntur.[3] Ipse III. Kal. Sext. de provincia decedens C. Caelium quaestorem ei praefecit. Epheso profectus Kal. Oct. Athenas	

1) ad Fam. IX, 2 extr. 2) Cfr. ad Att. V. 2, 7. 10, 15.
3) ad Fam. XV, 4, 6.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		venit prid. Id. Patris Tironem aegrum reliquit. Brundisium venit VII. Kal. Dec.	
705	49	Coss. *C. Claudius M. F. Marcellus*, *L. Cornelius Lentulus Crus.* Cicero prid. Non. Ian. ad urbem accedens in ipsam incidit flammam civilis discordiae inter Caesarem et Pompeium.[1] Kal. Ian. factum est SCtum, ut ante Kal. Mart. Caesar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rem publ. facturum videri. Ei CSto intercedunt trib. pl. M. Antonius et Q. Cassius. Senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. iisque, qui pro consulibus ad urbem erant, negotium dedit, ut curarent, ne quid res publica detrimenti caperet. Cicero, cum frustra omnia esset expertus, quae ad concordiam pertinerent, postquam Caesar, Rubicone traiecto, complura oppida occupaverat, una cum consulibus, qui Pompeium sequebantur, ab urbe discessit et Capuam oramque maritimam a Formiis tuendam suscepit. Pompeius VIII. Kal. Mart. Brundisium venit, VII. Id. Mart. Caesar ad murum castra ponit. XVI. Kal. Apr. Pompeius Brundisio, cum omnibus copiis, navibus in Graeciam traicit. Caesar postero die oppidum ingressus et contionatus Romam proficiscitur, quo in itinere Cicero eum convenit. VII. Id. Iun., postquam Arpini filio togam puram dederat, Pompeium in Graeciam secuturus navem conscendit. Caesar Hispania potitur, superatis Pompeii legatis, et a M. Lepido praetore dictator dictus Romae comitia habet, quibus ipse cum P. Servilio cos. creatur.	58
706	48	Coss. *C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia Isauricus.* Caesar prid. Non. Ian. Brundisio in Epirum traicit, Pompeium Dyrrhachii obsidet, qui inde elapsus bellum in Thessaliam transfert, ubi proelio ad Pharsalum prid. Kal. Oct. a Caesare victus in Aegyptum fugit ad Ptolemaeum puerum ibique interficitur. Caesar bellum Alexandrinum gerit.	59

1) ad Fam. XVI, 11, 2.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero ab armis discedens Brundisium venit.	
707	47	C. *Iulius Caesar II.* Dictator, *M. Antonius* Magister Equitum.	60
		Caesar, bello Alexandrino confecto, mense Septembri in Italiam rediit eique Cicero obviam processit. Caesar ut eum sibi occurrere vidit, descendit eumque salutavit, cum eoque colloquens multa stadia processit. Paulo post Cicero, qui usque ad id tempus Brundisii commoratus erat, in urbem venit.	
		Tribus extremis h. a. mensibus coss. fuerunt Q. Fufius Calenus et P. Vatinius. Caesar VI. Kal. Ian. Lilybaeo in Africam traiecit, bellum adversus Pompeianos, Scipionem et Catonem et Iubam Mauritaniae regem gesturus.	
708	46	Coss. *C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus.*	61
		C. Iulius Caesar simul III. Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum.	
		Caesar initio mensis Aprilis Scipionem et Iubam vincit. Paucis diebus post M. Cato Uticae sibi mortem consciscit. Caesar, Africano bello confecto, Id. Iuniis classem conscendit et die tertio in Sardiniam venit. Inde III. Kal. Quint. profectus Romam venit a. d. VII. Kal. Sext. Ibi quattuor triumphis actis rem publ., summam potestatem nactus, constituit. Extremo anno ad bellum Hispaniense adversus Pompeii liberos profectus est et post XXVII dies in Hispaniam venit. Eodem anno Caesar fastos correxit et ut in posterum ex Kal. Ian. temporum ratio magis congrueret, inter Novembr. et Decembr. menses duos alios interiecit, ita ut hic annus servato vetere mense intercalario, XV. mensium esset.	
		Cicero h. a. *Brutum* et *Catonis laudem* scripsit, cui Caesar *Anticatonem* opposuit. Deinde scripsit *Oratorem* ad M. Brutum, qui tum Galliae Cisalpinae praeerat, et, ut videtur, *de optimo genere oratorum.* Quo anno *Partitiones oratorias* scripserit, non constat. Prid. Kal. intercalar. priores apud Caesarem habuit orationem pro *Q. Ligario,* quem Q. Aelius Tubero accusaverat. Extremo anno cum Terentia uxore divortium fecit.	

Anni U. C.	Ante C. N		Anni Cic.
709	45	Coss. *C. Iulius Caesar IV.* Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum. *Caesar simul* IV. consul *sine collega fuit.* Caesar, victis in Hispania Pompeii filiis, Sexto et Gnaeo, mense Octobri Romam reversus consulatu se abdicat et Q. Fabium Maximum et C. Trebonium sibi sufficit. Ultimo autem Decembris die cum Fabius decessisset, Trebonius vero abesset, C. Caninius Rebilus consul renuntiatur, qui, ut Cicero iocabatur, adeo vigilans consul fuit, ut toto consulatu somnum non viderit. Cicero initio h. a. vel superiore exeunte missa Terentia Publiliam uxorem duxit, cuius bona heres a patre fideicommissarius relictus custodiebat. Tullia eius filia, post divortium cum Dolabella factum, Romae filiolum peperit et paulo post diem obiit supremum. Cicero vehementer eius morte afflictus, Publilia dimissa, Asturae se abdit doloremque suum partim fani Tulliae erigendi consilio, partim libris scribendis lenire studet.[1] Scripsit igitur h. a. *Consolationem* s. librum de luctu minuendo, *Hortensium, Academicas quaestiones,* libros *de finibus bonorum et malorum.* Mense Aprili filium suum studiorum causa Athenas mittit; et paulo post Astura discedit reliquosque menses partim in Tusculano, partim in Arpinati aliisque villis transigit; mense Octobri Romam se confert; mense autem Decembri in Puteolanum, ubi XII. Kal. Ian. Caesarem eiusque comites hospitio accepit.	62
710	44	Coss. *C. Iulius Caesar V., M. Antonius.* Primis anni mensibus Cicero absolvit *Tusculanas disputationes.* Caesar Idibus Martiis in curia a coniuratis M. Bruto, C. Cassio aliisque interficitur. Coniurati se recipiunt in Capitolium. Dolabella in Caesaris locum cos. sufficitur. Cicero XVI. Kal. Apr. in aede Telluris pacem suadet et discordiarum memoriam oblivione delendam censet. Antonio idem se velle	63

1) Tusc. IV, 63. ad Att. XII, 15. et 36. de divin. II, 1. sqq.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
710	44	simulante, Caesaris interfectores Capitolio descendunt; M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior decernitur. Caesar autem cum funere elatus et ab Antonio laudatus esset, Brutus et Cassius a plebis ira sibi metuentes urbem relinquunt et Antii et Lanuvii commorantur. Antonius Italiam percursat. Cicero villas suas lustrat; scribitque libros *de natura deorum, de divinatione, de fato, de amicitia, de senectute, de gloria.* Dolabella columnam in foro a plebe Caesari statutam evertit hominesque seditiosos ultimis suppliciis afficit. C. Octavius, heres Caesaris, Apollonia Neapolim venit XIV. Kal. Maias. Kalendis Iuniis senatores cum in senatu, ut Antonius edixerat, adesse vellent, armorum eius metu perterriti diffugiunt. Cicero villas obit et libros *de officiis* scribere aggreditur. Et cum haberet ius legationis liberae, consilium cepit in Graeciam proficiscendi. Itaque XII. Kal. Sextil. Velia proficiscens, (ubi in ipsa navigatione *Topica* ad Trebatium scripsit) Rhegium et Kal. Sext. Syracusas venit. Inde postero die nave conscensa ventis reiectus ad Leucopetram promontorium agri Rhegini, cum Rhegini quidam Roma venientes ea narrassent, quae spem facerent fore, ut Antonius cederet et Caesaris interfectores Romam redirent, Ciceronem vero desiderari et, quod urbe abesset, accusari dixissent, profectionis consilio abiecto Romam properat et prid. Kal. Sept. in urbem venit. Antonius Kal. Sept. senatum habuit de supplicationibus Caesari decernendis. Cicero in senatum non venit, fortasse metuens ab Antonio insidias, misit tamen ad Antonium, qui ei diceret se ex via languere. Antonius in senatu dixit, nisi veniret, fabros se missurum et domum eius disturbaturum. Postridie Antonio absente Cicero in senatum venit, habuitque orationem, quae dicitur *Philippica prima.* Ob quam Antonius ira incensus inimicitias ei denuntiat eumque a. d. XIII. Kal. Oct. in senatu adesse iubet. Ipse interea per XVII dies in Tiburtino Scipionis declamitans meditatus	63

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		est orationem, quam XIII. Kal. Oct. in aede Concordiae contra Ciceronem habuit. Cicero in senatu non affuit, metu insidiarum ab amicis prohibitus. Antonii vero orationi opposuit *Philippicam secundam*, non habitam quidem, sed ita conscriptam, quasi eam XIII. Kal. Oct. in praesentem Antonium habuisset. Extremis Octobris diebus et mense Novembri Cicero Puteolanum suum ceterasque villas obit librosque *de Officiis* perficit. Interim Antonius VII. Id. Oct. obviam ivit legionibus quattuor e Macedonia redeuntibus easque sibi conciliare studuit. Brundisium venit VII. Id. Oct. Octavius autem, sive, ut Caesaris hereditate adita nominabatur, *Caesar Octavianus,* veteranos Caesaris excivit, multisque aliis accedentibus iustum exercitum contraxit. Paulo post legiones Martia et Quarta Antonium reliquerunt et ad Octavianum transierunt. Quo nuntio allato Antonius cum senatum in Capitolium a. d. IV. Kal. Dec. vocasset, valde perculsus confestim senatum dimisit et paludatus in Galliam citeriorem decessit. Dec. Brutus autem edictum proposuit, quo se provinciam Galliam in S. P. Q. R. potestate retenturum pollicebatur. Cicero V. Id. Dec. ad urbem redit, cum novi tribuni XIII. Kal. Ian. senatum convocassent, ipse sententiam rogatus ea dixit, quae complexus est *Philippica tertia.* Censuit autem res eas, quas Caesar adulescens egisset, publica auctoritate confirmandas, legiones, quae Antonium deseruissent, laudandas, Dec. Brutum, qui se Antonio in Gallia obiecisset, ornandum. SCto in hanc sententiam facto Cicero in contionem productus populo, quae acta et decreta essent, exposuit *Philippica quarta.*	
711	43	Coss. *C. Vibius Pansa, A. Hirtius.* Kal. Ianuariis consules rettulerunt de Antonio, qui Brutum Mutinae circumsedebat. Cumque Piso aliique legatos ad Antonium mittendos censuissent, habuit Cicero *Philippicam quintam*, in qua legationem istam ut senatus et populi Romani maiestate indignam dissuasit et, ut hostis iudicaretur Antonius,	64

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	incubuit. Pridie tamen Non. Ian. factum est SCtum, ut Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus cum mandatis ad Antonium proficiscerentur eique denuntiarent, ne D. Brutum oppugnaret, ne delectus haberet; et ut esset in S. P. Q. R. potestate. De eo SCto Cicero, in contionem productus ab Appuleio trib. pl. ad populum rettulit *Philippica sexta.* Paulo post cum Pansa consul senatum de Appia via et de Moneta, unus autem trib. pl. de Lupercis consuluisset, Cicero in sententia dicenda egressus est relationem et (*Philippica septima*) pacem cum Antonio dissuasit, quia turpis esset, quia periculosa, quia esse non posset. Legati ab Antonio (praeter Ser. Sulpicium, qui in legatione obierat) initio Febr. Romam reversi intolerabilia Antonii postulata rettulerunt. Senatus tumultum decernendum censuit, cum belli nomen nonnullis haud placuisset, quod Cicero Idib. Mart. *Philippica octava* reprehendit Fufiumque Calenum de pace agentem aliosque Antonio faventes obiurgavit. Postridie cum de ornando Ser. Sulpicio in senatu ageretur, Cicero statuam pedestrem aeneam in Rostris ei ponendam censuit *Philippica nona.* Postea cum Pansa cos. M. Bruti (s. Q. Caepionis Bruti) litteras publice missas de rebus in Macedonia feliciter gestis recitasset eumque Q. Fufius Calenus oppugnasset, Cicero *Philippica decima* Calenum refutavit et Q. Hortensio Macedoniae procos., qui Brutum in comparando exercitu adiuverat, huius provinciae administrationem confirmandam esse censuit. Et cum ante Kal. April. Romam allatum esset de morte C. Trebonii, quem P. Dolabella Smyrnae crudelissime verberibus ac tormentis cruciatum interfecerat, isque hostis iudicatus esset, Cicero postridie, cum de imperatore adversus Dolabellam ageretur, *Philippicam* habuit *undecimam*, qua C. Cassium deligendum esse, qui Dolabellam terra marique persequeretur, demonstravit. Eandem rem, productus a. M. Servilio trib. pl. in contionem, magna contentione summoque clamore et con-	64

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	sensu populi egit. Deinde cum Pansa cos. de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis rettulisset, iique, qui primi sententiam dixerant, hanc legationem P. Servilio et Ciceroni mandandam esse censuissent, Cicero *Philippica duodecima* negavit pacem cum Antonio fieri posse, illamque legationem deprecatus est. Paulo post Pansa consule ad bellum profecto, cum de litteris M. Aemilii Lepidi ad senatum missis ageretur, quibus eum ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur, Cicero *Philippica decima tertia* iterum istam pacem dissuasit litterasque ab Antonio ad Hirtium et Octavianum missas recitavit, ita ut singulas eius sententias confutaret. XVII. Kal. Maias Antonius proelio ad Mutinam superatus est, in quo alter cos. Hirtius cecidit, alter Pansa vulneratus est et paucis post diebus Bononiae mortuus. Laeto autem nuntio de victoria Mutinensi Romam allato, Cicero ab ingenti multitudine maximo plausu in Capitolium ductus, in Rostris collocatus, inde domum reductus est. Prid. Vinalia X. Kal. Maias Cicero habuit *Philippicam decimam quartam*, qua trium ducum Hirtii, Pansae, Caesaris Octaviani nomine quinquaginta dierum supplicationem decernendam militibusque, qui pro re publ. interiissent, monumentum faciendum censuit. IV. Kal. Iun. M. Lepidus se cum Antonio post proelium Mutinense Alpes transgresso coniunxit et prid. Kal. Quint. hostis iudicatus est. Paulo post Caesar Octavianus causam optimatium deseruit Antoniumque et Lepidum in Italiam arcessivit, et cum Q. Pedio consul creatus X. Kal. Oct. consulatum adiit. Deinde pace facta inter Caesarem Octavianum et Antonium et Lepidum, apud confluentes inter Perusiam et Bononiam congressos, convenit, ut ipsi triumviri rei publ. constituendae per quinquennium essent, et ut suos quisque inimicos proscriberet. Itaque Antonius in Ciceronem, qui urbe relicta Asturam confugerat, percussores immisit Herennium centurionem et M. Popilium Laenatem, a quibus VII. Id. Decembres interfectus est.	64

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
711	43	'Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero proscriptus est abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni: (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio;) nihil, inquam, egisti, mercedem caelestissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando auctoramentoque funebri ad conservatoris quondam rei publicae tantique cos. inritando necem. Rapuisti tum Ciceroni lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem: famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem saeculorum memoriam; dumque hoc vel forte vel providentia vel utcunque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet; omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum exsecrabitur; citiusque mundo genus hominum quam huius nomen cedet.' *Vell. Pat. II. 66.*	64

ADNOTATIO CRITICA.

Librorum, qui ad C. Herennium scripti sunt, et vetustissimos et optimos codices esse Herbipolitanum (H), Bernensem n. 433 not. (B), Parisinum n. 7714 not. (P) hodie homines docti inter se consentiunt. Neque tamen cum haud paucis locis verborum expertes sint, ad auctoris verba, quoad eius fieri potest, restituenda sufficiunt. Itaque adhibuimus e recentiore aetate quem optimum habemus Bambergensem n. 423 not. (b), tum Bernensem alterum codicem n. 469 not. (β), qui illi proxime accedit, ita tamen, ut, quibus in locis Bambergensis deteriora praebet, non raro huic cum optimis libris conveniat. Herbipolitani lectionis varietate, quam Halmius anal. Tullian. fasciculo I Monachii, 1852 et Kayserus editione Lipsiae sumptibus et typis B. G. Teubneri 1854 parata in medium protulerunt, Parisini, quam ante hunc Baiterus indicibus lectionum in academia Turicensi a. 1844/45 habitarum praescripsit, Bambergensis codicis lectionis varietate, quam tres illi suo quisque libro addiderunt, usi Bernenses ipsi, alterum, qui littera β notatur, vel primi excussimus. Cum vero quas Kayserus e codice Herbipolitano adnotavit lectiones ab Halmianis saepius abhorrentes vidissemus, ab Andrea Weidnero, quem hunc codicem denuo excussisse compereramus, ut succurreret petivimus; et facile contigit, ut homo ille doctus non modo quae diligenter ex hoc praestantissimo codice contulerat, ea suppeditaret, sed etiam, qua est benignitate, quas exemplaribus suis adscripserat seu coniecturas seu emendationes, omnia arbitrio nostro permitteret. Haec adnotantur Weidneriana littera W. Ceteri, quorum editiones perscrutati sumus, sunt Ernestius (Ern.), Schuetzius (Sch.), Orellius et Baiterus (Bait.), Lindemannus, Klotzius, Kayserus (K). Omnium codicum lectio littera C, ubi quorundam librorum lectio additur, ceterorum omnium, qui praeter eos sive deterioris sive melioris notae exstant codices, et eorum et vulgata lectio littera ω adnotatur. Quae prior manus scripsit, littera nuda aut numero primo instructa, quae altera aut tertia correxit, iisdem numeris supra adscriptis significamus.

P. 1. Quamquam satis constat libros ad C. Herennium scriptos Ciceroni abiudicandos, homini cuidam docto, nominatim CORNIFICIO, adsignandos esse (cfr. Kayser. edit. prior. praef. I, Bochmann. de Cornificii auctoris ad Herennium qui vocatur rerum Rom. scientia Zwiccaviae 1875 p. 7. Kroehnert.

progr. Memel. 1877 p. 23.), tamen M. Tullii Ciceronis nomen uncis includere quam illud nomen ipsum huic editioni praescribere malui. Neque, quod addi solet, 'Rhetoricorum' retinere placuit, cum titulus is, quo usus sum, e codicis praestantissimi H subscriptione extrema restitui posset. Est autem haec: M. TULLII CICERONIS AD HERENNIUM LIBER · VI · DE ARTE RETHORICA EXPLICIT. Iisdem litteris scripta 'M. Tulli Ciceronis ad Herennium liber VI explicit' BP, 'M. T. Ciceronis ad Herennium liber rethoricorum VI explicit feliciter' β habent. Subscriptio in b deest. Praescripta non inveniuntur nisi in B et P, ab alteris tamen manibus, haec: 'M. Tul. (*Tullii* P.) Ciceronis ad Herennium (*herenn.* P) artis rhetoricae liber (*lib.* B) primus incipit.' Cfr. Schütz. Zeitschr. für d. Gymnasialw. 1855 p. 325. Simon. Die Handschriften der Rhetorik an Herennius I. Abth. Progr. Schweinfurt. 1863 p. 10 seqq. — Initium in H deest, in B et P alterae manus addiderunt. — *otium* del. Lamb. Sch. cfr. Reisig. Vorlesungen über lat. Sprachw. adn. 530. Madvig. de fin. 2, 84 p. 286. Osann. Fleckeisen. ann. 75, p. 791. Kröhnert. de rhetoricis ad Herennium diss. Regimonti Pr. 1873 p. 10. — 2. *studio* om. Bβ. — *possimus* β — *et id . . . consuevimus* om. β. — 5. *nos noluisse* W — 6. *nos laborem* C. *laborem nos* ω K. *laborem* ω Langen. Philologus 36, p. 485 W. — 8. *parum in se* ω Sch. — 10. *animi mod.* b — 15. *nos autem* P *nos autem ea* bβ *nos ea* B. cfr. Spengel. Muenchner gel. Anzeigen 1846 nr. 112, p. 904. — 21. *sed si* Pbβ — *illud unum* B. — P. 2. 2. *commodari* B. — 4. *morib. et legibus* b. — 6. *genera sunt* C *sunt gen.* ω. — 9. *vel vitup.* C *aut vitup.* ω K. — *quod est in consultatione* Pb apud K, incl. K. — 11. *quod positum est in contr. quod habet* B *qu. p. e. in c. et quod habet* Pb (*et quod* punctis notatum ap. K), β — *quod p. e. in contr.* incl. K. — 14. *et quomodo* B. — *his causas* Spengel. *illas causas* W — *tractare* β. — 20. *rerum excogitatarum* Spengel. *rerum inventarum* ω W cfr. p. 123, 6. — 20. *quid quibusque locis* P *quo quidque loco* ω K cfr. p. 51, 33. Orator 43 et 51 Quintil. 3, 3, 2. — 21. *et sentent.* om. B^1 del. Spengel. incl. K^2. — 22. *commodatio* Bβ. — *rerum et verborum et disputationis receptio* (suprasc. *vel dispositionis perceptio*) B *rer. et verb. et dispositionis perc.* Pbβ *rerum verborum disputationis perc.* Thielmann. acta Argent. II. 454. Cum perceptio firma dicatur, et dispositionis dimittere malui. Cfr. Cic. de inv. I, 9. de or. I, 18. Halm. rhet. lat. 128, 26. 129, 26. 178, 7. 455, 8. 484, 3. 495, 19. 526, 27. — 28. *est qua* C an: *est studium quo?* W — *cum dicendi racione ut aliquorum* B *cum deligendi ratione ut aliquorum* Gruter., Sch. cfr. Dietsch. Fleck. ann. 66 p. 299. fort.: ut cum diligentia ratione utamur aliorum, quorum cfr. Cic.

de or. I, 156 et 157. II, 90 et 147. — 31. *quoniam ergo* b *qu. igitur* β — 33. *ad rationem possint officia orationis accomodari* B *possit oratio ad rationem oratoris officii acc.* Pβ, *officia oratoris ad orationem acc. possint* b *ad orat. p. off. oratoris accomod.* ω K. — 34. *orationis* om. BK [2] incl. Klotz. — 37. *in exord.* bβ. — *princip. orat.* incl. Sch. — P. 3. 1. *auditoris iudici* B[1] *aud. vel iudicis* B[2]Pbβ — *const. et apparatur* B *const. vel appar.* Pbβ cfr. Lindemann. — 2. *proinde* om. Cic. p. 134, 32. — 4. *et per quam* Pbβ *per quam* B (ante *per* quid fuerit perspici non potest.) *et per . . . dicturi interpolatum esse* suspic. Simon. cfr. die Handschr. der Rh. an H. II. Abth. Schweinfurt. 1864 p. 9. — 5. *dicturi* B cfr. Osann. Fleck. ann. 75, 786 *acturi* Pbβ cfr. Langen. Phil. 36, 485. — 7. *dissolutio* (suprasc. *dissipatio*) B. — 14. *est consid.* PbβK. — 16. *conput.* B — *defend. id* β. — 17. *id* om. Pbβ; bis inclusi. — 19. *forte* B — *ut . . . paricidam* inclusi cfr. Roemer. Fleck. 119, 830. — 23. *genus erit* B. — *ante fertur* P *ante affertur* bβ. — 26. *et* om. cod. Erf. K. — 28. *audit. animum* Pbβ. — 29. *ita* om. B[1]. — 30. *benev.* P(?), K semper. — 36. *advers. crimin.* del. Sievers. Rh. M. 28, 569. — 37. *captare* b cfr. Osann. Fleck. 75, 786. — *sin hon.* bβ — *causae genus* PK. — P. 4. 3. *dicturi sumus* B *simus dicturi* C scr.: d i c t u r i s i m u s — *si princ.* BPβ. — 4. *uti nol.* PbβK — *ab lege ab scriptura aut* Pbβ — 5. *firmissimo* om. P[1]bβK. — 6. *initium capere* Sch. — *oportet* B. — 7. *att. benivolum* b. — *habere vol.* PbK cfr. Langen. Philol. 36, 485. — 9. *breviter* om. B. — 10. *eos* om. B. — 11. *est is* B *est* C. — 13. *rebus* B om. C — *quae a rebus* β. — 16. *de quib. reb.* b — 17. *simus* Pβ *sumus* Bb. — 18. *nostra* B[1] *a nostra* B[2]P Langen. Phil. 36, 486, sed cfr. p. 49, 4. — *advers.* (om. 'ab') B[1]. — 19. *auditorum* B[1] *et ab auditorum* B[2] — *rebus* B[1] *et a rebus* B[2]P *et ab rebus* b *et rebus* β, sed p. 5, 6 *ab rebus* C, item p. 49, 32. — 21. *aut in remp.* B. — 23. *audiunt* Pbβ — *aliud* B[1] (punctis not. B[2]) *aliquid* Pbβ — 24. *ipsam qua de re* B *ipsam rem de qua* Pb *rem ipsam de qua* β. — 27. *et* om. B[1] — 28. *et nos* B. — *spem noluisse* PK. — 31. *si quid* bβ. — 33. *si potentiam* CK *potentiam* Simon. I. Abth. 19. II, 5. — 34. *incontinentiam* C *eloquentiam* ex ω K, cfr. Langen. Phil. 36, 577; a t e x t e r n a e r e s e n u m e r a n t u r cfr. p. 48, 31. inclusi. — P. 5. 3. *colligitur* C *colligetur* ω. — 4. *et* om. B. — 9. *de insinuatione et tribus temporibus principii. Tria sunt tempora quibus.* His verbis incipit H, P (prior man.). — *de insinuationibus* Bβ — *dicendum* β *utendum* (suprascr. *aperiendum*) b. — 10. *in quibus* ω K. — 14. *esse videtur* Pbβ. — 12. *hoc est cum . . . alienat* post *habebit* (v. 16) transposuit Roemer. Fleck. 119, 828. — 14. *ante* om. Sch. — 15. *aut . . . dix.* B in marg. — 17. *rem non hominem* HBP *rem non hominem hominem non rem* bβ *hominem non rem* ex Cic. de inv. I, 24

inlatum esse monet K. *hominem non rem* (cet. om.) defendit Halm. an. Tull. I, 2 adn. 2. an: *rem, non rumorem?* cfr. p. 18, 5 W — *expectari* HB. — 19. an: *ac nefaria?* W. — 22. *aut de minore aut de maiore* incl. K., sed cfr. Hoffmann. Progr. Realgymn. München 1879, p. 18. — 23. *deinde* delet et *ad nostram . . . conferemus* ante *nihil simile* (v. 20) transposuit Hoffmann. p. 22., sed cfr. Roemer. l. c. p. 827. — 24. *item si* C *item* Sch. *aut* ωK. — 25. *aut de aliqua re* C *aliqua re* K[1]. *aut de aliqua re* del. Simon. II, 16, Jv. Mueller. Jahresbericht V p. II, 1877 p. 227. — 27. *fuerit id est* om. HBP[1], incl. Pithoeus. *Si persuasus . . . id est* om. Sch. *fuerit id est* delet et *si oratio ... auditoribus fidem* incl. Simon. l. c. *fecerit auditoribus* H[1] *fec. audit. fidem* H[2]B *fec. fid. audit.* PbβK *fidem fecerit auditoribus* cfr. p. 8, 25 W. — 32. *putaverint* P, sed cfr. Thielmann. Hermes 14, 630. — 33. *aut* om. HP. — 35. *aut* om. HP[1]. — 36. *quo* HB[1]P[1] *cui* C cfr. Reisig. Vorl. § 125. — *cum adfirmatione* (suprascr. *vel admiratione*) B *cum admiratione vel affirmatione* β. — 37. *erint* H[1], sed cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — Post *audiendo* verbum aliquod intercidisse videtur. cfr. Simon. I, 21. Langen. Phil. 36, 578. *audiendo exordiemur* W; post *possit* habet *incipiemus* cod. Monast. — *ab* incl. K; mente addi vult *utemur.* — *ab* incl. K, Simon. — P. 6. 2. *verisimile* incl. Simon. — *immutatione* P *immutatione vel imitatione* β (sic not. β[2]) — *depravat.* H *depravata* b — *inversione vel depravata inūsi* (i. e. *inversi*) β, sic not. β[2] — 3. *abici a suspicione* H *a suspicione* P *ab ambiguo susp.* bβ. — *superatione* HB *separatione* P *exuperatione* bβ *superlatione* K fort. melius *supralatione* scrib. cfr. Stroebel. diss. de Cic. de oratore libr. cod. mut. ant. Erlangae 1883 p. 29. — *suspicione . . . mutatione* om. B[1] add. B[2] in mrg. — 4. *dictio praeter exspectationem* cfr. Cic. de or. 2, 225 et 284 Sch. — 5. *turpi* om. Pbβ. — *ab alicuius* C *aut ab alic.* β[2] *alic.* K. — 6. *si promiserimus* om. HBP. — *ab alicuius . . . adrisione* post *dicturos* HBP incl. Simon. — 11. *eius modi* C *huius m.* ω K — *apertis* C *aperte eis* Thielmann. Hermes 15, 331. — 12. *praescripsimus* Pbβ. — 13. *at* corr. B ex *aut* — 14. *huius m.* H *eius m.* CK. — 16. *in dicendi opere venire* C *in dicendo pervenire* Lamb. K. — *Verum hae tres.* His verbis incipit B prior manus. — *hae* ‖ *res* H *hae tres* B[1]Pbβ *haec res* B[2] *hae res* K. — *utilitates* C *utilitatis* H[2] incl. K *ad utilitatem* cfr. p. 6, 36 W. — 22. *docebo* C *docebis* b (suprascr. *docebo*) *docebimus* Thielm. act. Arg. II, 455. — *exordienda causa* HP[1] *in exord. causa* P[2]bβ cfr. Langen. Philol. 36, 583 *exordiendi causa* B (suprascr. *vel in exordienda causa*). Verba *in exordienda . . . videatur esse* transposuit ante *nunc ne quando* Sch. Inclusi. — Sequitur in HB: *de vitiis exor-*

diorum. — 26. *quod* B[1] *quo* C om. β. — 28. *item illud* . . . *poterit uti* incl. Sievers. M. Rh. 28, 570. — *quod* H *quo* CK. — 29. *apparatis* HBP[1] *apparate* P[2] *apparatis verbis* bβ — *compositum aut* K — *nimis* ω Bait. — *nimium* . . . *aut* incl. K. — 31. *videatur* C *videtur* β. — 35. *unum est* H[1] *unum est cum* H[2]BPβ *unum quo* b — *exponemus (trahemus)* bβ[2]. — 36. *unum quodque* Pbβ. — P. 7. 1. *narrationis est* β — 2. *aut fidei* β — 3. *aut transitionis* suprascr. B[2] — post *apparationis* marg.: *vel delectationis aut amplificationis* b *apparationis vel laudationis* β. — 12. *eae* HP *hae ae* B (*ae* punct. not. B[2]) *hae* bβ — *sunt* om. bβ. — 13. *res gesta* bβ. — *ab* suprascr. H. — 15. *argum. tragydiarum* HP, B (suprascr. *vel commediarum* B[2]) *argum. comediorum* b *argum. comediarum* β. — 18. *lenitatem* C om. H[1] *levitatem* Oudend. Graev. cfr. p. 135, 27. — 19. *rerum varietates* H *rerum quoque varietates* β *rerum varietates* C ex Cic. de inv. 1, 27 inl. inclusi. — 22. *haec* CK *hoc* β — *transigitur* H *transigetur* BP *transigentur* bβK. — 25. *quae quoniam* . . . *cognoscendum est* del. Langen. Philol. 36, 578. — 31. *et si trans. nullis utemur* del. Ostmann. de additamentis, quae in rhetoricis ad Herennium iuveniuntur, antiquioribus diss. Vratislaviae 1876 p. 16. — 34. *scire* H, P (*i* sup. *e* scr.) *sciri* C cfr. Halm. an. Tull. p. 3 adn. 5. — P. 8. 3. *ne quid nobis semel id quod supra diximus* H *(ne ‖ quid)*, P *ne id quod supra diximus* B (*semel* ante *supra* suprascr. B[2]) *ne id quod supra semel diximus* b *nobis ne id quod semel supra diximus* β *ne id quod semel diximus* Erf. K fort.: ne quid nobis semel dictum. — 5. *virginis* H *virgini* CK. — 7. *ut quicquid* cfr. Madvig. de fin. V, 9, 24 p. 655. Lachmann. in Lucret. V, 264. Langen. Phil. 36, 582. — 11. *ne quid contorte* b *ne quid cont. ne quid ambigue* B[2]β om. HB[1]PK[2] — *ne quid novi* C *ne quid nove ne quid ambigue* b *ne quid nodose* (vel *cum nodis*) cfr. Quintil. 9, 4, 127. W. — 12. *ne quam* . . . *persequamur* del. Sievers M. Rh. 28, 571. — 13. *ne ab ultimo* . . . *persequamur* transposuit post *praecepta sunt* Hoffmann. Progr. Realgymn. München. 1879 p. 24, sed cfr. Roemer. Fleck. 119, 824. — 15. *si quaerimus* H *si sequemur* BP *si persequemur* b *persequemur* β — 16. *quod brevior* B. — *eo* om. H[1]BP — *cognito* H[1]. — 24. *narrando* C *in narrando* Langen. Philol. 36, 583. — 25. *sin erunt fictae* Hβ *(ficte)*, *sin erunt ficta* BP *sin erunt facte* (suprascr. *ficte*) b *sin erit ficta* ω K cfr. Halm. an. T. p. 4 adn. 2. *si res erunt fictae* W. — 26. *conservandae* H — *his* H *de his* C. — *confingendum* b *con ‖ ingendum* β. — 30. *quia* C. *quae* ω K — *insinuationibus* C *insinuatione* ω K[1] — *novae* B — *eam* HbβK[1] *ea* B *eas* P — *soli nos* bβ. — 34. *in quo* HBP. — 35. *officium* bβ. — 36. *industrie* ω K, cfr. Halm. an. T. p. 4 adn. 4. — P. 9. 4. *per narrationem* HP, B (*perorata narratione* suprascr., deinde *post* supra *perorata* B[2])

perorata narratione bβ *re narrata* K *pertractata narratione* vel *persoluta narratione* Thielm. act. Argent. II, 457. del. Langen. Philol. 36, 538. — 3. *quid in controversiis si* H[1]B *quid in controversiis sit si* H[2]P *quid in controversiis relictum sit* b om. β hoc loco, sed *quid in controversiis relinquatur* post *convenient* habet. — *si ea quae . . . convenient* del. Dietsch. Fleck. 66, 300, Roemer. Fleck. 119, 829. — 6. *jure fecerit* C *jurene fecerit* ω — *facere* om. β — 7. *est* om. H.— De duobus exemplis alterum in alterius locum commutato ordine substituendum esse putat Hoffmann. l. c. p. 30 sic: *hoc modo* : *Agamemnonem* et seqq., tum *item e contrario* : *interfectam* et seqq. Verba *item e contrario . . . oportuisse* del. Roemer. l. c. — 12. *numero res* Thielm. l. c. — 13. *sumus* C *simus* β Langen. Phil. 37, 405. — *ea* HBP. — 14. *numero* del. Sch. Thielm. l. c. — *non oportet* HP[1] *contineri non oportet* B *uti non op.* P[2] *esse non oportet* bβ *non oportet esse* ω K cfr. Thielm. Hermes 14, 630. — 19. *et confutationem* om. HBPβ. — 21. *in* om. bβ — 22. *ad argumenta* B (in marg. *adjumenta*). — 26. *aū.* | | (= autem) H *alii* C — *doctor ermestes* b[2] cfr. Osann. Fleck. 75, 792, Kayser. Philol. 12, 273. — 27. *quiddam* H. — 32. *ante* om. bβ Sch. — 33. *est* om. H. — 35. *rescivit* β. — 37. *edicit* H[1]. — P. 10. 1. *fratrem* HB[1]P[1] *cum fratrem* C. — 2. *vidi* ‖ *t* H *videat* BPβ *videbat* b cfr. Simon. II, p. 7 et 19. — *hic* HB[1]P[1] *hic quoniam* C — *verum quia* B. — 3. *de facto erit controversia* incl. K., ponit ante *coniectura* (v. 2) Hoffmann. l. c. p. 35. cfr. Simon. II, p. 10 et 16. — *et ex eo* Pbβ. — 5. *scripto aut e scripto* C *inscripto aut e scripto* b *scripto* Oudend. Sch. *ex scripto* K — *aliquid controversiae* HB[2]β *controversia* B[1] *aliquid controversia* Pb. — *navim* bβ (sic ubique). — *reliquerunt* B[1]. — 13. *remanserunt* C *remanserint* β — *nave* β. — 14. *in sc. conscend.* incl. Simon. II, 9. — 15. *aegrotum* inclusi — 16. *et surgere* β. — 17. *fortuito* ωK. — *ille* H *illam* C. — 18. *aegrotus* inclusi — *possidet* P[2]b — *ille* om. ω K. — 19. *haec . . . sententia* incl. K. — 25. *nominaretur* H *nominare vir* B (suprascr. *augur*), P *nominare augur* bβ. — 27. *constitutio . . . legibus* (*rebus* B) incl. K. — 28. *res unam sententiam scripta scriptum* H (*unam* ‖), P[1] *scriptum* C *re in unam sent. scripta scriptum* Sch. *res unam in sent. scripta* Bait. K. *res in unam sent. scripta at scriptum* vel *tamen scriptum* W. — 31. post *legavit* aut ante intercidisse *hoc modo, sic* vel similia cens. Sievers. M. Rh. 28, 572, sed cfr. Ostmann. l. c. 10. — 32. *Tullius* et *Terentiae* del. Burmann. (praef. 41 apud Lindem.), Sch., K. — 35. *petit melius se* H, P (suprascr. *filius*) *petit filius se* B (suprascr. *mulier*, mut. *fi* in *Tul.* B[2]) *illa petit Tullius se* bβ *petit mater* : *filius se* Halm. an. Tull. p. 5 adn. 2. — *vellet* HBP *volet* bβ *velit* ω K. — *in* om. ω K — *pondo* om. β in spatio vacuo — *et deb.* HB (del. *et* B[2]) P[1] *ei deb.* P[2]b *deb.* β. —

36. *constitutio e. l. ex amb* incl. K. — 37. *definitione* C *ex def.* ω K. — *introversia* H *inde controversia* bβ. — P. 11. 3. *Q* om. HBP — *coepio* B — *perit* H *periit* B[1] — *temporibus* ||||||| H. — 4. *docuit* C ‖ *docuit* H *edocuit* ω W — *senatum* om. b. — 5. *largitionem tantam* BPbβ. — 7. *eam* B[2] *eum* bβ[2]. — *coepio* H *coepit* C del. W. — 8. *cistellam* Pbβ — 9. *coepio* B om. H — *contra* incl. K; quod addunt editores *S. C.*, in nullo codice exstat. — 10. *ferre* om. H; *facere* bK. — 12. *coepio* HB. — 13. *constit. leg. ex def.* incl. K. — 14. *quid ut minuerit* HB[1] *quid imminuerit* P[1] *quid sit imminuere* P[2] *quid sit minuere* B[2]b, *quid sit minuere* |||| β (erasa *expt.* videntur). Verba *constitutio . . . majestatem* del. Sievers. M. Rh. 28, 573, defend. Langen. Philol. 36, 584. — 16. *alepos . t . different* H *al. e pos differendum* P *aut post differendum* P[2] *aut tempus diff.* in B suprascr. — 18. *civili* del. βK. — *in hac . . . juvabit,* deinde *utimur* omisso *ut* incl. K. — 21. *accusetur* ω K. — 23. *usum* H. — 27. *invenit* H *venit in* C. — *causae cadit* H *causae caedit* B[1] *causa cadit* B[2]Pbβ[2] *causae sumpt.* β[1] — *qui aegit* HB[1]P[1] *is qui* C. — 28. *nisi habuit actionem* HB[1]P[1] *non quemadmodum oportet egerit* C cfr. Simon. II, 15. — 33. *accupatur* H *aucupatur* BPβ[2], b (*au* in ras.) *occupatur* β[1]. — 34. *lex est* Pβ[2]. — *existet* HBP[1]bβ[1]K Hoffmann. l. c. p. 37 *existat* P[2]β[2] *escit* Sch. cfr. Bouherius ad Tusc. III, 11. Osann. Fleck. 75, 786. Legis XII Tab. Rel. ed. R. Schoell. p. 130. — *agnatum* B[2]β[2] *agnatorum* b, β[1] (ut videtur). — 35. Verba *et lex qui . . . in profluentem* om. Cic. p. 226, 14 (del. Sch. incl. K cfr. Ostmann. l. c. p. 17), quarto loco ante Maleolus inseruit Hoffmann. l. c. p. 38. At non est lex, ex qua (p. 12, 14) nascitur, quare potuerit aut non potuerit jure testamentum facere. — P. 12. 2. *sualligaverit* (*a* suprascr.) H *sua ligaverit* B (super *i* prius scr. *o* man. 2) *sua legaverit* PbβK *sua legassit* Lamb. cfr. p. 226, 15. — *ita usus* H, B (suprascr. *ius*) P. — 3. *intestato* BP *intestatus* bβ cfr. p. 226, 16. de or. I § 183. — *intestato mor. familia* om. H — *pecunia* H *pecuniaque* C — *agnatum* C. — 4. *gentilium* HPB[1] *gentiliumque* B[2] *et gentilium* bβ cfr. Simon. II, 4. — 5. *follicum lupinos* H *follicum lupinis* B (suprascr. *folliculi lupini in os* B[2]) *follicum lupino* P *folliculo obvolutum os lupino* b *folliculo lupino os obvolutum est* β *folliculus lupinus in os* K cfr. Simon. II, 8. Sievers. M. Rh. 28, 573. Ostmann. l. c. 17. — 6. *in pedibus* C *pedibus* ω incl. K. — *inductae* HBP *inditae* bβ Halm. an. Tull. p. 6 adn. 1. — 11. *manus* H *minor* C. — 14. *ex quibus* HBP *e quibus* bβK *ex quis* cod. monast. cfr. Langen. Philol. 36, 446. — 15. *constitutio l. ex ratiocinatione* incl. K. — 21. *sunt duae* bK. — 24. *certe* HBP *recte* bβ — *esse eam dicemus eiusmodi* HP *esse dicemus ea eiusmodi est* B *esse dicemus*

ea est huiusmodi b, β *(eiusmodi)* — *dicimus* Langen. Philol. 36, 584. — 25. *in caenaculum · eo* H *in cenaculo eius · eo* B (*ẹọ* B²) *in cenaculo meo* Pbβ *in cena. cum eo* ω *in scena cum eo* Becichemus. — 27. *liceri* H. — 28. *pars* incl. Simon. II, 14. — 29. *est et adsumpta* P² *est sed adsumpta* bβ — *ex contraria* B¹P. — 31. *translatio criminis, remotio criminis* Sch. Hoffmann. l. c. p. 42. — 32. *sibi ignosci* b. — 33. *precationem* H. — 34. *inprudentiam fortunam* H *in inprudentiam fortunam* C *in fortunam imprudentiam* ω K. — P. 13. 1. *cui frater esset* Ernestio auctore ante *supplicium* retraxit Sch. *cuius frater esset* maluit K¹, add. in notis : fortasse ab interprete adjectum est; *cum frater esset* Klotz. Langen. Phil. 36, 584, del. Ostmann. l. c. 24. — 4. *quod has* HB¹ *quod aquae* P *quod eum aquae* B²bβ *quod aquae se* W — 5. *cum peccasse* B. — *se* om. bβ — 6. *reus* om. HBPβ. — 7. ‖ *fere potest* H *fere potest* P¹ *fere non potest* B *non potest fere* b *non fere potest* P²β cfr. Thielm. Hermes 14, 630. — 8. *nisi quando* C *nisi quod, si quando* vel *nisi quod, cum* W — 9. *extant hoc* H *extant in hoc* B *exstant hoc* PbKW *constant hoc* β — *modo* CK del. W — *in loco communi* C *Locum communem* B — *in loco comm. per· amplif.* incl. KW. — 10. *iniciamus* ω K. — 12. *aut senatum imperatorem* P¹ *at in senatum aut ante imperatorem* B²P²bβ — *et consulem* B — *ad imperatorem* om. Cic. incl. K. — Locum tractaverunt Simon. II, 8, Sievers. M. Rh. 28, p. 574, Ostmann. l. c. p. 18, Langen. Philol. 36, 585. — *Hoc modo in . . . potest venire* del. Langen. At contra Weidnero suspecta: *ergo . . . potest venire.* — 17. *confert* bβ². — 18. *non crimen ipsum sed culpam* Ern. Sch. *crimen* (cett. del.) Sievers. l. c. 576, Ostmann. l. c. 13. — 20. *inferimus* H — 21. *accusatur* C *accusetur* ω. Recte tamen p. 11, 21 modus indicativus retinebitur. — 29. *neque fugere* C *neque effugere* ω K *nec effugere* W. — 30. *conlucationem* H *conluctationem* B, P (*coll.*) — 31. *ut* om. H. — 32. *dixit* C *duxit* β — 33. *quam exercitum* ‖ *dixit* H *quam exercitum eduxit* B *quum exercitum eduxit* P *quam exercitum . exercitum eduxit* bβ cfr. Simon. I, 18. — P. 14. 5. *docendi causa* C, in H *causa* punctatum. Inclusit *causa* W. — 6. *cum confiteatur* bβ. — 7. *pervertit* β. — 8. *nec causa* H. — 9. *ergo . . . damnationem* del. Sievers. l. c. 577. — 14. *antea* |||||||||||| H *ante* C *ante ea* W. — 16. *rationem* H¹B — *iure occidi . . . hoc modo at* om. P. — 32. *hoc modo* C *pacto* β — 18. *ut non* HB¹ *at non* B² *non* P (ante una littera erasa vid.) *sed non* bβ. — 23. *defensione* del. Sch. — 24. *causa* om. HBP¹ incl. W cfr. v. 5. Osann. Fleck. 75, 793. — 25. *ergo . . . convenit* del. Ostmann. l. c. 35. — 27. *conferre* ω K. — 30. *nam in ea* P²bβ. — 33. *modo constituitur modo* H *constituitur modo* B¹ *constituitur hoc modo* C *hoc constituitur modo* W — *intentio* — *infitiatio* — *iudicatio* incl. K. — 34. *Aiacem*

C. *matrem* ω Osann. Fleck. 75, 793, sed cfr. K. Philol. 12, 276. — P. 15. 2. *sed* ‖ *et* H (*d* H[2]) *sed et* BPβ *sed* b *at* conj. K. — 8. *si qua* H *sed siquo* b *si quo* C Halm. an. Tull. p. 7 adn. 5. — 9. *hac quantotius* H *hac qua studes* B[1] *haec quam studes* C *haec quam tu vis* W. — 13. *in nostro in te studio* H ‖ *nostro in te st.* B (eras. *pro* vid.) *et in nostro in te st.* P[1] *et nostro in te st.* P[2]bβ cfr. Simon. II, 7. *in nostro in te st.* incl. K. *ac nostro in te studio* W scripsi: *pro nostro in te st.* — 16 *oportere et* B[1] *oporteret et* C add.: *et partibus offica* β (*offica* in ras. β[2]) — 17. *partibus officiis artis* HB[1] (*officii* B[2]) P[1] *officiis artis* P[2]b *offici artis* β *partibus* et *artis* del. Sch. incl. K. *officiis* del. Klotz. cfr. Thielm. acta Argent. II, 460. — 22. *conscr.* bβ. — 24. *iudicio iudiciale* H. — 25. *est priore* H *et priore* C incl. K. — P. 16. 1. *libro egimus cum de oratoris officiis tractaremus quinque quorum inventio* b, β (om. *quinque*), in marg.: *egimus cum* et *tractaremus? Quorum* add. B[2]. — 3. *parve partem* H (*parve* punctis not.) *parvae partes* B *parvam partem* P *sed parvam partem* bβ *parva* W — *eius* om. W — *h . ut* H *in tertium* C — 4. *transferentur* H[1]B *transferemus* C — *ubi de* ω K *nunc de* W. — 5. *primum scribere* C *perscribere* W — *incipiemus* HBPW — *in primo libro* C *libro primo* b incl. K. — 8. *coniunctim* β. — 12. *reperire* ω K, sed cfr. Langen. Philol. 36, 586. — 13. *docui indicatione* H[1] (add. *mus* et *m* 2). — 14. *qua . . . conferatur* incl. K *postea . . . adcomodarentur* del. Sch. cfr. Ostmann. l. c. p. 24. — 16. *complures* incl. KW — *in qua* H[1] *in quas* BβK *in quibus* H[2]P *quibus* b *ad quas* W. — 18. *videbitur* HB[1]. — 19. *inventiones . . . accomodare* C *inventionis . . . accomodari* Monast. Junt. K. cfr. Langen. Philol. 36, 446. — 20. *item* om. ω incl. K. — *quas* HBP *quales* bβ. — 22. *vetari* HB[1], P (suprascr. *i*) *vitari* B[2]bβ *vitare* ω — *et ad confirm.* Langen. Phil. 36. 589. — 23. *deinde* C *denique* malit W — *docuimus* C incl. K. def. Langen. l. c. 587. *docebimus* bβ — 25. *proximus* C *extremus* b — *qui locus . . . orationis* incl. K. — 27. *ergo* om. β — 28. *tractari* b, β (suprascr. *vel e*) cfr. Dietsch. Fleck. 66, 300. Thielm. Hermes 14, 332. — *quamque* H[1]B[1]P *quae* H[2] *hanc quae* B[2] *conjecturalem eam quae* bβ *eam quae* K *conjecturalem quae* an: *eam causam quae?* W. — 31. *debet . . . actum* om. b. — 36. *probabilem* HBPb. — P. 17. 1. *quidqd* |||| H[1] *quodque quid* B (post *d* prox. *q* eras.) P[2]bβ *quidq : qd* |||| H[3]. — 2. *per quod* C *quod* P (= quo) W — 3. *reo peccare* bβ. — 4. *abfuisse* Pbβ — *et in vitam* HBPβ *in vitam* b Langen. Philol. 36, 588. — 5. *commodorum vitatione* (med. om.) HP[1] *comm. invitatione* P[2] *commodiorum spe aut incommodorum ita* b *commodorum appeticione spe aut incomm. vitatione* β cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. -- 6. *non quod com.* H[1] *an quod com.* b *an com.* β. — 9. *eius modi* C. *huiusmodi* Ern. Sch. —

libidinis C. *libidines* ω *libidinem* maluit Sch. Ob pron. *aliquam* praemissum *amoris* ... *libidinis* inclusi. — 11. *hic* et 13. *autem* interpol. vidit Simon. II, 12 et 13. — 16. *reliqua* HB — *perveniret* H. — 17. *deinde* incl. K. Simon. II, 11. — 18. *expectabitur* HB — *in quo primum* bβ. — 20. *quaerat* H *quaeret* C. — 22. *peccatis* HB¹P. — 24. *fuisse* β¹ *fecisse* C — *ostendam* H¹ *ostendat* H²B *ostendet* C. — 25. *ita poterit* H¹P¹bβ *si non* super *ita* scr. H² ‖ *Ita non pot.* B¹ (*non* suprascr.) *Silta non pot.* B² *ita si non pot.* P² *at si non par pot.* W — 26. *peccati* ... *cum causa* om. HBPW cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. — *animi* om. bβ del. Sch. — 28. *conruitore* H¹ *conruptorem* H² *corrupitorem* B. — 29. *perfidiosum* bβ — *vel si* ω K — *denique* om. B Langen. Phil. 36, 591. — *aut aliquo* W. — 30. *contaminabit* bβ² *contaminis* β¹ cfr. Simon. II, 4. — *denique* . . . *personam* inclusi. — *deinde* C *denique* Langen. — 32. *et integer* Pbβ incl. W cfr. p. 185, 35. cfr. Simon. II, 6. — 36. *spectare* H cfr. Langen. l. c. — P. 18. 1. *quibus rebus* Sch. K. — 3. *erunt* om. β¹ — *non* del. Sch. K. — 4. *infamia* |||| . *dabit* H (fuerat in ras. *m*, certe non *prius* W). — 5. *dicat esse* H *dicat* ω W *esse doceat* Hansel. Fleck. 93, 851. — 6. *utitur* HB¹. — 7. *si nihil* bβ. — *potest* C ex *potesit;* an: *possit?* W *poterit* ω — *extrema* C. *extranea* malim, cfr. p. 12, 23 et 29. 25, 20. 44, 23. Thielm. act. Arg. II, 381. — 9. *sed* C scripsi: *se.* — 14. *aut neque* HBP *aut non aequum* β (corr. in *aeque*). — 15. *illas* C *alias* β incl. K. fort.: *illis* W — 16. *hoc loco* delet Simon. II, 12. — 17. *bene* H *bonum* b cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 18. *ipse* C an: *ille?* W. — 21. *spem* prius om HP — *locum* HB¹. — 23. *in eo loco solitudo* HBP *fuerit in eo loco solitudo* bβ incl. K. *semper desertus* . . . *solitudo* incl. W. — 24. *num quidem pactus* H *num quid est pactus* B (*pactus* punctis not. *vel passus* suprascr. B²) P *num qui est passus* bβ *num qui quid est passus* ω, Sch. *num quod est factum* K an: *num qui inde tactus?* cfr. p. 19, 21 W. — 25. *perspectus et exauditus* b (ap. Halm.) *p. aut exaud.* (ap. Bait.) β *perspectum, exauditum* K. *perceptum* Langen. Philol. 36, 592. — 28. *debent inventiones* (suprascr. *is*) *ab arte* H. — 29. *facile* om. H incl. W. — 30. *quid anni qua hora* HB (suprascr. *vel quo anno vel qua parte anni* B²) P *qua anni parte qua hora* b, β (*parte anni*) *quo anni* K. *qua hora* del. Halm. an. Tull. 8 adn. 4. incl. K. — 31. *et quo die* b *qua die* βK — *quanti* || *hora* (ap. W) *quanta hora* (ap. Halm.); alt. m. suprascr. *temporis* H *quantis hora* B (suprascr. *vel quota vel horis*) *quante horae* P¹ *quota hora* P². — *et cum eiusm.* HBP *et eiusm.* b (ap. Bait.) *et cuius modi* β. — 33. *ad eam rem* C *ad gerendam rem* W — *transigendam* om. HBP. — 34. *et scieritne* b *et potueritne scire* β *scieritve* W cfr. Simon. II, 9. — 35. *ad id perficiendum* om. ω Sch. incl. Bait. —

P. 19. 2. *haec qua* H¹B¹P *haec quae* H²B² *quae* b *qua* β *ecqua* Spengel. — *expectabitur* HP *expectabatur* B — *concurrerent* H (mut. in *rint*). — 4. *ex altera* bβ. — 5. *ex altera* b *et ex alt.* β. — 6. *demonstrabitur fuisse* del. Langen. Phil. 36, 592. — 7. *per quam resciri* b *per quam scire* β — *poterit* HBP — 10. *aut utrisque* om. ω, incl. K. — 11. *argumentis* C *adjumentis* K. — 16. *num quem* bβ — *de consciis, de adjutoribus* del. Ostmann. l. c. 20. — 17. *de adiumentis* incl. K. — *num quo* bβK. — 18. *fuerit* bK *fuerit vel fecerit* β. — *alieno* C *alienum* malim. — 20. *exauditus sit* ω K — *num quid* C *aut* H *aliquid* ω W. — 21. *odoratu* b¹. — 24. *tracta relicitum* H. — 25. *ob quo* H *ob quod* B¹. — 26. *tumore praeditum* K — 29. *rep.* H¹B¹, P (suprascr. *peritur*) *rei* H² *repertum* B² *rei repertum* bβ *repertum sit* K *repertum est* vel potius *repertumst* Langen. Phil. 36, 593. *rep. sit* vel *rep. est ut* malit W — *si* C *fuerit aut* bβ. — 31. *transacto neg.* cfr. p. 102, 15 inclusi. — 37. *sint* C *sunt* b Langen. item p. 20, 3. cfr. Phil. 36, 593. — P. 20. 2. *confidentis* (*vel teret* in marg. adscr.) *se merenster* (sup. lin. H² *et fortiter*) *et responderet* H *confidentis* (ultra lin. adscr. alt. m. *sime*) tum locus expers, in quo scr. B² *resistens*; sequ. *responderet* B¹. *confidentissime resisteret responderet* P *conf. resistens resp.* b *conf. res. et responderet* β; *responderet* glossema esse put. Bait., Simon. II, 6. — 3. *confidentiae* C *conscientiae* ω Spengel. — 5. *se commotum esse* C *commotum esse* ω vel *commotum eum esse* Langen. l. c. Recte *se* habent cod. nec est cur Lang. corrigat *eum*, nam P. 19, 37 accusatori opponitur reus, hic defensor suam causam cum reo eandem esse vult W. — 9. *sunt tres* H *sunt* Bbβ *sunt hii* P cfr. Halm. an. Tull. p. 9 adn. 5. — 10. *et his* H *et hi* BPbβ — *nisi* C *non* β — *non potest uti* HBP *nemo pot. uti* b om. β. — 17. *ab test.* H *abs test.* BP *a test.* bβ. — 18. *a* ‖ *quest.* H *ab quaest.* BP² *abs quaest.* P¹ *a quaest.* bβ cfr. Langen. l. c. — 19. *a rum.* Pbβ. — 22. *testes vitae* C *testes secundum vitae* Sch. — 25. *aut argum.* W. — 26. *et interrogationem* B (suprascr. *vel argumentationem* B²) *et ad argumentationem* b, β (v. 25 post *haec* om. *et*) — *haec . . . pertinebunt* del. Langen. l. c. 594. — 28. *cruciatibus* ω Ern. — 30. *praeterea* inclusi — *confirmatio* HPb — 31. *si qua dicta erint* H cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 35. *voluerunt* β. — 36. *cumque* HB¹ *cum quae* C. — 37. *sevirie* H¹ *sevire* B¹ *seu . .* P *seu verisimiliter* H² *servari* B² *scire* bβ *sciri ea* Halm. *servari ea* scripsi. — P. 21. 2. *et quid esset simili* H *et si quid esset simile* C *et si quid est simile* Halm. — *esset simile quod* del. K — *simili signo* C. *sensu* ω K. — *hoc . . . possit* inclusi. — 4. *recentior* C. *reticentior* duo cod. Lamb. *retinentior* Freund. lex. *retinentior* vel potius *tenacior* Schütz. Zeitschr. für Gymnasialw. 9, 328. — 5. *reminiscendum* H² *comminiscendum* Pbβ.

— 7. *intellegat sibi f. dol.* om. HBP in marg.: *intelliget sibi finem* B². — 14. *semper* ‖ H *semper* P¹ se ‖ B¹ (una litt. erasa, *p*, ut videtur) *rē* i. e. *rem* B² *sem* P² *rem* bβ — 15. *oportere* om. bβ. — 16. *haec enim hoc modo* H *haec enim eo modo* BP, b (*modo* om.), βKW *hoc enim modo* Langen. l. c. 594. *haec enim* inclusi. Cfr. Wunder. variae lectiones libr. aliquot Cic. ex cod. Erf. praef. 38. — 17. *re vera sint gesta* CK² *res vere sit gesta* K in ed. prior. p. 244. *res re vera sit gesta* W. — 26. *aut rumoribus* H *a rumorib.* C. — 27. *sumpsit* HB¹ *supsit* B². — 28. *quispiam* C *quisquam* W — 29. *confring. et emin.* H *confing. et commin.* Pβ *reminisc. et confing.* b. — 33. *et auditioni quos nostros aut homines* ||||| H *et aliquos aut omnes* B. — 34. *malivolos* HBβ *malevolos* P (?) b — *maledictos* HB — 35. *aliquam aut fictam* HPb *aliquam* || *fictam* B *aliquam aut confictam* β *aliquam* del. Simon. II, 15. — 36. *dicimus* β *dicemus* ω Graev. Langen. l. c. 595. — 37. *proferemus* del. Simon. l. c. — *illis* bβ del. Simon. l. c. — P. 22. 2. *unus* om. bβ. — 6. *forma fidem* HB¹P *firma fid.* B² *fidem famae* β. — *difficillime tractatum* ||| H *difficillimi tractatus* B — *consecutio* HB¹. — 8. *est* om. K. — 9. *perscrutati* C *persecuti* β Lamb. Sch. — *.titulatione* HB¹ *dubitatione* β — 10. *offensione* P², b (?) cfr. Haase ad Senec. de benef. 5, 25, 6. — 11. *accommodaremus* bβ Lamb. — 12. *legitimam* H — *partem* HBP. — 16. *per conlaudationem* H, B (suprascr. *perconctatione* B²) — 17. *scirentne id* | || H (*ideo* fuisse videtur) *scirentne* B (*ne* suprascr. 2?), β *scirentne ideone* P *scierintne* Orell. K *scierintne id* W — *discriptum* (*am* ap. Halm.) H *id scriptum* CK — *scir. . . . testamento* om. b. — 20. *quod scriptum est* β. — 23. *sit excog.* C. *erit excog.* Langen. l. c. — 25. *civi fuerit* H *divi fuerit* P *periculi f.* b Halm. an. Tull. 10 adn. 61. *peric. f. ei obfuerit* β. — 26. *aut num oportuerit perscribere* vel *aut num omnino potuerit perscribere* cfr. Cic. de inv. II, 135 W. — 27. *aperietur* K². — 28. *quod scripsit* bβ. — 31. *sententia redderetur et* β (b? ap. K.) — 34. *contra quod* C *contra id quod* bβ *contra quam quod* W. — P. 23. 2. *illud* om. H. — 3. *necessarium* C *necessario* ω K. incl. Simon. II, 15. — *scribendum* inclusi. — 5. *nec legere* B¹P. — *id* om. H. — 6. *aut non more* bβ. — 7. *nunc* |||| *quo et bono* H *nunc quo . . . . . . et bono* B — *qua eo habuisse scriptorem quem* H *quae habuisse scr. quam* BP *quae omnia script. noluisse quam* b *quae omnia voluisse scr. quam* β. — 11. ||| *constare* H *non const.* C. — 12. *cum iure* om. H. — 13. *communi* del. W. — 15. *enumeratione* HB¹ *enumerationem* B²P *enumeratio* bβ *enumeratione utemur* ω K. — 16. *et stipul.* bβK — *exscriptorum* H *excerptarum* B²Pβ. — 17. *intellegantur* H²K *intelligitur* b — *voluntates sed exposito* H *voluntas expositio* Bbβ *voluntas et expositio* P *voluntates expositione* K scripsi: *voluntas expositionem.* — 19. *et* om. ω

cfr. Simon. II, 12. — 20. *gentes* H *leges* C — *discrepent* HBPβ — 21. *namque abrog.* H *an abr.* B *num qua abr.* P *numque abr.* bβ *num qua obr.* Lamb. *num quae obr.* Halm. an. Tull. 11 adn. 1. — 25 *cui* HP. — 28. *abrogatum* $B^2P^2b\beta$ — *aut derogatum* om. H^1; *vel derogatum* ω K. incl. W. — 34. *sumemus* C *utemur* $b\beta^2$ — *ratione* b. — 35. *verum cum faciant* HP^1 *utrum aequu verum cum faciant* B *utrum cum ea fac.* $B^2P^2\beta$ *utro cum faciat* b *cum utra fac.* K scripsi: *utra cum parte fac.* — *de qua parte iuris* HBP *de qua parte* bβ *de qua* ω. — 36. *est scr.* BP^1. — 37. *putabitur* C *ut puta* B^2. — P. 24. 2. *quando* HBP *quomodo* bβ. — 3. *est sed si id* H *est sed et si id* BP *sit si id* bβ — *interpretantur* C. *interpretentur* Ern. K. — 7. *ambiguum* ω K. — 9. *arbitrantur* bβ fort. recte; cfr. p. 157. 12. Lindemann. Cic. de inv. p. 492. Reisig. Vorl. über lat. Sprachw. § 332. — 11. *profertur* bβ. — 13. *illi* om. H — 14. *quae ex* C *quarum ex* K. — 15. *alii* H — *et* om. H. — 18. *infacetissimi* B (in marg.: *infantessimi* corr. B^2 in *infantissimi*) P^2 *infantessimi* P^1. — 22. *interdicere* P^2. — 25. *definitionem* C. *descriptionem* Sievers, qui post hoc verbum similia intercidisse censet atque haec: *deinde factum rei cum ea conjungemus* M. Rh. 28, 578. — 27. *quae a ‖ pio* (sup. *a* scr. *c*) H *quae capio* B^1 *quae cupiunt* b^1 (ap. K.) *quae capiunt* C *Q. Caepio* Bergk. index schol. hib. Halis 1858/59 p. 7. Schütz. Zeitschr. f. G. 9, 329. — 31. *afficit ... detrimento* om. HB^1P cfr. Spengel. M. Rh. 16, 408. — 35. *et* om. bβ. — 36. *cum verbi descriptione is ratione felletur* H *cum verbi discriptionis* (*s* eras.) *ratione refelletur* B^1 *cum verbi et discriptionis ratione refelletur* P (med. om.) — *descr.* bβ (bis). — 37. *coniungitur* $b\beta^1$ — *descr. con.* b. — P. 25. 4. *primum* incl. K. — 5. *eius res* H del. Sievers M. Rh. 28, 579, sed cfr. Thielm. act. Arg. II, 394. — *petitionem aut persecutionem* del. Ostmann. l. c. 37. — 6. *num alio modo tempore loco* bβ — *quaerente aut agente* $B^2b\beta$. — 9. *rationali* HP (ap. Bait.) b — *in rebus* C *de rebus* K. — 10. *aut dissimilibus* HB, P(?), β *aut similibus* b — *maioribus aut minoribus aut* incl. K, *in rebus . . . dissimilibus* del. Ostmann. l. c. 20. — 11. *eae . . . similes sint . . . dissimiles* K. — 12. *de qua* H *qua de* CK. — 13. *scriptum sit non quod voluerit cavere* H (*noluerit* ap. W), B (*nol.*) P^1 *scr. sit quod noluerit cavere* P^2 *non scriptum sit quod noluerit cavere* b (*nichil scriptum* ap. Bait.) *nihil scr. sit num quid voluerit vel quod noluerit cavere* β (sic. not β^2) *scr.*

non sit etc. ω. — 14. *an quod* H, B (*an* del. et suprascr. *sed,* quod del. B^2), P *quod* b *vel quod* β (*vel* del. β^2). — 17. *revertamur* ω K. — 27. *et* ras. H incl. W. — 32. *repetere* bβ. — 34. *alii iudicii* β. — 35. *et fit . . . iudicarit* incl. K *ut de eadem . . . iudicarit* et *ut aliud alio . . . placitum sit* alterum in alterius locum transponendum esse censet Hoffmann. l. c.

p. 45. — P. 26. 6. *res simili* C *res similes dissimili* Langen. Philol. 36, 595. — 8. *proferemus* C *conferemus* ω. — 9. *et utilitatem* om. HB[1]Pβ. — 11. *cum orbus* HB[1] *cum morbus* P[1] *cum morbi* P[2] — *sit* K[2]. — 12. *ex eo . . o uel* B *ex equo et bono uel* β. — 14. *si quid* C *si qui quid* P(?) ω. — *si quae* B[1]. — 16. *rem ubi paciscuntur in comitio* HB (suprascr. *oratione paciscuntur* B[2]) PK *rem ubi pagunt oraciom* (= orationi) *pagunt in comitio* b *rem ubi* (suprascr. β[2] *paguntur*) *orationi pāgunt in comitio* β *rem ubi pagunt, orato; ni pagunt in comitio* Prisc. X, 32, ex Bosii conj. Lamb. Jac. a Cruce ex antiq. cod. in Gruteri thes. I, 684. — 18. *cui* ‖ *cito* H *cuicito* B (suprascr. *q̊nictio* B[2]), P[1] *conitito* b *contrito* β *coicito* Halm. an. Tull. 12 adn. 3 *coiciunto* K. — 21. *id quod* HP[1] *idque* CK. — 22. Initium capitis intercidisse vidit Sch., qui *In assumtiva* interposuit, sed cfr. K. ed. pr. p. 251. — 23. *agere* ||| H *agere* BP *facere* bβ *agerene* W. — 25. *ex contentione* del. Ostmann. l. c. 31. — 26. *venustius* C. *honestius* Lamb. — 27. *ipsene* β[1]. — 28. *utilius* om. ω Bait., *utilius statuendi* del. W. — 30. *suspitio ex const.* om. HPB. — *conjecturali* C *coniectura* B[2] — 31. *quod* B[2]P[2] *quo* C. — 32. *sine* ||| *eo dolo* H *sine dolo* B[1] *sed eo dolo* P[1] *sed dolo* C *sed in eo dolo* ω K. — *negotium* incl. K. — *gestum de aliqua probabili causa ab defensore* (*ab def.* om. B[2]P[2]) *referatur* (*deferatur* H *deseratur* ap. W) *argumentatio coniecturalis de qua ante* (*antea* H ap. Halm.) *dictum est. Deinde quaeretur* (*quereretur* H) etc. HBP, β (ita incipit: *gestum, ab defensore esse de aliqua probabili causa* etc.) *gestum . de aliqua probabili causa* (ap. Halm.) *deinde quaeretur p. v. in eum l. v. ab defensore contra referatur a. c. de qua a. d. est* b. Kayserum secutus sum. Alia alii proposuerunt. — 36. *his ita* P *his locis sic* bβ. — 37. *utile* ‖ *utiliore posuerit* H *utili praeposuerit* C *utili utile utiliori praepos.* W — P. 27. 1. *haberet* ω Bait. K. — 4. *ipsi quid* conj. Simon. II, 3. — 8. *in qua primum* β — *iurene* b. — 9. *aeque* C. *aequene* Gronov. — 13. *ante* om. H. — 16. *fieri* om. H. — 19. *accusator* incl. K. — 20. *ut de . . . fecisse dicant* del. Simon. II, 10. — 21. *accusator* incl. K[2]. — 23. *transferetur* bβ — *tempus locum* H[1] *locum tempus* C. — 27. ante *purgatio* add.: *hic ignoscendi ratio quaeritur ex his locis* H, B (punctis not.) P cfr. p. 28, 28. — 29. *imprudentiam fortunam* Hoffmann. l. c. p. 47, sed cfr. Thielm. act. Arg. II, 454 adn. 1. — 30. *de his partibus . . . videtur* del. Sch., incl. K. Thielm. l. c. 457. — 32. *num culpa ventum sit in necessitudinem num culpam veniendi necessitudinem fecerit* H *n. per culpam v. s. i. n. n. culpam v. necessitudo f.* Pbβ *num culpam* (*m.* eras.) *veniendi necessitudinem fecerit* B[1] (in marg. add. B[2]: *num cum culpa ventum sit in necessitudinem* paulo inferius: *num culpa veniendi necessitudinem fecerit. Num culpam veniendi*

necessitudo fecerit.) — *num culpa ... fecerit* incl. K. — 34. *est* H *est quomodo* BPb *est ecquomodo* β *ecquo modo* Halm. a. Tull. 13 adn. 5. — *ac levari* CK *aut levari* Thielm. l. c. 458. — 35. *in necess.* HBP[1] *si necess.* P[2] *is qui in nec.* bβ[2] *his qui in nec.* β[1] — *causa* HP — *is qui ... conferet* incl. W. — P. 28. 1. *de consulto* H *id consulto* C — 2. *cecidisse* H (sed *ce* in ras.), PK. — 4. *idoneam* sc. *necessitudinem* Halm. l. c. adn. 6. — *causam* om. HBPK — post *putari* uncial. lit. *de inprudentia* HBP — *si autem . . . dicet* om. HBPβ; vix verba auctoris. — *sin* b (Bait.) *si* β — *autem* incl. K. — *reus* om. b incl. K[1]. — 5. *querentur* H. — 6. *potueritne scire* H *potuerit* ‖ *scire* B *potuerit nescire* P[1] *potuerit scire* P[2]bβ cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 11. *contaminabit personam* bβ. — 13. *inprudentia* C. *in impr.* ω K. — 15. *defertur* (*deferetur* ap. W) H *confertur* Pβ. — 16. *reo* om. H incl. K. — *om̄ eadem omnia* H *eadem omnia* C *cum eadem tum illa* W. — 18. *nostras partes* H (ap. W) *nostrae part.* H (ap. Halm.), B[1](?) P[1] *nostrae partis* P[2] *tres partes* B[2] *hae tres partes* b *hae omnes tres partes* β (*omnes* ante *hae* om.) — *purgationes* HP — *[hae tres partes] purgationes* K scripsi: *haec res [partes purgationis]* cfr. Fleckeisen. M. Rh. 7, 271. 8, 221. Thielm. act. Arg. II, 395. — 19. *eadem facere* H *eaedem res fere* B — *se peccasse* Pbβ — *confiteretur* HBP[1] *convideatur* β[1]. — 20. *causis sunt* W. — 23. *expectare* H. — 24. *non sit* KW — *an ea fraude* H *ea facta fraude* B *in ea* (*eis* P[2]) *fraudem* PK *ea fraudi* bβ *in ea re fraudem* W scripsi: *facta ea fraude.* — 26. *nos* om. H. — *quaeque id inprudentes* H ‖ *inprudenter* (*er*, non *es*, videtur scriptum fuisse) B[1] *n̄ inprudentia* B[2] *neque id inprudentes* P[1]β *neque id inprudenter* P[2]b — *fortuitu* Bb *fortuno* β[1] *fortuna* β[2]. — 31. *supplicavit* H (*supl.*) B (suprascr. *abit* B[2]) Pβ. — P. 29. 1. *nulla aut a* b. — 2. an: *communes sunt?* W. — 8. *vel* om. ω. Inclusi cfr. Simon. II, 8. — 13. *et quone modo* H (*e* corr., *m?*) *et quonam modo* C *ecquonam modo* Halm. l. c. p. 14 adn. 2 *ecquo modo* W. — 17. *edisseretur* H *et edisseretur* BP *et quaeretur* bβ *et disseretur* ω Halm. l. c. adn. 3. — 21. *videamur* H, B (*a* eras.) — 24. *pro argumentationis* H (ap. W) *per argumentationes* H (ap. Halm.) BP *ipsas arg.* bβ *argumentationes* K *porro argument.* W. — 25. *est* om. HB. — 26. *est* H *est vero* b *vero est* C — 27. *experire* H *expolire* bβ. — 28. *quam* om. H — *satis est* ω Halm. l. c. adn. 4. — 29. *neque* βK. — 31. *itaque hac ratione* C (*hac* ras. H) nescio an alterum melius absit. — 35. *ergo* incl. K, sed cfr. Langen. Philol. 36, 595. — P. 30. 2. *probari* HPb *probare* B (*e* mut. ead. m. in *i*), β. — 3. *est quae causam* HP[1]K *est* |||| *causa* B[1] *est quae causa* P[2] *est causa quae* B[2]bβ; *causam* del. Thielm. act. Arg. II, 458 W — *veram esse in quam* (*in* om. K[1]) ω K[2]. — 9. *his* H *hisce* C — 10. *ut* om. H. — 12. *aiacen*

HBP. — 14. *non* om. H, unde *sibi iniurias*, *summum* conj. Simon. II, 7. — 16. *mortem se* B (*se* eras.), cfr. Schütz. Zeitschr. f. Gymnw. 9, 327. — 17. *quovis* H *quavis* C *quoivis* W. — 18. *Palamedi* HB¹ *Palamedis* C cfr. Osann. Fleck. 75, 791. — 19. *et metus* C *metus* Simon. II, 15. — 20. *et consuet.* bβK. — 24. *aliaquo certo* H *aliquo certe* ω K. — 28. *istum sibi* K². *Sibi* ante *non* Lamb. Sch. Def. *sibi* Osann. l. c. 794, sed cfr. Draeger. histor. Syntax der lat. Spr. II, 325. — 31. *exustum* H *excitatum* bβ. — 32. *inimicum* C *inimicus* Gulielmius, Sch. del. Graev. — 33. *qui* HBP *cui* bβ cfr. p. 5, 36 *quid* W — *tandem? Hoc cui* W. — 35. *altera bestia* H *alterae bestiae* conj. Halm. l. c. adn. 5 *altera alteri bestiae* W. — P. 31. 1. an: *provectum?* W. — 3. *plurimas et pars summas* H *plurimas* |||||||||| *pessumas* B *plurimas et per se summas* P¹ *plurim. et pessumas* P² *plurim. et pravissimas* W. — 5. *et si* C *[et] si* W. — 7. *dubium* incl. K. — *confiteamur* W. — 10. *uti* ‖ *cum* H *uti . Tum* BP² *uti est cum* P¹ *uti sed tum* bβ. — 11. *brevior* B *brevius* P. — 12. *est cum* HP¹ *cum* B *tum* P²b, β (*c* mut. in *t.*) cfr. Halm. l. c. adn. 6. — 30. *sine* HB¹ *sin et* C — *esserit* H. — 15. *et exorn.* H²PbβK. — 16. *in omni . . . habenda* del. Sch. incl. K. — 18. *ergo . . . quadripertita* incl. K. — 18. *est argum.* C (*est* om. H in ras.) *argum.* β — 19. *quinquepertita est* H (ap. Halm.) — 22. *duo . . . reprehensionis* del. Langen. Philol. 37, 385. — *sunt gen.* H *gen. sunt* CK. — 25. *tamen* om. H. — *reprehensioni si* H *reprehensione nisi* BP *reprehensione si* bβ — *quae sint . . . sine reprehensione* om. HBP cfr. Simon. I, 20. — 27. *exemplo* HB¹ — 28. *dilucide poteris* Hbβ. — 30. *nam* ‖ *evitare* H *nam et evitare* B *nam evitare* P¹ cfr. Simon. II, 15. — 31. *ab aliis* |||| *vit* ||| *commune* H *ab aliis invitatum commode* B (*in* mut. in *non* B²) *ab aliis vita* ‖ *tam commonere* P¹ (*commonere et* P²) — *c̄p̄hendere* H — *quae sint . . . docebit* incl. K., *haec cognitio . . . docebit* jam delev. Sch. — 35. *sunt* C *sint* ω. — *et* om. H — *recedere* ||| *adv.* H *recedere et adv.* B(?)K *recedere ac adv.* Pβ *recedamus ac adv.* b. — 37. *in omnibus partibus* et *ab aliqua parte* del. Simon. II, 12. Melius abest *hac praeceptione.* — P. 32. 1. *est vitiosa* H. — 4. *si quid* ||| H *ut siq̄* B *ut si qui* B². — 5. *mallunt* om. H (in ras.) *mallena* B¹ ‖ *ntam* P *mallunt a* B². — 6. *si qui* HPb cfr. Thielm. act. Arg. II, 396. — 7. *curet* b. — 10. *inprobus* H¹ *inprobos* H² *improbo* C scripsi: *improbum.* — 15. *uno* om. H — fort.: *aspectu et praeteriens.* In proverbio fuisse videtur cfr. p. 160, 23 Cic. Brut. § 200. — *et ille* β — fort. *cum . . . dixerit* delendum est. — *omnino* om. H Halm. l. c. p. 15 adn. 2. — 16. *id fertur* HB¹ *affertur* P *differt* B²P (marg.) bβ Halm. *refert* Lamb. Sch. *facit fere* W, an: *id fert?* — *raro id fieri* incl. K — *dummodo* C *modo* W. — 17. *modo*

om. bβ incl. W. — 18. *ostendemus* C *ostendimus* b — *nos allegasse* H. — 20. *esse constat* H *constat esse* C. — 21. *decisum* H. — 25. *quod . . . habebat* incl. W — 28. *si quod praeterea quam in lege* ‖ *erit* H *si quos praeterea quam alligaverit* B^1 (*ea quam alligaverit* punctis not., supra *ea* scrips. *eos* B^2) *si quos praeter eos quos ille dixerit* P *si quos praeterea quam quos ille collegerit* b (*ille* om. ap. K) *si quos praeter quam quos ille collegerit* β. — 34. *relinquemus* ω Klotz. — *ergo . . . reliquerimus* om. cod. Cortianus, Sch. incl. K. — P. 33. 2. *si aut* HB *si ut* P *si* bβ *ut si* Lamb. — *sint* ω K^1 — *dicimus* K. — 3. *iudices* C *videlicet* ωK — *omnes* C *homines* ωK. — 4. *inquit* HBP *inquiet* b *inquitet* β *inquiat* K. — 5. *inreligio* $BP^2\beta^1$, b (? ap. K), sed cfr. Lucret. I, 101. — 7. *item* C *aut* K. — *falsa enum. est* incl. K. — *et* del. K. — 8. *omnes* om. ωK (b ap. Bait., non ap. Halm.) — 9. *sollicitant* HP, b(?) *sollicitent* Bβ. — 13. *mater atque praeterisse apariter* H, P^1 *(parit) mater quae prae ceteris parit* B *mater quae parit* P^2 *mater est atque materies · ea parit* bβ Halm. *mater atque praeceptrix · ea parit* Spengel. Fleck. 89, 206, Thielm. Hermes 15, 334 *mater atque praeter cetera e se parit* Langen. Philol. 37, 386, sed cfr. J. Mueller. Jahresbericht VI, 2 p. 183. *mater eaque inpotentes parit* W — *immensae* C *et inmensas* W — *porro . . . sunt* incl. W. fort. recte. — 16. *avaritiam* om. H — *homines* ω Spengel. — 17. *quod* H (supra adscr. *id*), P^2 *aliquod* B *quod id* P^1 *quod vis* bβ. — 23. *caese* HB *caesae* Pβ *cesae* b — *accedissent* H *accidissent* B^1 *cecidissent* C — *caesa accedisset* Fleckeisen. Vid. Tragic. lat. rel. rec. O. Ribbeck. praef. p. IX. — 26. *qui argivi* ‖ *in eadem lecti* H *qua argivi in eadem lecti* BP *qua argivi dilecti* b *quia argivi* β. — 29. *era* BPb *mea* β om. H. — *mea* H *mea medea* b *medea domo* β. — 30. *pedem* C *pellem domo* b 34. totum versum om. C. cfr. Ribbeck. l. c. p. 37 K. ed. pr. p. 259. — 35. *me deas homo aegro amores revo sautia* H *medea aegro amore saucia* B (punctis not. B^2) P^2 *medea homodo aegro amore revo saucia* P^1 *medea animo egra amore saucia* b *Medea* (inseruit β^2 *animo egro amore*) *saucia* β. — 36. *ergo . . . vitiosa est* del. Sch. incl. K. — P. 34. 4. Verba *vana ratio . . . confiteremur* in codd. post *ratiocinatur* (19) exstant; transposuit Sch. cfr. Hoffmann. l. c. p. 48. Langen. Philol. 37, 386. — 9. *quoque* C an: *quidem?* W. — 12. *noxiam* HB^2 *noxam* C. — 13. *immane* P^2bβ. — 16. *meum hodie* C *hodie meum* Crat. — 17. *castigabo* H^1 *concastigabo* H^2B^1P *non castigabo* B^2bβ — *committa* H *commissa* Pbβ *commerita* B. — *noxia* HB^2 *noxa* C. — 19. *item* bβ. — 22. *saxeoque* bβ — *in globos posse dicant* HB^1P *globo praedicant* B^2b *globo ideo praedicant* β — *volubilem* ω Bait. — 26. *id quod* HB *ideo quia quo* b *quia quo* β an: *at quo?* W. — 34. nonne: *fortuna?* Orell. Sic b ap.

K. — 35. *negent* b β Bait. — 36. *ullam miseri* ‖ *tatem esse autummanitatem* H *ullam miseritatem esse autumant* B (suprascr. *sed temeritate regi omnia* B²) *u. m. e. sed t. omnia regi autumant* P *ullam esse miseriam sed temeritate omnia regi autumant* b, β (*ullam misertam esse*) *miseriam esse ullam, sed temeritate omnia regi* Orell. Bait. *ullam extare temeritate enim autumant esse omnia* K. — P. 35. 3. *factus est* C. — 5. *nempe rē ergo id fructu forte aut fortuna obtigit* HB (*nempe res ista*, cetera punctis not., tum *contigit* B²) P (*res* et *fructum*) *res ista contigit. ergo id factum temeritate non fortuna obtigit* P (ead. man. corr.) *nempe res ista contigit. ergo id non forte aut fortuna optigit* b β (*obtigit*). *nempe ergo id fluctu, haut forte fortuna optigit* K. cfr. Ribbeck. l. c. p. 104. Fleckeisen. Philol. 7, 383 et sqq. — 8. *res geri* C. — 21. *item* C an: *aut?* W. — 22. *in huiusm. rationibus* incl. Simon. — 23. *ratione . . . infirma* om. HBP Simon. I, 20. Verba def. Spengel. M. Rh. 16, 408. Kroehnert. diss. p. 3. — 26. *quare eadem* β. — 29. *oratione* b (ap. K.) β. — 31. *studiose* HB²P¹ *studiosi* B¹P²b β incl. K. *vitiose* Hansel. Fleck. 93, 852 *artis studiosi* Langen. Phil. 37, 387., sed cfr. Cic. Brut. 267, de opt. gen. or. 13, Tusc. 1, 5. — 34. *esse chresponthe* H *esse chresponthem* B (*tem*), P β *esse chresphontem* b. — *existimas* HBP, K² (asterisco praeposito) *existimabas* b β *existimaveras* Halm. *aestumaveras* K¹ cfr. Ribbeck. l. c. p. 25. — P. 36. 5. *collocabis* H *collocavi* BP (*conl.*) *locavi* b β (*bene* praescr. β³) *quoi locavi* W cfr. Fleck. 119, 127. — *in* H *sin autem est* b β *sin* Simon. II, 13. — 6. *libero te* HBP β *liberabo te* b *te liberabo* ω K. *te liberaro* Weidner. l. c. — 13. *ergo . . . excogitandum* incl. K. — 16. *plures* (om. *res*) β *plura* b. — 17. *huius rei* B. — 18. *pa* ‖ *et* H (suprascr. *r*) *paret* B¹ *parit* P¹. — 20. *sin ceteri* H *si non ceteri* B *si cetera* B² *si non cetera* P¹b *sin cetera* P² β *si autem cetera* W. — 21. *concurrunt . quod si concurrerint . non nihil* b *concurrant quod si concurrerunt non nihil* β. — 22. *cum vel* ω — *quod in advers. dicit* HBP *id quod in adv. dicitur* b β inclusi cum W. — 27. *id* om. H. — 28. *deductus* HBP¹ *ductus* P² *inductus* b β Lamb. — 29. *cuius modi* W — *enim* om. H cfr. Simon. II, 16. — 31. *quid* H *quae id* B¹ *cum quid* ω K — *proco* H *pro quo* B¹ (ita *quo* pro *certo* β p. 39, 12) *pro eo* P¹K — *quod inter omnes constat* C. *quasi inter o. constet* Oudend. Bait. *quod i. o. non constat* ω Ern. *quod i. o. constet* ω K. inclusi. — 34. *studiis ē potest at motum* HB¹ (*aut*), *studiis esse potest aut motum* P¹ *nil tu dii esse potest. aut motus* P². — 36. *pace enim* HB¹, P (*pacem*). — P. 37. 1. *utuntur* HB (*usus* suprascr. B²) *usum* C *utentem* K. — *threspontem* b *crespontem* β². — 3. *id* om. PBb — *esse* om. β. — 7. *me tum* C *me tam* B (suprascr. *me cum* 2), P — *haec ratio* C *ratio* cum cod. Cort. K, sed cfr Langen. Phil. 37, 387. — *fecisset* H, B (suprascr. *vel fugit* 2), P *fugit* b β

fefellit Pithoeus, Klotz. an: *defecit?* W. — 9. *aliqua te igitur* H *aliqua levi tegitur* P²β *aliqua teg. levi* b. — 10. *expectabam* HB¹P¹ *expectabant* B². — 11. *hunc desertus* HB¹ *nunc desertus* P¹ *nunc cum desertus es* P²bβ. — 12. *periculo* C *periclo* Lamb. — *solus* BP² *solam̄* b — *restitutio* HP¹ *restitutionem* P² *ut restituam* C. — 13. *dictam* |||| H *dictum sit* C *dict. est* ω. — 14. *si quis dixerit* HB¹PK *si quis potens factiosus in contione dix.* B² (in marg. *contentione*) *si quis pot. ac fact. in cont. dix.* bβ cfr. Destinon., de codicum Cornificianorum ratione. Kiliae 1874. p. 60. *ac fact. in cont.* inclusi. — 16. *et hoc* C *hoc* ω K². — 18. *quod id* HBP *qui dicit id* B² *qui dicit* bβ *de quo id dicitur* ω K (*quo de*). — 19. *defensionibus ut* HB¹ *defens. uti* P. — 20. *ut* om. HBP. — 24. *describam* β² vid. Hansel. Fleck. 93, 852. — *ut br scr.* inclusi. — *est* HB semel habent. — 27. *attulit* C *attulerit* ω K. — 29. *dicat* BP² *et dicat ita* bβ *et dicat* ω W. — 33. *ex eo quod* B²bβ. — 34. *ita* om. H. — 35. *de omni* HP¹ *de omne idemne* B *idne* P²bβ *omnino id* Halm. — P. 38. 5. *dari . . . gessit* om. HBP — *fuit* om. H. — 6. *pergamo* B²P²bβ. — 7. *quam* B²P *quae* bβ — *me aequum frustra* |||| *ter nis* H (ap. W) *meamecum frustra ternis* H (ap. Halm.) *mea est aequum frui fraternis* B (*meam* et *frui aequum* B²) P (*meam* et *ecum*), *mea . me enim est equum frui fr.* bβ. cfr. Ribbeck l. c. p. 206. — 9. *armis* om. HBP. — 10. *vel quod virt.* C *sum vel virt.* W — *virtutis* B²bβ — *remulus* HB¹P¹ *romulus* P² *emulus sum* bβ. — 13. *atque te* H *atquae te* B¹ *atque ante* P *atque* B² *ea quae ante* bβ. — 14. *cau* ‖ *sam hunc* (ap. Halm.) || *causam hunc* (ap. W) H *hunc* C. — 15. *cum id* H *tu cum id* B¹ *tum id* B²P, b (*nequeo mecum id* marg.), β (del. β³) — *exputando* HP¹b¹β (delet et suprascr. *nequeo exponendo* β³) *ex disputando* B *disputando* P², b² (marg.) — *volvere* H. — Huius versus verba ante K qui sunt editores poetae tribuentes varie tractaverunt. Ribbeck. l. c. 223 haec: *nequeo Qua causa accusem hunc, evputando evolvere*, sed cfr. K. ed. pr. p. 262. — 16. *accusem* Pbβ. — 18. *sin verecundum* HB¹P *si ver.* B². — 19. *quid eum* C *quid aūt* ‖ *eum* H *quid autem eum* P¹ *quid ego eum* Lamb. *quid tandem eum* Ribbeck. l. c. praef. p. 16 *quid autem* K — *accusem* P²b Lamb. — *quid* HB¹P¹ *qui* B² *qui id* P²bβ — *auditu* b — *existimes* H *existimet* C *aestimet* ω. — 26. *laedantur* CK. *laeduntur* Halm. — 27. *laedatur* ω. — 29. *item cavendum est* Langen. Phil. 37, 387 *item vitandum est* W. — 34. *Zethi* scr., *quorum* del. Langen. l. c. — 35. *dea musica* HB¹ *de mus.* B² *cum de mus.* Pbβ. — *inductā* ‖ H *inducta est* BPβ *ind. sit* b *inducta* Simon. II, 19 Langen. l. c. — *disputatione* HBP Sim. Lang. *disputatio* bβK *disputatio vero* W scripsi: *disputationem*. — 36. *rationem* C *ratione* W. — *utilitatem* C *utilitate* W cfr. p. 45, 6. — *consumitur* C

scripsi: *consumit.* — P. 39. 1. *purgatio* HBβ *ratio* P(?)b, $β^3$ (suprascr.). — 2. *uti quis* C *ut si quis* ω. — 4. *dicat* om. HBP. — *don. se esse* bβ. Post *saepenumero* ins. *se* Bait., ante *saepen.* K cfr. Langen. Philol. 36, 485. — 6. post *deprehendemus* haec: *et in eiusmodi deprehensione ostendemus* bβ; jam del. Sch. — *dea re* H^1 (*ea* in ras.) *de ea re* C *de re* Ern. Sch. — 9. *studiosi* BP^2 (ap. K). — 11. *quia* C *quod* ω — 12. *esse constet* b Halm. — *putari* HBP. — *accepto* HB *a quo* B^2β *a certo* b. — 13. *factum esset* P *f. est* β. — 14. *coloratum* HBP *corpore decoloratum* bβ *decol.* Lamb. *livore decoloratum* K. — 15. *deinde* del. Simon. II, 11. — 20. *ut si* C, sed *quis* abesse vix potest. Ernest. scripsit: *cures — praetereas — dicas.* — 23. *sunt* K. — *in altera . . . sint* om. H^1 add. in marg. inferiore H^2 — *altera severa curet enumeret* $H^2B^1P^1$ *altera re curet enumere* B^2 *altera re curet enumerare* P^2bβ *alt. re, vere curet en.* Simon. I, 19 *alt. re, severe curet en.* Ostmann. l. c. 22 *alt. re vere atque accurate enumeret* Thielm. act. Arg. II, 459 *in altera re vera, curet enumerare* W scripsi: *altera re vel accurate enumeret.* — 24. *incommoda* C *commoda* scr. et inclusit K — *sint* om. bβ; *sunt* K. — *et quam velit* H, B^1 (*et* eras.) P^1 *velut* B^2P^2bβ *et quae velint* Graevius *aut plana velut* K *aut velut* W. — 25. *sit* HB^1 *sint* C *sunt* ω K. — 26. *putari* C (*putare* b apud Bait.) — 27. *vituperari* HBPβ cfr. p. 16. 28. — *si, cum quaeratur* K. — 29. *vestinis pennensibus* HBP^1 *veszentinis an pennensibus* P^2 *vegentinis* bβ *vegentanis* ω Lamb. — 30. *eis* HB &
τ-B^2 *et is* Pbβ *de his* K. — *alteros* P^1 *alteris* P^2 ap. K et in Or. et Bait. ed., sed *alteris alteros* P^2 in ind. — 32. *quo alt.* HBP^2 *quod alt.* P^1 *cum alt.* bβ. — 34. *cupidi* HB^1 *cupide* C — *depugn.* H. — 35. fort.: *aut de vocabulo.* — 36. *rem* om. bβ. — P. 40. 1. *idem* sc. *controversiam struxit.* — 2. *alios efferre* H *aliis eferre* B^1 *aliis ferre* B^2 *aliam se ferre* P, *(sese)* bβ *sed aliam se ferre* K^2 *aliis se ferre* ω K^1. — 3. *dicere* H *dicebat* bβ cfr. Langen. Philol. 37, 389 *duceret* Hansel. Fleck. 98, 852 *dixit* W — *propter nom. comm.* inclusi. — *nam* del. K. — 4. *dicebat* ω K. *aiebat* inclusi. — 5. *appellarentur a populo Romano* P^2 *a pop. Rom. appellarentur* bβ. — 6. *aut proinde . . . appellentur* om. HB^1 — *aut proinde quasi* P^1β *deinde quasi* B^2P^2 *aut perinde quasi* b(?). — 8. *sicut causam fecit* H *si quid causae fuit* W. — 12. *et rebus iudicatis et amplificationibus* βK *et amplificationibus* del. Ern. auctore Sch. *et reb. iudicatis* om. HBP. Verba inclusi. — 14. *his* C *in eis* K^2. — 15. *vitium* HBP — *de aliqua* HP. — 17. *sibi* C. *quo sibi* K^2, sed cfr. Lindemann. ad h. l.; *ei* vel potius *si ei* Thielm. Hermes 15, 334 *si quid* W — *est* HB^1P. — 18. *si* om. HBP. — 20. *expostulat* H *postulat* BP *postulabit* bβ. — 21. *proferet* B *profertur* b

— *de ea* H *ad ea* B (? supra *ad* scr. *ut* vel *ur*) *aut de ea* C — *aut . . . non est* incl. Simon. II, 7 et 18, Langen. Phil. 37, 389. — 22. *aut* HBP *aut si* bβ *aut de* (bis) Langen. l. c. — 23. *plures* C *plura* HW. — *idoneae* C *idonea* HW — *res iudicatae* C *res* H om. W. — 24. *id* incl. W. — 26. *augere oportet* ωK. — 27. *doceri* B² (suprascr.), b Thielm. Hermes 15, 332. — 28. *ut quisq; In argumento hominem* H. — 31. *occidisse* bβ. — 33. *quod quique primum* H *non quod quidque pr.* B, P (*quique* P¹) *quod non quodque pr.* b *quidque non prim.* β *non ut quodque pr.* Ern. Sch. Bait. *non primum quidque quod* K· — 34. *primum* om. HBP. — 37. *ratione confirmatione* HB *ratione quid rationis confirmatione* W. cfr. p. 52, 9. — P. 41. 5. *et commis.* C *commis.* Klotz. — Verba seclusa om. cod. Turic. — 6. *conclusionibus in* om. HB¹P¹; *conclusionibus* B² habet. — 11. *ut quicquid* HB¹P *quicquid* C *ut quid* W — *referemus* C *referimus* ω K cfr. Langen. Philol. 37, 402. incl. Ostmann. l. c. 33. — 12. *ad idem* HBP *ad id* bβK. — 13. *idem* H *item* BP *in qua* bβ Bait. *id etiam* W. — 15. *ficte* H (*facte* ap. W) *ficta* BPb, β (*facta* suprascr. ead. m.) — 17. *ostentandae* P (ap. Bait.) β. — *enumerationi* H — 18. *est division* ||| *s* H — *de* HP¹, B (suprascr. *inde*) *dein* P²b — *breviter et* (*ex* ap. Bait.) *ord.* b β. — 20. *res* H om. C. — 24. *cum memoria cum* HB¹P. — 25. *amatoribus* HP *ac maioribus* B *aut maior.* bβ *maioribus* Simon. II, 5. — 27. *senatui* inclusi. Addere potuit Cicero, non Cornificius, cfr. p. 169, 33. — 30. *quod atr. est* incl. K. — 33. *iam partibus* H *iam si a parabus* B¹ *an ad pares* C. — 35. *rebus* om. H. — 37. *ostendemus* C *ostendimus* ω. — P. 42. 2. *si huius promissum* H *si huic permissum sit* B *si huic sit remissum* Pbβ — *multos* P²bβK. — *alacrio* H (vers. fin.) *acriores* bβ². — 3. *quos* bβK — *remoratur* C. — 4. *quem* H *per quem* Bbβ *cum* P (in ras.). — 5. *in sententia alterius dicatum* H *si sententia alter īudicatum* B *si sent.* (*a sent.* P²) *aliter iudic.* P *si semel aliter iudicatum* bβ *si sententia aliter iudicare* K. *si ex sententia alterius iudicatum* W. cfr. Thielm. Blätter für das bayerische Gymnw. 16, 354. — *facere* HB, b (ap. K) *fore* Pβ — 6. *non commodo mederi* H *non comodu* B (suprascr. *vel in* B²) *non commodum erit* P¹ *non cum commodum erit* P² *incommodo mederi* bβ *tanto incommodo mederi* W. — *ter*ʳ*ātu* ‖ *ū* H *terram tum* P¹ *perperam erratum* ω *perperam factum* Orell. K. *errorem tantum* W — *iudicium* C *iudicum* W inclusi., cfr. p. 97, 31 et 98, 28. — 11. *quem* H, B (*e* in *o* mut.) *cum* PbβK an: *per quem?* W. — 13. *et iustum* C (in B *et* ita scriptum, ut *esse* legere possis) *iustam* ω Simon. II, 14. — 14. *ut* H *quo* C. — 16. *iniuriam* HP¹ *iniuria mulierum* B (linea supra *a* eras.) bK *injuria* P²β *iniuriae* W — *et ear.* H. —

20. *quo* HBP *quod* bβ. — 21. *et atr.* C *atr.* B — *est* C *sit* ω — *locus est qui* bβ. — 23. *vituperare* H *stuprare* C *vi stuprare* W — *ingenuam* bβ² *ingenium* β¹ — *sacrum ledere* HBP *legere sacrum* bβ (*ledere* β²) fort.: *sacrum clepere*. cfr. Cic. de leg. 2, 22. — 25. *imperantem* H (ap. Halm.) BP. — 27. *exputemus* B¹ *expungemus* P (in ras.) *exputamus* ωK, — 30. *varia* H *varias* W — 31. *commutatione* H *commutationes* W. — 32. *quibusque incommodis* HB¹P¹ *quibus commodis quibusque incommodis* B² *in quibus commodis fuimus* (*fuerimus* cod. Cort.) *quibusque in incommodis* bβ (*que in* om. bβ) ω. — 34. *et ostendemus* del. Sch. — P. 43. 2. *sollicitudine* Pbβ. — 4. *usimus* (sup. *m* scr. *su*) H *usi sumus* B *usi simus* CK. — 11. *huic* ||| H *huic* II W — 13. *sicut* H (sup. lin. 2?) B¹P, b (ap. Halm.) *sicum* b (ap. Bait. K.) — 14. *ita ut diligenter et nobis et nos* HB¹P¹ *ita diligenter consequutus fueris* B² *ita diligenter fueris consecutus et nos* P²K cfr. Simon. I, 20. — 15. *et nostrae nos* W — *c̄* ||| *scientia* H *conscientia* B, P (ap. K) *scientia* CK — 17. *tua* HB¹ *tuaque* CK. — 18. *artificio* Pbβ. — *pelicum* H *periclum* P *periculum* Bb *reliquum periculum* β *reliquum* ω. — 20. *cavere* H *ac certe* B¹ *ad cetera* C. — *ut id quod* bβ. — 24. *demonstratum est* bβK — *nunc* C *nam* W. — 26. *et demonst.* om. HBP¹. — P. 44. 1. *praescriptio* C *praeceptio* ω. — 4. *dicemus* bβ. — 5. *in quattuor libros* H¹. — 6. *scribere* HK. — 8. *interea . . . possis* om. b. — 13. *deliberatio* ||| *nes partiones s̃* (sup. *i*) H *deliberatio omnis partim est* W — *ut quaeratur . . . eiusmodi* om. B¹. — 18. *arcessatur* H *arcersatur* B — *an in Italia* C *in Italia* ω cfr. Destinon. l. c. p. 62. — 19. *permaneat* bβ. — 20. *deliberationes* C *deliberationis* b *in deliberatione res* Langen. Phil. 37, 391 *deliberationis res* malo. — 21. *partim in ipsa* H. — 25. *bello Italico* C incl. Orell. *bello Poenico* Klotz. — 27. *magis* inclusi. — 31. *extraneat* H (*t* del., *m* suprascr.) *extranea* BP *extranea causa* bβ. — 32. *ex ipsa* HBP *ea ipsa* b *ea* β *ex ea ipsa* K — 33. *erit* H (sed punctatum) bβ *erint* BP¹K *erunt* P² — *adaugendam aut deprimendam* H *adaugenda aut deprimenda* B¹bβ *adaugendae aut deprimendae* B²K *aut adaugenda aut deprimenda* P (mut. in *am* bis P²) — *memorationem eorum* HP¹ *memoratione seorsum* B *omnem orationem eorum* P²bβ Bait. (ante punct. pos.) *omnes rationes* ω K cum distinctione. — 34. *qui sententiam dicent finem* C Bait.; post *dicent* suprascr.: *is qui sententias dicet* B². In margine add.: *is qui sententiam dicet* b *Eos qui sententiam dicent finem* K¹ *Eum, qui sententiam dicet finem* K² — *memorationes . . . dicent*, quod quasi argumentum e margine importatum est, inclusi. — 36. *eorundem* HP¹ *eo* P² *ad eam* bβ. — 37. *tutam* ‖ *hon.* H *tutam et hon.* b. — P. 45. 2. *quali* ‖ *bet* H (sine ras. ap. W) *qualubet* Halm. —

4. *numerum* H (*alterum conjuncte agitur* suprascr. 2) *simul* B¹ *sumemus* C (suprascr. B²) — *conjunctim* B²P²β — *decernitur* BP *secern.* b *cernitur* β. — 5. *revocationes* HBP *renovationes* β. — 7. *pecuniae* H *pecuniam* b *pecunias* β — *pollicitationes dissimulationes maturaciones* bβ. — 8. *mentione* om. H; *mentiones* bβ¹ *menticiones* β² — *et ceteras res* bβ (*reb* ‖ β¹) *ceteris rebus* W. — Post *rebus* punctum posuit Langen. Phil. 37, 392. — *de quibus* C scripsi: *de quibus rebus.* — 22. *valemus* H *velimus* BPβK. — 12. *fit* om. H. — 15. *delectum* BPbβ. — 16. *prudentia* incl. W. — 28. *item app.* bβ — *appellatur* incl. W — *prudentia* KW. — 18. *rei* del. Schütz. Zeitschr. für Gymnw. 9, 329. cfr. p. 230, 13; habet Albinus. Rhetor. lat. Halm. 548, 31. — 25. *cohortabimur* bβK. — *cum . . . cohortemur* an delendum? W. — 26. *disciplinam scientiam* HP *disciplinam aut sc.* B *disciplinabilem sc.* bβ *disciplina scientiam*, nisi potius alterum vocabulum alterius glossema existimandum est, Halm. an Tull. p. 21 adn. 3. Hoc prob. Simon. II, 6 et 10. *ad disciplinam sc.* K. *a disciplina sc.* Madvig. adv. crit. II, 181. — 30. an: *volemus?* W cfr. v. 10. — 31. *poterimus* β² *possimus* ω K cfr. Langen. l. c. — 32. *innocentiam* H¹ *innocentum* bβ. — 33. *inin* ||| H¹ *in* B (del. B²) om. in ras. P *bene* C. — 34. *male meritos* H¹ (*ulcisci* ab antiq. man. supr. lin. ante *male* scr.) *male meritos ulcisci* b. — 35. *oportere* ||||||| H. — P. 46. 3. *clientela* H¹ *clientelam* H² *clientelas* C — *cognitione* H¹ *cognationem* H² *cognitiones* B. — 4. *caste* om. H — *colenda* HBP¹ *colendas* C — *esse cū aste* H (*est gravitate* H² marg.) *esse* C. — 10. *contrarii* H (*nrĩ* suprascr. H²) *contrariis* C *contrariam* Ostmann. l. c. thes. 1, sed cfr. p. 91, 1. — 11. *sin* C *si quid* W — *faciendum quid* ∞ Bait. K. — 13. *et appeti* del. Langen. l. c. 393 sed cfr. Lachmann. ad Gai. p. 312. — 14. *viris fortib.* del. Halm. — *vel viros* HB¹P *viros* C — *vel vir. fort.* incl. K — *propterea* om. ω Sch. — 16. *pro dignitate sua* Lamb. — *nec . . . iudicare* del. Ostmann. p. 38. — 18. *morem* HB¹P — *habere* HBP¹ — *in nullo* HP¹ *non ullo* ω K. an: *omnino nullo?* W. — 28. *sunt* H (in ras.), BP *sunt virtutis. ampl. si suadebimus* b (disc.), βK *sunt omnis virt.*; *ampl. si suad.* W. — 29. *omnibus verbis adtenuandae* HBPK *atten.* bβW. — 30. *ut haec atten.* del. Ern. Sch. Bait. — 32. *ut* om. H¹ *quam* H² s. l. — 33. *posuimus* H *possumus* B¹. — 34. *constaret* corr. in *constare q;*^ae H *constare quae* B¹P¹K — *ostendantur* HB¹P¹K — *ita* K. — 36. *vocavit* C *vocabit* P²K *vocarit* ω. — 37. *et inertiam* del. Sch. — P. 47. 1. an: *otiosam?* W. — 7. *non eo modo sep.* HP *non in eo modo sep.* B (*in* punctis not. B²) *nos eo sep.* bβ *non eo nos a recto sep.* Halm. an. Tull. p. 22 adn. 8 *non eo sep.* K. — 8. *partes* H (lacunae signum ante pos.) *ut partes* H² (ap.

Halm.) B (*ut* suprascr.), P *IIII partes β a recto non quod hae* (β^2 in marg.) *IIII partes* b *quod partes* Halm. K *quod eae partes* vel *quod partes eae* W. — 9. *honestatem* HB^1 *honestatis* C *honestam* ω Halm., K. — *commemorationem* inclusi cum W — *dare soleant* HB^1P^1 *non dare sol.* B^2P^2 *dare non sol.* bβ an: *dare non queant?* Halm. — 10. *sed quamquam* C *sed quod cum* K *sed quia quamquam* W. — *nascatur* bβK. — 12. *rectum* bβ. — 14. *demonstratum* bβK — *rectum laud.* P^2bβ. — 17. *aut* CK. *aut ab ω aut a* W — *quibus soc. aut* HP^1 *quibusdam aut* W *aliquibus soc. aut* del. Langen. l. c. — *civibus* om. b — *exteris nation.* del. Simon. II, 5. — 22. *vel* del. Sch. — *iudicialem causam* H *in iudicialem causam* B^1P^1 *in iudiciale causa* P^2 *in iudiciali causa* B^2bβ. — 25. *honestam utrumque* HP *honestam si utrumque* B (*si* ead. m. suprascr.), bβ — *si utr. poll.* H, B (*si* ead. m. del.), P *utr. poll.* bβ. — 27. *alterum* H *si alterum* H^2B^1b *sin alterum* $B^2P\beta$, add.: *erimus demonstraturi, simpliciter* bβ — *qui* H^1 *quid* H^2, unde *quid dicturi simus aperiemus* conj. Halm. — 28. *aut si* HP *aut sin* B *at si* b *ut si* β conj. W *ac si* ω K. *aut* del. Simon. II, 11. — 30. *dilucidae magnificanda* HP *dilucidae magnificandae* B *dilucide significandae* Ostmann. l. c. thes. 2. — *rei . . . causa* incl. K. — 32. *ratione nostram sententiam* H *rationem* (*m.* eras.) *nostrae sententiam* (*am* mut. in *ae*) B *rationis n. s.* P *rationem nostrae sententiae* b *rationes* (*es* mut. in *em*) *nostrae sententiam* (*ae* β^2) β — *sententiam* incl. Simon. l. c. — 35. *si non omnes* W. — 36. *ut enim* HP^1 *utemur* C *utemur ut enim* ωKW — *nostri loci* ωK *nostri sunt loci* W. — 37. *confirmandi sunt, contrarii sunt* ωK *confirm., sic contrarii sunt* W — *cogitandis* H *concitandis* B^1 *confutandis* C *confutandi* KW. — P. 48. 1. *altera* H^2. — 2. *altera* H *alter* B. — 3. *a pene* H *a Poenis* C *a Poeno* ω cfr. p. 95, 22. — 4. *si quis audivit* H (*habebit* H^2) P (*adibit* P^2) *si quis audivit* B (*adibit* suprascr.) *sequi suadebit* bβ *sequi qui*

on

suadebit K. — 6. *collocarit* BPbβ — *ideos* H *idoneos* $BP\beta^1$ *nec deos* $H^2\beta^2$. — 10. *his me* |||| *atur* H^1 *si metuatur* H^2 *si is in etimereatur* B (suprascr. *timeatur*; *in eti* vel *in ea* legi potest) *si timeatur* PK *si is timeatur* $b\beta^2$ *si is* ‖ *meatur* β cfr. Thielm. Hermes 15, 334. — *vel dol. si is timeatur* incl. Simon. II, 10 et 13. — 12. *considerare* C cfr. Madvig. de fin. II, 103 p. 318 *considerandum* Graev. Sch. *considerarent* Halm. *se considerare* Bait. *considerare* incl. et scr. *turpitudinem* K *considerate quae sit turp. consecutura* scr. et incl. Simon. l. c. *viri esse considerare* W — *quae res sit* P^2 — *an non* H^1 *ac non* H^2 *at non* Pbβ *non* B (*at* suprascr.), *at* del. Simon. *neminem* scr. W. — 13. *necesse* H (suprascr. *esse* H^2). — 14. *exploratum* (suprascr. *esse* H^2). — *nullum aliud* Langen. Phil. 37, 394. — *venturos*

CW *venturum* P^{1}K Langen. scripsi: *venturam esse* — *virtute* bβ — *utra* H (*l* ante *t* suprascr.), P^1 *utro* (*l* ante *t* suprascr.) B^1 *ultra* C — *ad* B^1 om. C *in* W. — 18. *sit* om. C. — *et eum* C. — 20. *in his* ω K. — 25. *comparanda* H^{2}B^{3}bβK. — 27. *causae ut* H *causa aut* B^{1}bβ^1 *casu aut* PB$^2\beta^2$ *casu vel* W — *ut adversa* H *vel adv.* W. — *sec. aut adv.* inclusi — *quod genus* B^{1}P^2. — 29. *eaque his* H *et quae his* B^1 *et ea quae his* B^{3}PbβK — *contraria sunt* H^2 *sunt contr.* ωW. — 31. *commoda* inclusi. — *aut incommoda* incl. Ern. — *ut velocitas* H^{2}B$^3\beta$. — P. 49. 1. *ut prud.* b. — 3. *et confutatio* om. HBPβ^1 — *erit . . . nobis* incl. Ern. Bait. del. Sch. Tum pergunt: *In huius m. igitur* (sic bβ) *caus. princ.* cfr. Madvig. adv. crit. II, 181. — 4. *sumitur* HBP *sumatur* bβ *sumetur* B^3. — 5. *querimus* H *loquemur* C. — 8. *commemorari debeat* H^1 — 9. *quod rectum sit aut* C *aut quod rectum sit* B^3 Crat. — 16. *hominis illius* HP^2 *homines ill.* B (suprascr. *vel nis*), P^1 *omnes homines ill.* b, β (*homines* eras.) *omnes ill.* Halm. W *omnes illius* scr. et incl. K *se omnes ill.* scr. Langen. l. c. — 17. *praedicari* BβKW — *oportere* C *oportebit* b *non posse* W. — Verba ita transpono: *hominis illius virtutes omnium laudatorum eloquentiam anteire; praedicare oportere ipsa facta.* — 22. *novi* HP^1 *nihil novi* B (suprascr. *vel non* 2), b *novi nihil* P^2 *non* βK. — 28. *eius nos esse* B^{2}P^2. — 29. *utignoscant* H (sed *i* in *a* mutata videtur) *utingnoscant* B *uti agnoscant* P *ut cognoscant* B^3 (*uti*), bβ. — 30. *sunt* HBP — *audiant* BPK. — 31. *vituperaretur* B^1 *vituperare* P^1 *vituperetur* K — *sperare nos illius* bβ — *vehementer eos* bβ. — 35. *a vituperatione* C *ad vituperationem* Langen. l. c. 395. — 36. *principum* H^1 *i* ‖ *principio* B — *tractam aliquam* H^1 *tracto aliqua* H^2 *tractato ab aliqua* B *tractum aliqua* P^1 *tractata aliquam* P^2 *tractato aliqua* bβK cfr. p. 40, 21. — *harum* C *earum* W. — 37. *rationem* HP *ratione* B^{1}bβ — *narratio* om. B^1. — P. 50. 1. *si qua* B^{3}bβ — *includerit* corr. in *incluserit* H — *quam* H^{1}B^1 *cum* C *ut* ω Halm. — 5. *sumus* HBbβ cfr. Langen. l. c. 406. — 6. *ut quocumque temp.* H *ut quo quaeque temp.* W. — 7. *quod quamque* b — *tute* ||||| *ute te gerit* H (sup. ras *gesserit* scr. H^2) *tute egerit* B^1 (*cauteque* suprascr. B^2) *tute ut et egerit* P^1 *tute caute egerit* P^2 *tute cauteque eg.* bβ *tute et caute eg.* K^1 *tute eg.* K^2 *tute rem gesserit* W. — 8. *sed* C *et* H^2 *deinde* K — *oportebat* H^1. — 10. *qui comodo* B^1 *quomodo* C. — 11. *inde* H^1 (suprascr. *sint* H^2) *sint* C — *monstrare* H^1 *monstraret* H^2 — *sed . . . demonstrare* incl. Ostmann. l. c. 27. — 13. *maioribus* om. β — *quibus . . . sit* del. Ern. Sch. Bait. — 14. *parem* C *īpsum pastem* B (*t* punctis not.) — 18. *educato* H^1 *educatus* H^2. — *bene in laude* HB^{1}P *in laude* B^{3}bβ — *honeste* HB^1, P^1 (*quod* add. marg.) *bene et honeste* B^{3}bβ *quam honeste*

ωK. — 19. *totius pueritiae fuerit* HBP *per omnem pueritiam educatum* bβ *tempore totius pueritiae fuerit* ω K. — super *in vituperatione* scr. *e contrario* H²B³ — 20. *inde trahise oportet* H *inde se retrahere oportet* B (*se re* suprascr. et *oportet* mut. in *aperte* B²) *hinc detrahere op.* P (in ras.) *inde se retraxisse aperte* bβ *e contrario. Deinde transire oportet* ω Lamb. Bait. *inde detrahere oportet* K. — *ad* HP *at* Bbβ *a* K scripsi: *ab* — 21. *commoda* C *commodis* ωK. — *naturas* H (*s* del.), *natura* BP *a natura* b *a corporis commodis natura a natura* (sic not.) β *ab natura in laude* ω *in laude*: *natura* K. *in laude* Ostmann. l. c. p. 33. — *si et* HB¹ *si sit* C *si erit* Langen. l. c. 395. — *dignas* H¹ *digna* H²B¹ *dignus* P¹ *dignitas* C — 22. *eam* Pbβ — 24. *haec* om. ωK — *industria* bβ. — 25. *adicemus* H *ea dicemus* B (*di* in ras.) *dicemus* Pbβ *dicemus* incl. Simon. II, 4. *esse dicemus* scr. W — *diligenti temperantia* H¹ — *valetudo perpetua, diligenti temper.* conj. Simon. l. c. — 27. *de his usum* HBP¹ *his usum* P² *male his usum* bβ *stolide his usum* Langen. l. c. *his deusum* Jv. Mueller. l. c. p. 184. — *de his* inclusi. — 30. *fuisse* HBP *non fuisse* bβK *fugisse* ω *aufugisse* Halm. *afuisse* Klotz. fort.: *fudisse.* — *revertemur* bβK. — 33. *potestas* HBβ, b(?) — *gloria* · — *amicitia* · — *inimicitia* · B. — 34. *inimic* . Hb *in inimic* . C cfr. Langen. Phil. 36, 583. — 35. *fecerit* H *susceperit* C. — 36. *amicitiam* H¹ — *divit.* H¹ *in divit.* C — *qualis* incl. K. — *aut* HB, P (ap. Sim.) *aut in* P (ap. Bait. K.) bβK cfr. Simon. II, 21. — P. 51. 1. *cuiusm. . . . fuerit* om. HBP, β¹ (in marg. hab. β²). — 4. *virtutes animi* H *an. virt.* BPβ *virt.* b (ap. Halm.) — 6. *et aliud pr.* HBPβ. — 7. *dicamus* HBP *praedicemus* bβ *dicemus* W — *vituperamus* HBP *vituperemus* ωKW. — *aliud iniuste* om. HP, B (add. in marg.) *aliud inique* b (ap. K.) — *aliud inm. aliud ign.* HBPβ, b (ap. K.) *al. ign. al. inmod.* b (ap. Bait.) — 9. *praedicemus* HBP *esse dicamus* b *praedicamus* β *esse dicemus* ω del. W — *est* om. H add. post *dispositione* H². — 12. *est nos* H *esse nos* C *esse* W — *omnes* om. H¹ — *partes has* bβ *has part. omnes* H² — *et vitup.* H *aut in vitup.* BPβ *aut vitup.* b. — 13. *saepe indicant ut non sint* HP, B (ante *indic.* insertum est *se*). — 17. *utemur* HBP, add.: *enumeratione ad exitum causae* bβ incl. K. — 18. *nostri causas* H¹ *nostri causa* H²BP *in ipsa causa* bβ *in tota causa* K — *interponere* HB *interponere oportebit* ωK — 19. *communis* H¹P¹, suprascr. *debemus* H². — 20. *rare* ωK — *commentandum* Gulielmius *considerandum* Ern. — 23. *commodissime* ω Ern. Sch. K. — *separationi* H¹ *separatione* H²BP *separatim* bβ *separatim omnino* W. — 24. *in* H¹B *an in* H² *at in* H³Pbβ *at* incl. cfr. Simon. II, 14. — 27. *conferendum* bβ. — *putavimus* bβK. — 30. *partes* H¹b *partes orationis* C *artis partes* ω *partes artis* Thielm. act. Arg. II, p. 460. — *dein-*

ceps. Igitur H *deinceps* β. — 33. *quic* ||| *quid* H *quicquid* P *quidquid* B (*vel quidque* suprascr.). — 35. *nos habere* b β. — P. 52. 1. *consequemur* H *si conseq.* H² *cum seq.* C. — 3. *ut utemur* H *ut utamur* C *cum utemur* W. — 4. *et hunc* C *et ut hunc* BK *ut hunc* W. — 7. *quoque* HB *quasque* b β om. P. — 9. *id est* om. HB — *in dispositione* H *in dispositionem* B *in expositionem* b β. — *rationis* HB — *confirmatione* H. — 10. *orationis* H *rationem orationis* B (*em* et *is* in ras.) — *exornationem* om. HB — *conclusione* H *conclusionem* BP, b (?), β *complexionem* ω — *item . . . docuimus* incl. K. *id est . . . complexionem* incl. Ern. K. del. Sch. *haec . . . profecta* del. Sch. incl. K. — 13. *officioso* C corr. in *artificioso* B³ β. — 16. *aut ab litt.* b β. — 17. *recitationem* HB¹ — *aut . . . recitatione* inclusi cfr. v. 24 et 31. — 18. *si quam* C an: *si quam aliam?* W. — 20. *postulet* P b β K. — 21. *auditoris* H an: *auditorum esse?* — 23. *et exord.* H (ap. W., non ap. Halm.) B b β. — 24. *aut* incl. K — *narratione* H¹P¹ *a narrat.* C — *ab aliq.* B²P² β — *aut . . . argumentatione* incl. K. — 25. *si . . . licebit* del. Sch. — *quid* H¹ *quod* C *quia* ω — *quia . . . necesse est* del. Langen. Phil. 37, 395. — 26. *ad principis sententiam* H¹ *a principii sententia* B¹ — 27. *si causa . . . revertemur* incl. K. — 30. *est parum prob.* b β *parum prob. erit* Lamb. K. — *si narr. . . . argumentatione* inclusi. — 32. *translationibus partium* b β. — P. 53. 3. *sint* CK *sunt* b — *fiant* ω K *sint* b. — 4. *interponi* incl. K. — *et medio conl.* b *et in med. conl.* β *in medio conlocari* del. Simon. II, 6. Hansel. Fleck. 93, 852. — 5. *et si in re* HBP *statim re* ω Stephan. Lamb. — 6. *sed qua* H *sed qua* B (*sed* del. B², *ex* suprascr.) *ex qua* P *qua* b β *ecqua* W. — *causae conf. possint* H. — 7. *et reliqua quoniam* H (*et* ante *quon.* suprascr. man. antiq.), P *quoniam* B *et quoniam* b β *et re dicta quon.* K (*et re acta quon.* maluit in ed. pr. p. 275.) — 8. *facillime* ω K. — 9. *desinimus* ω K *cum . . . des.* incl. K. — *recte* H (in ras.), P om. B *recentem* b β. — 13. *parere* HB β *parare* P b K. — 15. *et* om. H — 17. *nec egregie* B² b β. — 18. *audaciter* ω K. — 23. *et quia* b β K. — 24. *omnes* C *homines* (*omnino?*) W — *posse vix* H — *putaverunt posse* b β. — 26. *quantopere a nobis* HB¹P¹ *magnopere a nobis* B²P² *magnopere ea pars a nobis* b β *quam maximo opere a nobis* W. — 30. *in corp. motum* H *et in corp. m.* C Simon. II, 4. *corp. mot.* K *et corp. m.* Langen. l. c. 396. — 34. *comparat* C. *parit* conj. Halm. scr. K. — *curatur conservat* H *conservat* B¹ *cura conservat* B²P *cons. exercitatio declamationis* b (ap. K.) *amplificet accuratio* b (ap. Bait.) *accuratio cons.* (suprascr. *vel amplificat*) β *cons. cura* Lamb. — 35. *comp. natura* C. (sup. *n* scr. *a* H, ante *n* B¹) *comp. cura* Sch. — 36. *et maxime* C. — *exercitatio imitationis* HBP (*declamationis* suprascr. B mg. P)

ex. declamationis b, β (*vel imitationis* suprascr.) *ratio decl.* Sch. *exercitatio* W. — P. 54. 1. *pro* om. HB, P (ap. K.) — *faciat* H *facit* ωK. — 2. *moderatio decl.* Sch. K. — *declamationis* om. W. — 3. *natura paratur* BP[2] *natura* bβ. — 4. *nos* om. ω Osann. Fleck. 75, 794. — *communis res* H (*rei* ap. W), BP *commonere cōmunis ne ea res* β. — 5. *non* om. HB[1]. — 10. *firmamento* HBP[1] *firmam* P[2]W *firmam ergo* bβ. — 13. *voce bene* HP[1] *vox bene* BP[2] *leni voce* bβ — *permulsa est* C. — 14. *labore* C *clamore* ω — *completur* C *complentur* B[2] *compleantur* Crat. Ern. Sch. K. — *et* C *etiam* ω — 15. *conveniat* HB[1] *convenit* b. — 16. *in continuo* HB[1] Hansel. Fleck. 93, 853. an: *inter continuum?* W — *clamore* H Hansel. — *permittere* H *mittere* B[1] *omittere* B[2]P, β (suprascr. *vel re*), K *remittere* b *mutare* Hansel. — 20. *debemus* om. HBP def. Destinon. l. c. p. 64. — *vulnerantur* bβ — 21. *hac cauta* H *hac accuta* BP. — *exclam.* ωK — *et si quis* B[2]Pbβ *et si qui* K. — 22. *consumitur*; *uno.* Sic distinguit B, cfr. Hansel. l. c. — *universó* H[2], B (linea not.), P om. H[1] *universus* bβ inclusi. — 26. *quaesepe* H, B (*quae* mut. in *quia*) *qua saepe* P[1]K *quia s.* P[2] *saepe* bβ *quod saepe fit in* W. — 27. *natura* HP[1]W — *iure debetur* C *ut ei debeatur* W. — *velut acc.* C *item acc.* K *id acc.* W — 28. *diximus* bβK. — *conserv.* b — 29. *abstinenationis ut quod* H (*nen* in ras. *ti* suprascr.) *astinentiatione ‖ it quod* B[1] *osten ||| t ‖ atione f ‖ it ut quod* P *etiam ostentatione fit ut quod* B[2] *orationis enuntiationi serviunt, ut quod* K. *honestant enuntiationem: eo fit ut, quod* Hansel. l. c. *attinent ad vim orationis ut quod* W. — 31. *voluptate* b *voluntate* β. — *firmitudinem vocis* b (ap. K.) βK. — 32. *in ||| suavius* H *autem insuavius* vel *enim insuavius* (ut cod. Tur.) W. — 33. *adfirm.* H. — 35. *cum ad rem* HBP *conservat* bβ *integrat* W — *vocem* Hbβ *voce* B[1] *vocet* B[2]P. — 36. *continua* H. — 37. *sermonem* HP *ad sermonem* B *sermone* bβW *aut sermone* K, scr.: *et sermone* — *animum* C *animus* P[2]KW; add.: *eius* bβ — *retineatur* ω *retinetur* KW. — P. 55. 1. *an* HB[1] *aut* B[2] (suprascr. *ac*), PK *et* bβ om. W — *suscitat* b *exsuscitetur* ω *exsuscitatur* KW — *clamorem* HBP. — *vocem et fauces* b (ap. K.) *fauces et vocem* b (Bait.) β. — 2. *ledi creditorem quidem varietas haberet enim* H, B (ad *varietas* add. mg. *emendat*), *ledit auditorem quodem. varietas h. e.* P (*quod emendat* P[2]) B[2] (*quod*) — *auditorum aures* W. — 4. *adcommodatur* HB[1]. — 7. *igitur eadem* H (ap. W.) W *res igitur eadem* H (ap. Halm.) P[1] *ergo res eadem* b *igitur res eaedem* β. — 9. *erat in pr. dicendum* Halm. — 10. *visa* C *divisa* ωK — *suavitate* Hb[2]β — *quoniam . . . dicemus* incl. K. — 12. *igitur* incl. K. — 13. *rhetoricam* conj K *rhetoricae* Thielm. Hermes 15, 335. — 22. *et vocis rem.* om. HBP. — *demonstratio est or.* om. HP. — 23. *rem. voce* om. HBP. — 25. *perinde* Pb. —

26. *aliqua rerisum* B (suprascr. *verisimili*) *aliqua ve risum* P¹ *aliquo verisimiliim* P² (ap. Bait.) *aliqua re verisimili risum* P? (ap. K.) — 28. *in* om. ω cfr. Langen. Philol. 36, 590. — 29. *enuntiandae* incl. Ostmann. l. c. 15. — *clamosa* incl. K. — 30. *in contentione* incl. K — *orationis . . . clamosa* om. HP add. B in mg. *distributio . . . contentione* om. HP. — 30. post *oratio* signa loci verborum expertis posuit Simon. I, 20. — *cum rar. et brev.* incl. K. — 31. *acri vocif.* incl. K. — 37. *heae* (corr. ex *hec?*) H ||| *ae* B¹ *hae* B² *et* (?) *eae* P *et hae* bβK — *quoniam . . . videtur* incl. K. — P. 56. 6. *autem* incl. K cfr. Simon. II, 13. — *in demonstr. est* H. — 8. *oportet* HBP¹ *op. uti* P²β *uti op.* b — *ut id ipsa* HB¹ *ut in ipsa* B²P¹β *ut ipsa* P²b. — 9. *intersecare* B³P²β *insectare* b. — 10. *sermo* incl. K. — 11. *tum vocum* bβ. — 12. *gestum est* Halm. — *narrare* H, B (suprascr. *vel ri*), PβK *narrari* b — *videamur* ωK. — *quod* C *cum* W. — 13. *aliud* H *ad aliud* B *at aliud* PbK *ast aliud* β *at quod* Ern. *at cum* W. — 14. *otiosum* H. — 16. *ita* P¹K. — 21. *tremebundam vocem* scr. et *vocem* v. 24 del. Sch. — 26. *fac. sit* HBP — *adaucti* H. — 27. *voci* H. — 28. *rugere* HB¹ *augere* b *adiungere* β (*vel augere* suprascr.) — *sonum celeriter* H — *et torq. . . . conficere* incl. Simon. II, 6. — 29. *conficere* C *vel confingere* suprascr. β; *confingere* b — *et . . . conficere* inclusi. — 30. *distributionem* HB. — 31. *vocis* H *vocem* C *autem* ωK inclusi — *omissis* HB¹ *ab imis* C. — *exclamatione* B²Pb — *clarissima* Pb. — 32. *oportet adh.* β — *oportet* inclusi. — *per* om. H; *in* W. — 34. *iubemus* BP¹ *debemus* Ern. *debebimus* K inclusi. — 36. *commutationibus* HBP *commut. crebris* bβ incl. K *commutatis his* W an: *commutationibus parvis?* — 37. *utemur* om. K¹ incl. K² — *verba depressa* H. — P. 57. 1. *inclinatio* H¹ *inclinatione* H² — *soni* H. — 5. *pronuntiant risum convenit igitur* H *pronuntianti conv. ig.* B¹P¹ *pr. conveniat convenit ig.* B²P² *probabiliora reddit ea quae pronuntiantur convenit* b, β (*reddat*) *pronuntianti conv. et prob. reddit ea quae pr. Conv. igitur* ω *pron. conv. Convenit igitur* Simon. II, 17. — 7. *pudorem et* C. *pudorem non* Madvig. l. c. scr.: *et pudorem nec.* — *gestum et* HB¹ *gestu et* B²P *gestu nec* bβ, sed cfr. Cic. Brut. § 235 et 275. — 8. *conspiciendam* C. *conspicuam* Lamb. Ern. inclusi. — *et nec* B (*et* suprascr.), P — *esse* om. H¹. — 10. *quas . . . videtur esse ad.* om. H. — 16. *nā ē hoc datum* H, B (add. s. l. *de natura*) *natura enim hoc est datum* W — 17. *tumultum* HP¹ *vultum* B. — 18. *auditorum* H. — 23. *sin cont.* C *si cont.* ωK. — 25. *proiectione* Ern. — 27. *respectu* HBP — *oportet* C *oportebit* ωK. — *sin ut.* C *si ut* ωK. — 31. *femineo* Bbβ. — 34. *quo motus* P¹. — 37. *commode scire posset . nam* ‖ *posset hoc satis commode scribi possit nec si id fieri non possit* H. — P. 58. 2. *quid* H, B (suprascr. *o*), bβ *quod* PK — *opor-*

teret HB^{2}bβ *oportet* B^{1}PK. — 3. *tamen* om. HBP. — 4. *proficere* HB *perf.* C. — 6. *ad* om. ω Lamb. K. — 7. *rhetoricae artis* ωK, sed cfr. Langen. Phil. 37, 396. — 8. *artificii* b (ap. K.) β — 9. *ab* C *a* H — *magis id.* bβ. — 10. *constat* H. — 13. *placere vos alias* H *placere alias vos* B^1 *placeat alias* C. — 14. *sit eas* HB^{1}P *sint eas* P^2 *sit ea* B^{2}bβ *sit ea res* K. — 18. *sed quia* C *et quia* b *sed quomodo* Madvig. Cic. de fin. p. 428 (ed. I.) *sed qua* K *sed quod* Madvig. adv. crit. II, p. 182. Scr.: *sed quod genus* cfr. p. 63, 32. — 22. *egregia et* ‖ *haec quae huic* H (puncta m. 2). — 24. *nat.* HBP *et nat.* bβ. — 28. *nitescat et natura* H *natura nitesc.* C *ingenium nitescat et natura* W. — 31. *nostro* HBP. — 34. *et* om. HB^1 Simon. II, 4. — P. 59. 1. *ut* om. HB^1. — 4. *leones* C *leonis* b^2. — 5. *memoriam* om. HBP *quorum memoriam* ω inclusi — *quorum mem. . . . oportebit* incl. K. — 5. *habere* C an: *haerere?* cfr. v. 31. — 8. *continere* HBP *constituere* bβ. — 10. *dictatum eis* H *dictatum ei* B^1 *dictatum est* B^{2}PK *dictum est* b (*dictitatum* Bait.) β *dictatum est eis* ω. — 11. *inmodica* C *mnemonica* Crat. — 12. *et* om. HB^1. — 17. *ut in* bβK. — 18. *ex ord. h. l. habere* om. HBP. — 20. *citius* H *setius* C. — *quoto loco quoque* H *quotoquidque* B^1 *quotoquoque id loco* B^2 *quoto quoque* P *quoto quoque loco* bβ *a quotoquoque loco* cod. Monast. K cfr. Langen. Phil. 36, 447. — 22. *videre et proferre poss.* bβ. — 23. *quam plures* C. — 26. *eveniet* ωK — *in* om. H. — 27. *quoque* HBP *quoquo* bβ *quoto quoque* ω *a quotoquoque* cod. Mon. K. inclusi. — *loco* om. H — *lubebit* HBb *libebit* PβK inclusi. — 28. *dicere . . . ordine* om. H. — 29. *et ex* C. *ex* Langen. Phil. 37, 396. — *locos* H, B (sed suprascr. *et*) *et locos* Pbβ cfr. Simon. II, 10. — 30. *sumpserit* H *sumpseris* BP. — *egregia re* K cfr. Schuetz. Zeitschr. f. Gymnasialw. 9, 330. *segregare ac* Langen. l. c., sed cfr. Jv. Mueller. l. c. p. 185. — *commoditer op.* HB^{1}P^1 *comm. op. notare* B^2 *comm. notare op.* P^2 *commeditari op.* bβ Sch. *commode notare op.* ωK Langen. — 31. *nobis herere* C *herere nobis* β *haerere* ωK^1 fort. rectius. — P. 60. 7. *si quis* Thielm. act. Arg. II, 397. — 10. *mediocris* BP *mediocres* C *mediocri* Langen. l. c. 397. — 16. *valet* HP^1 *vallet* B^1 *valent* B^{2}P^2 *placent* b *placet* β — *plus licet pedum* bβ. — 17. *tricenum* C. Priscian. VII, 6 (743, 7.) *trinum* Delbenius τριῶν ποδῶν interpr. Graecus Angeli Maii. — *ita* PK. — 20. *pluravis* H *pluravit* B *ploravit* P^1 *exploravit* B^{2}P^2 *plura noverit* bβ. — 22. *si q̃ ad is* H *si quis ad id* B *si quis ad is* P^1 *si quis ad ista* P^2 *si quis ad ista satis* β. — 32. *quoniam omne* H *quoniam ergo* C *omnium* K *quoniam omnes* W. — 33. *et ex* bβK — *Nam et nobis* H *no* ‖ *et nobis* B^1 *notis nobis* B^2 *notas nobis* P *nosmet nobis* b *nosmet notas nobis* β *nosmet nobis notatas* ω *notatas nobis* Orell. cfr. p. 62, 34. — 34. *ergo* H *igitur* C om. b (ap. Bait.) W. — P. 61. 3. *comprehendemus* ωK. — 7. *sit*

om. HBP. — 9. *in lecto . . . aegrotum* om. B[1]. — 11. *non ad aliquem* H *non aliqu.* B[2]P *non cognoverimus aliq.* ω Lamb. K. — *non* om. HB[1]P — *minima* H — *de non imo* conj. Gronov. — 12. *aliquo* H, B (suprascr. *loco*), P[1] *loco* B[2]P[2]b *aliquo loco β*. — 13. *statuemus* B *astit.* PbβK *constit.* β[2]. — 14. *modicos* H *medicos* P[1] *medico* C suprascr. *vel cum β*. — 24. *domiultionem* C *domūitionē β* (mg.) *domuitionem* Victorius. — 25. *in loco* C *in primo loco* Sch. *in uno loco* K. — *construere* H *constituere* BP *oportet constituere* b *const. oportet β* — 27. *domū ultiones* H (ap. W) *domu ultiones* HP[1] *domum* ‖ *ultione* ‖ B (*ultionem* B[2]) *domi ultionem* P[2]bβ[2] (*ultione* β[1]). — 28. *subornari ut ad ephigeniam* HBP *sub. ut vel uagantem ephig.* b *subornari* (*re* 2) *uagantem ephig. β*. Locum corruptum alii alia ratione emendare studuerunt. cfr. Kays. ed. pr. p. 280. Nuper *subornari ad mactandam Iphigeniam* propos. Langen. Phil. l. c. 398. — *in Agamemnonem et Menelaum* om. bβ incl. K. Langen. — 30. *erant* HB *erint* P[1]K — *set hac im. conformatione ac notatione sic n. m. exsuscitabimus* conj. K (ed. I.) — 32. *hac notatione* incl. Ostmann. l. c. 22. — 34. *cum* del. Sch. incl. K; *tum* Hertz. Fleck. 111, 785. — 35. *natura* H — *nam utramque altera* HB[1]P[1] *nam cum ex utraque altera* B[2]P[2] *nam utraque altera* bβ *nam utraque ab altera* Lamb. Klotz. — 36. *est parata* HBP. — P. 62. 1. *nec* HB[1]P *ni* C — *nec* H *ne* C. — 5. *firmae et haeres et* H (ap. Halm.) *f. et heres et* H (ap. W.) B[1] *firmae et* B[2]PbβK *f. et acres et* Halm. *firme haerentes et* conj. K. (ed. I. p. 280). — *et ad mon. id.* inclusi — 6. *inbecillae* HBP *imbecillis* b *imbecilles β*. — 8. *causa et quas* ωK. — 12. *nulla nova nec* HBP *nulla nisi nova aut* bβ *nulla non nova nec* K *nulla nec nova nec* W — *propterea . . . animus* inclusi. — 13. *aut si* H. — 16. *itaque . . . videmus* om. HBP — *itemque* ωK. — *aut* C *ut* P — *quod* P[1] *quod recens* B (mg.), P[2], b (post *audivimus* ap. K) om. Hβ — *consuevimus *** aut audivimus* Simon. I, 20. — *itaque quas . . . saepe* inclusi. — 19. *inusitatae* H. — *facile e mem. labuntur* H *fac. mem. elab.* Bbβ *fac. e mem. elab.* PK *fac. e mem. nostra lab.* W. — 20. *diutius* HB[1] *diutius manent* B[2] *manent diutius* P *diutius manent in animo* b *in an. man. diut. β* an: *difficilius?* — 21. *solis* om. HBP incl. K — *ortus* W — *occasus* om. b. — 22. *quia* C *quod* K. — *solis* incl. K. — 24. *propterea quoniam* b *pr. quia β* — *hae res* ‖ *breviores* H *hae crebriores* C *haec crebriores* W. — 26. *novitate insigni* H[1]. — 27. *desideratio* HB[1] *desiderat id* W. — 31. *ex eius* H (ap. Halm.) P[1] *et eius* H (ap. W) B *et ex eius* P[2] *et exitus* bβ *exitus* Ern. Sch. — 32. *eo ordi* ‖ *ne genere* H. — *in memoria* HB *in memoria manere* P *manere in mem.* bK *haberi in m. β*. — 33. *haec res ei acc.* HBP *id acc.* bβ *haec res acc.* ωK[1] *haec res ea acc.* K[2] *haerere. Id acc.* Madvig. l. c. —

notas HBP *notatas* b β *σεσημειωμένας* interpr. Graec — 35. *multas* HBbβ. — 37. *aliquas* HBP *aliquam rem* bβ *aliqua re* Crat. — P. 63. 1. *si* del. Langen. l. c. 399. — *notior* bβ. — 2. *quam rem* Pbβ. — 4. *inducemus* ω K. — *aut ridic.* HB *aut si rid.* CK. — 5. *attribuemus* bβK. — 6. *meminisse valeamus* H. — 7. *veras* om. HBP — *minus* HP¹ *meminerimus* b — *factas* HB¹P¹. — 8. *sed illud* C. *sed et illud* Langen. l. c. 480. — *facile* HB¹ *facere* C. — 10. *pervagemus* C *percurramus* β. — 11. *plerumque* H². — 13. *uti quae ediscere* H *ut ii quae discere* B¹ *uti qui ediscere* B²Pbβ *uti qui eas discere* P² *ut iis* vel *ad ea quae discere* Halm. an. Tull. p. 30 adn. 4. — 16. *in* om. Hbβ. — *innumerabili* bβ — *ridiculum* H *ridic. sit* BP *est ridicul.* b om. β *ridic. est* ω K — *mille verb.* om. bβ. — 17. *comparare ridiculum est* β. — 18. *ex finita* HB¹P¹ — 19. *modo aliud* semel pos. H. — 20. *de ind.* H. — 21. *ut neque* H *ut nequae* Halm. — *cum nos* B²Pbβ. — 22. *parata quaeque sita* H *parata quaesita* P¹ *par. quaesitaque* P²bβ *parata [quaesita]* Thielm. Hermes. 14, 631. — 26. *in* om. H, B (add. mrg.), Pb. — *nota sit* HBP *notae sint* bβ. — 27. *eam* HB¹P *eae* b *hae* β — *parum videantur* b *parum* β — *insignes videantur* β. — 30. *unum aliquid* ω. — 32. *quod* HBP *ut cum* bβ *quemadmodum cum* ω K *quod genus cum* cod. Vossian. I. — 34. *genera . . . arbitramur* om. HBP. — 37. *arbitremur* HBP — *ipsarum memoriā* H *ipsarum rerum memoriā* B¹ *ipsarum memoria* P¹ *ips. mem. rerum* bβ *ipsa rerum mem.* Halm. — P. 64. 1. *utilior esset et* H *utiliores sint et* C *utilior sit et* Sch. *utilior siet et* W. — 2. *habeant* C. *habeat* ω — *facultatis* HB¹P¹β — *mem. verb.* H. — 3. *inprob.* HP (om. *non*), B (suprascr. *vel non* B²) — 4. *dolorum ac* H *labore et* C *labore ac* W — *facile* C. *facere* bW; absit malim. — 5. *retinere* B (suprascr. *vel meminisse* B²) *meminisse* Pβ om. HbW. — 6. *ut vers. m. possimus* om. HBP cfr. Spengel. Mus. Rh. 16, 408. — 10. *facultatem* HB¹, β (suprascr. *vel facilitatem*). — 11. *praeceptio . . . tum vero* om. B. — 14. *comprobetur* bβ an: *corroberatur?* W. — 15. *curare poteris* H, B (suprascr. *vel debebis*) P¹ *curare debebis* P²b *curare debebis et* β an *convenit* delend. et scribendum: *cura: poteris?* — 16. *in imag.* C *imag.* P¹K cfr. Thielm. Hermes 14, 632. — *conveniet* P (ap. K.) K — *cot. conv. exerc.* b — *convenit* vid. supr. — 21. *cum* C. *quam* Madvig. l. c. 183. — 23. *quod poteris* B²P²bβ — *exist. util. cognita. Pluribus* etc. ω *existimare. Utilitate* etc. Madv. — 24. *ad eam te* C *ad eam rem te* ω, Halm. (aut *ad ea te* scribi oportere conj.) — 25. *vos studio* H *uno studio* P¹ *vestro st.* P². — 26. *quam* C. *quae* Sch. — *utilitate . . . videamur* del. Langen. l. c. — P. 65. 1. *C. Her.* Ern. — *scripsimus* HK *conscr.* C. — 2. *uti* del. Lamb. — 3. *exemplis* del. Lamb. Ern. Sch. — *praeterea* H *praeter* ‖ B (eras. videtur

eā) praeter Pbβ *praeter eorum* Germann. progr. Darmstadt. 1880. — 4. *graecorum* incl. Germann. — 6. *necessitudine* H *nos necess.* BPβ *necess. nos.* bW — *laudis studio* conj. K., aut *disputandi* vel simile add. aut *non studio* delendum esse cens. Langen. l. c. 401. — 18. *ipso* HB¹P¹. — 19. *ostentare se* C *se ostentare* β *ostentare* malim. — 21. *ne ut nos et* H *ne ut nos* B *ne* ‖ *nos* P *ne nos* bβ. — 22. *alios ... deridere* om HBP Halm. M. Rh. 15, 537. — 23. *sumere* incl. Simon. II, 7 — *ponere* del. K. — 24. *et* om. HB¹. — 25. *propterea* H. — 26. *enim* H, B (suprascr. *et*) *etenim* P (in ras.) — *et leviter fecerit* inclusi. Nam item altero verbo sententia princip. caret. — 27. *comprobabitur* Langen. l. c. — 29. *iudicio domestico* HBP *iudic. domesticis testimoniis* P²bβ *iudic. domestico testimonio* ω an: *iure iudicio domestico?* W — post *pugnet* e cod. deter. reliquiis conglutinata add. haec: *sic suo ipsius testimonio, qui suum dederit exemplum, abutatur* K. Nonnulla intercidisse docet F. Schmidt. progr. Gumbinnen. 1878. — P. 66. 4. *etenim necesse est ... illos anteponant* transposuit Schmidt ante *praeterea* p. 65, 25. — 5. *aut si alia probatissimis sumpta sint* H, B (*a* supra *prob.* add.) *aut si alia a prob. s. s.* P (ap. Schmidt.) *quae ab oratoribus probatissimis sumpt. s.* P (ap. Bait., P² ap. Schm.) *aut negent optima esse exempla quae a probatissimis oratoribus aut a poetis sumpta sint* b, (*neg. opt. e. exempla* in ras. *et poetis*) β, (*aut poetis*) P³ mrg. K² *aut, si alia probant, quae ab oratoribus probatissimis sumpta sint (sunt?)* Halm. l. c. 539. Spengel. (*alia, probent*) M. Rh. 16, 399. *aut alios sibi praeponant* Ostmann. l. c. 9. Nonnulla intercidisse doc. Schmidt. — 7. *intolerabili ... illos anteponant* om. HBP. — 11. *nam cum* B²P²b, β (*tum*). — 14. *posse se* W — *emittando* H *emitando* B¹. — 22. *non cum summe* HBP *non summe cum* bβ *nisi cum summe* ω Halm. *cum non summe* ωK, sed vid. Cic. or. § 154. scripsi: *cum summe non.* — *teneret* bβ *teneat* ωK. — 28. *delectat* ω K — *at* om. HBP. — 30. *maxime* del. Sch. — *sing. rat. perceptiones* H (ap. H.) *sing. rat. praeceptiones* H (ap. W.) P *sing. praeceptiones* conj. K. — 32. *parte* C. *arte* β^2 (suprascr.), K. — 33. *et* incl. K — *hoc igitur ... uti* incl. Thielm. act. Arg. II, 460. — 34. *nova auct.* HBP *nos auct. sua* bβ *nos auct.* Sch. *nos sua auct* Bait. *vos auct.* Schmidt., sed cfr. Jv. Mueller. l. c. 187. scripsi: *vana auctoritate.* — 35. *commov. qu. veritate* om. HPB — *quam ratione disp.* ωK — Similia atque haec scripta fuisse: *nova ratio qua utimur, ne quod usui contraria sit, improbetur metuimus, quam quod aliquem moveri putamus huius auctoritate disputationis* cens. Spengel. l. c. p. 407. — 37. *ab eis* Hβ^1 *ab ea* C *ab ea parte* ωK¹. — *et qui inv.* B — P. 67. 1. *fuit* H *fuerunt* b. — 2. *res omnes vol. cum re* C *rationes vol. cum rationibus* Lamb. *rem omnino vol. cum re* Sch. *ratio-*

nem vol. cum ratione Or. K *rationes vol. cum re* Halm. an Tull. p. 32 adn. 1. *rationem homines vol. cum ratione* W. — 5. *videamus* H (*a* suprascr.), B¹ *videamus ne* C *vide ne* W an: *videant ne?* — *inutiliter et pueriliter* bβ. — 6. *tacere ut* HB¹P¹ *tacere et* ωK *tacere ac* W. — 7. *adscribunt* H *aut scrib.* W. — 8. *omnia* C. fort.: *omnia sua.* — 9. *olimpia convenerit* H, (*olympia*) B¹P¹ *ad olympiacum venerit* B²P² b, β (*olimp.*), *ad Olympia cum venerit* Schm. *Olympiam c. v.* K — 10. *ad cursum* B¹. — *et stet. ut mittatur* inclusi. — 12. *cum* H (ap. Halm. et W) *aut* H (ap. Schm.) C — *bovis cum sisonius* HBP (*sisoniis* P²) b (*sisonis*), *bavis cum sissoniis* β¹ *bois cum sisseniis* β² *Boeotus Sicyonius* K. — 14. *elaborant* ωK — 15. *ipsi* om. K. — *aliquam antiqui oratoris aut poetae laudant* K. — 16. *aut scripturam* C. *aut alium scriptorem* Lamb. (ante *laudant* pos.), *sua scriptura* Halm. an. Tull. 32 adn. 3. *scripturam, ipsi* K *aut script.* incl. Halm. M. Rh. 15, 562. *at scriptura* Germann. l. c. — *sicut* om. HK. — 17. *studium* HBP — *artis* om. HBP — *audient* H (*i* eras.) *audeant* P²bβ. — 19. *venantur* K. — 24. *nam* om. H — *si eorum* C. *si tua* βK — *nomina volumina* H. — 25. *prenderent* H¹ *prenderint* H²BP *prehenderint* bβ — *atqui* H, P¹ (ap. K.) *aliqui* B *antiqui* P (ap. Bait., Schmidt. add.: *nti* in ras.), bβ. — 26. *liberis* B¹ — *tuis tulerit* (ap. Schm.) *tulerit* (ap. W; non liquet ap. Halm.) H *tuis tulerit* BP *suis tulerit* b (*sumptum* post *suis* add. in mg.), β *sustulerit* Turnebus *illis tulerit* Schm. — *istis* C *tibi* ωK an: *in eis?* W — *relinquatur* HB¹ *relinquetur* P (*e* in ras.), B²b *relinquitur* β — *nam ... relinquatur* inclusi. — 27. *et* H *ad* B¹P¹ *at* C — *testim. tuorum* H. — 30. *non* C *neque* ωK om. P¹ — *firmandi* HBP². — 33. *et posuimus* (ap. W) *exposuimus* (ap. Schm.) *exponimus* (ap. Halm.) H *exposuimus* B¹ *et posuimus* P¹ (ap. Schm., non ap. Bait.) an: *et posinimus?* W — *quibus* H, B (suprascr. *quod* B²) *quod* P (*od* in ras.), bβ *quibus et* Cic. de or. I, 225. — P. 68. 1. *cum re ... at id* om. HBP cfr. Halm. M. Rh. 15, 541. Spengel. M. Rh. 16, 408. Simon. II, 18. — 3. *quod rei non* HB²P² *quod re non* B¹P¹ *cum non re* b *cum re non* βK *re non* Schmidt. — *qui ita* HBP *quid ita* β om. b — *quia* BPβ om. H *quia qui* b *quia* inclusi. — 4. *et exempla* P²b(?)β. — 10. *vero* om. HB¹P¹ cfr. Simon. II, 13. — 11. *at* om. HBP¹; *ad* P². — 12 *quod* H *quid* C. — 13. *artificiosum est* Bait. K. *artificiosumst* Teuffel. M. Rh. 28, 496. — *si* om. HB¹P¹. — 14. *praeclarum est* W. — 18. *egie* H¹ *egregie* H² *egregi* B¹ *egregium* C. del. Simon. II, 13. — 19. *delectavit* HBP *delectat* P²bβ *delectabit* K — *^{si}lege ‖ re* H *silegere* P¹ *selegere* B (*el* in *d* mut. B²), β *eligere* P²b *seligere* Schmidt. — *audis* HB (del. B²) P (del. P²) *rudis* bβ — *nonnemo* HBP. — 23. *quae ... po-*

terit B add. in mg. — *arte* HP^1 *de arte* BP^2 *ex arte* bβ — *facere . . . eruditus* del. Ostmann. l. c. 28. Langen. Philol. 37, 402. — 24. *ita* C. *itaque* ωK — *de trag.* C *enni de tr.* b *de tr. ennii* βK cfr. Halm. l. c. 542. — 25. *aut de pacuvianis* C *aut [de Pacuvianis]* Simon. I, 19. *aut de Pacuvii* Klotz. — *nuntios sed quia* HB^{1}P^1 *num si quia* B^{2}P^2 *periodis non si quia* b *periodos; non si quia* β (supra *non* scr. *sed*) *nuntios et quia* Orell. K. *anapaestos et quia* Klotz. *numeros et quia* Simon. *[nuntios] et quia* Destinon l. c. 69 adn. — Locus vix sanabilis. Corrupta interpretis verba scriptorem, qui alterum scribendi genus addiderat, ex quo sententiae eligi possent, loco suo pepulisse censeo. Nec *Ennii,* qui epicus, non tragicus, κατ᾽ ἐξοχήν appelletur (Cic. de opt. gen. orat. 2), ne *de Pacuvianis* quidem Cornificii esse verb. seq.: *ex orationibus aut poëmatis* discimus. — 29. *poematibus* bβ. — 30. *sint* H (ap. Halm.) *sunt* C. — 36. *commode . . . ut ipsi ab aliis* om. HBP (add. mg. P^3) cfr. Halm. l. c. 543. Spengel. l. c. 404. — 37. *eliget* bβ *eligit* ωK. — P. 69. 1. *scribit* β. — 2. *parere et ipsi gignere* b (ap. Schm.) β *parere et ipsi gignente* b (ap. Bait. K) *par. ipsi et gign.* ωK — *parere* incl. K. — 5. *alienorum* K. — *bonis elector* H *bonis electores* B (lit. *s* cum lit. *e* linea iuncta) *boni electores* Pbβ cfr. Schmidt. l. c. p. 14. — 8. *possunt* bβK. — 9. *cum* om. HB^{1}P^1; *tum* P$^2\beta$ cfr. Simon. II, 15. — *id quod* HB^{1}P^1 *ideo quod* C *in eo quod* ωK cfr. Germann. l. c. 7. — 11. *sed de eo* P$^2\beta$K *at de eo* b. — 13. *hoc* ||||||| H *contra hoc* C *hoc contra* W. — 18. *utrum* ||||| *omnia* ||| *nomina an neminem* H *utrum omnium omnia an omnia a nemine* BP *utrum omnes omnia an omnia a nemine* B^{2}P^2 *utrum omnia unum neminem* b (ap. K.) *utrum unum omnia neminem* b (ap. Bait.) β (supr. *nem.* scr. *an* β^2). — 19. *sed aliud alium* bβ — *al. alium* incl. Schmidt. — 22. *sed* HB^{1}P^1 *se* C. — 25. *Galba . . . Ant.* incl. Simon. II, 5. — 26. *ceterisque* B^{2}bβ — *aliis* om. H^1 inclusi. — *et hist. scr.* inclusi. — 27. *qui . . . potuisse* om. B^1 add. B^2 in mrg. sup. — 29. *se alic. esse sim.* bβ *alic. esse se sim.* ωK cfr. Langen. Phil. 36, 485. — 31. *putare an nomina posse* H *putare anomnia posse* B^{1}P *putare a nemine omnia posse* B^{2}P^2, K (add. *sumi*), *non putare unum posse omnia* bβ *put. unum neminem omnia posse* Schmidt. *put. unum non omnia posse* W. — P. 70. 2. *discendum* B^{2}P^{2}bβ. — 4. *nemo consequi* H *cons. nemo* CK. — *poterit* H *potuerit* CK — *iubat* H *iuvet* W — *eorum* b *horum* C. — 5. *probent* HBP *prohibent* B^2 *improbent* bβ *improbant* K scripsi: *non probent.* — 8. *omnino nunc* H *nunc omnino* C. an *omnino* delendum? — 10. *profertur* bβ. — *de eius* H (ap. Halm.) P *de ius* H (ap. W) B^1 *de eiusdem* B^2 *eius* b, β (suprascr. *de*) *de ipsius* K *eiusdem* W. — 11. *artificio* PB^2 *artificii* CW — *non ut si* bβ *an si* W cfr. Fleck. 119, 128. — 13. *tibi quia* B^1 *tibi quidem* b (ap. K et

Schm.) *tibi quod* P (ap. K., non ap. Schm.) — *si* B²Pbβ — *mercem* C incl. K *merces* ω. — 14. *est queri* ‖ *vant* H *quaerttent* ωK — *aliud mercis* C (*aliud* om. β) *aut in areis* ωK. — 15. *dicant* H¹ — *et eor.* β — *exemplo* H (ap. W) — 16. *habeant* bβ — *ut si ... ostendam* del. Halm. M. Rh. 15, 562—564. *ut si ... ostendant* incl. Schmidt. *si ... ostendant* inclusi. De loco perturbato cfr. Simon. II, 9. Ostmann. l. c. 41. Langen. Phil. 37, 402. — 17. *se hominibus* HB¹W ‖ *hominibus* P. — *gigneretur* HB¹ *largiretur* P (not. in ras.), B²bβ *largiri polliceretur* W. — 20. *non ridiculus* bβ. — 23. Interrogationis signum pos. B² cfr. Schuetz. Zeitschr. f. Gymn. 9, 327. — 28. *debeant* C abesse malim; an: *dehibeant?* W. — 31. *praxitele* Hb *praxitelia* Klotz. K., sed cfr. Cic. de or. I, 246. — 32. *ventrem et crura sed omnia* ω. — 33. *vel sola sponte* HBP *vel sua sp.* bβ *vel solus sponte* Germann. l. c. — 35. *doce si* HB *doceri* C *docere se* W. — P. 71. 4. *et post* C. *sed post* Halm. an. Tull. 34. adn. 4. *at post* K. — *et post ... occultatur* incl. Ostmann. l. c. 28. — 9. *quae vertimus* (ap. Schm.) *quae convertimus* (ap. Bait.) b — *ea* C an: *eaque?* W. — 15. *commodius* bβ² *commodis* β¹ — 16. *et inusitatum* inclusi. — 22. *eorum semper* HBP *semper* bβ *verborum semper* K. — 26. *in* om. H. — 28. *extenuationem* H *attenuatam* P². — 29. *et levi* H *levi* BP *magna* P³bβ. — 31. *infirma* HB¹. — 34. *consummabitur* P² — *figurae* HB¹P — *figura cons. or.* βW, an: *figura* del.? W. — 36. ||| *unam* H *unam* BPβ *ea unam* b *ad unam* ω — *quamque in* B²Pbβ. — P. 72. 4. *figura* HB¹ *figurae* C inclusi. — 6. *excogitare* b. — 9. *violassent* om. K — *ingenium* Hβ¹ *ingenuum* PB² (om. B¹) *ingenuam* b, β (rec. m.) *ingenuum aut* K — *matremf. const.* om. B¹ (add. in mg. B²) — 10. *viol. aliquem* HPb *aliquem* B¹ (del. B²) *pulsassent aliq.* β (suprascr. *vel iugulassent*) — *viol. ... necassent* incl. Simon. I, 19. — 12. *facinori* HBP *sceleri* bβ. — 13. *non rel.* C *rel.* ω Bait. K. Klotz. — *atque* C *aeque* β¹ *atqui* β (rec. m.) ωK. — 19. *possunt* C *potuerunt* β om. W — *pacto possint* W. — 20. *inruerunt* HB¹ *inruere* W. — 30. *docet* ωK — *ut eos* HB. — 32. *voluerit* bβ. — 34. *aliquantum tunc* HB¹ *aliquantulum* C. — 35. *geramus* ω Langen. Phil. 37, 405. — P. 73. 1. *hi cum* HPbB² *hii* ‖ *cum* B¹ *hii cum* β *qui cum* K² — *suas opes* H *op. s.* C. — 2. *norint* ω Ern. *norant* Sch. K. — 4. *in omn.* bβ. — 5. *scire exist.* HP cfr Simon. II, 6. — 11. *pertinet* C *pertineat* bK *pertineret* Ern. — 15. *illi* HBP¹ *illud* P²bβ *isti* K. — 17. *consenserunt* C *concesserunt* ω. — 22. *descissent* C. *discessissent* Ern. (ex edit. 1474: *dissessissent*). — 24. *facilem* (ap. Halm.) *facile* (ap. W) H *facileme* B¹ *facilime* B². — 25. *alii* H *ad* ‖ *i* B¹ *at hi* C. — 26. *suis se* H². — 31. *necessum* HB¹ *necesse* PB²b *necessarium* β cfr. Bergk. ind. schol. hib. Halis. 1858/59 p. 7. — *quid id aliud* Teuffel. M. Rh. 28, 496. — 32. *attenuato*

ergo H *attenuato* C. *attenuatae* ωK — *figura* H *figurae* C K incl. Simon. II, 17. — *id quod* HBP *quod* b *et quod* β. — 36. *et ecce ibi* (ap. W) H *ecce tibi* (ap. Halm.) H, BP *ecce ibi* C. — P. 74. 3. *et eadem* H *eadem* C *etiam eadem* W Fleck. 119, 128. — *hic vix tamen* C *hic vix tandem* β Sch. *hic vix : tu* W. — 5. *ista* C incl. K *illa* W — *vel fabulae* H *vel fabulae* |||| P¹ *vel facile* B¹bβ *perfacile* B²P² an: *vel facillume?* Halm. an. Tull. 35 adn. 3 *vel rabulae* KW *vel facile* scr. et incl. Simon. II, 20. — *ruborem* β(?) ωK — 6. *elicere* ex Ranconeti conj. Lamb. *inicere* ωK, sed codicum lectio optima. — *posset* bβ *pote sit* (= *possit*) W — *ita* C *ista* K. — *est atque acerva* HB¹ *es acerva* P¹ (? ap. K.) *es atque acer* C *es ac protervus* Sch. *est atque acerba* K scripsi: *est ac proterva* — *nec ad* H *ne ad* B¹P¹ *ut ne ad* C. — *solitarium* H *salutarium* BP¹ *salutandum* P² *siparium* A. Becker. Handb. d. röm. Alterth. I, 329 adn. 605. — 7. *quidem idoneus* (?)Pb. — *ut mihi videtur* et *et in eiusmodi locis* absint malim. — 8. *exercitatus sis* B²bβ *exerc. sit* P cfr. Cic. de or. 2, 277. — 9. *oriculas* HB¹. — 10. *convitiorum, ubi istum vidit . . . posset.* K. — 11. *iste* incl. Simon. II, 20. — *se putaret nihil se habere* H *se put. n. h.* C an: *reputaret n. se habere?* — 12. *ut* om. HB¹; *et* W. — an: *se sine?* — 13. *possit* H *posset* C scripsi: *posse.* — 14. *poterunt* P²bβK. — 15. *erit* P²K — *constr. verb.* H. — 16. *in gravitate alia* om. bβ, add. post *mediocritate* : *tercia quae plena erat* (*est* β) *gravitatis.* — *igitur genera . . . mediocritate* incl. K. — 17. *consectamur* PbK. — 19. *gravis figura* HB¹PKW. — *quae* om. HW — *est* C *sed* W — *est ei* P¹K — 20. *est* om. HBP. — 21. *suffulta* C. *sufflata* ω — *ita* om. ω, Lindem. Bait. K., sed cfr. Simon. II, 12. — 28. *penitet* C *poenite* Orell. cfr. Halm. M. Rh. 15, 564. — 30. *plerique* om. K — *cum* C *tum* W — *declinatus* H *declinantur* B *declinassent* P *declinavissent* bβ *declinant* ωKW. — *et ab eo qui* C (*quo* bβ) *qui ab eo quo* K *cum et ab eo quo* W — *et . . . aberrarunt* incl. Simon. II, 15. — 31. *spe* HB¹P *specie* C *et specie* P²K. — *fallitur* HP¹ *fallutur* B¹ *falsi* W. — 34. *confinii genus eius generis* HB¹ *confinium genus eius generis* PB² (*genus* om. B²P²) K *confine eius generis* bβ *confine genus eius generis* ω. — 35. *appellatur* B — *fluctuans huc et illuc* H (med. om.) *fluctuat huc et illuc* B¹P *fluctuans et quod fluctuat huc et illuc* B² *fl. et dissolutum eo quod sine nervis fl. h. e. illuc* P³ (ap. K) *dissolutum quod est sine verbis et articulis ut hoc modo appellem fluctuans eo quod fluctuat huc et illuc* bβ. — *fluctuans et* om. bβK, incl. Bait. — 36. *eo quod est* K. — *ut hoc modo . . . illuc* (*illud* K) incl. K — *et dissolutum . . . fluctuans* om. ω — *quod . . . fluctuans* inclusi cfr. Simon. II, 19. — P. 75. 4. *possint* C *possent* ω. — 16. *et* om. H — *praesente* HB¹ *praesentibus* C cfr. Bergk. l. c. p. 7. — 20. *grave* — *mediocre*

Hbβ. — 21. *attenuatum* bβ — *dignitatem* HBP. — 23. *obliquam* C. *oblitam* Aldus K — 24. *reddunt* C *reddent* ω. — 33. *unusquisque* H *ut unus quisque* B[1]. — 34. *tribuatur* H *distribuitur* B[2]P, b (post *explan.*), β. — P. 76. 1. *pluribus verbis* P *in verbis pluribus* BbβK. — 2. *superius* HB[1] *superiori* C. *ad sup.* K. — 5. *discemus* bβ. — 8. *sermone* HB *sermone et* C. incl. Simon. II, 6. scripsi: *sermonis* cfr. p. 71, 33. — 11. *verborum constructionis aequabiliter perpolitas* HB[1]P *verb. constructio aequabiliter perpolita* B[2]K *quae facit omnes partes orationis aequab. perpolitas* b, β (suprascr. *vel positas*). — 15. *haec bhache* H *bacchae* B *baccae* P *vaccae* P[2] *bace* b *bacae* β — *aere ea moenissimae* H *aere ea* (lin. conj.) *moenissime* B *enee amoenissimae* b *ereae am.* β. — 17. *versus hic erit* C *versus erit hic* b. — *hic* inclusi. — 21. de versu cfr. Ribbeck. fragm. trag. Rom. p. 61. — 24. *exstat* ωK. — 30. *caelius* HB *coelius* P *cecilius* bβ *Lucilius* Crat. — *primore* Lachmann. ind. univer. Berol. aest. 1849 p. 5. — *Has, Aeli, res ad te scriptas misimu' Luci'.* Lachmann. *Has ad te scriptas, Luci, res misimus, Aeli.* Dziatzko M. Rh. 33, 110. — 34. *opere* H *operae* B *operationis* bβ *operis* P om. K[2]. — 37. *in* om. β inclusi, cfr. Langen. Phil. 36, 590. — P. 77. 4. post *dignitatem* pauca quaedam verba intercidisse dem. Sch. — 13. *de istis* H. — 15. *quid . . . postulare* om. HBP[1] Halm. M. Rh. 15, 543., sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 405. — 17. *intulisti* P[2]bβ. — 21. *et* inclusi — *ad* om. Hb[1]β[1] inclusi. cfr. Fleck. 123, 177. — 22. *non* om. HB — *primum* om. H[1]. — 27. *fides subl. e. amic. subl. est* om. HBP[1] Halm. l. c. — 28. *resp. subl. est* om. bβ — *novus* C. *navus* Lambin. — *homo n. erat* incl. Simon. II, 14. — 29. *at ingeniosus* K — 30. *studiis* || H (*is* in ras.) *studiis* BP[1] *studiosis* C — *ergo . . . erat* incl. Simon. l. c. — 31. *rogas* H *tergas* B[1]P[1] *te rogas* C. — 33. *pop. Rom.* om. H — *item* : *nam cum istos . . . largiantur rogas* post *impetrare* (p. 78, 5) aut post *absolvatis* (8) collocari iubet Destinon. l. c. 14 adn. 1. Recte, ut videtur. — 35. *exorn. uta* || *mur quam* H *exorn. utamur ea quae* B[1] (*utamur ea* lin. not., sup. *ea* scr. *et*; *quam* B[2]) — *et ut* C *ut* β *ut et* ωK. — 36. *postremo* H *postremum* CK. — 37 *revertantur* H, B (*n* eras.) *revertatur* Pβ *revertamur* bK — *et ut rep. . . . revertantur* inclusi. — *qui sunt* om. H (ap. W). — P. 78. 1. *re ruperunt* H (ap. W) *reliquerunt* b, β (*vel ruperunt* suprascr.) — *qui sunt* HP[1] *qui sunt qui* P[2]β[2] *sunt qui* β[1] — *qui crud. . . . qui sunt* om. B *qui sunt qui crudele . . . deformav. Karth.* om. b (ap. Bait., *Karthaginienses* habet ap. K) — *crudeles* HP *crudele* βK *crudelissime* Halm. e Quintil. inst. orat. IX, 3, 31. — 4. *sibi* om. bK — *postulent* C. — *Karthaginienses* C add: *qui sunt qui sibi postulant pacem? kartaginenses* b. — 6. *Romanus* om. HBP. — 7. *omnium* C an: *hominum?* W. — 12. *qui* om.

HB². — *iocundius is* H. — 15. verba *at erat . . . reper. inimicus* abesse malim. — 17. *tu vero . . . divitiis* om. HB¹P¹ Halm. l. c. 545, Simon. II, 13. — 24. *juc. est* bβK. — 27. *proposita* ωK. — 29. *festivitas quaedam quae* ωK. — P. 79. 5. *esse pot.* H. *pot. e.* C. — 7. *aut urbis* del. Destimon. l. c. p. 20 adn. — 12. *o perfid.* ωK. — *quam facile* C. *quam cito* Langen. Phil. 36, 406, an: *quam fractae?* — 15. *maneant* B²bβ. — *insidiatores* incl. K — *latrocinio* P²bβ — *vitae* HBP¹. — 17. *calumniatoribus* HBP *calumpniis* bβ *calumpniationibus* ω. — 18. *exclamatione* C (*cla* s. l. H) *exornatione* K. — 19. *raro* incl. K — *et* om. H¹ — *raro et* del. Ostmann. l. c. 23. — 26. *animos . . . et utrum* om. HBP, lin. not. β, del. Halm. M. Rh. 15, 545, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 406. — *et* incl. W. — 28. *exornari* HBP *exortari* P²b *exorari* β Klotz. *exoriri* Halm. M. Rh. 15, 545 dubitanter, sed cfr. Demosth. XVIII, 71: *φανῆναί τινα.* — 33. *facta est* HB¹ *ea est* C. — *damnarant* W. — 36. *quam* HK Simon. II, 18. *quoniam quam* BPbβ *quia quam* Halm. an. Tull. 38 adn. 3, Thielm. act. Arg. II, 461. — *eam veneficii quoque damnatam existimabant* b, β (*veneficam*), K —. P. 80. 1. *adduxerit* B¹. — 5. *ut . . . petat cur* om. HB¹P — 8. *muliebris* ωK. — *quam veneficii* ωK — *damnarant?* K — 9. *putabant imp.* K — verba optime distinxit Klotz. praef. p. 12. — 12. *poterit* H *potest* Langen. l. c. 407. *possit* W — *tum* H *cum* C. — 15. *quidem* H *quodque* C. — 17. *maiores nostri* b (ap. Bait.) — 18. *quam* HB *quem* C *cum* W. — 25. *victi sunt* C. *victi sint* Halm. M. Rh. 15, 564. — 26. *et ille* C. *at ille* Crat. — *non idem* C *num idem* βK. — 28. *aeta ‖ tem* H, *etatem* B¹ (ut videtur), P *talem* C *ab aetate* W. — 33. *p̃tio* H an: *propositio?* W — *oporteat esse* H. *e. op.* C. — 35. *virtute* H, B (suprascr. *vel tes* B²) *virtutes* CK *virtutem* Halm. an. Tull. p. 39 adn. 1. — P. 81. 3. *ea quae* H *eam* CK *eaque* W — *consuetudinem* H *consuetudo* CK. — 5. *habent* H *habet* CK — *breves* H *brevis* CK *brevi* W — *expositiones* H *expositio* CK *expositione* W — *indigent* H *indiget* CK. — 7. *non infirmatur* H, B¹ (ut videtur) *confirm.* CK. — 10. *praeter ea* HB *praeter eam* CK. — 11. *fortuna* H. — 14. *discessit* H *recessit* CK. — 21. *non oportere* bβ. — 23. *castigabunt* H *castigant ut* C. — 26. *rare* PK — *auctores* Hβ¹. — 28. *et necesse* ωK. — *animi* H *animo* BP¹K *et animo* P² *enim* bβ — 29. *eam* C incl. K *animo* W. — 32. *contrariam . . . contentio* del. Sch., incl. K. — 33. *alteram* C *alteram altera* ωW cfr. Fleck. 119, 127. — 37. *ea* H (*a* in ras.) *eum* C. — P. 82. 1. *confidere* H *cum fide reposse* B¹, P¹ (post *fide* rasura) *cum fide habere posse* B²P³bβ *cum fide ‖ reposcere* P² *cum fide tenere posse* ωK *cum fide deposuisse* Klotz. *cum fide gerere posse* Thielm. l. c. 460 W. — 3. *cognoscentem scire* H, P (*fore* corr.) *cogn. se* ||||| B (su-

prascr. *videere poteris* B²) *cogn. sui fore* bβ *cogn. sui speres fore* Halm. Ertl. *(conpescentem)* M. Rh. 15, 546. — *qui speres* om. HBP Halm. l. c. inclusi. — *et qui* C *aut qui* conj. K. — 4. *non dixerit* b (ap. Bait.) β. — 5. *sibi* HBP *putes* (*sibi* om.) bβ — *contionibus* C *contionibus credis* P² *contionibus credas* ωK. — Verba *aut qui privatus ... temperaturum* dubito num Cornificius scripserit. — 8. *paucis nobis ex se* H *p. n. ex e* B¹ *p. n. exequari* B² *p. n. exaequari* P *pares esse nobis* b *p. nob. esse* β. — 10. *exornationis genus* ωK. — 11. *esse debet* H — *ut* H *ut cum* BPβ *et cum* bK cfr. Simon. II, 9. — 13. *oratorio* HB¹ *orationi* b. — 15. *est dubio* HB — *aut* om. HB. — 19. *hoc pacto* Rufin. Rhet. lat. Halm. p. 584. — 20. *appellatur* bβ. — 21. *aliter* HP¹ *alter* B *ab altero* B²bβ *altero* P² — *et* om. HB¹. — 22. *laedebas et tibi ipsi non consulebas* β — *ex duobus ... tibi non consulebas* om. β¹, add. in mrg. et *et amicum ... consulebas* linea not. β² — *membris suis* C. *membris* ω Rufin. (ap. Halm.) *membris unis* conj. Bait. *membris solis* Lamb. Rufin. (ap. K.) K *membris si vis* Klotz. conicio: *membris satis* — *haec* om. H. — 25. *tibi ipsi non* b. — 27. *restisti* H *restituisti* B¹β¹. — 30. *adversarios* om. HBP cfr. Halm. l. c. 546. — 33. *quod illud* H²B². — 33. aut *venit* aut *pervenit* delendum esse censet Simon. II, 19. — 35. *contortione* bβ cfr. Cic. or. 59. — *gladium* ωK cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 36. *autem* om. ω incl. K. — P. 83. 1. *et densa* HP¹ |||| *densa* B (*et* eras. videtur) *densa* PK *densa et continens* bβ. Nomen quoddam adjectivum ante *et* intercidisse censeo. — 3. *et trip.* H. — 4. *conversione* HB¹ *conclusione* C. — 11. *contul.* H *intul.* C. — 12. *nec* HB¹. — 13. *ad continuationis vim* del. Ostmann. l. c. 24, sed cfr. Jv. Mueller. l. c. p. 228. — 14. *frequentatione* H an: *frequentatio verborum?* W — *orationis* HBP. — 15. *et contrariam concl.* H *et contrariam et concl.* B *et contrarium et concl.* C del. W. — 16. *efferat* H *offerat* C. — 21. *consta* H (sup. *a* scr. *t*) *constet* BP. — 22. *denum.* C *dinum.* P. — 24. *et animi* H *ut an.* C. — 25. *possumus* HB. — 27. *haec omnia ... admin.* del. Ostmann. l. c. p. 29. — 32. *altera* H *alterum* C *alterutrum* ωK — *aut si* del. K — *altera* H (bis). — 33. *sunt* del. K¹. — 34. *erunt* del. K² — *et plen.* H. — Verba *in hoc genere ... exaequet* dubito an interpretis vel potius interpretum sint. — 37. *aea* H *ea* BP *eadem* bβ² *una* β¹. — P. 84. 4. *omnis* om. H. — 5. *enim* B¹ *animus* C — *diligentia* om. B¹ — *conparet* HB¹ — *diligentia ... hominem* del. Ostmann. l. c. p. 30. — *animum. Et : Tamen cum* Halm. an. Tull. 40. adn. 4. *animum. Item : Cum* Jv. Mueller. l. c. — 12. *audacter* P²bβ cfr. Thielm. Hermes 14, 631. — 13. *exitum* H *exitu* BPb *exitus* β *exitu verborum* ω *exitus verborum* K scripsi: *exituum.* — 14. *casus similiter* HBβ² *casu similiter* P *casus similitudine* bβ¹ scripsi: *casuum similit.* cfr. p. 85, 20. — *quorum*

alterum in exitu, alterum in casu similiter desinente versatur Halm. M. Rh. 15 ,565. Sed cfr. p. 86, 3. — 15. *hae res* H *ea res* P *ea res* P^2 — *quivis* HB^1P^1 *qui* P^2 *qui his* C. — 20. *vel casus sim.* H *ad cas. sim.* CK *vel cas. sim.* incl. Simon. I, 21. — 22. *verbum et nomina* H *verb. et nomen* C *verb. aut ad idem nomen* ω, K (*aut ad id. n.* incl.) — 23. *cum mutatione* K — *volumus* H *unius litterae* Bbβ K *vel unius* P^1 *vel additione unius* P corr. Post *vel* nonnulla interciderunt. — *plurium litt.* K. — 24. *ut ad* bβK -- *accomodentur* bβ — 26. *et complex.* ωK. — 27. *veniit* H (ap. W) β^2. — 28. *ad te* HB^1P^1 *ad te ante* $B^2P^2\beta^1$K. *a te ante* bβ^2 — 30. *brevitate et productione* K — *hoc modo . . . litterae hoc modo* om. HBP Halm. l. c. 547., Simon. I, 22, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 403. Destinon. l. c. 44. — 31. *litterae sic* β — *brevitate ei. l. hoc modo* incl. K additque: *et ex contrario.* — 33. *tantum tamen* H ||||||||||| *non* B^1 *tam̄ tantum non* B^2P *tamen non tantum* bβK scripsi: *non tantum tamen.* — *curiam meretricē* H, B (*cē* in ras), P — 34. *At de dem̄dis* B^2 in ras. — *Nolo esse . . . adulator* om. HBPb, linea not. β; unus deteriorum cod. ante *videte, judices*, duo et Crat. sic: *item : nolo esse* etc. ante *commutandis* verba habent. — 36. *demendis nunc litt.* C *demendis litt.* P^2 *demendis litt. nunc* β (*nunc* puncto not.) *demend. vero litt.* Klotz. W. Post *litt.* verba *hoc pacto . . . litteris* iterum pos. B^1, linea not. B^2. — 37. *sic leonibus vitam tradidisse. Seu* H (*sic Si lenones vitasset vitae se* B^2 in ras.) *tradidisse se* B^1 (*tradidisset* B^2) *sic leonibus* (*leones* P^2) *vitae tradidisse se* P (*tradidisset se* P^2) cfr. Halm. l. c. *lenones si vit.* etc. W. — P. 85. 2. *homines* H — *navo* HP *ignavo* B *navo an vano* bβ (*gnavo* β^2). — 3. *diligere* HBP *dilegere* Lamb. — *a quo* B^2P^2 — *velis diligier* P^2 Bergk. l. c. — 4. *hae* H (*ae* corr.), *haec* ωK. — 7. *in* om. HBP. — 9. an: *quis sim?* Halm. *qui sim* incl. W. — 10. *quare veniam* del. Haase ad. Reisig. de gr. lat. p. 693. K, def. Halm. an. Tull. p. 41. adn. 4. — *cui prosim* incl. W — *quem post.* ω Klotz. — 11. *postules* H. — 12. *effecta* HB^1 *affectenda* β *affectanda* C *adfectata* K. — 14. *superioris huius modi* H — *dicemus* H *demus* C *id demus* W. — 15. *p̃* H *c p̃* B (litt. *c* diluta videtur; · (suprascr. B^2) *patres* P^1 *patres conscripti* P^2bβK. — 17. *quam superior* del. W. — 23. *conformavit* PK. — 24. *cum gloria tes̃* H *gloria sunt* B (suprascr. *vulgatae* B^2) P *gloria vulgatae sunt* bβK *gloria pervagatae* (vel *versatae*) *sunt* Halm. l. c. 548. *cum gloria vagatae sunt* Germann. l. c. 8., cfr. Madvig. de fin. II, 15, p. 163. — 25. *idem* HB^1 *item* C. — 26. *trans. Oc.* C. *Oceanum* ωK — *Macedonum* C *manus Macedonum* ωK; praeterea cod. deteriores haec: *Macedonium, Macedonum manus, fama Mac.*, *gloria Mac.* — *Macedo num* Klotz. praef. XIII. *Maced. manu* Halm. an. Tull. p. 41 adn. 6. an: *numerus Macedonum?* — 27. *et variose* H *variose* B^1 *varie* C. — 29. *conputatis* H — *fa-*

ciunt H. — 30. *administraras* H — 31. *prohibui indignā ex* H *prohibuit indigna nec* B[1] *prohibuit indign* |||| P[1] *proh. indignanes* B[2] *proh. indigna nex* P[3], b (*prohibuit* om.), β (*nex* mut. in *lex*); ex cod. det. monstris confecit haec: *prohibuit mali civis scelus et indigna nex* K — *in ea* Pbβ. — 32 *simili* HBP, om. bβ *similiter* ωK *similis* Halm. M. Rh. 15, 548. — *occiso* HBP. — 33. *virtutis* HBP *virum reipublicae* bβK *virum virtutis* ω Thielm. Hermes 15, 335. Germann. l. c. cfr. Halm. l. c. fort.: *virum civitatis* — *divinum* H, B (ut vid., linea not. et *dominata* suprascr. B[2]), P *de sinu* bβ. — 34. *perfidia scelus* HP *perfidia per scelus* Bbβ *perf. et scelus* Sch. K[1] *perf. ac scelus* K[2] *perfidia [scelus]* Ostmann. l. c. 43. *[perfidia] scelus* Thielm. Hermes 14, 632 W. cfr. Usener. Fleck. 117, 78. — 36. *parietes* C. *penates* Oudend. Sch. cfr. Cic. de nat. deor. 3, 80. — P. 86. 1. *sepelire* HBP[1]. — 6. *reperiri . . . videntur* om. HBP Halm. l. c. 549, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 402. — 14. *quare quae sunt* C. *quae enim sunt* Langen. Phil. 37, 408. — 15. *lepides* H *lepidas* B[1] *lepidis* P[1] *lepida sunt* P[2] *lepida* B[2]bβ. — 17. *crebre* H. — 20. *distinctis* C. conicio: *distinctam* cfr. p. 75, 22 Cic. de or. 3, 201. — 23. *ipsi a nobis* ωK — *ab illis a nobis* b — *aut contra* H[1] *aut qu contra* B. — 24. *dein* H *deinde* C — *aut non oportet* C *aut non potest* bβ. Illud incl. K., def. Osann. Fleck. 75, 785, sed cfr. K. Phil. 12, 276. — 25. *aut nobis* C Halm. l. c. 564. *quod aut nobis* K *ut nobis* ω. — *futurum est* Halm. l. c. — *offuturum si idem contrario* H *offuturum sit si id est contrario* B *offuturum sit de e contrario* P *obfuturum sit; e contrario* B[2] *offut. e contr.* P[2]bβ *illis obf. e contr.* ωK scripsi: *obf. sit idem contrario* cfr. p. 46, 10. — 26. *igitur* om. ω incl. Simon. II, 17. — 30. *exhereditatus* HP[1]. — 32. *victus* HB[1]P[1] *vinctus* C. — 33. *si* om. β. — P. 87. 2. *eius* C om. ωK. *sui* Halm. an. Tull. p. 42 adn. 1. *reus* W. — 4. *quam vitam aut ubi hoste* HB[1]P[1] *antiquam vitam alicubi honeste* C *antiquam vitam? Quam? aut ubi honeste* Sch. *vitam? quam aut ubi honeste* K *vitam? Quando aut ubi honeste* Halm. M. Rh. 15, 565. — *transactam* K, sed cfr. Graev. ap. Lindem. — *quam vitam . . . tractatam,* quibus verbis *quomodo* quod sequitur grammaticus quidam interpretatus est, inclusi. cfr. Cic. or. 223. — 10. *innocentem* HB, P (ap. Bait.) β (suprascr *vel quem* β[2]) *nocentem* P (ap. K) b (suprascr. *vel in* ap. K) *quem nocentem* b[1] (ap. Bait.) *quem innocentem* b[2] (ap. Bait.) *si nocentem* K — *non nam* C (suprascr. *eum* B[2]) *non iam* P *non* ωK *at hominem* W. — 11. *lege* H. — 12. *veritas* H *veritus* BP *veritus es* bβ — 13. *ipse veteris* H. — 14. *stiosius* H *studiosius* C an: *odiosius?* — 19. *quid* C *quod* ωK[1] Langen. Phil. 37, 408. — *oportebat* Langen. l. c. — 21. an: *genere est?* cfr. p. 95, 12 W — *quoque* om. H[1]. — 22. *sit* B *sic* P *fit sic* bβ om. H. — 24. *circumsedere* HB[1] — *ut*

dim. H *a dim.* B[1] *an dim.* C *dimicarem* Lamb. — *ut cum* H *ad cum* B[1]P[1] *at cum* C *at ut cum* K *at cum tam* Spengel. (*tum* post *manu* om.) M. Rh. 16, 401. — *tum* C *tam* B[1] *tamen* K. — 25. *prodirem* ωK — *locum . . . produceremus* om. HBP Halm. M. Rh. 15, 549, sed cfr. Spengel. l. c. — *iniquissimum* Lamb. in mrg. not. cfr. p. 105, 4. — 27. *habebam* ωK. — 28. *producerem* bβ *produceremus* ω. — 30. *eos* incl. Bait. K[2]. — 33. *huiusmodi* HB[2]. — 37. *ascenditur* Langen. Phil. 37, 409. — P. 88. 5. *statim* post *facere* H. om. bβ. — 7. cfr. Quint. 9, 3, 56. — 23. *alienorum* PbK. — 27. *dolorum* C *laborum* ω. — 30. *breviter* H *et breviter* BP *et explicat breviter* bβ del. Simon. II, 6. — 35. *modo* om. K — *patriam* C *patrem* B[2]P[2] *parentem* ωK. — 36. *nunc in parentes* bβ. — 37. *cognoscitis* C *cognovistis* Orell. (?) K *cognostis* Bait. — P. 89. 2. *dixeris* W *dictum sit* Germann. l. c. 8. — 7. *nam* C *item nam* bβ *item* Sch. — 8. *ea* H *eum* B[1] *eam* C *nam* Lamb. Sch. *nam eam* Langen. l. c. 409. an: *eam ego?* W. — 10. *item : o virt.* ωK — Cum in cod. opt. *item* desit, verba *nam postquam isti . . . insectaris* interpolata esse censet Simon. II, 11. — 11. *sequeres* HB[1] *sequeris* B[2]P[1] (ap. K.), bβ *insequeris* P (ap. Bait.) — 14. *ea* C (super *a* scr. *o* B[2]) om. Pb (? ap. K.) del. Lamb. Sch. cfr. Simon. II, 14. *esse* Halm. an. Tull. 43 adn. 3 *antea* K. — *correctionem* C *correptionem* P[1] *correctione* B[2]K. — 15. *pronuntiatione* b (ap. Bait.) β. — 15. *esset* C *est* ωK. — 17. *est cum* C (*est* in P eras.) *sed tamen* W. — 18. *non* eras. P — *verbis dederit* H — *demonstratur* HB[1]. — 20. *adfectis* HBP[1] *adfectantis* P[2] *ad electius* bβ *ad lectius* Halm. l. c. adn. 4 *adfectatius* K — *accedat* CK *accedas* β[2]. — 24. *occupatio* C. *occultatio* Spalding. ad Quintil. 9, 3, 98. — 25. *tunc* P[2]b. — 27. *omnium* C *omni* b *omni omnium* K. — 29. *et rei militaris* HBP *te tribuni rei mil.* b, β (*tribuni* β[2]) *te rei milit.* K *te tribuni militares* Halm. M. Rh. 15, 565. *tribuni militares* W. — 30. *tradiderunt* C *te dediderunt* W. — 31. *puto pert.* H *pert. puto* C. — 35. *tuas omnes* ωK. — 36. *mitto* β — *aut rem* P[2] (ap. K) bβ. — 37. *quae non* HB *quam non* C *non* K — *pertineat* C *pertinet* K. — P. 90. 1. *alii* HB[1] *aliis* C *planius* K an: *palam?* cfr. Quintil. 9, 2, 75. — *quod occulte* C *occulte* P[2]bβ — *prodesse* H — *aut* (prius) C *aut si* ωK — *nobile* HB[1]P *ignobile* B[2]bβ. — 2. *utilius* H, B (*ut* suprascr.) *et util.* P *ut util.* bβ cfr. Simon. II, 20. — 3. *iecisse* Lamb. — 5. *disiunctio* bK. — 6. *unumquoque* HB *unumquodque* C *unumquidque* ω Halm. an. Tull. 43 adn. 6 K cfr. Madvig. de fin. 4, 16. p. 511. — 12. *praesidio tulit* H *praesidi* (*praesidii*) *adtulit* Halm. l. c. adn. 7. — 23. *postremo* C *postremum* P (? ap. Bait.) ω. — 25. *utemur ea* B[2]P[2]bβ. — 26. *ad* om. bβ — *parit coniuntio* bβ. — 27. *hae tres . . . manant* del. Sch. incl. K. — 29. *qua rationem* H *quae rationem* BP *cum oratione* ‖ β[1]. — 31. *greci* H *g. gracchi* BPb *g. gracci* β *Gracchi, Gracchi* ω Graev. K *C.*

Gracchus ω Bait. *Gai Gracche* Halm. M. Rh. 15, 566. — 32. *comparat* C *comparant* Graev. K *comparas* Halm. l. c. At de Cornificii sententia vix Gracchus (vel Gracchi), sed qui ab altera parte stetit, is tumultus domesticos comparare potuit, cfr. Schuetz. l. c. p. 324. Bochmann. l. c. p. 10. — 33. *mater pedes* H *ped. mat.* CK — post *amplexaretur?* intercidisse *Cum mater, inquam, pedes tibi amplexaretur* susp. Schaeffler. (cfr. M. Rh. 15, 566), *mater cum tibi pedes* W. — 37. *commoveatur* H. — P. 91. 1. *in contrario causae* del. Ostmann. l. c. 31. *in adversario* Jv. Mueller. l. c. 228. — 5. *valet* bK. — 6. *civites* H (*it* punct. del.) — *deiecisti* C *disiecisti* ω *diiecisti* W. — 8. *necessum est* HB[1] *necesse est* CK. — 14. *oport. esse* H *esse op.* C. — 17. *dicuntur* om. HB[1]P — *quae . . . dicuntur* om. HB[1]P — *quae de illo dici possunt, non dicuntur*; *quae dicuntur, (de illo?) dici non possunt* Simon. I, 18. — 18. *loquens dr̃* (i. e. *dicitur*) *tacitum* H *loq. dictura tac.* BP *loq. pictura est. pictura tac.* bβ[2], (om. *est*) Bait. *loq. pict. est tac.* β[1]. — 19. *esse deb. p.* H — *ea re taces* C. *et ea re taces* K. — 20. *sapiens tamen et tacens* HBP *non tamen si taces ea re* bβ *sapis; si sapis et tamen taces* K *sapiens; sapiens tamen et tacens* Simon. l. c. — 22. *revertuntur* H *convertantur* C. — 26. *ostendemus* C. — 28. *ereptis rebus* H *ereptis* W. — 32. *inpunite* HBP *imponite* bβK Halm. l. c. 567. — *quodlibet* HB *quidquid libet* Pb *quidlibet quidlibet* ωK. — 33. *statuite* incl. Halm. — *dicite atque* C. *dicto atque* K — *huc* || *te parebo* H *parebo* B[1] *obtemperabo* C. *nutu parebo* K *tacite parebo* Germann. l. c. — 37. *videatur* C *videtur* P[2], b (? ap. Bait.) — P. 92. 1. *de plurimis* H *de pluribus* C incl. W. — 3. *dici* H *dicere* CK. — 5. *quero nam te* HB[1]P[1] *quero nam quo te* C *quero quo nam te* ω *quo nam te* Bait. cfr. Simon. II, 21. an: *quo ego nam te?* W. — 8. *res non potuerit* H, P[1] (ap. Bait.) *res fieri non pot.* B, P[1] (ap. K.) *res non fieri pot.* P[2] *res aut fieri aut non fieri pot.* bβ *res fieri potuerit aut non pot.* Halm. an. Tull. 44 adn. 3. *res fieri pot.* K an: *res fieri omnino potuerit?* W scripsi: *res fieri pot. aut fieri non pot.* — 10. *intendimus. dicimus hoc* H. — 14. *potius tuum* HB[1] *potuisti tuum* C *potuisti usu tuum* K — *etiam nunc fecisse* HBP[1] *etiam usu fec.* P[2] *etiam nunc usu fecisse* b (*fuisse* ap. Bait.), β. — 17. *haec* om. H. — 20. *facere non pot.* HB (supra *non* scr. *vel cum* B[2]) P[1] *facere cum pot.* P[2] *fac. id non pot.* bβ *fere non pot.* Halm. M. Rh. 15, 567. K. — 22. *dissolutio est quae* bβ. — 30. *quibus* HB[1]P[1] *aliquibus* P[2]. — 31. *inchoatum iudicium* HB (suprascr. *audientium* et *choatum* del. B[2]) P *inchoatum* bβ *in cogitatione audientium* KW cfr. Osann. Fleck. 75, 785. Halm. l. c. 551. — 35. *tuis tunc* HB[1] *tu istud nunc* B[2]. — 36. *domui* P[2]b. — 37. *dicerem* HBP *dicere* b *dixerim* ω. — P. 93. 1. *hic* om. HB incl. Simon. II, 12. — 2. *facta est* C. *facti est* Orell. Klotz. — 18. *aut*

significationis om. HBP *aut rei significandae* conj. Halm l. c. 552. — *causa* om. HB^1P — *imitationis* om. HBP. — 19. *audire et mugire* H, B (suprascr. *vel vagire* B^2) P *rudere vagire et mugire* bβ *rudere et mugire* K *vagire et mugire* Halm. l. c. *audire et* inclusi, cfr. Quintil. 8, 6, 31 — *murmurare* P^2bβK. 22. *civitatis inprimis* HB^1P *civitatis inprimis est auditus* B^2bβK *civit. in rimis est auditus* Orellii quidam amicus *civit. auditus est . Inprimis* Halm. an. Tull. 45 adn. 6 *civit. increpuit* Halm. M. Rh. l. c. *civit. ruentis est auditus* Klotz. *civitatis .... Inprimis* Simon. II, 10 fort.: *civit. primus est auditus.* — *est utendum* CK *utendum est* b — *sic novi* HP^1 *sic ne novi* B^1 (in archetypo: *rar$\overset{e}{o}$ utendumst ne novi* scr. erat.) — 24. *quis erat rara ita et non* H *quis erat ea utatur et raro ita et non* B (*erat* del. B^2) *qui ferat rara ita et non* P^1 (*quis proferat* P^2) *quis ea utatur et raro non* b, β (*eo*) *quis ea utatur non* ωK (*eo*) *quis eo ac raro utatur*, *non* Halm. an. Tull. 45 adn. 7 — *utatur et* inclusi. — 25. *exornat* C *exornabit* ω Ern. — 27. *potest* C *placet* Sch. K *prodest* Hansel. Fleck. 93, 854 cfr. p. 90, 1. — 28. *appellare* H *appellari* C. — 29. *inquieti* HB^1P *inquiet* C *inquiat* ω, cfr. Langen. Phil. 37, 399. — 31. *inquit* C *inquiat* b (ap. Bait.) — 32. *plagioxippus* H *plagioxyppus* BP *plagiosippus* b *plagiosyppus* β *Plagioxypus* Klotz. — 33. *in corpore* C *aut corp.* ω Bait. K *corpore* ω Lamb. — *in corp. ... rebus* del. W. — 34. *sic ubi sit* Sch. Bait. — *sicuti ... conlocemus* incl. K. — P. 94. 1. *ut inventor conficitur* H (*ita ut* H^2) *ita ut ventorum conficitur* B^1 *id aut ab inventore conf.* B^2 *ita ab inventore conficitur* P (*ista* P^2) *id aut ab invento colligitur aut ab inventore conficitur* b (*conficitur* om. ap. K.) β (*aut* post *id* suprascr., *ab invento colligitur!* sic not.) Haec om., puncto post *appellata* sublato pergit: *ut si quis* K — *Tarpejum loquens de Capitolino* K fort.: *de Jove Tarpeio loquens eum Capitolinum* W — *ut si quis ... nominet* del. Langen. Phil. 37, 409. — 3. *aut invento* H, B (suprascr. *ab*) P (?) *aut ab invento* P (ap. Bait.) bβ *ita aut inventore inventum significatur* K — *si* H *ut si* C — *Liberum pro vino, Cererem pro fruge* K. — 4. *ab* om. HBP — *in instrumentum* H *instrumento* B^1K *in instrumento* B^2P. — 5. *dominus* K — *siqui* H *si quis* CK cfr. p. 60, 7. — *machedones* P^1 *machedonas* BP^2 — *appellant* HB^1 *appellet* P^2. — 6. *varis egregie* H, (*egregiae*) BP *sarisae grecia* B^2 (mg.), β *sarise grecia* b — *idem* C scripsi: *item.* — 7. *significans dicat* ωK — *nec tam̄* H *nec tamen* B^1 *nec tam* C — *faciles* HB^1P^1 — *matris* HBP *armatura* bβ *materis* Victorius — *transalpina* inclusi. — 8. *fit, eo* K — *quod facit* K. — 10. *mavis stulte* H *mavis stucte* B^1 *mars istud te* C fort.: *Mavors istud te.* — 11. *cogit* b — *aut si qui* HBP *aut si quid* bβ^1 *aut si quis* β^2 *aut is qui* Halm.

M. Rh. 15, 568 *aut si quod* K. — 11. *facit, eo* K. — 12. *desidiosum martem* HB¹P¹bK *desiodiosam artem* B²P²β. Nec hoc nec illud probari potest, cfr. Quintil. 8, 6, 27. Conicio: *seditiosum martem* — *dicemus* Pb (?) — *qui* H *quae* BP *quia* bβ — *desidiosos* C conj.: *seditiosos.* — 13. *quia pigrum* H *quia pigro* B¹ *qui pigros* β *quia pigros* C — *aut eo quod* K. — 14. *illud quod* H *id quod* CK — *denominabitur* incl. K. — 17. *notata* C *nominata* Cod. Monast. Sch. — *ab ea* HB *ab eo* C *aut eo* K — *id quod continet* om. HBPb. — 18. *et arg.* H *aut arg.* C *vel arg.* Ern. — 19. *barbarum* HBP *harum omnium denominationum* b *harum rerum omnium denominationum* β *harum rerum* ωK. — 24. *circumitio* HB¹ — *est* | | H — *quae rem* H² — *circumscribit ads.* H. — 29. *transgressio . . . transiectione* om. HBP. — 31. *virtute vestra* HBP *virt. pro vestra* b *pietate pro nostra* β¹ *p. p. vestra* β²K. — 33. *eripuisti* HBP *eripuit* b *eripuit tibi* β *eripuit isti* K an: *eripuit ei?* Halm. *eripuit* W. — 34. *causa* H *causas* BP *casus* bβ del. Halm. M. Rh. 15, 568. — *bene viv. causa* incl. Simon. II, 11. — 37. *sicut a poetis in quendam* C in ras. omissa in mrg. add. β *sint ad poeticum quendam* b *sicuti ad poeticum* Rufinus in Halm. rhet. lat. p. 577. — *numerum extruere* H *exstructa num.* b. — P. 95. 1. *ut* s. l. H om. W — *perpolite sententiae ut* W. — 3. *subrelatio* H *suprelatio* P *suprarelatio* bβ², item v. 8, sed *suprel.* H, cfr. p. 6, 3. — *alicuius* C incl. K *alicuius rei* W. — 5. *sint inquit si* H *sint quodsi* B¹ *sic quid si* P *sic cum* W. — 6. *retinebimus in civitate* bβ². — 7. *aut a sim.* om. HB¹, P (*quando aut similitudine* mrg.). — 8. *praesentia* HBP *a praesentia* bβ *a praestantia* ω — *superlatio* om. β¹ — *sup. sumitur* incl. Ern. del. Sch. — 9. *neveum ardorem* H *neve vel ardorem* B¹ *neveum alborem* B² *niveum ardorem* P *niveum candorem aspectu igneum ardorem* bβ *niveum candorem* ω (cet. om.) Halm. M. Rh. 15, 552. — 10. *a praesentia* C. — 12. *ex eod.* ωK. — 13. *solis splendor obsc.* b — *obscurius* HB¹b *obscurior* B²Pβ *obscurus* K *obscuratus* W. — 14. *parva* om. ω del. Thielm. l. c. p. 462. — 15. post *pars* addunt: *aut ab uno plura aut a pluribus unum* Sch. K. — 18. *aut de toto pars* B² *de toto pars* bβ² (*parte* β¹) om. HB¹P. — 22. *pene* H *poeno* C — 26. *spiritus ducebat* HBP¹ *spiritus ducebatur* P²bβ *spiritum ducebat* ωK, sed cfr. Cic. pro Sulla 9, 27. — 28. *et hic* C *hic* ω cfr. Simon. II, 7. — 29. *et erat* B. — P. 96. 1. *transferetur* HB¹P. — 2. *ea igitur* H *ea utimur* B *erit itur* P¹ *erit igitur* P²β² *ea igitur sumitur* bβ³ *ea sumitur* Halm. M. Rh. 15, 568. Thielm. Hermes 15, 335. — 3. *hi* | | | *c* H (fuerat: *hinc*) *hic* C *hunc* Germann. l. c. p. 10. — *in italia* HBP¹ *italiam* CK — *tumultu* | | | H¹ (fuerat: *tumultus* W) *tumultum* H² Germ. — 4. *errore subito* H (*e* prius corr.) *errores ubi* B¹ *terrore subito* CK Germ. scripsi: *errores subito* cfr. Cic. Brut. 7. — 7. *delecta-*

tur b β. — 7. *nullius unae for* ||| *se calamitas* H *null. unae forse cal.* B[1], (*unef.*) P[1] *null. urbis cal.* B[2]P[2] *nullus meror et cal.* b (ap. Bait.) β *nullius urbis meror et cal.* b (ap. K) Lamb. *nullius universe cal.* K *non huius miserruma sors et cal.* Halm. l. c. *non urbis universae cal.* Simon. I, 21. Sed non tam ad civitatem totam quam ad domum unam hoc exemplum spectare videtur. cfr. p. 112 v. 12. fort.: *nullius uni sors et cal.* Ex Weidnerianis addo: fort.: *non illius unica sors et cal.* id est *iniquissima* cfr. p. 49, 12. — 11. *rebus diff.* C. *reb. non diff.* Klotz. — *aspiravit. Gravandi causa sic* (*sit* HB[1]) · *nam cum canes fungentur* (*fungantur* B) *officiis luporum* (*luprorum* B) *quoniam* (*quonam* P[2]) *predia* (*praesidio* BP) *pecua credemus. Per argumentum tractatur ornandi causa sic* HBP *aspiravit ornandi causa sic* b β (med. om., sed verba *nam cum . . . tractatur* transp. post *sic* v. 22.) — 14. *ut dicunt esse oportet* Langen. Phil. 37, 410. — 15. *cum ratione* om. H — *ne* C an: *neu?* W. — 16. *delicto* (*o* corr.) H *delictu* B[1] — *sine delectu* incl. Simon. l. c. — 18. *verbo* H. — 21. *una aut plures* ω — *frequenter* incl. Ostmann. l. c. 34. — 22. *a simili oratione* b β *a simili ratione* ω K — *a simpl. or. ductae* incl. Simon — *nam cum . . . tractatur* om. HBP cfr. ad. v. 11. — 23. *funguntur* b β — *cuinam* b β K[2] *quoinam* K[1] — *pecuaria* b β. — 26. *nitorem* HBP *numitoremque* b β *nidorem* ω Klotz. — 27. *dicat* om. HBP[1] — *Gracchum [nitorem obsoletum] dicat* vel potius *Gracchum minorem appellet*, si *minorem* includere non vis, scribi jussit Simon. — 28. *inprudens* HB (del. B[2]) P[2] (ap. K.) *prudens* P[1]K *impudens* P[2] (ap. Bait.) *illudens* b, β (suprascr.) inclusi. — 29. *appellasset* C. *appellet* β[2]. — 31. *argumentum* HBP. — 34. *quem pium* HB[1]P *quempiam* B[2] *quem impium* b β fort. recte, tum *qui patr. verb.* delendum est. — P. 97. 2. *exornationem* CK *exornationes* H — *redeamus* H. — 4. *certa* extra lin. alio atram. H *cera* s. l. β[1] del. W. — 5. *senatoris et diligit* H *diligit senatus* β *senatus diligit* CK *diligit* W. — 8. *his oportet* H *is oportet* BP[1]b β *is optet* P[2]K *optet oportet* Klotz. *oportet optet* W. — 9. *velit* om. HBPKW — *ista* H *iste* C del. Sch. — 12. *lib* (linea per *b* ducta) *constat vitae exempl.* H *liberum constat vitae ex.* B[1] *liber constat vitae ex.* P[1] *libertas c. v. ex.* B[2], P[2] (*vite*) *liberi sunt statuite ex.* b, β (*sunt* suprascr. β[2]) *libertas carast, statuite ex.* Halm. l. c. 569. *liberi cordi sunt, statuite ex.* W. — 14. *consilio . . . officium* om. HBP Halm. l. c. 553, sed cfr. Spengel. M. Rh. 16, 407. — 15. *onera et diligentia* H *honore et diligentia* B *honorem et diligentiam* P. — 16. *senatus voluntate* HP *voluntatem* B — *populi. Populi* B. — 18. *diligere* HB[1]b *dilegere* Halm. l. c. — *probare et accus.* H *probare accus.* C *probare . item: accus.* K. — 23. *conjecturam* P[2]K — *persequi* Lamb. K. — 27. *multa si*

uni cuique H *multa s̄ cuique* B¹ *multa suum cuique* B² *multa et suum cuique* Pbβ *multa et suum unicuique* K cfr. Langen. Phil. 36, 581. — *et* inclusi. — 28. *et separatim* B (*et* del. ead. m.) *separatim et* b (? ap. Bait.) *separat et* b (ap. K) β. — 31. *quod eos* HB¹P *quo eos* B²K *quod eos minime offendat* bβ cfr. Halm. an. Tull. 48 adn. 1. (*quo eos*), M. Rh. 15, 553 (*quod eos*), *quo ipsos* W — *ii* om. H — *aliquod in* HB¹P¹ *cum in aliquo* b *cum aliquo in* β. — 32. *reprehendere videantur* HB¹ *reprehendere videamur* B²P (ap. Bait.) Halm. *reprehendi posse videantur* b, (*videamur*) β *reprehendere videatur* Simon. II, 19. — 36. *atque istud desinite* bβ cfr. Simon. II, 10. — P. 98. 1. *quod* H *quos* C *quot* W — *defensorem* H. — 3. *veniet* bβ³ Langen. Phil. 37, 393. — 9. *ddta ee͂* H (pro: *datae ñ*). — 10. *non omnes . . . comprobatae* om. HBP Halm. l. c. Destinon. l. c. 17. Verba def. Spengel. M. Rh. 16, 408. Inclusi. — 13. *vitatis vituperatis vitup.* HB¹P¹ *vitastis vitup.* B²bβ. — 14. *erat diadque igna vituperaremini* (*diadque igna* in ras.) H *erat* (*ut timi* P² in mg. add. B²) *di atque ignavi putaremini* BP *aberat abfuturam eam invenistis ut timidi atq. ign. put.* bβ Bait. (*erat afutura*), K (*abfuturam* om.) cfr. Halm. l. c. — 15. *maximis* (*maximas* ap. Bait.) *et privatis et publicis calamitates* P¹ *maximas et privatas et publicas calamitates* P²bβ. — 16. *accepistis* C *acceptis* Halm. l. c. 569. an: *acceptis tamen?* W. — *maiorum* H *maior vis* W. — 17. *videatur* HB¹W — *auspicamini* ωK cfr. Thielm. Hermes 15, 333. — 19. *etiam* HBP¹ *et* P²bβ *et tamen* Halm. l. c. — 21. *retinetis . . . civitate* incl. Bait., Simon. II, 10 cfr. Halm. l. c. *retinetis* del. Ostmann. l. c. 39 *ret. . . . potestis* inclusi. — 26. *ut quod erat* bβ, K (*erit*), *quo quod erit* W. — 27. *comprimetur* P² *comprimatur* P² (ap. K) *mitigetur* bβ *constituatur* K. — *ut altera* C *et altera* K — *iracundiae molestia* b Lamb. K. — 28. *removeatur* H an: *removeat ut?* — 29. *sicut* C. *si sicut* Bait. *si, ut* Halm. l. c. 554. K. — 30. *fit* H, B (eod. atram. del.), P Bait. Sp. K. *si loco fit* bβ (del. β²) *loco fit* Halm. inclusi, cfr. Simon. I, 20. — *audiunt* Langen. Philol. 37, 410. — 31. *dicimus tamen et ipsorum veritatis esse videatur* HBP *dicimus tamen et ipsos veriti esse videamur* B² *dicimus amici ipsorum et veritatis esse videamur* bβ *dic. tam ipsorum quam veritatis amici esse videamur* K *dic. amici et illorum et veritatis esse vid.* W. — 35. *facile o. aud. dicimus* om. HBP. — P. 99. 5. *frustrata* β². — 6. *stultitiam vestram* H *stultitia vestra* CK del. Ostmann. l. c. 32. *O stultitiam vestram* Germann. l. c. 10. — *qui quod* HBP *id quod* bβ *qui id quod* ωK *Quirites quod* Halm., qui ante *stultitia* interpungit an. Tull. p. 48 adn. 6. — *potestate vestra* H *vestr. pot.* C. — 8. *licentiae* incl. K. — 9. *ista tamen* CK *ista me* Halm. M. Rh. 14, 570. — 11. *vos me* B²bβK. — *privatis* HBP *privatistis* B². — 15. *acri-*

moniamque B^2P^2. — 16. *mitigabit laus* H (sed super *it* est ras.) BP *mitigabitur laude* bβ — *adsimulatio* HBP *assimulatione* bβ — *qua* HP^1 *de qua* C. — 17. *non inde negationis nomine* HBP *non inde nega* β^1 *non indiget mitigationis* b, β^2 (*mitigatione*). — 18. *sponte sit* HBP *se sponte* b *sponte se* β *sponte est* Halm. an. Tull. p. 49, adn. 1. — 19. *se adcommoda* H *accommodata* BP *accommodat* bβ — *Ergo . . . adcommodata* incl. K. — 20. *quam* HB^1 *cum* C. — 22. *dicemus* C *dicimus* ω. — 25. *meo labore* HB^2 *me laborasse* P (ap. Bait.) — *curassem* HB^1P^1. — 27. *dixisset* extra lin. H^2. — 29. *et laudem* CK *et ad laudem* ω cfr. Langen. Phil. 36, 590. — 30. *utra* K^1 — *causa avaritiae* bβK^1 — *aegestatis* H *egestatis* B^1 *causa aut eg.* B^2 *aut eg.* β, b (ap. K.) *causa an eg.* P *an eg.* K^1. — 32. *quod . . . avaritiae* incl. Simon. II, 14. — 34. *at* om. HBP. — P. 100. 3. *fulcitur* HB^1P^1b *fugitur* C. — 8. *e* om. H. — 10. *auens* H^1 *habens* H^2BP — *dentes multos* C *dentes inultos* ed. Mediol. *dentes* Lamb. Sch. *dentes insultans* K — *in* om. HB^1P — *cuiusque* CK *cunisq;* B *uniuscuiusque* ω Halm. an. Tull. 49 adn. 3 Langen. Phil. 36, 582. — 11. post *fortunas* erasa vox H. — 12. *ignotos suos* H. — 13. *domum haec omnem* H *domum omnem* B *dom. et omn.* B^2 *dom. ac omn.* bβ *domum atque* W. — 14. *rempublicam funditus* bβW *funditusque* P^2 — *perfringens atque omnem familiam funditus* Langen. l. c. 591. fort.: *omnium denique vitas funditus labefactans* cfr. 119, 13. An potius (?): *et omnem familiam funditus labefactans* W. — 10. *vobisque ipsis* H. — 21. *cui spes* ωK. — 26. *sanguinulentam palmam* HB^1 *sanguino-* (*u* B) *lenta palma* C — *crudelissimam victoriam* H *crud. victoria* C. incl. Langen. l. c. 592. — 28. *inveniuntur* HP^1 *invehentur* C (corr. in *invenientur* B) K. cfr. Germann. l. c. 10. — 31. *per* |||||| *aetatem* H — *haeres laborem* H *eri lab.* B *herum lab.* P *et vires lab.* bβ *aerumnas* (om. *laborem*) K^1 *eum laborem* Bait. (?) K^2 *servilem lab.* Halm. l. c. adn. 4. — 34. *flagrabat* HB^1P^1 *flagrabit* C. *flagrat* K^1 *flagrant* Lamb. Sch. K^2. — 35. *necessitudine et ben.* H (ap. Halm.) b *necess. ben.* B, K (incl.) *necess. aut ben.* H (ap. W) P *necessitate et ben.* β. — 37. *sinum* HB^1 *sinu* C — P. 101. 3. *hoc ne genere* HB^1P. — 7. *removens* H. — 8. *resolvit* H (*re* del. *ab* suprascr.) — 10. *commovere* CK *amovere* β^1 *commovebere* ω Lamb. Halm. M. Rh. 15, 570. — 11. *propriis meritis* $HB^2\beta$ *promeritis* B^1P *propinquis meritis* b. — 13. *possum* H. — 15. *teruarum* HB^1 — 19. *de qua . . . demonstravimus* incl. K. — 21. *aut per exp.* C *ac per exp.* Thielm. act. Arg. II, 462. — 22. *in totam orationem* C *in tota oratione* ωK *per totam orat.* ω Halm. an. Tull. 50. adn. 1. — 23. *vel plur.* H *aut plur.* CK. — 25. *in* om. HBP. — 26. *unumquo cum* || H *unumquo* B (suprascr. *locum*) *cum quo* P^1 (? ap. K) *unum cum quo* P^1 (ap. Bait.)

unum quo P[2] *unum locum quo* b β cfr. Halm. M. Rh. 15, 570. — *aut gravior* W. — 27. *sit* om. H — 28. *velit* H. — 35. *susceptiones* H *susceptiones vel suspitiones* β^1 *suspitiones* C. — 37. *erant* C an: *erunt?* W. — P. 102. 4. *istam* B (sup. *a* scr. *u*), P[1] om. H — *illius exitam mortem* H *ex illius morte* C. — 7. *commoda* H. — 10. *ad maleficium* om. HBP — *neque factum ... fuerit* om. HBP Sch. cfr. Halm. M. Rh. 15, 554, Spengel. M. Rh. 16, 394. — 12. *commodissima* Spengel. — 14. *et perficiendi* om. HBPβ Sch. Halm. — *perficiendi et occultandi* Lamb. Spengel. — 16. *homo occisus* H *homo* β *occisus homo* CK. — *his est* H *is occissus est* β *is est* CK *esset* Lamb. Halm. *est* W. — 17. *maleficii loco* ω Lamb. K. — 21. *filius* HB[1]P[1] *filiis* B[2]P[2] *illius* bβ — *testimoniis* H (sic rursum) *quaestionibus* C. — 22. *argumentatis* HB[1]P[1] *argumentis* B[2] *et argumentis* P[2]b *partim argumentis* β *partim arg. certis* K cfr. p. 20, 18. *argumentis autem* W — *omnia* om. P (ap. K). — 24. *ex his* P[1] (ap. K) *his* C — *uno loco* H[1] *unum locum* C — *collatis* bβ. — 25. *sententiam* Hβ fort. recte. — 28. *maleficia necesse est* C incl. K *maleficio necesse est* e cod. Duisb. Klotz., sed male post *maleficio* distinxit. Iusta distinctio debetur W. — *posse* B[2] *potuisse* ω Klotz. — 30. *causae* om. H incl. W — 35. *plane* om. H — *dic. rem* BPbK. — 36. *id quod* HB (*quod* B[2]) Pβ *id* b *id quidem* β^2. — 37. *optinere* C *obtundere* bβ^2. — P. 103. 2. *re semel* BP. — 4. *eadem res proferretur* BP (*proferetur* P[2]) bβ — *eadem* incl. K *eadem ratione* W. — 12. *cum in serm. ... gestus* incl. Ostmann. l. c. 43. — 14. *inmutarimus* HBP *immutaverimus* β. — 16. *exemplis* H *exemplum* P[1] *exemplo* P[2]β. — 18. *conficietur* K. — 19. *aut exsusc.* C cfr. Langen. Phil. 37, 390. — *sermocinatione* H, B (*nĕ*), Pβ^1K *sermocinatio est* bβ^2. — 22. *in qua* incl. K. — 24. *ne* del. W — *non reced.* W. — 25. *qui* om. HBP[1]β. — 30. *perduxit* H *prod.* CK — *monuit* C (*monu* ‖ *it* H) *munivit* b (ap. K) *muniit* ωK. — 31. *moribus honest.* om. HBP Halm. l. c. 555. — 32. *a me* C om. K *iam* W. — 33. *accipies* HBP *accepta sunt* bβ *acceperis?* K *accepi?* Halm. *acceperim?* Simon. II, 17. — 34. *inde* H *in haec* BP *quare haec* bβ *quare si haec* K *si haec* Spengel. — *loquitur* bβK — *ego* om H[1] cfr. Spengel. M. Rh. 16, 397. — *Quare haec* (*si haec*) ... *fugiet* om. Sch. incl. K. — 36. *suscitationem* HBP. — 37. *videmur* ωK. — P. 104. 1. *provocatione* HBPβ^1 *cogitatione* bβ^2 *et prava ratione* K *probatione* Halm. l. c. 571. — 3. *studientissime* H *studiosissime* C *studio ardentissimo* W. — 11. alterum *tractando* om. C add. β^2. — 12. *et exsusc.* om. H — *eadem res ... exsuscitatione* om. Sch. *eadem res ... sed* K. — 14. *pronuntiaremus* HP[1] *pronuntiaverimus* bβK. — 15. *duplicem* HBPβ. — 17. *exornatione* H (ap. Halm.) *exornationibus* C. — 19. *de qua ... sententiarum* incl. K. — 26. *igitur ... tractabitur* incl. K. — 27. *et ab* HBP *sed ab* bβ *ut ab* Lamb. K. — *ut scire ... tractetur* incl. K — *igitur septem ... tractetur*

inclusi. — 31. *fit ut* om. HBP — *cum* C *qui* Orell. K. — *necessario cum* bβ^2K. — P. 105. 1.. *expetant* HP^1 *expectant* B^1 *expetunt* B^2P^2bβ *exeunt* β^1 *excipiunt* ωK. — 3. *et* om. H cfr. Simon. II, 15. — 4. *inimicum* H *inicum* B *iniquum* C. — 7. *et* om. H. — 8. *vivere* om. HB^1P Halm. l. c. 557. — 9. *et cum pro* bβ *velle pro* W — *et* om. H — *ceteris nec.* incl. Simon. II, 5. — 10. *periculum velis* bβ — *et haec illud* HB *et haec et illud* Pβ (*hoc* β^2) *haec et illud* b *et hi et illud* K incl. Simon. II, 10—12. *itaque* B^2bβ Simon. II, 12. — 13. *navigio* C *navigando* b *naufragio* ωK — *navem quam se* C (*navim* bβ) *se quam navem* ω *non navem quam se* Halm. an. Tull. 52 adn. 2. *neminem quam se* K — *qui navigio se mavult inc.* Langen. Phil. 37, 411. — 16. *fuerunt* CK *effugerunt* ω *fugerunt* Thielm. Hermes 15, 336. *effugerint* W. — 18. *et* om. b — *et se in hostes* b. — 19. *unde* om. HBP — *annon* HP *non* B^1 *at non* B^2bβ. — 20. *vilissima et parva* HBP *vilissima certam et parva* bβ *vili carissimam et parva* Klotz. K *vilissima et* incl. Simon. II, 13. — 22. *gloria* Hβ. — 24. *decere accedere* C *debere accedere* P^2 *decere suscipere* bβ^2 *debere* β^1 — *ad peric.* $B^2\beta$ — 34. *qua de re* Hβ *de qua re* C. — *quare ... secundo* om. Sch. incl. K. — P. 106. 4. *statu tu ẽ* H *a tota* B *est a tota* C — *causa est* B. — 7. *referentur* HP. — 13. *contentionis* H *contentionum* C. — 20. *et* om. HBPβ^1. — 22. *per brev. per collat.* β. — 25. *per contrarium sic* HBP *quod p. cont. sic dicitur* bβ — *per contr.* incl. K. — 26. *cadentes* H$B^1P^1\beta^1$ *ardentes* β^2. — 32. *dicitur* om. $P^2\omega$K. — 33. *exercitum* H. — 35. *compararetur* b. — P. 107. 1. *ut ... asserebatur* del. Sch. *ut ... dicetur* incl. K. — 9. *neque equus* B *nec equus* bβ. — 10. *ergo ... causa* incl. K — 11. *dictum est* B^2bK. — 13. *sumetur et* C *sumetur autem et* β om. K — *dicitur autem* b, β (linea notat.) — *simile ... brevitatem* incl. K. — 16. *producto* B^1b. — 17. *ultro* C *ultra* β^2 — *hoc* C *hic* W. — 18. *simile sumptum est* Sch. KW — 20. *libere sententiae* H *liberos eius* C. — 22. *ultra finem* HB^1P *usque ad fin.* B^2bβ — *benivolentiā studio* H *benivolentiae studio* BP (*ut efferatur ultra finem* add. B^2) *beniv. studium ut ultra quam quod amicus sentire possit procurrat amicitiae studio* b, β (*ut ultra* om. β, in mg. *ut ultra quam* adscr. pro *studium quam quod* β^2) *beniv. ut ultra quam amicus sentire possit procurrat [amicitiae studio]*. K cfr. Halm. M. Rh. 15, 558. — 24. *est autem sim.* Hb *autem simile est* BP, β (supra *autem* add. *est* β^2) — *simile* incl. K. — 27. *negotii* incl. K. — 28. *sumitur* H (ap. Halm.) *sumpta* P *sumetur* C — *cum dicetur* Bbβ *dicetur* P — *sumetur ... conlat.* incl. K, sed cfr. Halm. l. c. 571. Simon. II, 20. — 29. *palla* BP^2bβ. — 30. *inaurata* C *inauratam* P^1 — *cunclā id est* H *cum clamide* Bb(?)β *cum clamidem* P^1 inclusi — *purpurea* BP^2bβ — *variis color.* K. — 31. *corporis sint texta* H

corporis intexta B¹P¹ *intexta* C scripsi: *intextam* — *corona aurea magna* b. — 33. *corporis*, quod hoc loco abest, margine archetypi in v. 31 deerravit. — 35. *cūmi* ||||| *noriticis* H (*i* prim. corr.) *comitior iis* B¹ *commoverit his* B², (*iis*) b β *commorit iis* P cfr. Thielm. act. Arg. II, 463. — P. 108. 1. *exceptatus* H B β¹. — 2. *eicitur* C *eiicietur* Klotz. — 5. *et artium quae virtutis* om. HB — *magistrae virt.* K. — 7. *et industriis exceptatus qualis evaderet* HB (*qual. ev.* del. B²) P *et illustris et expectatus* b β (*exceptatus* β¹) K² — *exspectatus qualis evaderet* inclusi cfr. Halm. M. Rh. 15, 572. — 10. *inertia artificis* H *inertiae artificis* BPK *inscientia artificii* b β (*inscientiae* β²) — *artificis* incl. K — *stultitia* PbK. — 11. *aspectu* H¹ *aspectus* C *aspectum* ω. — 15. *feramus* H (ap. W *fer* corr.) *ferebamus* H (*fe* in ras. ap. Halm.) P¹ *referamus* B¹ *afferamus* C — *similem* C (*simililem* H) *aliquam* Langen. Phil. 37, 413. — 16. *verba quoque* ω. — 19. *sumuntur* H. — 20. *item* BP om. H *ita* b β. — 21. *viderint* b β. — 23. *loquentes* b (?). — 24. *terrestris caetis maritimis* H *terrestres cetes maritimas* B (*vel celestes et* suprascr. B²) P *celestes et terrestres et mar.* b *trestres* ||| *celestes et mar.* β *terrestris et mar.* K *terrestris caelestis maritimas* Halm. l. c. 573. — *artificiosa natura* H *artificiosas una natura* BP *artificio casu natura* b β *artificiosas et nat.* K *artificiosas nat.* Halm. — 26. *ex eis* W. — 28. *spem* HB¹ *rem* C — *si qui sibi* (22) . . . *oculos possit* (29) del. Langen. Phil. l. c. — 30. *sed ad ipsum quod* b *sed ad ipsum ad quod* P² β — *confertur* ω K. — 36. *quod est obsc.* Klotz. — P. 109. 2. *ut* om HB¹. — 10. *ibat* P² β. — 12. *vituperationis ut in odium adducat hoc modo* C (*adduceat* H), post *vituperationis* in mg. add.: *ut aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducat* β² *vituperat. ut in od. aut in inv. aut in cont. add. ut in od. hoc modo* ω K cfr. Halm. l. c. 559. — *ut in odium adducat* inclusi. — 15. *rapido* b β² K — *circuminspectans* B — *si quidem* H *si quem* C. — 16. *quem ore* ω (P b ? ap. Bait.). — 17. *attinguere* W — *ore attingere* incl. Ern. Sch. K. Vix recte; potius *lingua aspargere* delendum, ad *ore* autem verbum, quod *aspectu venenato* respondeat, quaerendum esse censeo. — *dentibus* om. H — *inseccare* H an: *insectare?* W. — 19. *et* (*ex* ap. W) *phrogia* H *et phroegia* BP *e phrygia* b *e phryegia* β. — 20. *quisp.* . . . *deierat* om. H — *degerat* B *deierat* P, β (linea not.) *delirat* b — *et contemnitur sicut iste* HP *contempnitur sicut iste* B (*ut* del. et scr. ante *cont.* B²: *contemptus causa sumitur*) *et contempnit sic iste* b, β (suprascr. *ut in contemptionem* β²; K). — 22. *abscondent* H — *et retentans* P² β *retentat* b — *tacite* b β² — *cum domo totus* b (?) β² — *ut comedatur* b β² — *au* ‖ *feretur* H — *iste, qui tamquam coclea abscondit et retentat sese tacitus, cum domo sua totus ut comedatur auferetur* Halm. an. Tull. 54 adn. 2. *iste, qui tamquam cochlea abscondens et retentans sese tacitus,*

quoquo modo ut sit tutus, cum domo sua comeditur et aufertur K *iste q. t. c. a. et r. s. tacitus cum domo tota c. et auf.* W — *ut in invidiam ... aufertur* inclusi. — 32. *discrib.* B. — 35. *pecuniosum* bβ *pecuniae suae* Memmius *pecuniae gloriosum* K *pecuniae gloriosumque* W — *discr.* HB. — 36. *putabat* HB¹P. — 37. *vos int.* Germann. l. c. 11. — P. 110. 2. *sublevabit te* H (*sub* suprascr.) *sublevabit* BPbβ¹ *sublevat* β²K — 3. *praestringere* bβK. — 6. *at heus* om. HBbβ Simon. II. 11. *at* del. W. — 7. *barbaros* HP² *barbaris* P¹ *barbari nos* Halm. l. c. 55 adn. 1. — *conturbent* W. — 8. *aut ut* C *ut aut* β. — 11. *aliquod* bK — *fragile* et *choragium* incl. Simon. II, 15. — *falso* C incl. K *falsae* bβ¹. — 13. *videte* b fort. recte cfr. v. 8. — *numeretur* BP. — 14. *naturae* H *hominis naturam* ω. — 15. *illo* C *alios* K inclusi — *plures* om. HBPK. — 18. *qui istum* β — *splendide dum* βK — *peregrinaretur* β. — 19. *invitat* b *receperunt* β om. HBP *invitarat* ω cfr. Dietsch. Fleck. 66, 301. Halm. M. Rh. 15, 560. — 30. *haec* om. B — *loqui* H² *loquitur* C om. H¹. — 35. *clare* C *clam* P² *in aurem* ωK. — P. 111. 2. *coniecit* C. *conicit* ωK. — 3. *jusserant* H *jusserat* C *jussi erant* W. — 5. *postridie* H *posteridie* B²P¹ *postero die* B¹P²K *postera die* bβ. — 7. *tuto* HB¹P *toto* C om. ωK Simon. II, 14. — *se* om. HBP. — 9. *corrogaret* bβ. — 11. *comparat* C. *compararat* K. — 11. *sed* H *se aedes* C *sed aedes* W. — 12. *maximae|||os* H *maximas* C *maximas suo* W. — 17. *parem* HP *narrem* Bb *parem vel narrem* β an: *porro narrem?* W. — 21. *sicut ius cuiusque* H *sit utius cuiusque* B¹ *sit unius cuiusque* C. *unius* del. Langen. Phil. 36, 582. — 32. *baculum* H — *in adolesc.* H (*adulisc.*), B¹P¹ *quinque adolesc.* B²bβ *adolesc.* P² *tres adulesc.* K. — 34. *inquit iste beatus* ωK. — 35. *qui non* ωK — *praesto fit* ω *praesto est* Madvig. de fin. 3, 17, 58 p. 449. — P. 112. 1. *et quae* HB¹P¹ *et per quae* B² *per quae* P² *et per ea quae* bβ. — 2. *sunt* om. H. — 4. *at ille* om. HB¹P — *ac vos* C an: *aut vos?* — 6. *habebat* H *abibit* BPbβ *abibat* ω Halm. an. Tull. 56 adn. 2. *abibo* Erfurt. K *aderat* W. — 6. *venisse* C suprascr. *sedisse* B². — 7. *factum est* HB (add. *ita* B²) P *istum* bβ. — 8. *Gorgia* C. *Gorgiae* K — *pendens equo* H *pedens aequo* B¹ *pedissequo* P¹ *pedissequa* C *pedisseque* Lamb. *pedisequo* K — *ped. puerorum* inclusi. — 9. *incolumis adulescentiam* HB, P (*adulescentia*) *incol. sit adolescentia* B²P²β Thielm. Hermes 14, 632 *incolumes ad adolescentiam perducas* b *incol. ad adol.* ω Klotz. *incolumis adulescentia sit* K an: *incolumes adulescant?* W. — 11. *sedes* C *sodes* P² *ades* K. — 14. *summe cum* H *iu mecum* B¹ (sup. *i* ras.) *tu mecum* P *iudicio mecum* B² *in iudicio mecum* bβ *iudicio mecum* K *tu iudicio mecum* Halm. an Tull. 56 adn. 4. *tu mecum* M. Rh. 15, 561 *iure mecum* W. — 15. *turpissimum superare* ωK. — 16. *occiderequidem* HB¹ (P¹

ut vid.) *occides equidem* P (*se* in ras.) B²K *occidar equidem* b β. *occidam equidem* W. — 17. *ut* HB¹P¹ *at* C *tu* Bait. *at ille* W. — 18. *tempore esset sententia eloqu.* H *temp. et* (& B) *sententias eloqu.* BPK *temp. etiam sententias loqueris* b, (*sententiose eloqueris*) β *temp. es et sententias eloq.* W — *nunquam* H *ñquae* B¹ *neque* C *nequid* W. — 19. *dominari* om. H — *ut supplicerem* H *vis supplicare* C *supplices* W — *tum mulier* om. H. — 20. *is te quidem* Halm. an Tull. 56 adn. 6. — 21. *examplexare* BP *exemplare* b. — 23. *quid* HP¹ *quid non* B *cur non* P²bβ *quin* Oudend. K. — 24. *non sunt* B²P²bβK. — 25. *meam mores semper* HB *meam morum semp.* P *mea morte eripere* bβ (*adimere*). — 26. *ista* H — *mulier* H — *populit* H *repopulit* B¹ *repepulit*B² *repellit* b *repulit* β. — 29. *dato* HB¹P *datum* ωK — *sermonem* ωK. — 30. *adcommodatur* HB¹ *accommodati* ||| P *adcommodatum* ωK — *in genere* HBP. — 33. *iudicaritis* B¹P. — 34. *deinde sub serm.* incl. K *sunt item . . . sermonem* incl. Halm. M. Rh. 15. 561. — P. 113. 3. *illis* H *illam* B¹ *illa* C an: *olim?* — 4. *ornatam* B¹ — *certissimis* C *celeberrimis* Langen. Phil. 37, 414 — *nunc* om. H. — 9. *de ruinis* H *deterrumis* B¹. — 11. *si non* HB¹P *non* C *is non* Halm. an. Tull. p. 56 adn. 8. — 13. *par|||tam* H *paratam* ωW. — 15. *confirmatio* HB *conform.* C. *exornatio* K — *cum in plures* HB¹ (ut vid.) *licet in plures* P¹ *licet in plures res* C *in pluris res* K *cum in plures partes* W. — 16. *in mutas* H *iumutas* B¹P¹ *mutas* C — *inanimalia* H *atque inanima* B¹ *atque inanimas* P *atque inanimatas* B²b *atque inanimales* β — *utrū* |||| *feratur* H *ut transferatur* BP¹ *transferatur* C *transfertur* K. — 17. *si prof.* H *sed. prof.* BP *prof. tamen* β *proficit* bW — *mutas atq. inan.* incl. KW, *licet . . . sed* inclusi. — 19. *res* om. H¹W. — 21. *abscis. simil.* om. B¹ add. mrg. — 22. *per exsup. . . . cum verbum* (26) om. B. — 23. *patiatur* H *patitur* CK. — 25. *testum quo* ωK. — 30. *quae* C *cum* W. — 35. *significationem* HB¹ *significatio est* B²PβK *signif. fit* b del. W — *sequantur* C *sequuntur* βK. — P. 114. 1. *cubiti se mugire* H *cubitis emugi* B¹P¹ *cubito se emungere* B²bβ *cubitis emungi* P²K, sed cfr. Suet. vit. Hor.: *patrem tuum cubito se emungentem*; proverbii locum obtinuisse videtur. — 2. *praecidamus* C *praecidimus* ω. — 5. *domui* β². — 6. *sed ea* ωK. — 8. *populis* HB¹P — *reverentia* C *frequentia* βK — *stultitiācen* H *stultitiāgent* B¹*Po. hniacent* P (ap. Bait). *huiacent* P (ap. K) *stultitiam nosce* B² *inulti iacent* bβ *inulti etiamnunc iacent* W. — 10. *sinunt* HBP — *ore* HBP — *ipso* BP¹K. — 14. *thavi* HBP¹ *thabi* P². — *urbem* incl. Bait. K. — *viminachium* HB (*m* prius del. B²) *vim machium* P *bithiniam* bβ *Lysimachiam* Spengel. *Lusimachiam* Jordan. Hermes 8, 76. — 15. *inde sulsus* HB¹ *inde rursus* P *inde pulsus* B²bβ *reversus* Bait. *versus* vel *vorsus* Halm. M. Rh. 15, 573 *inde susus* Spengel. M. Rh. 16, 391. —

16. *adabidem* H *abaditem* B¹P¹ *abyditem* B² (sub not. ras.) *abide item* P² *abidi item* b β² *abidditem* β¹ *abido item* ω cfr. Thielm. act. Arg. II, 404 adn. 2. — *nunc* β *modo* C — *quod his dicit* H *quodam is deinde* B¹P¹ *quondam tribunus is deinde* B²P² *quondam tribunus d.* b β² *quando tribunus d.* β¹ *quodannis* (= *quotannis*) *d.* Jordan. l. c. — 17. *era* B¹ *erat* C. om. H. — *tum* om. K¹ Jordan. — 18. *hostis et exul* b β — *dictus est* β — *et populorum* HBP *et postremo* b (*et?*), β *et populi Romani* Junta K. — 19. *factus est* om. b β¹ — cfr. Kroehnert. diss. p. 43. Jordan. l. c. 77 et seqq. Bochmann. diss. p. 3. Ab iis disssent. Weidner. Cic. art. rhet. ed. proleg. IV, Morawski. Zeitschrift für die Oestr. Gymn. 31, 436. — Ille haec: *modo consul erat, cum dominus dicitur primus civitatis .... post imperator et populi magister, postremo iterum factus est consul.* Verba ad Sullam spectare censet. — 21. *egebit* β fort. recte. — 22. *sinet* HB β fort. recte. — *morari* H¹ *immorari* ω Sch. — 25. *quis* HB¹P¹. — 27. *a circuminst.* HB¹ *aut circuminst.* B²P¹ — *aut a rebus ... recedemus* (*recedimus* HB *recedamus* β) incl. Ostmann. l. c. 40. — 28. ||||| *usi exit* H *usi exit* B²P¹ *prospexit* C *aspexit* ωK. — 29. *senatus* om. HBP. — 30. *continet ipse* HB¹P¹ *continet se ipse* B²P² *contionem iste* b β. — 31. *evocato* H *evocat et* B¹ *evocat e* B²P¹W *evocatus e* P² *evolat e* b β. — 32. *stans* HBP *sudans* b β *stat* Simon. II, 9 *minitans* dubitanter Jordan. *satellites et* W. — 33. *cum pluribus* C *contionem pulsis* W — *ire* C *inire* W — *cum plur. ... coepit* incl. Jordan. — 34. *ille* C *illi* b *at illi* β² *ibi* W — *audiebat* HBP suprascr. *viam* B² *audientiam* b β. — 35. *scors* HBP om. b β *excors* ω *vecors* vel potius *ferox* Jordan. *subvorsum* Franc. Schmidt. ap. Jord. *deorsum* Georges Fleck. 123, 808 an: *seorsus* vel *seorsum?* — *gallae presens* H *galle praesens* BP *calce premens* b, β (in ras., item quod seq. verb. *dextro*). — *defringe* H *defringet* BP. — 36. *alios hoc* b — *item* P²β¹ — P. 115. 1. *aliis aliis* HB, *aliis alis* P¹ *aliis aliisque* P²β². — *motant* H *commodant* BP¹ *commeant* P² *convolant* b β *commetant* W. — 2. *fuge* H *fufuge* B *fusu fuge* P *fuge fuge* b β *fusi sumus* K. — 4. *spumas* H, *spumam* b β. — 5. *scelus* HBP *reiciens* b β. — 8. *nullam vocem* b β — *delabans* HP *delabens* B *edens* b β *delibans* Victorius — *insita virtute* P²b, β (in mrg.: *in suam virtutem*). — 11. *circuminspectans* HP. — 15. *reponit* H *proponit* BPK *prope ponit* b β. — 19. *in secundo* HB¹P¹ *in sequendo* B² *in loquendo* P²β — *ut nec* W. — 20. *nec nuda* W — *loquaris Si vero* H *inventio* C. — 21. *esse ratur* H *efferaturum* B¹ *esse saturum* P. — 22. *agitur* βK — *frequentet adsidue* H *frequenti et adsiduo* W — *res enim ... consequamur* om. H¹. — 25. *aut si delibenter* H *aut si quicum libenter* B (*ā si* B¹) Pb *aut si*

||| *cum* (*quibus* suprascr. β^2) *libenter* β *aut si qui quicum lib.* K [*aut*] *si quicum lib.* Simon. II, 15 et 18. — *exerceant* H *exerceantur* C *exerceatur* ωK — *habent* C *habeat* ωK. — 26. *aut si id diffidus si tā* H *ā* (*aut* B^2P) *si id diffidus* (*diffisus* B^2P^2) *sit ā* (*aut* B^2P) B,P *aut sibi si diffidunt aut* b *aut si diffident aut* β^1 *aut sibi diffidunt aut* β^2 *aut sibi diffisus sit aut* K *aut sibi ipsi diffidunt aut* W — *nescius* HBPK *nesciunt* bβ. — 27. *debeat* H^1B^2K. — 28. *nam* om. H — *libenter* om. HW. — 29. *facit* C *fecit* ω. — 30. *propter quam* H *propterea quia* B *propterea quod* C. — 31. *alia quod* H *aliquantum* BP *aliquantulum* bβ. — P. 116. 1. *inveniri* $P^2\beta$ — *oporteret* ωK. — 2. *convenit* HB *conveniret* ωK. — 3. *quae* H *quia* B^1 *qu* || *a* P *qua via* bβ — *possimus* $HP^2\beta$. — 4. *comparetur* bβ. — 5. *quas exsequimur* H (*exsequimur* in ras. ap. H. *mur* s. l. ap. W) *quasi sequimur* B^1P^1 *quae si sequimur* B^2P^2b *quae si exsequimur* β. — 7. *perpetuae* Bb *perpetue* PK — *demonstratum est ... exercitationis* Grutero auctore om. Sch. incl. Bait. K.

Librorum de inventione, quae vulgo dicitur, codices sunt optimi Herbipolitanus (H), Parisinus Reg. Bibl. nr. 7774 A (P), Sangallensis (S); quorum quae est primi et tertii varietas ad librum I exscripta ex Halmii an. Tull. fasc. II, quem Antonius Linsmayer in lucem vocavit, omnium et totam ex Weidneri editione exhausimus. Huius tamen iterum hominis benignitate nobis contigit, ut cui exemplari Herbipolitani et Sangallensis lectiones ipse adscripserat, eodem uti possemus. Casselani (cfr. M. Rh. 36, 154) lectionum (c) plurimas iam ante Albertus Duncker liberali animo nobis suppeditaverat', tum ipsi eum denuo excussimus. Victorini exemplaris simillimus est. Bernensis 469 (β) iam supra mentionem fecimus. Saepius deinde Leidensis (L), cuius lectiones F. Augustus Eckstein Halis 1854 edidit, passim melioris generis alii nominabuntur. Deteriorum lit. ω, ex Victorini lemmatis lectionem lit. V, ex eiusdem interpretatione sumptam lit. v signavimus. Victorini codicis Darmstadiensis (saec. VII) signum est D. Editorum nomina iisdem signis, quibus supra, indicavimus. Adnotat W, quod Weidnerus dedit. Cetera hic non explicata per se facile intelleguntur.

P. 117. Weidnerus ex ipsius Ciceronis verbis restituendum esse ratus titulum *artis rhetoricae* praescripsit. Nos, cum libro primo praestantissimi codicis Herbipolitani verba EXPLICIT LIBER RETHORICAE subscripta legissemus, ab hoc titulo ad vulgatum *rhetoricorum* recedere noluimus. Cfr. Eussner. Bl. f. das Bayer. Gymn.- und Real- Schulw. 16, 1. *Rhetoricos libros* Ciceronem inscripsisse ex Quintiliani libris (II, 15, 6. III, 1, 20. 5, 14. 6, 50 et 58. 11, 10 et 18.) defendit Jv. Mueller. Jahresbericht 14, 189 Abth. II; sed cfr. Weidneri proleg. II. — *qui*

sunt de inventione rhetorica male addi docet Gebhard. Voss. de natura et constitutione Rhetoricae cap. 13, om. W, inclusimus. — Initia in H et β desunt. — 2. *plus* om. P. — 3. *aut* P^2. — 9. *monim.* S — *nam multas* S *quam m.* P^2. — 12. *facilius eloquentia* C. an: *facultate eloquentiae?* — 15. *civitatibus* om. c^1 — 21. *patria* P. — 22. *pro eis* W. — *pugnare* c. — P. 118, 3. *rei* incl. K. — 4. *artis initium* PSc — *sive studii* C delendum esse arbitror cfr. p. 120, 34 Fleck. 123, 180 Spengel. M. Rh. 18, 488. fort.: *alicuius* post *artis* intercidit cfr. Cic. Brut. 25 pro Arch. 1. — 6. *natum* incl. K. — 7. *atque* C. *atque ab* Lamb. Ern. *atque ex* W. — 9. *modo* PS (ap. W) cv *more* S (ap. H.) V Albin. Halm. rhet. lat. 525, 28. — *ferino* P^2S^2. — 11. *nondum* C *non* V *cum non* W. — 13. *quisque* P — *insp.* P^2cV. — 15. *acceperant* VW fort.: *acceptum erat* — *inscitiam* PS cfr. Piderit. Cic. de or. I, 96. — 19. *materia esset* CK *materies* V *materia* Alb. W. — 20. *in* om. S in fin. pag., Alb. — *anim*$\overset{i}{||}$*s* (fuer. *animos*) S (ap. W) om. S (sed est post *opport.* rasura; ap. H) — *inesset* del. Ern. incl. K. — 21. *eam* om. S^1. — 22. *in agris* SV Alb. K incl. W. — 24. *unam in* c. — 26. *reclamitantes* D. — 29. *hoc nec tacita vid.* S^1W. — 31. *vit. rat.* V. — P. 119. 1. *et suavi* K. — 6. *propter vet. optin.* c. — 9. *ac* L. — 18. *solitos esse* cfr. p. 219, 31. Posterius Cicero *esse* ante verbum infinitum omittere amat. — 21. *perversas* S^1 *pravas* in mrg. *parvas* S^2. — 23. *saepe mend.* SVv L, sed cfr. p. 42, 5 Victorin. 166, 22. — 24. *icluit* P *aluit* S^2, c (suprascr. *vel incussit*) *incussit* S^3L. — 25. *superiores ... civium* incl. K. — *superiones* S^1 *superiores* C *summi* Eussner. Fleck. 125, 611. — 27. *cogerentur* ω cfr. p. 125, 16 Madv. in Cic. fin. V, 42 p. 692. — 31. *hic* S^1DW. — 32. *non iniuria* del. Bait. — 35. *suscipit* P^1. — P. 120. 4. *eo tempore quo* S^2c *tempore cum* W. — 10. *quod . . . catonem* c in mrg. inf. — 11. *vere* C *ita* L. — 12. *neque Gracchos Africani nepotes* om. Victorinus; fort. delendum, cfr. Brut. 103. 126. — 13. *et* om. D. — 14. *quae* Pc^1 *summa quae* c^2 *summa q.* D *et quae* S^2 in ras. *summaque, quae* susp. Halm. (*et* om. 13) — *et his* S^1 *et his rebus* C *et ipsis* W, sed cfr. Victorin. 168, 36 Cic. de or. III, 141. — 17. *et* prius om. Leid. V — *publ. perverse abut.* cV. — 18. *sed eo quidem* C *sed eo* c *et eo quidem* Ern. Stangl. Bl. f. d. Bayer. Gymnw. 18, 253. — 21. *et privatas res* L. — 24. *maxima com.* V. — 25. *rerum* om. V post *sapientia* hab. S *consiliorum* W. — 27. *ac tut.* PK. — 30. *beluis* cv — *quia* S^1 *quod* C. — 31. *mihi praecl.* L. — 32. *ipse his* P. — 33. *antecellet* c *antecellat* C cfr. de or. I, 33. — 37. *dicamus* Sc. — P. 121. 7. *quam rhet. voc.* incl. W, sed cfr. Quint. II, 17, 2. — 12. *poni*||*mus* S *ponimus* L. — 16. *quia* S^1 *quod* C — *quid fieri* C *quid fini* ω — *officio*

C *effici* Pluygers Mnemos. 7, 360 K *confici* W. — 20. *intelleg* ||| *mus* (*a* eras. vid., s. ras. *i* scr.) S *intellegemus* c. — 22. *appellabimus* c. — 23. *dicemus* D. — 24. *ea* om. D — *ut* P *ut si* S c. — 25. *dicamus* C *dicimus* K. — 26. *versetur* C *versatur* S (*a* mut. in *e*), K. — 28. *reth. artis* c. — 29. sup. *gorgias* scr. *et* S². — 31. *p. oratorem dic.* S² — *hi* || *c* S. — 33. *vide* |||| *tur* S. — P. 122. 1. *quod positum . . . Herma* om. P¹. — 2. *in disceptatione* c *et consultatione* add. in mg. P *vel in consultatione* sup. lin. S². — 4. *aut def.* v — *aut recus.* c. — 9. *qui* C an: *qui cum?* — *et quaest.* S. — 10. *dividat. Causam* W — *dicit rem* c² *dicat* V *dicit eam* W — *in se hab.* L. — 13. *nam ... demonstrativam* incl. K — *tres eas* P¹, S (*ei causae* suprascr) *ei tres* c — *partes* post *diximus* c. — 14. *demonstr.* om. P¹, ante *deliberat.* hab. c. — 15. *Quaest.* ωW — *appellat* CW *appellet* K. — 18. *et quid* C *ut quid* P²S². — 25. *in eis* W. — 28. *artificio* C *officio* v LK, cfr. Fleck. 79, 492. — 31. *conquesierit* P¹ — *neque eo eius ars* P¹ *neque eo dico, quod eius ars* P² *neque eo quod ars eius* S (*quod ars eius* in rasur.), V *neque eo quo eius ars* c *neque eo quod eius ars* (suprascr. *hoc dico* 2) L *non quo ars* Linsm. K. *Non quod ars* W — *qui* P¹S¹ *quam ille* W. — 34. *collegisse et coll.* S²L. — 36. *est ex* vW. — P. 123. 1. *materies* c — *artis quam* PS *ea quam* c cfr. Victorin p. 177, 27. — 2. *hae* P (in ras.), c. — 7. *et sententiarum* om. P¹S¹W incl. K cfr. p. 2, 21. — 9. *ad inventionem* del. Lamb. Sch. W, incl. K cfr. Fleck. 79, 492. — 10. *verb. et rerum* PK *rerum ac verb.* cL, sed cfr. Halm. rhet. lat. 440, 31. — 13. *genus finem officium* VW. — 15. *tant* || *opere* S *tanto opere* W — *discript.* D — 17. *de materia* c — *materia art. ac part.* incl. W. — 27. verbis *prima conflictio* incipit H. — 32. *qu* ||| H *quam* P¹ *quoniam* P²vKW *quia* ScV cfr. p. 124, 3. — 34. *et* om. HW. — 36. *quia* HS¹ *quod* C. — 37. *non* del. W (bis) — *quocum* S² *cum quo* L. — P. 124. 3. *quae* H *qua* P¹ *q̶* (i. e. *quod*) S *quoniam* P² *quia* c. — 4. *aliqui* P¹ — *omne* |||| *us* || *genus* H — fort.: *aliquam in rem omne.* — 9. *distribui* ScV — *nam quid* C *num quid* Linsm. *nam et quid* W. — 13. *relinquerimus* HP *relinquimus* S. — 17. *nominis* incl. Sch. K, cfr. Fleck 79, 492. — 18. *convenit* K *nomen convenit* W — *quod de re ipsa non conv.* del. Erlang. m. 2. Ern. Sch. — 19. *non* suprascr. H om. P¹ — *est* — *videtur* — *appellat* KW, cfr. Philol. 6, 714. Fleck. 79, 489. — 20. *id* om. H (ap. Halm.) — *eiusmodi generibus* cfr. Thielm. Blätter f. d. Bayer. Gymnw. 16, 205. — 22. *ut si quis* C *ut si qui* D cfr. Thielm. act. Arg. II, 396. — 25. *discript.* H *descript.* CK. — 26. *appellare* HPK *appellari* Sc. — 28. *cum et id* ||| *quid* H. — 29. || *quo id* H *quod id* S¹. — 32. *et omnino omnia* cfr. p. 134, 4. W. — 35. *iudicialem* H¹S¹c. — P. 125. 1. *praeteriemus* H — *nos* Hc² *non* PSc¹ *nos non*

Linsm. — 3. *praeceptis* om. H¹W. — 16. *habeant* — *debeant* S². — 17. *deliberatio igitur* P²S²c — *deliber. . . . putari* incl. W. — *male . . . dixit* incl. K W, cfr. Philol. 6, 713. Fleck. 79, 493. — 22. *partes* om. H. — 25. *et dem.* Cv *sed dem.* P²c² *iidem* c¹ *at dem.* Lamb. — 26. *genus* H. — 28. *quae* H *quam* PS²v *quod* S¹c — *dicitur* H (mut. in *dicit*), P *dicit* Scv — *et dem. . . . putabuntur* incl. K. — 29. *pars constitutionis eius* C *pars eius* V. — 31. *at si . . . constitutionis est* (34) om. H. — 33. *dem. et del.* P. — *at si . . . constit. est* incl. W. — 35. *eius quaelibet* S²vK — *si igitur . . . constitut. est* del. Sch. incl. K. — P. 126. 1. *ipsius* H *ipsi* PSc *ipsi illam* W — *constitutionem* om. HPS¹W. — 2. *demonstr. et deliber.* om. CW — *hanc non esse* W. — 4. *urgebitur* Sc². — 5. *confirmationis* H. — 10. *rursus nec* P²c. — 13. *habere* om. c — *et alterius in se vim* ||||| c in ras. — 14. *ideoque* P². — 15. *altera . . . augetur* in mrg. S². — 16. *numerus constitutionis* S²V *numerus* W — *non vis . . . augetur* in mrg. H². — 20. *aliquando* ω Klotz. — 26. *iudic.* H. — 27. *iniqui* P² Sch. cfr. p. 212, 27. — *et praemii* VW. — 28. *et poenae* S (?) K. — 30. *diligentia* P¹ — *iuris* H²P²Sc. — 31. *ipsa et* HS *ipsa* ||| P *ipsa* cW *ipsa item* Linsm. *et ipsa* K om. V Knackstedt. progr. Helmstedt. 1874 p. 40. cfr. Weidner. editionis proleg. 38. — *duas* om. P¹ — *distribuitur* C *trib.* H. — 37. *relatio crim.* in marg. inf. c. — P. 127. 6. *est* om. H¹. — 8. *accedere* HS. — 9. *vi* om. HS¹ *vi et potest.* incl. K del. W. — 12. *causa transferetur* P¹S — *dicit* H¹ — 15. *quod* C *cum* S²V — *ali*||*u*||*s* S *alius* V. — 16. *iniuriam* H — *aliquid* HP,S (*alicuius* sup. lin.) *aliquod* c Alb. 530, 26 *aliquod alicuius* V. — 17. |||*utile* c — *contendit* H. — 18. *qui* H¹P¹ *quod* C *cuius* Linsm. — *dicit* H². — 19. *qui* H¹. — 21. *apud quem* c² S¹ (ap. H). — 26. *saepe multi* delendum censeo — *animadverterint* — *rettulerint* C *animadverterunt* — *rettulerunt* ω. Conj. modum def. Linsm., sed cfr. Kayser. Fleck. 79, 489. — 28. *constitutionis* HPS om. W — *ob* c — *inventa* H¹P. — 31. *qui* H¹ pro *quam* saepius — *atque* s. l. c² — *obtetractione* S. — 32. *constitutionis* P. — 34. *videamur* C *vide*||*mur* S *videmur* ω. — P. 128. 10. *potius aut quid potissimum* H (*quod*), Pc¹ *pot. aut quid pot. sit* Sc² *potius an quid pot. sit* V *potius sit* W. Vulgatam defend. Stangl. l. c. p. 254, Ὁμοιότητες p. 10. — 15. *an scr.* H. — 17. *ex* om. H — *genera* om. P¹. — 22. *est* om. H — *aliud quoque* H¹ *aliud quoque quod* H²Sc *aliud quod* P. — 23. *ius* S¹ *vis* C — *dif.* H. — 24. *quo* (suprascr. *in*) H *in quo* (sup. *o* scr. *a*) S — *sit* eras. S — *quare . . . nominamus* incl. K. — 25. *genus* om. H — *discriptio* H — 28. *autem* om. c — *questio* (s. l. *oratio et*) S || *ratio* (vid. *o* eras.) c *ratio* V. — 30. *ac* |||||| *tum* H *ac tum* C incl. K *at tum* ω *atque ita* W — *cogn. constitutione* incl K cfr. Philol. 6, 712 om. W. — P. 129. 1. *caus. haec est* c, cfr.

Wunder. var. lection. p. 37. — 3. *h̄* H[1] *haec* P[1]S *hoc modo* C. — 4. post *causam* add. *hoc modo* mrg. S[2] — *quia* H[1]. — 5. *dicendi* P[1] — *causam* S[2]. — 6. *constituamus* HS[1], P (suprascr.) — 7. *accusatur* c. — 8. *habeat* c. — 9. *quare* HS *qua sublata* Pc — *q* ||| *q*; S — *sublata sit* C *subl. est* K Philol. 6, 714. — *quare . . . sit* Ern. auctore del. Sch. incl. Bait. W. — 10. *quod* C *autem* P[1] om. H[1] — *agamenno* || *nen* HS. — 11. *infirmitate* c[1]. — 12. *et confirmatione* om. PKW. — 13. *exp. nobis ea* c. — 14. *dispos.* H *pos.* W — *enim* C *autem* S — *meum* om. c — *patrem meum* c — *occider* ||| *t* S (sup. ras. *a*). — 15. *inquit et advers.* C *inquit adv.* S[2]cK *inquiet adv.* Linsm. del. W. — Verba ita distinguo et scribo: *Nam si est* vel *erit ea . . . occiderat*, *at non* etc. — 16. *necare* H[1]S[1]. — 17. *hac* s. l. H — *deductione* Pc. — 22. *appositissima* H[1]P, c (interpres *apertissima* suprascr.) *ap* |||||| *tissima* S *aptissima* H[2]VL ||||||||| *issima* D *potissima* Kauchian. K cfr. Cornif. edit. I p. 235 *adpotissima* Quintil. III, 11, 9 W. — 27. *reperientur* cV. — 29. *deduct.* S (*e* in *i* mut.), c. — 30. *iud. nasci* c. — 31. *ut factum* ωK. — 32. *non est* om. P[1] — *factum* om. P[1]c[1] — *ut factum e. n. e. factum* del. Linsm. incl. K. — 35. *repperire* HS *reperire* P. — 36. *tum his* HS[1] *his* PS[2]c *iam his* W — *in causa* om. HW — *tum denique* S[2]c. — P. 130. 1. *primum enim* H[1] om. c[1] *primum* PS[1] *primum est* H[2]S[2]c[2] *primum erit* conj. W. — *ita primum* om. P[1]. — 2. *ideoque* HS[1]c[2] *ideo quod* C. — 4. *ex his* C. — 9. *nob. omn.* c L. — 11. *princeps omnium* P[2]S[2]c. — 12. *ratione* HS — *exoriendi* P[1] — 15. *benivol.* C *benevol* (?) P semper — *doci* ||| *lem* H. — 20. *aud. fav. a.* c. — 28. *impl. est* cV — *quare quoniam* c — *sunt* c. — 30. *genere* om. V (201, 10) Knackst. l. c. p. 43, sed cfr. W. prol. p. 38. — 31. *in principium* CK *princip.* W. cfr. Quint. IV, 1, 42. — *et in insin.* HP[2]S[2]. — 32. *perspicua* PK — *conficiens* P in mrg. K *efficiens* Lamb. — *auctorem* H[1]P. — 33. *oratio* om. c. — 34. *qua* H — *circumitione* S[1] — *obscura* PS[2]K — *subiciens* S[2]L[1]. — 36. *sin* H *si non* C. — P. 131. 5. *contentionis* H, S (suprascr. *refutationis*). — 6. *necesse erit* c. — 8. *ab ipsa . . . habebit* add. H in mrg. inf. — *exordi* |||||| *est* S, *endum* in mrg. add. S[2] *exordium est* c. — 12. post *praeteriri* lac. maior in H. — 16. *gen. caus.* c. — 17. *docibiles* H — *eff. op.* om. H — *quibus* ||| H in ras. — 22. *a ipsa causa* S[2]. — 23. *ab nostra* C Albin. *ab nostra persona* cvK *a persona nostra* W. — 25. *supplicationes* H. — 26. *acciderunt* H. — 27. *proferimus* HS — *simplici* HP *suplici* ex *simplici* S. — 29. *aut. inv.* HP[1]. — 30. *crudeliter* om. S[1]K. — 31. *in* om. P[1]. — 32. *divitiae* incl. W. — P. 132. 1 et 3. *his* C *iis* Alb. — 2. *ut nequaquam* Alb. — *assentatio* H (suprascr. *vel adulatio*), S. — 3. *et si* S[2]c. —

4. *eorum* om. P[1] — *ostenditur* HPS. — 5. *ab rebus ipsis* P[2]c *ab ipsis reb.* S[2] — *extollimus* H. — 6. *deprimamus* S[2]. — 8. *et aut* P[2]K. — 11. *rei p.* HPSK — *pollice* |||| *mur* S *pollicemur* P. — 16. *nam et cum* C *nam et* P[1] *et cum* ω *nam eum quem* K *nam quem* Sch. W. — 21. *est* prius om. P[1] — *causa* P[1] — *hoc ... infestus est* om. S[1]. — 22. *aud. an.* S[2]L. — 24. *si aut* HPS *aut si* vL. — 26. *aut si* L. — 27. *defensi* H[1]S[1] — 30. *trahit* H, S (*con* supra adscr.) *contrahit* P *contrahet* cv *contraxit* W. — 33. *alia res* H — *prioreˉ* H[1]. — 34. *pro honore* H[1] — *aut* H — *qui* (bis) H[1]P[1] *quod* C. — 35. *animus* om. H[1] — *desim.* HPS[1]. — 36. *id te* c, om. H (ap. H.) — *existimaris* S[2] add. *defensurus* P[2]c. — P. 133. 2. *cum ... audiet* om. Lamb. Ern. Sch. incl. K. — 3. *ad te eor.* c. — 4. *quicquam* C *te quicquam* S[2]cv *quicquam te* W. — 5. *neque hoc neque illud* incl. K. — 7. *quoid* H — *alienis* H[1]. — 9. *digna* H. — 10. *aut maiorem aut minorem* incl. K, sed cfr. p. 5, 22. — *in praesentia* cW cfr. Thielm. act. Arg. II, 390. — 12. *idque* HS *id quod* C. — 13. *cognitū* HS. — 14. *quo* H — *sibi firm.* c. — 15. *adient* H *audierunt* C — 20. *putant* C cfr. Kayser. Cornif. ed. I, 221 *putat* Ursini vetust. lib. K. *putarit* Linsm. *putavit* Klotz. W. — 24. *abalienabit* C (— *vit* H[2]). — 26. *tabit* H[1] *dabitur* H[2]. — 27. *sit* c — *ex eo.* S[2]L. — 28. *quaenus* H[1] *quod genus* C *quam fere sequitur* W — *strepitus acclamatione* H (*c* alterum del.), P[1] (*adc.*) *strep. adclamationem* P[2] *strepitum aclamatione* S (*accl.* S[2]), *strepitum acclamationem* c (suprascr. *aut* c[2]) *strepitu acclamatione* Lamb. *strepitus adclamatiove* K *str. adclamationum* W, sed cfr. Victorin. 199, 37. — 29. *apologam* HP *apologiam* S[1]c[2] *apologi* c[1]. — 32. *statim* om. H[1]W, post *est* hab. c. — 34. *defensus* HS[1]. — 36. *renovatur* c Lamb. — P. 134. 1. *nunc quiddam* PS[2] in mrg., c *nunc* vW. — 2. *breviter* S[2] in mrg., c[1]. — 5. *proptereaque* C (*que* corr. in *quod* P[2]S[2]c[2]) K *praeterea* v. — 6. *auditorem* HP[1] *auditore* S *auditori vel* W — *commendat* S (sup. *e* scr. *a*). — 8. *propter quod* HS[1]. — 9. *adparitionis* HS[1] (*app.*). — 12. *vitari* Pc. — 15. *adcommodari ut* om. H[1]S[1] — *videatur* om. H[1]S[1] — *ut convenire videatur* del. W — *commune ... potest* om. H[1]S[1]. — 16. *qui* H[1] *quod* C — *in hanc qui* H[1] *in aliquam* S[1]. — 17. *convenire* om. H[1]. — 20. *quam om.* H[1] — *separatim* P. — 21. *non* om. H[1] — *aliquid* HP[1]S. — 23. *si quis* P[2]S[2]. — 24. *causae* H. — 26. *praeceptum* cV — *qui nihil* H — *horum* S. — 28. *qui eum* HS[1]. — 29. *profecto* incl. K. — 31. *dictum est* c *est dictum* W. — 32. *gestarum rerum* ω Bait. — *aut ut gest.* s. l. H. — 35. *genus est in quo* L et ut vid. S[2] — *degr.* S[1]. — 36. *ut crim.* H[1]. — 37. *de quo* S[2]. — P. 135. 2. *quod ... scribitur* om. H[1] Linsm. W. incl. K. — 3. *tione dicitur et scribitur.* His verbis incipit β. — 8. *cuius modi sunt* β. — 9. *iugo iuncti* S. — 11. *quae genus* H[1] *quo genere* H[2] (sup. l.), S[1] *quod*

genus est S². — 12. *bellum* S¹. — 13. *afictu* H (*a* del.) *facta* S *non facta* S². — 15. *potest quam* (*te* eras.) HS. — *Sosia* del. Linsm. cfr. § 33. — 19. *saepe* om. β — *c* || *lamitans* HS *clamitans* C *clamans* Ter. Adelph. 60 Bentleius — *mitio* HSc. — 20. *adol.* Hβc. — 22. *vestitum* HS *vestimentum* P¹ — *nimium* S *nimio* C — *est* H. — 23. *praetereacumque et bonum* H (*praeterecum* rasura correctum) *praeter aequum et bonum* C. — 27. *lentate* H¹ *lenitate* C *levitate* Leid. I ap. Lindem. cfr. Jordan. progr. Halberstadt. 1834, p. 9. Ellendt. de or. vol. II, p. 449. — *spes* H (*s* del.) — *errore* del. Linsm. — 29. *speratio* H. — 31. *sumi poterunt* P. — 32. *exp. cont.* c. — 34. *tris* c¹V. — 37. *partes eius* PK. — P. 136. 1. *ut ñ enarres* S *non ut enarres* βc. — 3. *quamque* ||| H *quam quod* S¹ *quam quod scitu* C *quam* Alb. 536, 3 Knackstedt. diss. de Ciceronis rhetor. libris ex rhet. lat. emendandis Gottingae 1873 p. 58, W prol. p. 32. *quam quoad scitu* Lamb. *quam quoad* Halm. K cfr. p. 7, 31. — 4. *in nullam rem aliam* V *non aliam in rem aliquam* W — *sita* S¹. — 5. *sit* (bis) CV *est* K — *ideo* H *id* C an: *id etiam?* W. — 7. *non obest* β. — 8. *quodque* P²S². — 9. *quod in proxime* H Victorini cod. B¹F *quo in proxime* S Victorini cod. DB² *quo in* (in ras.) *proxime* (*proximo* corr.) P *in quo proxime* βcK *quod in proximo* Priscian. X, 55 cfr. Knackst. progr. p. 54 *quo de in proximo* conj. K *quomodo* W — fort.: *quod in proximo desitum erit dici* cfr. p. 92, 31. — 10. *decepit* HS¹ — 11. *se* om. D — *sint long.* β. — 12. *breviter* S²βc. — 13. *quae* H¹. — 14. *videtur* om. H¹ — *dicunt* β — *plerique breviter sibi videntur dicere, cum ita dicunt* malit W. — 15. *aedis* H¹ — *vocavi* S. — 19. *longius* HS. — 21. *q;* H *quam* C. — 28. *prodaeatur* S. — 29. *que* H *quod* C — *pertine* || *at* H (fuisse videtur *pertinet at* libro suo adscr. W) *pertineat* C. fort.: *pertinet.* — 31. *sunt consideranda* β — *nam si per* |||| H (fuerat *per se* W) *nam* |||| *per se* S¹ *nam persepe* S² (*res* add. post *est*), *nam saepe res* C. — 32. *que* H. — 35. *esse* c. — 37. *si causae . . . videbuntur* om. V. — P. 137. 1. *faciendi* S *faciundi* C om. c¹. — 2. *spacii* HSβc — *oport.* HSβc — *eandem* C *eam* Lamb. K *gerendam* W. — 3 *ostenditur* H¹ (ap. H.) c¹. — 4. *et volgi* K — *rumorem* C (*ru* in S del.) *morem* cod. Erfurtensis, cfr. Victorin. 207, 18. — 5. *audiunt* c¹. — 8. *nichil* β hic semper, in lib. ad Herennium scr. fere semper. — 10. *postulat* PK. — 11. |||| *cipit* (super ras. *ex* scr.) S — *quam . . . oportebit* om. V del. W. — 12. *liniri* H. — 13. *accedit* HP¹S¹ *accidet* P²W *accidit* S²K *acciderit* βc. — 17. *aut ab* βc. — 18. *iterum aut alio* C *iterum eodem* Erfurt. *item aut alio* W fort.: *iterum eodem aut alio.* — 25. *cum non* H *tum non* S. — 28. *vicium* Sc². — 29. *causa* H¹. — 30. *quae illius erunt* Pβc. — 31. *commoda sua* β. — 34. *rectae* S — *inlustra est* H¹ *inlustrem* H² *in-*

lustrem et C. — 36. *utique* S[1] — *magnopere* PSβc. — 37. *in controversia* HS *controversiam* C om. Alb. incl. W. — P. 138. 2. *in* s. l. H — *relinquetur* S[1]. — 3. *designatur* βc[1]. — 7. *intelligitur* β. — 10. *quod* S[1] *aut quid* C *et quid* D Vict. 419, 13; *aut* sive *et* additamentum esse susp. W. — 11. *quia* H[1] — *comm. s. c.* β. — 16. *denique* β. — 18. *quae* om. c[1]. — 19. *quae autem* βcV — *distributarum* C *distributam* cV. — 23. *ideo* c. — 24. *cum* H *non* C. — 26. *de quibus* om. H[1]. — 27. *in qua partitione* Pβ *in partitione. In qua partitione* c (praec. verb. *mur* et not. extra lin. ead. m. add.) — *ne* HS *videndum est ne* C — *aliquod* S[1]. — 29. *vicios.* H. — 35. *animali* Leid. I Sch. — *Thebanis aut Troianis* Sch. — 36. *descriptio* HSP[1] *perscriptio* P[2] *praescriptio* βcK *discriptio* W — *aperta intellecta* H *aperte intellecta* C *aperta* W — *generali* (*le* H[1]) *partitione* C *gen. praescriptione* ω *generum et partium ratione* W. — P. 139. 2. *et audaciam* dittographia exortum inclusi cfr. p. 187, 15. — 5. *se generi* Vict. 420, 7 *generi se* Erfurt. — 7. *sine dubio* incl. W — *pars* om. H[1]. — 8. *vit. igitur* β — *nec uius* HS *ne cuius rei* K. — 9. *eius secum* HS *eius secuti* P[1] *eius sicuti* P[2] *eius secum sicuti* β *eius sicû* (*si* mut. in *se*) c *eius rei unam* W *eius speciem* cfr. p. 143, 20 Morawsky. Zeitsch. f. die Oestr. Gymn. 31, p. 439. — |||| *ali* |||| *quam* H (*i* et *q* lin. iunctum) *aliqua* P[1] *aliquam* C *aliquam tamquam* W *diversam rem ac* K cfr. Philol. 6, 714. Fleck 79, 493. — 10. *eandem partitionem* P[1]. — 11. *primae* HSc[2] — *part. caus.* βcV. — — 12. *erit* extra l. H — *temp.* P *eo temp.* βc. — 14. *Post part.* H om. Vict. incl. W. — 16. *nos* C *esse* c. — 17. *arguimus* S (*i* in ras.), βcV — *fac. pot.* β. — 19. *in sua causa* β — *null. part.* c — *et* in ras. S incl. W. — 20. *simpliciter* c. — 21. *idque* Hβc — *accedere* H. — 22. *aliaquaque* H *aliquaque* P[1] — *part. praec.* c. — 23. *tantopere* C, sed ante *p* ras. H *tanto opere* P — *quae* C *sed quae* Ern. *quam* W. — 25. *venire* H[1] — *videntur* HS *viderentur* W. — 26. *invenebamus* (*eb* mut. in *ib*) S. — 27. *perceptis* W. — 28. *et* om. β. — 30. *hoc modo* incl. K. — 31. *autem apud* βc. — 32. *quae* C *q.* H[1] *quo* H[2]. — 34. *nati* H (*ti* s. l.), S. — 35. *cognoscens* HP[1]. — 37. *nati vitam* H (sed post *vitam* quattuor quinqueve litt. eras.), Sc (*m* in ras. 2) *gnati vitam* β *ut vitam fili* P *vitam filii* ωK. — P. 140. 1. *nam is* om. H (sed in ras.), S — *ephebis* ||| H, *ephebis* S (suprascr. *sosia* S[2]), P *ephebis sosia* c *ephebis sosia liberius vivendi fuit potestas et cetera* β. — 3. *operando* HP. — 4. *deinde* C *post hoc* β — *idque* H[1]. — 6. *tuomst* Ter. — 10. *ominibus* S. — 13. *et conf.* H ||| *conf.* S. — 16. *genera dividuntur* HSW *dividentur genera* PK. — 17. *quandam* add. extra lin. c[2]. — 18. *universarum* HP[1] *universaliter* S[2] — *permixtam et confusam* C incl. K *permixtim et confuse* W cfr. p.

147, 26. 168, 7. 177, 24. — 20. *videtur quodque* S (*unum* suprascr. 2). — 21. *vel tractatis* H *tractatis* β[1] *tractis* C (*tis* in ras. S). — 23. *o͞mis* H *omnis* S (*nis* in ras.), P[2]V — *res* om. in ras. H (ap. H.) — *argumentando* om. H (ap. H.) SKW — *confirmatur* S (in ras.), P[2]V. — 24. *ex eo quod* om. H[1] — *attr. est* β. — 25. *ac personis quidem* ω Lamb. Sch. cfr. Albin. 537, 5. — 28. *quod* in ras. S — *datur* C (in ras. S) *tribuitur* c. — 32. *hęę* S *hę* c. (in ras.). — 33. *mortalium* ... *in* (s. l. S) ... *numerantur* (*n* del. S[2]β om. c.) om. H[1]W cfr. Victorin. 216, 20. — 34. *atque* Pc. — 36. *cognatione* om. H[1] cum ras. post *aetate*, super *ate* et ras. scr. 2. Neque in S videtur fuisse, cum is *aetate cognatione grecus* habeat. — *grecus* sup. ras. S[2] om. c — *an* om. c. — *barbarus an grecus* c. — P. 141. 1. *maioribus vel* β. — 5. *inbecill* || *is* S *inbecillis* βc Alb. 537, 18. — *brev. an long.* β. — 6. *sit* om. Anonymus 593, 15. Knackst. diss. p. 37, sed cfr. W. prol. 29. — *hebicior* HS. — 7. *officiosus* del. Sch. — *an infacetis* H[1]S[1] (punctis del.) om. β. — 8. *prudens* β — *patiens* incl. K om. W — *a* om. β[1]. — 9. *data* β — *corpore* H[1]PS[2] *corpori* C — *et in haec* H[1]S[2] *et haec in* H[2] *et in* P[1] *in* P[2]βc — *dantur* ... *natura* om. S[1] — *consideranda* C add. *est* S *sunt* β — *et omnino* ... *consideranda* incl. K cfr. Philol. 6, 713. — 12. *et apud* W — *quem* HSP[2] *quos* βcv. — 18. *si servus* S. — 19. *an iuria* HS[1]β[1]. — 20. *felix an infelix* Alb. Anon. 594, 2 W. — 21. *aut si* S[2]c — *non de* β — *quaereretur* HP *queritur* S (in ras.), βc — *quale* H. — 22. *hunc* om. H[1]. — 23. *aut corporis* incl. K. 24. *aliquam re* add. extra l. H — *aut virt.* HPc — *virtutē* || S. — 25. *ut quamvis scientiam* HPS[1]c[2] om. Anon. 594, 6. Knackst. diss. p. 52, sed cfr. W. prol. p. 32. — 28. *et ex* H — *commodatio* H *commutatio* C (*ut* in ras. S) *vel commotio* suprascr. Erfurt. cfr. p. 180, 13. an: *commotio?* W. — 31. *autem* om. v Sch. W cfr. p. 183, 33. — *vehemens* SβcK. — 32. *voluntate* C *voluptate* Alb. W. cfr. p. 183, 34. — 33. *poetriae* β, in mrg. S — *geometriae* β, in mrg. S. — 34. *aut non faciendi vere* P[2]S[2]c[1] *non faciendive* Sch. — 36. *temporis* P[1] — *aut quid fecerit* W — *aut* (bis) incl. K. — 37. *et quid fac.* PcK. — P. 142. 1. *aut* C suprascr. *et* S. — 2. *ratione* HP. — 3. *attrib. esse* βc. — 10. *eis* W. — 11. *contine* || *t* H *continent* P. — 14. *facta sunt* C Linsm. — *continentur* HP *considerentur* Linsm. — 16. *factum* β[1] — *fact. postea* β. — 19. *quaeretur* H[1]P *quaeritur* C. — 20. *modus occasio* CK *occasio modus* vω — *facultates* cv. — 21. *quem* H[1]S[1]. — 25. *vicinitate et* P *vicinitati* β[1] *vicinitatis et* S[2] Anon. 594, 34 Knackst. diss. p. 19, sed cfr. W. prol. p. 27. — 26. *etiam* C *enim* β — *adtribu* |||||| *tionibus* H — *an* om. HP[1]S[1] — *publicus anne* C *publicus* (*pulius* β[1]) *an* βv. — 27. *anne ipsius* P[2] — *de quo* ... *ipsum* om. S[1], in mrg. add. S[2]. — 31. *mensurni* S (*urni* in ras. et suprascr. *trui*), P[2]β cfr.

Priscian. II, 62. — 34. *obsoluerunt* HS *obsoleverunt* P *obsoluerint* βc — *ut incr.* β — *vide* || *antur* S. — *ut iam* C *et iam* β *ut* Anonym. — 35. *in* om. P^1. — 35. *numero* (*o* in ras.) S — *aut quae* W. — 37. *quia* HS^{1}β *quod* PS^{2}c *quoniam* W — *moni* || *m.* S *monim.* βc — *certa* om. c.. — P. 143. 1. *exstant* βc^1 — *et nuper* H. — 2. *possunt* C *possint* c. — 3. *et quae cum* P^2 *et quae* S^{2}c cfr. de or. I, 84. — *maximae* P^1. — 4. *otius* HS — *et quid* C *quid* Anonym. — 5. *et item* ... *consideranda* om. Anonym. — 6. *eius* om. D Frising. Victorini. — 9. *temporum* HS^1 *tempore* C (in mrg. H) — *consideratur* ... *horum* om. Anonym. cfr. Knackst. diss. p. 42. — 12. *idoneam cummonem* (corr. *cummoditatem* H *communionem* mrg. H, *commonem*, bis *o* in *u* mut. S) *habent tempus et occasio faciendi* HS (*cumm.* ... *occasio* ut videtur, in ras. S) — 13. *aut non faciendi* incl. K, sed cfr. V. — 17. *aliqua in* β. — 20. *h· distr.* H^1 *hic distr.* P^1 *hoc distr.* H^{2}P^{2}S^1 *hec distr.* S^2 *haec. distr.* βc corr. P^2 *distr. autem* W fort.: *nam distr.* cfr. Wunder. var. lect. p. 38. — 23. *festos* S (*o* in ras.), L. — 25. ex Victorino *ut si messis calor, si vindemia frigus* Linsm. — *autem* om. Leid. III incl. K, post *est* habet L. — 26. *acc. solet* β. — 30. *autem* cum Ern. incl. K. — 32. *autem in* C [*autem*] *in* K *aut in* W. — 33. *necessitudo* c — *in* HP^1 *et in* C (*et* s. l. S) *aut in* Linsm. — *affectione* HP^1. — 35. *sunt autem* D. — 36. *fit* CK *aliquid fit* Rhet. lat. 309, 595. W cfr. p. 187, 5. — *aloquo* H^1 *aliquo* H^{2}P^1 *aliquod* S mrg. H^2 *aliquid* βcV *aliquid omnino* Linsm. K, om. W scripsi: *omnino*, cfr. p. 187, 6. — P. 144. 1. *negotio at* H^1 *autem negotio* H^{2}βc. — 2. *et quod* (*quod* om. H) *aeque magnum* post *agitur* C cfr. Rhet. lat. 226, 41. 595, 18. Cum Oxoniensibus II et B Lindemanni transtulit Sch. cfr. p. 187, 8 Rhet. 309, 27. 310, 5. — 3. *in neg.* HPc ||| *neg.* S *ei neg.* β — *quod ag.* HP^{1}S^1. — 6. *numero* (suprascr. *ex*) β. — 7. *considerantur* S^2 — *conparali* H^1 *comparabili Comparabile* c — *autem* c. — 8. *conferunda* H, S^1 (ut vid.) — *adsimulanda* P K *ex adsimulanda* β (*ex* punctis not.). — 10. *eodem* C *eo* βV — *esse dicitur* βc — *distat* C *differt* β. — 12. *per oppositionem* P^{2}βc. — 15. *quae subest* extra l. H^2 om. H^1 — *genere* H^1. — 17. *quare re* S^1 — *eventurumque* c. 18. *commodius* βc *commodi* D *commode* C — *quod* H^1. — 22. *est* om. HW — *his* C *iis rebus* Oudend. cfr. p. 145, 1. 187, 15. — *qua* P^1. — 23. *consecutio est* W — *hac* C *haec* P^1 — *heae* β *hae* c. — 25. *quo* P^1. — 27. *de q.* H^1 *deinque* P^1 *dein* Knackst. diss. p. 41, sed cfr. W prol. 30. — *inventiones* H^1. — 28. *etquae* C *ecqua* D^{1}W *haec qua* D^2 *ecquae* ω K. — 29. *aut eius* C cfr. W. prol. 28 *aut quae eius* Rhet. 595, 34 fort. recte, cfr. Knackst. diss. p. 35. — *pactio* C *actio* βc. — 30. *scientia* C *sententia* β fort. recte, sed. cfr. p. 102, 25. — 32. *defendere* H^1 *offendere* H^{2}S^1, c (*vel defendi* suprascr. 2) V *offendi* C — *consuerunt* H^{1}P *consueverunt* S *consueverint* H^2. —

33. *aliquid* H S[1] P[1] *aliquod* CK. — 35. *numq,* S. — P. 145. 1. *hae* || H *haec* P[1]c *hae* S *heae* β cfr. Kayser. Cornif. p. 118, 4. — 3. *arg. autem* PK — *ex* om. H S[1] P — 4. *quae* ex *quo* aut *quos* H *quos* ex *quae* S *quae* β. — 5. *discrib.* HW *describ.* C. — 6. *inventa* H (*a* in ras. ex *um*), S[1] *inventio* S[2]. — 9. *aliter* H[1]D[1] *aliter quod* D[2] *aliter ac* C *aliter quam* W. — 15. *reprehenderis* β[1] *reprehendetur* c — *in hunc* β. — 16. *uteris* C *tueris* Alb. 539, 19. — 18. *necessaria* β. — 22. *sumptum* β. — 23. *si neque* HP[1]ScK, sed cfr. Victorin. 233, 42. — 24. *illius* om. H[1] — *ex morte illius* incl. W, cfr. Rhet. 408, 6. — 25. *Relinquetur* H *relinquatur* P — puncto ante *relinquitur* deleto *igitur* incl. K. — 29. *ego* ||| *eo ipso* H (in ras. *h'* ut videtur, fuerat, id est *autem*) *ego autem eo ipso* C (*autem* s. l. S[2]) *quo ego ipso* W. — 33. *solum modum* S — *solum* om. HSc del. W. — 34. *habet* H[1]P. — 35. *argumentationis* β[1] — *ex* s. l. S *et* H. — 36. *consistit* HPβ *consistat* (*at* in ras.) S. — 37. *vere* HP[1] Alb. — *id quod ... positum est* s. l. antiq. m. add. H. — P. 146. 2. *est* om. P[1]. — 3. *verum Verum* βc — *vere* H[1]P[1]. — 6. *prob. sunt* β. — 7. *paratas* Pβ incl. W. — 9. *et paribus* C *et in parib.* ex Alb. Knackst. diss. p. 61 *et ex paribus* W prol. 33 conj. Altero *et* deleto scripsi: *ex paribus.* — 11. *quae* H *qua* P[1]. — 12. *imprudenter* Alb. — *quae* H. — 14. *ut* s. l. H — *locus in mari* L Klotz. — 16. *esse* om. P[1]. — 18. *turpe* om. β — *non est* extra l. c[2] om. βc[1] — *portum* HS[1]W *portorium* C (in ras. c[2]) Quintil. V, 10, 78. — *non est turpe* suprascr. β[2] — *nec* S[2]β. — 19. *tum* om. P[1]. — 20. *quoniam si* βc. — 23. *in quasd.* β. — 24. *distr.* PS[2]. — 27. *ex e* β[1]. — 28. post *videtur* unum vocab. erasum H — *quod autem* P[1] *quod cum aut* P[2] — *antea* βc. — 29. *cons. sit* β. — 30. *crucior* β[1] — post *pallor* vocab. erasum H. — 33. *quam* P[1]. — P. 147. 1. *omnes* CW *homines* P[1]S[2]K. — 4. *est et* HS[1] — *oporterit* H. — 5. in codice Palat. I et Omniboni editione post *auctoritate* haec: *velut gracci* (*veluti Oratii* O) *factum est* (*est* om. O) *a populo Rom.* (*Rom.* om. O) *approbatum* (*approbatur* O) *quod occidit sororem cum illa devictum ab eo* (*ab eo* om. O) *Curiatium* (*—tum* O) *hostem deberet* (*doleret* O) *et* (om. O). Similia in suo libro invenerat V, vid. p. 338, 34. — 5. *velit* S[1] — *quem pop. Rom.* S[2]β *quem Rom. pop.* c. — 6. *qui eum* punctis del. S om. βc — *ob id factum* incl. K — *eo* punctis del. S, om. βc. — 7. *in censura* C *post censuram* HS ap. H., non ap. W — *nihil* C *non nihil* Sch. K. Victorinus explicat: cum insciente collega quosdam senatu movisset — *gessit* C *egisset* ω — *consulem* ex *consules* H — Baiterus conjecit: *qui eum ob id, quod insciente collega non nihil gessit, post consulatum consulem fecit*; Weidn. haec: *qui eum deprecatum Appium reum, quod insciente se collega in censura nihil gessisset, post censuram consulem fecit.* Cfr. de rep. VI, 2

de or. I, 38. — 8. *conprobabile* H¹ — *autem* om. H¹W. — 12. *rem* s. l. H. — 13. *re* ||||| H. — 14. *ca* || *su* S. — 15. *firmat* (*in* s. l. add.) H — 16. *descriptionis* S¹ *descriptiones* C *discriptiones* HW. — 19. *est* om. PSchK — *dem. est* incl. W. — 21. *versabatur* H, S (ap. Halm.) P¹ *versabitur* P² *versetur* (in P suprascr.) β c *quae versab.* S² — 22. *quaque* S¹ *quasque* S² β. — 24. *dicimus* HS¹. — 24. *in praesenti* Grut. K. — *tamen modo* H — *numerum* P¹V Knackst. progr. p. 45. — 26. *descript* β (*vel discripte* add. 1, del. 2), cK. — 27. *quoque* H¹ — *unicuique* β¹.— 28. *dirigemus* β¹. — 30. *inventa* Hc² *inventam* C *sed inventam* K *oportebit autem inventa* W cfr. Victorin. 239, 33. — 31. *distingui oportet quod* K *distingui quod* W. — 33. *et* incl. K om. W — *et in hoc* C *statim hoc* K *etiam hoc* W. — 34. *argumenti* HPS¹K *argumentandi* S²c *argumentandi argumentandi absolutio* β (lin. not. m. 2.) *ratio argumentandi* Leid I ap. Lind. *argumentandi ratio* Oudend. *argumentorum ratio argumentandi* W. — 35. *et magna . . . difficultas* incl. K. — P. 148. 3. *assentiones* H¹S *assentionem* P¹H² *assensiones* P² *assensionem* βc, cfr. Simon. progr. Schweinfurt. 1872. p. 4. — 5. *illa* β — *similitudinem* H² in mrg., S ante *probetur* habet, quem cod. seq. W. — 8. *laqtam* H¹ *lauqutam* H² *la* (*o* suprascr.) *cuutam* (alt. *u* del.) S *locutam* H mrg. C *ita locutam* W. — 9. *quaeso* post *uxor* β. — 10. *habet* HSc — *utrum* om. c. — *illiusne* S²P²βc Vict. 408. — 11. *illud* HS, P (?) Alb. 540, 10 *illius* βc — *aut* HS¹ *et* C cfr. Quintil. V, 11, 27. — 12. *ornamentum muliebre* S. — 13. *habes* om. Quint. — 14. *agesis* HP, S (*sis* del.) *age vero si* || β¹ (*si* mut. in *sit* β²) *age si* c — *quid* om. c Quint. — *si* om. c. — 15. *tuum malis virum* HS *tuum virum malis* Pc Quint. K *tuum malis* Leid. I Lindem., β (sed *malis* post *illius*), Victorin. 241, 1. cfr. Knackst. progr. p. 41. — 22. *meliorem scilicet* fort. delendum, vid. v. 11. — 23. *hab. mel.* β — *habeas* c — *utrum malis* HS Alb. *utrum illius malis* PcK *utram illius malis* β *tuamne malis an illius* v *utram malis* Leid. I et II *utrum tuamne an illius malis* Knackst. progr. p. 42, W prol. 38. — 25. *utrorumque* β¹. — 26. *michi* β saepius — *non resp. solum* β. — 27. *voluero* HSP — *dicam quoque* β — 28. *optumum* H¹ — *mavis* c. — 29. *habere* ||| H om. Alb. — 31. *mulier* c *femina* C — *profecto . . . requiretis* om. S¹. — 32. *optumum* H. — 33. *requiritis* H — *et tu* HSP *et ut tu* β *ut et tu* c — *optumae* H add. *mulieris* β — *ut et tu . . . nupta sit* incl. W. — 35. *assensum* (supra *m* adscr. *s*) H *ass. esset* P² Leid. *esset assensum* βc² (*esse* c¹) — *factus* H². — 37. *vederetur* S *videbatur* c — *si qui* H¹S¹ *si quis* CK — *et id* HP *id* C om. Vict. 408, 28. — *pro certo* sup. ras. add. c² om. Vict. cfr. Knackst. prg. p. 7. — P. 149. 1. post *propter* maior ras. in H. — 4. *quod ille* K *quod ipse ille* W. — 5. *qu* || (fuerat *qui*; s. l. *am*) H¹ *quam* S¹

— *qui* H¹S¹. — 6. *in* s. l. H. — 7. *nob. praec.* β. — 8. *inducimus* HSβ. — 9. *concedere* HS¹ *concedi* C — *quod* H *ex quo* C. — 12. *videndum* (ū in parva rasura) H *videndis* P¹ *videndum nobis est* Linsm., sed cfr. Kayser. Fleck. 79, 490. — 13. *induxeris* (fuerat *induxeras*; s. l. *mu* add.) S. — 16. *ñ intellegat* HP¹ *ñ intellegant* S (*n* eras.), βc *non intellegis quicum agimus* P² *non intellegi ω ne intellegatur* Lamb. KW cfr. Philol. 6, 715 *non intellegatur* Linsm. ex Victore (408, 36) *demus operam oportet non intelligi* Knackst. prg. p. 14, sed cfr. Jv. Mueller. Jahresbericht III p. 680 W prol. 37. — 17. *exitum sint* β. — 18. post *videt* in mrg. *a me concessum* add. c² — *rei* om. c¹. — 19. *asserit* β. — 20. *concedebam* corr. in *concedendam* H *concedaendam* S. — 22. *desinit* β *sinet* Vict. 409, 4 — *qua* HP¹S¹ *quare* C *qua propter* Vict. *qui* W. — 25. *si autem* S². — 27. *utendum est* S²Pβ. — 29. *elienda* H¹ *aut elicienda* S²βcv Vict. — 31. *con* H¹ *concludi* H². — 33. *constat* ante *pars* β. — P. 150. 1. *nisi quod* H¹ — *subiceremus* H¹ *subicerimus* H². — 5. *quic quod* H — *videret* P¹. — 6. *monstratum* S (*est* om.), *monstretur* β *monstratur* c. — 7. *pervulgata* S² cfr. p. 85, 24. — *cum Ep.* C *quod Ep.* β *quam dixit Ep.* W. — 8. *imperator accusatur* K Philol. 6, 709. — *quod ei* C *ei* S²β. — 9. *tradiderit* K — *et cum . . . vicit* incl. K, sed cfr. Victorin. 242, 16. — 11. post *vicit* e Victorino *accusatur quod contra legem exercitum retinuerit* Halm., sed cfr. Fleck. 79, 490. — 12. *perind. uti arg.* β. — 13. *defendat* C *defendet* K. — 14. *aut* corr. in *ait* H. — 17. *tradidit* P¹ — *non arbitror* c. — 18. *quid si* HP¹S¹ *quod si* C. — 19. *et sap.* PβK *et a sap. vestra* W. — 21. *iubebatis* β¹. — 24. *post est* β¹ — 26. *illo* ex *alio* β. — 27. *ne* om. P¹. — 29. *quidem* om. β. — 34. *confirmat* H. — 35. *potuerunt* HS¹ (mrg. H *putaverunt*) — *in usu* HS *usu* C. — P. 151. 2. *controversia* H. — 4. *est in* H *est et* (suprascr. *non*) S *est et non* C *est nec* Linsm. — *porsus* H¹, *prorsus* post *putentur* β. — 5. *dicendo* C *praecipiendo* susp. W an: *docendo?* — 7. *distr.* S². — 10. *geruntur* C *reguntur* v Quintil. V, 14, 7 Knackst. prg. 45. — *quiq;* H¹ *quam quae* C. — 14. *instructior est* β. — 19. *alicuius* om. Vict. 409, 29. Inclusi. — 21. *expositio* HS¹ — *sit* C *est* Halm. — 22. *transierunt* H¹P¹ *transierint* C. — 23. *id ex* C an: *id te ex?* — 25. *melius consilio* cv. — 27. *aliam* C *iam* Quintil. — 28. *nam sign.* P. — 31. *adcommodatae* H *sunt adc.* C *adcommodate* W. — 32. *et* C *nec* Klotz. — *et diurn. nocturnaeque viciss.* post *commutationes* (29) pon. Sch. — — *nulli ñrę* H¹ *nulli naturae* H²S¹ *nulla in re* C Klotz. *nulla re* Vict. *nec ulla in re* Sch. Linsm. K *nulli nostrum* W. — 33. *mutatae sunt nec* Linsm. K. — *quae . . . administrari* incl. Linsm. — 36. *eam.* om. Quint. — *id* om. β — *fert* Quint. AB. — P. 152. 1. supra *igitur* scr. *hic* S². — 2. *conduxerit*

C *colligerit* H² *conduxit* Quint. W. — *ex propositione adsumptione* H *ex propositione et adsumptionem* P¹L *et propositionem et adsumptionem* Oudend. Eckstein, sed cfr. Fleck, 79, 490. — 3. *id adiungit* β — *quod* S²β. — 8. inter *argu* et *mentationem* maior ras. in H. — 9. *putant esse* C *ducunt esse* D¹ *esse dicunt* V *ponunt esse* W. — 11. *neque enim negant* P¹. — 12. *approb . . . adsumptionem* om. S¹ — *eorum* HPS². — 14. *profectam* HP — *a probatione* H. — 16. *propositionem absolutam* c. — 17. *propositionem quae* C (*nemquae* del. et *q*, suprascr. id est *propositio quod* S *nemq*, β) vide, ne *propositionem* sit glossema Linsm. — 19. *dicatur* (*a* in ras.) H *dicitur* ω. — 20. *eadem* HP. — 24. *tantum* c *tam* C. — 25. *videatur* HP¹S¹ *videtur* C *videbatur* Linsm. — *distr.* βc. — 27. ||| *secuti sunt max.* c — 29. *pertractarunt* β *tractaverunt* c. — 30. *sumitur* S¹. *expolitur* C. — 31. *atque a Per.* Linsm. auctore incl. K — *et Theophr.* ante *atque a Per.* pon. Sch. *et Theophr.* del. W. In Victorini libro *atque a Per.* defuit, *vel Peripateticis* suprascriptum fuit, cfr. 244, 27. — 37. *commoremur* (*mur* in ras. 2) c. — P. 153. 1. *in prop.* P. — 3. *propositionis* HS¹ *propositioni* PS² — *autem* om. H¹. — 4. *adiuncta est* HPS — *separata* (hoc *a* corr.) HS *separatam* c. — 5. *est quidem* HSc *quiddam est quidem* β. — Post *approbatio* deficiunt HS, redeunt § 76, sed quae desunt in fine libri S manu recentiore (saec. XI vel XII) suppleta sunt. Huius supplementi varietatem notavimus lit. ς. — 6. *et sep. et adj.* β. — 9. *non* in ras. c — *approbatione* Pς β *approbationis* c (*is* in ras.) — *sed quaedam* C *et quaedam* β². — 10. *ut ostendimus* cL, *ut ostendemus* C ante *et quaedam* conlocavit K Philol. 6, 715. Fleck. 79, 493. — 11. *est igitur* c — *ostendetur* C *ostendimus* Erlang. Linsm. — 13. *contin. quidd.* ς — *constare* ωW. — 14. *confirmare* β *affirmare* ςL². — 15. post *huius modi* deficit P, redit § 77, sed quae desunt in fine libri P a manu paulo recentiore addita sunt. Huius suppl. varias lectiones notav. lit. p. — 15. *romae* post *caedes* ςβcL. — 17. *quoniam* p. — 19. *autem* om. β. — *athenis* om. p¹, post *die* hab. ς, *ath.* in ras., *enis* extra l. c. — 20. *statim consequitur* β *statim consequetur* ς *consequitur* c. — *Igitur in cede interesse non potui. Est igitur quaedam* β *est autem quaedam* ς. — 21. *indigeat* ςcL. — 23. *dicere* β *ostendere* C. — 25. *separatam* βcL. — *esse quidem* βςc *esse quidem quandam* L. — 26. *si* || c. — 28. *liquet* ς *licet* C. — 29. *separ. . . . adsumptione* om. c in mrg. adscr. *considerare.* — *quadam in argumentatione* om. cL. — 34. *est extra ads.* c. — 37. *ostendimus* cL¹ — *ut ostendemus* ante *quaedam* conloc. K cfr. v. 10. — P. 154. 1. *ostendimus* c¹L¹. — 2. *quae* C *est argumentatio in qua quia* K cfr. Philol. 6, 715, Fleck. 79, 494. — 4. *argumentatio est huius modi* susp. W. — *hoc modo* L. — 5. *haec* C *hic* KW. —

9. *perspicua est enim* C (*autem* ς[1]) — *haec* C *huius modi* β. — 10. *velle* om. βςc — *ex re* C *ex se* ς. — 12. *quare autem* L — *concl. est* mrg. L — *Igitur dare operam philosophiae convenit. Est ergo* β. — 15. *ab* om. c. — 16. *est ergo* L. — 21. *summopere* β,c (bis), L. — 22. *summop. autem* β. — 24. *et prop. et ass.* p,c (sed in ras.) *et ass. et prop.* βς — *qua* (*re* s. l. in ras.) c. — 25. *his* c. — 31. *in* om. ςL — *partibus* ςL — *distr.* βς[1]cL[2]. — 33. *sunt partes igitur* L *sunt igitur partes* ωK — *quinque* ... *adferemus* (p. 155, 12) incl. K. — 36. *oportet ut* βςL — *rat. propositionis adpr.* ωW. — P. 155. 1. *sit* pβ[1] *fit* C. — 4. *confirmatur* β *affirm.* L. — 8. *tertia* βς. — 9. *quaque* β[1]. — 11. *consistant* βςL. — 16. *enim* om. β. — 19. *ipsi enim* β *enim* ς — *quod obesset ipsi* ς. — 21. *legem* del., *facile* suprascr. c[2]. — 25. *hoc est q* c[1], tum *m̄ leges R. p. causa servamus* in loco vacuo et *ex R. P. cō* extra l. ante *modo* add. c[2]. — 26. *servamus* p[1] — *hoc est* ... *interpretemur* del. Sch. incl. K cfr. Fleck 79, 490. — 29. *expetet* p[1] *expectet* p[2] — *constituta* β — 32. *litteris* K. — 34. *quid enim* βc[3]. — 35. *quid* om. p[1] — 37. *hac* c (*ac* in ras.), *hoc* (suprascr. *huic*) L. — *tantae Theban. gloriae* L. — P. 156. 2. *at* p[1] *aut* p[2]c *atque* C — *haberi* cL. — 7. *causa salutis* ςcL *causa* ω Linsm. — *ex re publica* Linsm. — 10. *saluti* om. ς, in mrg. add. L — *fuit* p[1] D (§ 73) *profuit* C — 11. *facto* C Vict. 410, 25 *pacto* c[2]v. — 19. *dicant* p[1] *iudicatis* C — *leg. obt.* βc — *obt. leg. deb.* om. p[1]. — 20. *id* om. p. — 21. *sectamini* β *sequemini* ωW. — 24. *litteris* β — *magnop.* pβc. — 25. *volunt script.* ς. — 26. *praeterm.* p[1] — *nisi* C *ne si* ω. — 33. *in lege* om. pς — *sequamini* β om. p. — 34. *quid dubitetis quin* β *qui dubitetis quin* ς *quid causae est* sup. *quin* scr. c[2] *oportet dubitare quin* L — *iudicetis* C *iudicatis* ex Voss. I Halm. — 35. *praet. appr.* ςL — *sic* om. ς[1]. — 36. *per fid. nos* βc. — 37. *orat. eor.* β. — P. 157. 2. *est* L. — *quem nos* ςL. — 3. *primum* βcL. — 4. *tercium* β. — 5. *iam.* om. c. — 8. *Carth. met.* ς. — 9. *eos rel. incol.* ς. — 10. *ac* C *at* c[2] om. β. — 12. *putent* ω Ern. Sch. — *posse* om. ωK — *complexionem* p[1]. — 13. *oportere supersederi* pK *et oportere sup.* c *sup. et op.* L. — 16. *esse* om. ς[1]L[1] — *dicunt* om. ς[1]cL[1]W. — 17. *quod conficiatur quoniam* ςc *quid conficiatur quoniam* e cod. Monac. W. — 18. *quod conficitur* p om. ςcW — *ex ratioc.* . . . *fiat* om. βςcW — Verba *quoniam* . . . *indigere* mrg. P, cuius in contextu quae fuerant inter *persp.* et *compl.* propter membr. perforatam exciderunt. — *hic satis esse* . . . *indigere* incl. K, cfr. Fleck. 79, 491. — 20. *illud vitium* Ern. auct. del. Sch. — 21. *quod ill. displ.* incl. K — *magnop.* pc. — 23. *videri* ς[1]. — 24. *aut* om. c in ras. — 27. *r. p. profuit* C (c[2] in ras.) *r. p. fuit* p[1]D. — 28. *pacto* Cv *pacto vel facto* β. — 29. *obtemperasse summa*

(supracr. *aut ita* ς^{2} mrg. L^{2}; add. utriusque mrg. *aut ex contrario facienda est complexio ad hunc modum*) ςL (*ex con. sententia conficiatur hoc modo* L^{2}) *obtemp. aut contrarium conclusionis inferemus hoc modo summa* β — *contrario* om. p^{1} *contraria* mrg. — *sententia conf.* c. — 30. *dementia* βc. — 31. *eor. in* p. *in eor.* CW. — 34. *ut* om. β. — P. 158. 2. *feceris* C (*ec* in ras. β) *fugeris* Leid I, II Lind. — 3. *et ex cond.* p *ex cond.* ςcLW — *quare in longis . . . consecutione uti* incl. K. — 7. *quaque* βc^{1} cfr. p. 155, 9. — 10. *hoc putabunt* β. — 12. *et argum* pcL. — 13. *duas res* ς. — 15. *quom* p^{1} *quoniam* p^{2}ς^{1}cL *quando* βς^{2} mrg. L. — 16. *proferunt* p — *eiusm.* ς^{2}. — 21. *quis* ω. — 22. *putat* ς^{1} *putet* C *putent* ω. — 24. *aud. mov.* (*com* suprascr.) c — *solum argumentum* β *solum inventum* Leid. I K. — 25. *aut* ςL^{1} || *ac* β. — 26. *est* ςL^{1}. — 27. post *summos* deficit p — *oratores* om. c — *mediocris* c^{1} *mediocres* c^{2} add. mrg. c : *et malos oratores.* — 28. *summopere* β *magnop.* c. — *op. magn.* ςL. — 29. *mater sacietatis* β. — 33. post *tum inductione* H post *ratiocinatione* S redit. — 35. *uti* β — *partitione* HS *ratione partitiones* βc *ratione partes* cod. Monac. *partis* (i. e. *partes*) *ratione* Linsm. — 36. *incipere licet* S^{2}βcK *incipere [licet]* W. — 37. *tum . . . uti* post *licet* (p. 159, 4) HSL. — *ab approb.* ωKW — *alterutra tum utraque* om. Vict. 413, 31, Knackst. progr. p. 8 — *tum utraque* incl. K. Fleck. 79, 495 cfr. W. prol. 35. — 37. *tum hoc* in H rec. m. add. — P. 159. 1. *perspiciamus* S (*mus* in ras.), βc. — *scribamus* H om. S *aut scribamus aut* βcK *scribamus oportet aut* W — post *scribamus* aliquid intercidisse censeo. — *in* Hβc *videamus* (in ras.) *in* S. — 3. *hoc . . . ut* om. HSW. — 4. *factum* L *factu* C om. S^{1} add. post *sit* S^{2} — *periclitari licet* om. βc. — In margine totius loci signum corruptionis habet H. Victorin. p. 247, 38 haec : *Haec, inquit, ut melius inspiciamus, aut scribamus ipsi et nos exerceamus, aut si id piget facere, ea, quae supra posita sunt exempla, videamus et in ipsis hanc exerceamus varietatem.* — 5. redit P. — 10. *oratorio* Pβc. — 12. *sed perq.* βL^{2}. — 14. *instituimus* βcK. — 16. *aut infirmatur* om. V Sch. Vict. 413, 34. — *elevatur* H^{1}P^{1} *levigatur* P^{2} *alleviatur* C *adlevatur* D cfr. Knackst. prg. p. 5, W prol. 35. — *quod* om. β. — 19. *ali^{u}qa* H *ali^{qu}a* S. — 21. *inventionibus* incl. Sch. K — *nihil enim . . . attributum est* del. W ut additamentum ex Victorin. 248, 6 consarcinatum. — 22. *et argumentationem exp.* H^{1}S^{1} *et argumentationum exp.* (*vel arg.* H^{2} ap. H, *aut arg.* β) C *argumentorum et exp.* W — *argument* incl. K. — 25. *ut quae* HS^{1} *ut quaedam* C *ut aliquae* W. — 27. *q;* H^{1} *qui* C. — 30. *aliquod* P. — 31. *ex his* Pβc om. HSW. — 33. *alia quoque firma* H *aliaque firma* S^{1}. — P. 160. 3. *eius dem* S —

esse neg. β — complexio βc comprehensio C. — 4. utraque P^1 ex utraque C utraque ex ω cfr. Seyff. Laelius 327, 408 ed. II. — aut si en. S^2βc. — 5. aut H^1 aut si C. — 7. pro om. $HS^1βc^1$ — probabile S^1 — pro necessitate HS. — 9. id om. βc — pro om. HS^1P^1 — credibile S^1 — id. inf. βc. — 10. sicut P^1 si quod (quod del.) S siquod ||| (od alia manu) H si aut βc si quidem susp. W — sit β. — 11. qui HS^1P quin D^1S^2 qui non C. — 13. cupidior H (ap. W.) cupidior sit (ap. H.) — erit h' omnino H erit hoc omnino S (ap. H.) si erit omnino HS^1 (ap. W.) aut si erit omnino S^2 (ap. W) Linsm. K erit autem omnino P^1 cfr. Wunder. var. lect. praef. 37 aut erit omnino P^2βc erit omnino W cfr. Victorin. 249, 1. — 14. ut si C aut si W — aliquis quem P^2β aliquem C aliqui, quem W. — 18. dicatur S^2βc — evenire βc — quia paup. H. — 21. occidi homo L — occidi vi H (suprascr. qui H^2) qui occidi S — 22. curius S — fluvio P fulvia c (a in ras.) cfr. Brut. 122. — 26. utrum H^1 verum C — ostendere β. — 27. signum om. β — qua de re S^2c. — 30. quo om. $β^1$ — rei om. $β^1$. — 31. ęe H hae Pc hae || S heae β haec W. — 34. quodque C quidque Lamb. — 35. magno est H magnum esse c. — P. 161. 3. conferetur P^2 confer ||| H (tur suprascr.) confertur C — quicum fertur (con et e suprascr.) S quicum confertur β. — 6. ac que H^1 ac sic quo H^2S. — 7. adferetur . . . causa om. HS add. mrg. P — quoius mrg. P^1. — 8. affertur corr. in afferetur S — ostenditur HS. — 9. demonstravimus P^1. — 11. existimare HP^1S^1 existimari C. — 12. indigemus C indigebimus Lamb. — 14. sin PβcV — aliquid SVW. — 16. de qua c. — 20. fuisse om. L add. mrg. — ad iudicatum HS id iudicatum Pβc mrg. L ad iudicandum L id K diiudicatum Morawsky l. c. — quod ad iudicandum afferatur CK quod afferat β — que H^1 quam C. — 21. ex om. βcv add. sup. ras. S — res vera v. — 22. similes H^1 — permittat S^2βc. — 23. quod C quo P^1 quo de $β^1$ (P^2?). — 24. et C id etiam W — est om. P — et videndum est incl. K — ne ea C num ea PS^2. — 26. iudicaret HS^1 iudicaverit S^2 — oportet autem animadv. incl. K. — 27. ne om. P. — 28. aliquod PcK — rarum iudicatum C (iudicatum S) rarum W. — 29. si his rebus H^1S^1 sic his reb. $H^2S^2c^2$ his reb. $Pβc^1$ ex his reb. W fort: sic [his rebus] — iudicat || H om. $P^1βc^1$. — 30. quidem om. β — sumuntur βc. — 31. ve H^1 vero C. — 32. ducentur S^2 inducentur ω. — 35. concesserit β. — 37. conversione del. Linsm. — P. 162. 1. enim HP^1 eum C. — 2. si inv. C sin inv. β. — 4. quid eum C quid autem K — quid H^1P^1 qui H^2S qui id C — auditu CK, sed cfr. p. 38, 19. — 7. neget c — cum conversione HS cum versione P. — 8. reprehendetur PS^2SchK. — 9. auditu CK auditum ω. — 10. estimabunt HP^1 estimat S

— *si* C *sin* ω. — 11. *tum* C *tunc* β *tamen* ω. — 12. *autem* C *enim* β — *reprehenditur* H¹β *reprehendetur* C Sch K. — 14. *enum. autem* V. — 15. *dicemus* βc — *venimus* H¹ — 16. *infirmare* HP¹S. — 18. *huiusmodi* W. — 20. *possedeas* H¹ — *acciperis* H. — 21. *nutritus* HS *natus* C — *eorum* C *horum* β. — 22. *si* HSc *sed* C. — 23. *neque don. est* om. S (ap. H). — 24. *hoc modo* HPS — *reprehendetur* β, c (*det* ex *dat*), Sch KW. — 25. *est* c. — 26. *secto non* S¹ *sectione* βc² — *venerit* HPS — *quod* H¹. — 27. *sit* (bis) C *est* Sch. — *quoniam . . . in enum.* del. W. — 28. *reprehenditur* HPS¹. — 32. *qui* om. P¹ — *dixerint* S²βc — *adversari* HS¹ *adversario* P¹ *adversarii* C *adversarius* W prol. 36, cfr. Knackst. progr. p. 12. — 35. *reprehendetur* ω Sch K. — 36. *si hoc* HSP² *si hic* P¹ *si id* βc *si* K — *videtur* W. — 37. *antesit* C *antecessit* P²βL². — P. 163. 5. *non ex* β¹. — 6. *omnis omnino* β. — 7. *maiorum* H. — 11. *longo tempore* H. — 12. *cogitationis* Grut. — *in temp.* β. — 14. *peraeceptionibus* H¹. — 16. *sumuntur* Sβc — *conceditur* C *concedetur* V cfr. Knackst. l. c. p. 46. — 17. *ex his* CK *ex eis* W, inclusi cfr. p. 159, 21. — 18. *conficitur* HSP¹β — *num . . . modo* om. S¹ add. in mrg. rec. m. — 20. *dicat se* β — *contraque* S²β. — 21. *quem* H *que* S¹ *quis* C. — *uti hac* β. — 23. *ab iis* V *ab eis* W. — 26. *quam cogebatur* C, (P supra lin.) *conceditur aliud* P (in contextu), *quam agebatur* c². — 27. *cognoscitur* P. — 28. *praedictum* c. — 30. *quod conc.* HS. — 32. *eam partem* HSP¹ *eam partem et si* P² *eam partem si* βc *[eam partem] et* K cfr. Fleck. 79, 491 *et eam partem* Linsm. *eamque partem* W. — 33. *par*|||| β (suprascr. *tem* β²) — *per* om. HS¹. — P. 164. 1. *pecunia* HSP. — *mercatori* H. — 8. *pecuniam* c. — 10. *hoc quoque* SωK — *hoc* incl. W. — *qui*|||| H. — 14. *conclusionem* HS *conclusione* C — *si ad . . . adsumunt* om. c¹. — 16. *illud* β — *approbabant* β¹. — 17. *Ad illum autem* in ras. c. — 18. *id quod* HPS *idque* C. — 20. *et* inclusi — *sumant* HS¹ *sumat* S² *assumatur* β — *et* om. HS¹ — *ex eis* W. — 23. *ostenditur* βV — *ipsum* HS *ipso* P¹ *in ipso* C — *aut si non* PβKW. — 24. *instituit* HPcv. — 25. *ipso*||| (*o* corr.) H — *totum* om. S in ras., L. — 27. *definitio* Pβ (*diff.*) — *si persp. . . . contrarium* om. HS¹ — *sin constans* H¹. — 29. *adversum* PS²βcK — *id quod* P. — 33. *nihilo magis* C *nihilo minus* Alb. 541, 29, Vict. 416, 19, Knackst. diss. p. 60, W prol. 33. — *ab* c. — 36. *aliquam* HP¹ *ad aliquam* S¹ *in aliquam* P² *ad aliam* S²LKW *in aliam* βc cfr. p. 165, 20, Reisig. Vorl. über lat. Sprachw. § 201. — *quamque* L — *non conc.* C *nunc conc.* β — *non probab. si nunc conc. sit* om. Vict. 415, 29, Knackst. progr. p. 13. — 37. *ut* om. β — *hoc* C *hoc modo* β om. Vict. Kn., sed cfr. W prol. 36. — *ver. caus.* β. — P. 165. 5. *expectabant* c¹. — 7. *periculo* C *periclo* Lamb. — *sola* H¹ (*ola* in ras.),

P *solus* C. — 8. *repetitur* ω Lamb. W. — 9. *P.* om. HS[1] — *spicio* P — *tiberio* C *tiperio* β[1] — gra^c^co H *gracco* S *gracho* β — 10. *ex* om. β[1] — *gra^c^chos* HP *graccos* S *grachos* β *gracchos* c. *Gracchus* Madvig. adv. I 57 *unus Gracchus* W. — 12. *scrib.* S. — 15. *caesae* C cfr. p. 33, 23. — *accedissent* H[1]P[1] |||| *c̄cidisset* (sup. *e* scr. *n*) S *accidissent* H[2] *cecidissent* C — *abiegna* om. C add. P[2]. — 16. *enim* om. β — *repetitum* β. — 17. *communio* Hβ *communi* ||| S *a communi* S[2] — *discribit* H *describitur* β *describit* C. — 18. *malus est* W — *atque* C *aut* S — *civis* HP[1]SW *civis est* P[2]cK *est civis* β. — 24. *inmensae* C *immensa* Bait. cfr. p. 33, 14, Vergil. Aen. 6, 824. — *haec* HS[1]W *est hoc* β *est haec* C. — 25. *stultitia est* W — *qua* H *quadam* C. — 26. *quod* β[1] *in quo* C. — 27. *dubium* L[1] *dubia causa* C — *affer*|||*tur* (fuerat in ras. *a*) S. — 28. *dii* C *di* P. — 33. *quis* HS[1] (ut vid., littera enim post *i* erasa) *qui cum* βc — *orestem* H *oresten* CKW — *accuset* HS[1]PcKW. — *faciunt* HS *faciat* PcKW. — *matr. ab eo* c. — 34. *esse* om. S — *augetur* C *agitur* c *arguitur* Bait. — 35. *qui* H[1] *qui cum* C — *ulixen* PcKW. — 37. *Aiacem* del. Thielm. act. Arg. p. 457 adn. 1. — P. 166. 1 *quod eo* H — *dicetur* HSP[2]c — *aut ab hom.* HSc. — 2. *dicit* P *dicat* C. — 3. *eam rem* H *ad eam rem* S *de ea re* β. — 4. *propter inhonestam rem* HS *propter inhonestatem* PcSch *propter honestam rem* β *praeterque honestatem* Stangl. Bl. f. das Bayer. Gymnw. 18, 253, om. Vict. 416, 6. cfr. Knackst. progr. p. 8. — *videtur; caepionis legem iudicariam laudet;* H, S (*ut si quis* supra *caepionis* scr. S[2]) *videtur scipionis legem agrariam laudet* β (cum transpositionis signo) — *est* om. P. — 5. *ut si qui* PKW. — 6. *equites sunt. cupidos* (*cupidus* corr.) *iudicañdi* H *equites* |||| *sunt* (s. l. *sit*) *cupidus judicandi* S *equites Romanos cupidos judicandi* P (?) c *equites Romanos cupidus judicandi* β — *Romanos* inclusi. — *Caep. leg. iud. laud.* om. HSβ. — 7. *contra ea* P[2]β. — 8. *quae* β *atque* C — *si qui* HS[1]βc[2]KW. — 9. *dicens* om. edit. Venet. 1546 Ern. Sch. Bait., K in adn. crit. — *dicens ... expugnatorem* om. W. — 13. *si qui cum* C *si qui* W. — 15. *vivi* HP[1] *vive* S[1] *vivere* C. — 16. *enim* C *tamen* P (in ras.), βL om. Schol.[1] del. Oudend. — 17. *adversum* S[2]Pβc cfr. p. 164, 29 Vict. 416, 10. — 19. *qui* ωK — *et felicitatem* om. Vict. recte, nam imperatoris est, cfr. pro leg. Man. § 47, Caes. de bell. gall. I c. 40. — 20. *si non ... adcommodabitur* om. HS[1]. — 24. *ostendere* C *demonstrare* β. — 28. *defendit* β — *aut ut* HP |||| *ut* S *ut* βc. — 29. *item ap. Pac.* om. Voss. I W incl. K cfr. Philol. 6, 715. Ipse verba *aut ut Amph. ... laudat* plane deesse malim. cfr p. 38, 35. — 30. *laudet* P[1]. — 31. *vitio* PK *vitiis* C Vict. —

33. *si qui* S^2. — 35. *si* incl. W. — 37. *quaeritur* β — *instruitur* H (S ap. H) L *instituitur* P^{1}S (ap. W) — *aut* H ||| *ut* S *ut* Pβc. Aliquid in codicibus perturbatum esse dicit Linsm. Exemplum quod sequeretur non convenire cum praecepto quod antecederet, iam Lambinum intellexisse. — P. 167. 1. *si cum* Hc — *aliqui* C *aliquid* β. Cum *illud bellum* sequatur, ita scrib. et distinguendum esse censeo: *ut si qui, cum aliquod deliberent bellum, gerant an non*, etc. — 3. *si* om. H, s. l. S. — 5. *efficiat* C *efficiet* L *efficit* Ern. KW — *aut si* S^{2}c — *infirmatur* S^{2}c *infirma datur* β. — 6. *noxam* HP *nox*|||*am* S. — 7. *inm*|||*ne* S (sup. ras. *a*) *inmane* βc — *fac. est* β — *vero* HP^1 *verum* s. l. S — *hodie amicum* S. — 9. *castigabo* P^1 *non castigabo* P^{2}β *non concastigabo* S |||| *c̄castigabo* c (*c̄* prius c^2) — *noxa* C. — 10. *maximum malum* c. — 12. *maximum* P^{2}β *maxime* C. — 13. *sunt del.* PK. — 14. *erat* Pβc. — 15. *ponebatur* c. — 17. *dicitur* K. — 19. *aut . . . demonstramus* om. S^1. — 20. *fateamur* C *fatemur* Sch (v) — *esse hon.* β. — 21. *demonstremus* C *monstremus* β (post *dicamus*), *demonstramus* Sch (v) — *haec quidem* C *quidem haec* ωK *haec* W. — 22. *deinceps . . . ponemus* del. Oudend. — 24. *autem digr.* β. — 26. *et iud* c. — 27. *aut* prius s. l. H. — 29. *deducit* β — *qua re* S. — 31. *putavit* H^{1}P *putarit* βc. — 32. *nam . . . dabuntur* incl. K om. W. — 34. *autem* om. H^{1}W incl. K. — 35. *hanc partem* C *hanc partium* Linsm. *partium* KW auctore W inclusi. — *deponi* HPS. — 36. *degr.* HP^1. — P. 168. 1. *tractare* β^1. — 2. *implicitas* β — *de concl. dicemus* Pβc. — 5. *tres partes* c. — 7. *in unum* c. — 8. *subiciuntur* C *coguntur* c^1. — 10. *intellegitur* H *intelligitur* PSβ cfr. Vict. 429, 20. — 11. *fiet* om. Vict. — 12. *ita . . . facilitatem* om. Vict. — 13. *singillatim* post *rem* β. — 15. *tum ad* HP^1 *tum* ||| S *tum autem* C — *autem id . . . est* om. Vict. — 17. *reducturum* c. — 19. *tum autem* β — *audient* P^2. — 20. *hoc . . . fecimus* del. Sch., incl. KW, aut post *confirmaris* transponi aut deleri vult Linsm. — 21. *aliud pl.* β^1. — 23. *in his gen.* C *in hoc genere licebit* W. — 24. *ut ante dictum est* transp. Linsm. post *separatim* — |||*has* H *has* c *tuas* C an: *omnes*? Linsm. — 25. *est* om. c^1. — *contrariis* HSc^1 — *iungere* β^1 — *ita simul . . . coniungere* incl. K. — 27. *auferetur* H^1 *afferetur* H^{2}PSc *afferebatur* β *adferatur* W. — 28. *ostendere oportebit* Linsm. — 31. *quoque* s. l. c. — 32. *tua* in *sua* mut. c. — *loco quo quidque* β *quo loco quidque* c. — 34. *et* HP^1 *ei* C. — 35. *nam legis scriptor* HP^1 *num quid si leg. scr.* S (sup. *num* scr. *nam*), β *nam si leg. scr.* P^{2}cK *nam quid si leg. scr.* v *quid si leg. scr.* Vict. *Quid? Legis scr. si* W. — 36. *quaerat! si quid a nobis* H *quaerat si quid a nobis* S^1 (*vel sic id a vobis* S^2 in mrg.) *qu. sic id a vobis* β *qu. sic id a nobis* P^{1}c. — 37. ||||*ū* H (ap. W, ut videtur) *demonstratum est* S. — P. 169. 3. *par-*

titigones CK *partitionis* Vict. 430, 1 Knackst. progr. p. 17. — *atque hic . . . argumentationum* incl. K. — 7. *loco* om. β. — 8. *possint* P¹. — 9. *ap. vos haec* β. — 11. *omnibus* om. β. — 14. *delegatur* HS¹β *id deligatur* S². — 15. *quodque* β. — 19. *aut rem* H (om. *in*) cfr. Alb. 542, 22 *aut in aliquam rem* L *aut ira aut* Vict. Linsm. cfr. K Fleck. 79, 495. — 21. *his locis* P — 22. *confirmandis* HPβc *confirmandi* SKW *confirmationis* Oxon. unus. — *praeceptione* HSKW, sed cfr. p. 184, 3. 186, 35. — 23. *atque* PW *et quae* S om. β cfr. p. 140, 24. — *attrib. sunt aut negotiis* β. — 24. *amplificationis* H — *ex* S (ap. H) — 25. *indignatione* H, S (ap. H). — 28. *fuerit his* HP, S (in mrg. adscr. est: *sic diis inmortalibus aut eis*) *fuerit eis* c *fuerit dis immortalibus aut eis* P²β. — 29. *diis inmortalibus* HP, S (punctis del.) *aut diis immort.* c, om. β. — 31. *item est* β. — 33. *senatu* ‖ S *senatu* Pβc. — 36. *aut ad omnes* C *an ad omnes* S²βc² *ad omnes* K — *aut* HP, c¹ (ut videtur.) *an* C cfr. Philol. 38, 90 Madvig. opusc. II, 164. — 37. *an* C *aut* ω. — P. 170. 2. *an — an* C *aut — aut* ω. — 8. *demonstrabi* |||||||| (sup. ras. *mus*) S. — 10. *quod* (prius) H¹. — 11. *quod* H¹ — *possit* H¹. — 12. *est locus* c. — 17. *de* om. c — *factum esse* S²βc. — 20. *est* s. l. H. — 21. *factum esse dicamus* C *facinus esse dicamus, factum esse* Sch. *dicamus, factum esse* W. — 22. *opulentam* C *opulentiam* Palat. II — *per vim . . . opulentam* incl. K. Difficillimum locum homines docti adhuc frustra tentasse mihi videntur. Cfr. Knackst. diss. p. 66, W prol. 34. Albinus haec: *item indignamur taetrum, crudele, nefarium, tyrannicum scelus non ulcisci, quod remotum sit ab omni lege et aequitate, tale factum non vindicari.* — 23. *ab* om. H¹ cfr. Alb. 542, 34. — *remotissimae* P — *sint* P². — 25. *neque* HS. — 26. *agitur* SP²βc — *atque id* C *atque adeo* W — *quoque* om. HSKW — *quoque hominibus* fort. delendum est. — 27. *a* ‖ *barbaris* H *abarbaris* c *barbaris* cum W malim. — 31. *maioris* H¹. — 33. *ab* HP. — 36. *alium* om. β — *potuerint* Ern. W. — P. 171. 1. *violaverit* β — *horis* H¹ *aliquem* β. — 3. *peccatis* om. PβW — *constat* H¹ *constant* C, K errore, cfr. adn. crit. et Fleck. 79, 491. — 4. *contemptionem* β. — 7. *gerendo* S²βc. — 9. *colimus* H. — 11. *perinde* β. — 12. *et praes.* ωK. — 15. *conveniret* C *convenerit* Halm. — *indignemur* HS¹. — 16. *primus* H¹ *primum* β. — 17. ||*u*||*quam* (*u* extra l.) H om. S — *veniret* H *venerit* C (sup. *e* alterum *i* scr. S, *even.* c²). — 21. *audierunt* S¹. — 23. *mulieris* H¹. — 26. *accid. nob.* c — *et indign. . . . sumetur* incl. K. — 29. *conquestionis . . . oportebit* del. Sch. W. incl. K. — *conquestionis partes* β — *partes esse petere* HP¹ *petere* β. — 30. *conquestio autem* W. — 31. *animum audit. mitem* om. HS¹. — 32. *misericordiem* β — *confidere* H. — 35. *in ominis* HP¹ *in hominis* P² *in omnes* in ras. S. — *quia* H. — 36. *dimittitur* HS. —

P. 172. 2. *quam* P[1]. — 3. *per quem* om. βKW. — 7. *fili* H[1]. — 9. *deinde quomodo* HS. — 11. *proferentur* C *proferuntur* Bamb. Leid. II — *indignas* HS[1]c *indignae* C (*a* sup. *ae* scr. β[2]) *indigna esse* W. — 12. *pristino* Pβc — *beneficiisque* β. — 13. *q;* H *quae* C. — 15. *re*|||||| H. — 17. *miseris* HS[1]. — 19. *incedisse* HSP[1]. — 21. *similem in causam* C *similem casum* βc incl. K. om. W. — 22. *carus illis* β. — 27. *accepi* S. — 28. *in prius* om. c. — 31. *muta* H — *expertis* H[1] — *refertur* β. — 32. *ut equum* HS[1]P[1] *ut si ad eq.* C *ut ad eq.* ω — *ut . . . adcommodes* incl. KW — *alicuius* inclusi. — 34. *commoventur* H *commovetur* C *commoveatur* Linsm. — 35. *monstr.* β. — 36. *aut* om. HSβ. — P. 173. 2. *deduc.* P[1]. — 3. *aut a par.* S. — *affratre* H *a fratre* Sβ *fratre* Pc — *familiare* P. — 5. *conqueritur* P[2] — 6. *bene* βc. — 7. *putamus* H[1]c *putaremus* H[2]S *putaverimus* β. — 8. *sit* ω om. HS — *ut* om. HSβ — *liberis* C *libertis* PS[2]. — 10. *modo* incl. K. — 17. *si quicquid* HS[1]P[2] *si quod quid* P[1] *si quid* S[2]βc *quidquid* Linsm. *quicquid* K. — 22. *rethor dixit* β — *apo*||*lius* H *apolius* S[1]L[1] *appolius* βc. — 23. *nihil ocius* β *nihil facilius* Quintil. VI, 1, 27, sed cfr. p. 43, 9. — *et satis* P (?) — *ut videmur* Pc[2]K. — 24. *part orat.* βK — *diximus* PK. — P. 174. 2. *inprimis* S[2]βc — *beati* om. c[1] — *munerarentur* HS[1]. — 3. *releg.* H[1]. — 5. *zeusin* Sc, deest in ras. H. — 6. |||||||*mabatur* H *estimabatur* S — *adh. cond.* β — 7. |||*is* HS. — 9. *religionem* om. H[1]S[1] — *ut . . . contineret* incl. K — *mulieris* P[1] — *pulchr.* HSβc[2]. — 10. *in se* βL — *muta in sese* inclusi. — 11. *se pingere* βc *pingere se* S[2]K *pingere* C — *simulachrum* HSβ. — 12. *qui* S[1] *cum* S[2] — *muliebre* (*i* sup. *e*) H. — 13. *accip.* HS. — 15. *si in eo* S[2] — *magnopere* HS — an. *eum egregium?* — 16. *in fano* delere et *illum* scribere malit W. — 17. *zeusis* c. — 21. *corotoniatae* H. — 22. *antestiterunt* H *ante steterunt* C *antisteterunt* Ritschl. opusc. II, 559 W. — 24. *retul.* HSβc. — 25. *hic* incl. K. — 29. *formons.* H[1]. — P. 175. 1. *simulachrum* Sβ — *anim* (*ali* m. 2) H *animali*||||||| S — *exemplo animali* c. — 2. *veritatis* (*ti* del.) H — *ut mutum . . . transferatur* incl. K, sed cfr. Victorin. 258, 27. — *tunc* c. — 3. *locum in unum* β. — 4. *quas* S[2]β. — 5. *elegit* P[1] — *qua* (*rum* in ras. 2) c — *memoria* P. — 6. ||||*diderunt* S[1] *tradiderunt* S[2]βc. — 7. *quid* H[1] *quod* L[1] — *pulchr.* Sβc[2] — *habere* ||| H(?) — 8. *quae* s. l. H. — 9. *in corpore uno se* Bait. — 10. an: *suo in genere* vel *singulari in re*? K—*omni ex parte* c.— 11. *ita* S — *tam* (*quam* s. l.) H. — 12. *quod* om. c[1] — *una* H[1]. — 13. *aliud . . . muneratur* in ras. c. — 15. *qu*||*d* H — *quñm* H. — 17. *proposueramus* c — 18. *necessarię* C *necessario* P[2]. — 20. *commodis se* H[1] *commodis* (*sime* in ras.) c — *percipere* β. — 24. *quisnam* H *quisquam* C *quisquam unus* W — *nobis dicere* c. — 26. *invento* HS *in vitio* C — *vitio* H[1] *ad*

vitia C — *quoque eius* βK *cuiusque* W. — 29. *quoque* HP¹ *quodque* CK *quidque* W. — 30. *certe* HS¹ *certo* C. — *minus in arrogantiam* C *minus [in] adrogantia* K *minus illi adrogantia* W. — 31. *tantopere* H²Sc. — 35. *quam ille* C *quam* PK *quam illius* W — *in sua* C *in suo* K — *pictura ille* P *pictura illa* K. — 37. *elegendi* HSc¹. — P. 176. 1. *elegere* S¹. — 2. *quicum* (*q;* s. l. adscr.) H *quicumque* C *qui umquam* W. — 5. *ad principem illum atque inventorem tisiam* HSc cfr. de or. 1, 91. — 10. *illis* malit W — *ac* β. — 12. *qui, quid* W. — *vel* (*int* m. 2 add.) H. — 13. *explicatorem* om. H¹S¹. — 14. *et se* PK. — 15. *ante* H¹P¹, β (*se* ead. m. suprascr.) *ante se* C — *fuerant* βc. — 17. *quamque* (sup. *que* scr. *quam*) H *quamq,* S. — 18. *consumpser* (*int* add. 2) c. — 19. *sicuti ipse* ωW *sicutei ipse* Haupt. opusc. I, 114. — 23. *eod. temp.* β. — 24. *socrates* HP¹ || *socrates* S. — 25. *quam constat* ScK *cum constet* W cfr. Brut. 48. — 28. *praefata* HS¹ *praecepta* C. — 29. *quorum* c¹. — 32. *confl. est* c. — 36. *a* H¹ *quoad* C — *detulit* S² — *nostra* C *nostro* β. — P. 177. 1. *tanto—quanto* C *quanto—tanto* Lamb. cfr. Madvig. adv. II, p. 185, adn. 1. — *fuerint* HS¹. — 3. *poenitebit* Sβ. — 4. *elegantur* H¹. — 5. *comm. sent.* PK. — 7. *stulto* S. — 8. *infirmitate* H¹. — 9. *singulare* H (*e* ex *i* correctum videtur), S — *uniuscuiusque* βc. — 11. *quodque* P²c² — *parvulum* HP¹S¹ *hoc parv.* P²β *parv. hoc* S²c. — 12. *hoc* incl. W — *consequimur* P²βc — *scripsisse* β. — 13. *admitt.* P. — 15. *nos* om. β — *in hoc* C scripsi: *in hac* — *tempore* om. HPS¹. — 16. *ferret* H¹ *fert* H²S — *consequemur* (*e* alterum ex *i*) c. — 17. *non* H¹ — *ratio* S. — 20. *contravers.* c¹. — 21. *et inventiones* incl. K del. W, sed cfr. Victorin. p. 259, 36. — *et constitutiones* om. βDSchW, incl. K. — *et iudicationes* om. HSβcSchW incl. K. — 22. *orationis* S¹. — 23. *in* s. l. H. — 26. *gen. caus.* β. — 28. *convenisset* HS *convenire et* D. — 29. *hic tamen* HS — *ipsa* |||| *venta* (*in* s. l.) H. — 31. *exor* || *na* ||||||||| *tione* H — *super* || *io* |||||| *re* (fuerat *iure*) H — 35. *omnis demonst.* W errore, ut vid. — P. 178. 1. *tunc* H¹ *tamen* C (in ras. S). — 4. *aut vitup.* PS²KW. — 5. *aliud rec.* βc². — 9. *utilitatem* H¹S¹W — *modum* S² *admodum* S³ — *finem* del. W. — 11. *diversa* H² *diversi* (sed *i* m. 2) S. — 13. *non eadem in omnis* K *non eadem in easdem* W. — 14. *et gen.* S. — 16. post *dictionem* add.: *aut ad accusationem vel recusationem* K, sed cfr. Victorin. 260, 1. — 17. *quare ... dicemus* incl. K — *in expon. contr.* incl. W. — 20. *transferentur* c. — 22. *nunc autem* β — *ad coniecturalem constitutionem* HS¹ — *a* β — *proficiscemur* βc *proficiscimur* V. — 23. *hoc expositio* HS¹ *hoc expositum* PS²c *hoc* βW. — 23. *quodam* mrg. H². — 25. *comitatus* C *consecutus* ω. Neque hoc neque illud probo: id mihi persuasum est, *comitatus*, quod interpretis est, nescio quo casu

scriptoris verbum suo loco pepulisse. — 26. *fererit* H *fereret* S[1] *sereret* L[1]. — 28. *eandem* C *quandam* βc — *devert.* HS. — 30. *copo* HP[1]S[1], item p. 179, 6. — 32. *est* HS[1] *esset* CK — *illud* corr. in *illum* H. — 34. *ut* HSW *ut fit* PcK om. βL[1] inclusi. — P. 179. 1. *vagina* c — *sese* β — *recipit* H. — 5. *q*; H[1] — *abst.* S[2]. — 6. *abst.* β — *solus* om. P[1] fort. rectius, sed cfr. p. 188, 2. — *multum* S — *conclamavit* Sβc. — 8. *dev.* H. — 9. *In itinere h.* HSbc. — 10. *ab illis in urb.* c. — 11. *aliis* S. — *hac causa* ωSch. — *et crim.* K. — 13. *constitutio* incl. Ern. K, Knackst. progr. p. 46 — *id est* cum Ern. incl. K Knackst. — *in conjecturali* C del. Ern. incl. K *in coniectura* W *conjecturalis* Knackst. — 14. *quae* C *qua est* W. — Ad loc. obscurum cfr. p. 14, 20 et 29. 123, 30. 129, 11, 18, 27. Victorin. 260, 15. 261, 22. Kayser. Philol. 6, 709. Cornif. ed. pr. p. 235. — 17. *in* s. l. β — *expositionem* P. — 18. *omnem* C *unam* c. — 19. *ut enim* c. — 21. *argumentatoris* HS — *necessaria* P[1]. — 24. *distrib.* P[2]S[2]β — *in* om. vW. — 28. *videtur* s. l. c. — 30. *fecit* P *facit* C. — 31. *autem* ex Alb. 533, 25 del. Knackst. diss. p. 60, W. — 34. *faciendum aut non faciendum* S[2]β del. Sch *faciendi aut non faciendi* C incl. K. — 35. *videbitur* HS *videbitur ut* PK *videtur ut* β *videtur* c cfr. W prol. p. 32. — 36. *dicetur* cK. — P. 180. 2. *reiciendi* Pβ — *deminuendi* s. l. S *dimin.* βc. — 4. *incedent* S[1] — *commodi aliquid* HPSc *incommodum aliquod* β *aliquid incommodi* v. — 5. *causa* C *commodi causa* β, sed verborum collocatio in β haec: *maioris vitandi incommodi causa aut maioris adipiscendi commodi causa.* Ex Victorin. p. 263, 11 hunc locum primus restituit Baiter. Cfr. p. 261, 10. — 6. *aliquid commodum* HS *commodum aliquod* β. — 9. *aliquid* Hβ. — 15. *amoris sit* β. — 20. *examplificatione* HPS[1] *explicatione* S[2]bc cfr. p. 182, 12 *explanatione* L *amplificatione* K Fleck. 79, 496. — 22. *animus* Ern. auctore del. Sch. — 24. *quod comm.* H[1] — *commodi* s. l. c[2] — *quod* (in ras.) *inc.* S. — 26. *ut quod* Hc[1]V *ut quoad* C (in ras. S) — *quod* def. Jordan. Crit. Beitr. z. Gesch. der lat. Spr. Berlin. 1879 p. 339. Idem p. 2, 5 *quod* scribi vult. — *eius* om. P (in ras.), c[1]. — 28. *consecuturum* β — *existimaret* H[1]. — 30. *omni* (*no* s. l.) H. — 31. *causa* H an: *in causa*? W. — 32. *magnop.* fere semper c. — 34. *arguit* Sβ cfr. p. 184, 15. — 36. *arguitur* Sβ. — 37. *alius modi* cv, item p. 181, 2. — P. 181. 2. *aut* s. l. H[2]. — 3. *putent* c — *quid mali* β. — 5. *est aut* (tertio loco) c. — 6. *intellectu* H[1]S[1]β[1] (ut vid.) *intellectum* in mrg. H[2] *intellecto* C. — 7. *amititiae* H *ami* (*ci vita* in ras.) S *amici* P[1]c[1], *vita* P[2] *vita aut* c[2] ante *fratris* add. — *aut denique* om. in ras. S. — 8. *suo* C om. c[1] Ern. Sch. *sibi* W. — 10. *quod quod* H[1]S[1] *qui id quod* Pβ *qui quod* H[2]S[2]cK, sed cfr. Fleck. 79, 491. — 11. *negabitur* PS, corr. in *negabit*

H — *est* C *erit* βcK. — 18. *negasse* H¹P. — 19. *eo* H¹P *eius* C — *sed hered.* H¹ *hered. se* c. — 20. *expectari* HS — *oportet* (*t* in ras.) c. — 21. *ad spe* P¹ *ac spe* P². — 22. *considerare* HP¹Sc. — 23. *In hoc* β. — 24. *illi* c om. β — *accusatoris* HS. — 25. *causam* s. l. add. H². — 26. *tantam idoneam* HP¹S¹ *tantam aut si tam idon.* P²S² *tantam aut tam idon.* βc *tam idon.* L (*tantam aut si* suprascr.), W; *aut* om. *tam id.* incl. K. — 29. *sic · ut* HS¹ — *necisse* (*s* s. l. add.) H *necesse* corr. in *nescisse* D — *fuisse* HP¹S¹β. — 30. *dicetur* βc. — 31. *ceteraque* P¹ *et cetera quae* P², β (*quae* in *que* mut.) *cetera quae* Bait. W. — 32. *pertinebunt* Pβc — *demonstratur* β. — 34. *dabimus reo* c. — P. 182. 2. *sunt* om. HS¹ — *faciendi consideranda* HPS *facienda et cons.* βc — *in causa faciendi* del. W *atque ... consideranda* incl. K. — 4. *dicet fuisse* β. — 6. *ea re* β. — 7. *quo et erit* C *quo erit* β. — 8. *eius sit* β. — 11. *quam* C *tamquam* KW — *levissime* C *levissimae* S (ut vid.), KW *lenissime* docti quidam ante Lamb. *lenissimam et* Lamb. Sch. — *quietissimam ad partem* C incl. K cfr. Phil. 6, 716 *quietissima ab parte* W — *quam ... partem* inclusi, cfr. p. 180, 20. — 13. *quoddam* HSK, sed cfr. adn. crit. *quiddam* CW. — 14. *tunc* H *tum* β *tamen* C. — 15. *et anim.* PK in adn. cr. — 17. *commodum* H *commodum nullum esse dicat* S¹ (*aut parvulum* add. S²) *commodum nullum fuisse aut parvum* Pc Alb. 534, 10 *commodum nullum esse aut parvum* βK *comm. n. dicat* (s. l. *fuisse*) *aut parvum* cod. Fris. *commodum sibi nullum* W. — 18. *magis* C *maius* Lamb. — *esse* C *fuisse* P — *maius* HS *ma* || *ius* P *magis* βc; add. *esse* SK. — 20. *fuerit* om. SK. — 21. *aut* punctis del. S. — 22. *subeatur* C *subeat* W — *comparandum* HP¹ (*di* P²) *sit comparanda* S²K. — 23. *in* om. c. — 24. *eum* C *reum* Sch. — *id est* HS. — 26. *quamque* HS. — 27. *defensori* om. c. — 28. *tanta esse stultitia* PcKW — *verit. poss.* β. — 29. *hic* H¹S¹ *hoc* H²S² *id* CK. — 30. *hunc* P²S²βc om. HP¹S¹ *eum* K — *eius iuris* C || *ius iuris* P¹ *huius iuris* P² *verius* Sch. *rei* K *aequius utiliusve* W. — 31. *et id* CW *sed id* P²βK *sed et id* c. — 32. *pro falso quod verum pro vero* βc. — *quia si* HSK *quod si* C *qui si* W. — 35. *dimov.* Sβc. — 36. *quę* H *qui* C. — 37. *crimen ab se* β. — P. 183. 5. *nomen autem ... agitur* om. Anonym. 593, 7 (cfr. Albin. 537, 9) Knackst. diss. p. 36, sed cfr. W. prol. 32. *De hominis ... agitur* ut ex I, 34 consarcinatum nota delevit Sch. — *dicemus* HSP¹ — *quoque* om. c. — 8. *calidum* HS *callidum* c² cfr. Quintil. I, 6, 19. — 9. Subtiliter ex Anonymi verbis et Ciceronianis composita Knackst. post *consilio sit* addi voluit haec: *nam eius modi nomina quasi indices morum hominibus saepissime imponuntur*, sed cfr. W prol. 28. — *eam rem* HS¹ *ea rem* P¹ — *greci* P² *grecos* β — *imperitis* incl. K, cfr. Phil. 6, 716. — 10. *dederint* P² *de-*

disse β c. — 11. *aliquantulum* c — *dicere* P. — *suspiciones* HSβc. — 13. *consang. quib. maj.* ωK cfr. p. 141, 1 Alb. 537, 11. — 16. *Et* om. β. — 18. *quaeritur* om. S. — 19. *Et* om. β. — 24. *furtunae* H saepius. — 27. *contrariae* H S. — 28. *ecquid* H *et quid* C. — 29. *sus* ‖ *pionis* H — *adfectiones* K — *ratio* om. P¹K. — 30. *solent* K. — 31. *molestia* om. V, Anonym. 594, 12 Knackst. diss. p. 27, sed cfr. p. 143, 34 Alb. 537, 30 W. prol. 28. — *ipsarum* ωK — *intellegit* H¹. — 32. *ut* H — *aliqua* H — *rem* om. K cfr. Knackst. diss. p. 27. — *consequantur* P²βc. — 33. *faciles* C *facile* Voss. I. — *cognitu sunt* C *cognitu est* K in adn. crit. — *quod* HSβ *quoniam* Pc *quoniam animi* W — *adsidua et* om. β. — 34. *vehemens* Pβc, sed cfr. p. 141, 31 — *et assidua aliq.* β — *aliqua* HP¹ — *ad aliquam rem* c. — 35. *voluntate* βc. — 36. *eius quę* H *quam* PSβ *eius quam* c *prout* Alb. 537, 34 *cum* W. — P. 184. 4. *et quod* H¹ *et quid* C. — 6. *personae* β — *hae* C *heae* β *haec* W. — 8. *hominis* H¹Pβc *omnibus* H²S, mrg. c² — *nam in causa facta* P¹. — 9. *habebit* PK — *nisi eam* |||| H *nisi* C *nisi etiam* W. — 10. *adducatur* SP² *adducetur* βc — *ut in* CK *ut a* ω *ut ab* W scripsi: *uti a* — *tali culpa* C *tali re a culpa* K. — 12. *peccare* P¹ *peccarit* P²c *peccaverit* β. — 15. *arguit* CK *arguet* W cfr. p. 180, 34. — 17. *potuerit* Sc *poterit demonstrare debebit* β. — 19. *simili* (*vel em est* suprascr.) S — *in quo* H *in quo in* P¹ *cum quo in* S (punctis del.), *aliquo in* C — *genere eius modi* S (punctis del.), β¹. — 20. post *modi* maior ras. H — *in causa* H¹ *in causa aliqua* H²Sc *causa aliqua* Pβ *aliqua causa* W — *commotus* H — *peccasse dicendum* S². — 21. *magnam rem* H. — 22. *quidem* C *quem* P¹ (?) *quem quid* Erfurt. K *qui aliquem* W. — 27. *dicitur* HS *dicetur* Pc *dicet* β — *eis pari* H *impari* S (*im* in ras.) *hispari* c — *a culparum* H *culparum* C del. W. — 29. *si* C *ut si* ωSch. cfr. C. F. W. Mueller. progr. Koenigsberg in Pr. 1860 p. 9. — *avaria* H¹. — 30. *esse eum* β. — 32. *illam rem* H *illa iam re* W. — 33. *in* s. l. H². — 34. *enim* om. HSW. — 35. *tractum* HS — *tantum* βc. — 36. *eius* H *ei* SK om. Pβc *etiam* W — *totius eius* Alb. 538, 10. — *est eius* β — *dim* Sc. — 37. *poterit esse* β — *ad te* H¹. — P. 185. 4. *op. non* c — *superiori* β. — 7. *poterant* HP¹S¹ — *erat* S¹. — 8. *derelinquerit* S (*re* punctis del.) *delīquerit* c. — 9. *necesse est* C *necesse* β (*ē* suprascr. 2) *necesse esse* Lamb. — 10. *acta* in H suprascr. — 14. *quae* H *qui* C. — 15. *ostendit* HS — *et in communia* H *nota et in communia* P¹ (?) *et communia* S¹ *nota et communia* S²c²β *nota communia* P²c¹ *nota et non communia* K (sed vid. v. 17.) *ex vita communi* W an: *esse in communitatem*? Cfr. de off. 1, 50. — 17. *etiam* om. β — *magnis* S¹ *rara* om. H¹. — 18. *aliquo* Pβc. — 21. *facta* β — *factum est; dicet* W. — 22. *denique* HS¹ *deinde* CK. Ex Victorini p. 266,

5 scribi vult: *dicetque se nihil umquam deliquisse* etc. W — *se* CW *si* c^1L. — 25. *ei faciendi* Pβ *ea faciendi* c *ei a faciendo* K. — 26. *afuisse* HP^1S^1 *abfuisse* C — *erit* om. S^1, *esse* S^2. — 27. *arguitur* HS. — 28. *antea* βc — *monstr.* c — *avariae* H. — 29. *fuisse* HS^1. — 31. *perquam* CKW *per quam* L. — 32. *ut* om. βc^1 — *demonstr. ut* del. Grut. W incl. K. — 33. *omni in v. f.* c. — 36. *aut* incl. K. — 37. *cuiquam* β. — P. 186. 2. *quamvis* om. β punctis del. c — *false* HP^1 *falso* S^1 (*o* in ras.) *facile* C. — 3 *et* 5. an: *vita ante acta*? cfr. p. 185, 10. — 4. *mutare* HS^1. — 6. *dicentur et* C *dicetur et* S^2 *dicentur* β^1 *dicetur* β^2 Sch. — 8. *necessitudine et persuasione* S^1 (*et* om.), c om. H^1 add. in mrg. H^2P *necessitudini persuasioni* S^2K, β (*aut persuas.*) del. W. — 9. *aduliscentiae* in mrg. H^2P *adulescentiae* SK del. W — *affectione* (*i* super *e* scr.) H. — 10. *in* om. SK — *generi* SK — *vitiorum* C *esse vitiorum* ex Victorin. p. 266, 16 W. — 11. *a* β. — 12. *aut* H *ac* C *at* W incl. K. — 13. *lenire* HP^1S^1. — 14. *oportebat* H^1 *oportebit* C *oportebit attinere* W — *et mor.* (*de* s. l.) β — *quaerere* C *queri* $S^2\beta c$ *quaerere se* Bait. K. — 15. *quo de* C *de quo* L an: *quod?* W — *arguitur* β. — 16. |||||||| *omissis* H — *instetit* H *institit* P^1 *instet id* P^2 *instat* C. — 18. *ex ipsius omnis partibus* D *ex ipsius omnibus partibus* L *ex omnibus* (*ipsius* suprascr.) *part.* S. — 20. *partim comm.* C *comm.* H — *atque neg.* L. — 21. *dici* H. — 22. *negotio* β. — 23. *ergo* S — *hanc in* β. — 24. *eorum* C *earum* Sch. — *partes generum* om. H^1. — 25. *pleraeque* ex *pleraque* H — *op. prim.* SL. — 26. *continentiae* P. — 27. *possunt* P^1. — 28. *considerare* βc cfr. Madvig. opusc. II, 119. — 29. *perficiendi* P^1, c (in ras.) W — *faciendi* c^2W. — 31. *denique* HP^1S^1K *deinde* C. — 34. *ergo* C *enim* V. — 35. *ius* P — *in* om. P^1. — P. 187, 1. *iniecienus* P^1 *iniciemus* P^2 *iniecimus* S^1L^1 om. in ras. H, *demonstrabimus* $S^2P^3\beta c$. — 2. *loco* C *h* (cum virgula) c^1. — 5. *per quas* S^2L — *sine quibus* β. — 6. *denique* HS^1. — 10. *minores* om. P. — 11. *similesque* Pβc. — *considerabuntur* β. — 12. *quod* H. — 13. *qua* S^1 *unaquaque* P^2S^2 — *magnop. cons. est* del. Ern. — 14. *avaritia* C om. β *apparatio* K *audacia* W cfr. p. 139, 2. — 15. *restat* HSK *erat* CW scripsi: *rebus erat* — *ex iis rebus* KW — *negotiis quas* HSc. — 17. *ex intervallo* P^2S^2 *in extervallo* β. — 18. *et quae* H, Sβc (ter) *et qua* P (ter) — *qua lex* H *quae lex* extra l. c. — 19. *quae pactio* H — *actio* P^2c — *et quod* C. — 21. *non* om. H — *elegitur* HS^1. — 22. *et aliae* HSβ *aliae* P^1D *aliquae* P^2c — 23. *et* om. βc — *et pers.* β — *adtributione* H. — 25. *et* om. β. — 26. *et corp.* c — *easdem* C *eas* βD — *aut incredibilem* om. P^1K. — 29. *quaeri* Pβc — *hanc* P^1. — 30. *haec quo* HS^1 *et quo* Pc *hoc quo* $S^2\beta$ — *quo modo* H^2S^2 — *aliquo* H^2S^2. — 31. *ut non* HS^1 *utrum* C. — 32. *item quod spem* $P^2\beta c$ *cum spem* W. —

33. *in qua num* PS²β *in qua* |||| c *num qua* W. — 34. sup. *aut* prius *non* scr. c. — 35. *verum in causa* (sup. *in* scr. *ea*) HS¹ *ut illa in causa* W. — 36. *rem erit* βc. — P. 188. 1. *deverterit* HP²S¹ *diverteret* P¹ — *dece* ‖ *naret* H |||| *cenarit* P *cenarit* βc. — 2. *somnum* HPS, *somnum* (recte *somnium* E corr.) *occisio* Alb. 539, 1 quod qui scripsit, ei in mentem fabulae de div. 1, 57 proditae venerat — *exiret* HPS. — 3. *tam familiarem* HSP¹ *tam famil. comitatum* P²c *tam famil. comitem* β om. D¹ *iam familiarem comitatum* Manut. *tam familiariter comitatus* (*tam*, quod sequitur, del.) K Phil. 6, 711 *iam familiarem* K in ed. *tam familiarem* def. W prol. 40 del. Knackst. progr. 48. — 4. *horum . . . pertinet* om. HS — *Rursum utrum* HS *utrum* P¹cK *quaeritur utrum* P² *quaeritur enim utrum* β *rursum considerare oportebit utrum* W. — 6. *an ita* om. V — *temere* om. VSch *ita temere* incl. K, errore *ita* cfr. adn. crit. Fortasse cum Victorino *an ita temere* delendum et cum Halmio pro *ut non* scribendum est *annon*. — 8. *in quo quaeritur* incl. K — *nam* H¹. — 9. *partim* HS¹ *vel* C. — 10. *si adium.* P²c — *si adiut.* β — *adiutoris* P¹D². — 11. *desunt* βcvW — *fuisse* om. P — *fuisse facultas* K — *faciendi* Pβ. — 12. *attendimus* P *attendemus* Sch. W — *intellegimus* C *intelligemus* Sch. — 13. *attr. sunt* β. — 15. *hic facile* H¹ *hoc non facile* H³ *hic non facile* K — *esse* P *est* C inclusi — *neque enim* H *neque etiam* W, sed in archetypo, ni fallor, *neque hoc* fuerat — *necessarium est* H *est necess.* L. *necess.* C. — 17. *quicque* H¹. — 18. *est* om. Pβc. — 19. *ipsa res* c. — 20. *eos . . . conferent* in contextu, *eos . . . sed* in adn. crit. incl. K — *sed* C *sed ad ea* (*sed vel ad ea* β) *quae praecepta sunt comparationis* P²β *si* W. — 22. *conferant* S²LK — *in infin.* H. — 23. *singillatim . . . partem* in mrg. infer. add. c — *queque* (*a* sup. *e*) Sc. — 24. *haec* (c del.) Hc. — 25. *haec cons.* c. — 26. *autem intento* K. — 27. *animo* conj. Sch scr. K — *incidit* HP¹S *incedet* P² *incidet* βcL *incident* conj. Sch scr. K cfr. Phil. 6, 716 *incumbet* W — *gestione* S. — 29. *quid* P²β. — 30. *perficiendi* Pβ. — 31. *quicque* H *quicquid* S — *hoc cur modo potius* C *cur* ||| *hoc* (*modo* add. 2) *pot.* β (*ab* in ras. fuerat) *cur potius* (in ras.) *hoc modo* c — ||| *illo* β (*ab* eras.) — 32. *cur hoc . . . quam illo* om. β¹. — 34. *aut sit* P¹ — *omne* HP¹S¹ *ante* C — *cur . . . sit* om. HP¹S¹W incl. K cfr. Fleck. 79, 496. — *aut cur* P². — 35. *non factum* P²S². — 36. *quid factum* β *factum ne* W — *aut rem* C *aut quid rem* P²β *an rem* W. — P. 189, 5. *illi* om. β — *conservati* C *coacervati* Nipperdey. — 6. *loco* c¹ — *inditum dictum* (illud del., *ante* suprascr.) S. — 8. *probabilis* H. — 10. *conie* ||| *cturam* H *coniuncturam* D — *tormenta quaest.* S — *rumoresq;* H. — 11. *contra* om. v — *simili via* del. W — *praeceptorum* incl. K del. W. — 14. *et ex*

causa HS. — 16. *nobis et si* ||| H[1] (*et sic* mrg. H[2]) *nobis* (*et hi* in ras.) P *nobis* S *et hi* ‖ *nobis* β. — 17. *artificio* ||| (*o* in ras.) H *artificio* S *artifici* P[1] — *et hic* H[1] — *quae* H[1]. — 18. *praecipiundum* H *praecipuum* S[1]. — 24. *omne* ||| (*e* in *i* corr.) H *omnia* D. — 25. *adiuncta* |||| H — *et ipsa ita ducta ut ab ea separatim* HS[1]P *et ipsa ita d. ut ab ea in qua est sep.* S[2] *et ab ipsa ita ducta ut ab ea sep.* β (*deducta*), c *et ab ea, in qua est, sep. ita ducta, ut* K *ex ipsa ita d. ut ab ea sep.* W — scripsi: *et ex ipsa.* — 26. *eius* β[1]. — 27. *commodo* H. — 28. *omnis* H[1] — *generis eiusdem* H. — 33. *si qui* Pβc — *hoc* om. S. — 36. *et probata* om. HP[1]S[1] del. Sch. — 37. *credi non oportere* CK om. HS, *credi oportere* W. — P. 190. 1. *et contra* om. HS[1] — *suspitionibus* om. HS[1]W — *credi non oportere* HS[1]P[1] *credi oportere* P[2]S[2]βcK. — 2. *aut per* β. — 3. *est ante d.* β. — 6. *in aliq.* c[2] — *aliquo* incl. Bait. — 7. *illis auditoribus* C *illis* Orell. — *confirmatis* C *confirmato* K Cornif. ed. pr. p. 242. — *et tum* C *tum* K. — 9. *aliquis* P[2]S[2]c om. β. — 10. *aut* prius om. V. — 11. *suscitatur* S *exuscitatur* βc[2] *excitatur* P[2] — *omnia autem* HSK. — 13. *omnia* HPK *et omnia* Sβc *omniaque* P[2]W — *in inventione* β — *rerum* HPS *verborum* βc, in S suprascr. — 14. *aliquot* P[1] — *omnia ... dignitatis* incl. K. — 17. *quae* P[1] — *multa exerc.* Ern. *multa iam exerc.* W. — 18. *compararint* β. — 20. *ipsorum* C *eorum* SK *ipsa eorum* W. — 21. *factum* H *dictum* (*di* in ras.) S. — 22. *exponimus* D[1]. — 23. *loci communes* om. V cfr. Knackst. progr. p. 43. — 25. *testibus ... non oportere* ante *rumoribus* β. — 28. *oportere* om. c — *esse causae* S[2]c[3]. — 29. *et hoc* C *hoc* Lamb. K *eum hoc* W — *admisisse dicitur* βc (*dicitur* del. et *et non admisisse* suprascr. c[2]) — *esse* om. β — *eiusdem causa* HP[1] *eiusd. causae* P[2]Sc *eiusdem esse* β *eiusdem; causam* K — *spectari causam* C *spectari* K. — 32. *deducuntur* P[1] *deducantur* P[2] *deducentur* V *diducuntur* CK *diducentur* W. — P. 191. 2. *illi* β. — 7. *nunc ... trans.* incl. K. — 9. *quia* C *qua* P[1] *quoniam* β. — 10. *est verb.* c. — 11. *exemplum* β. — 12. *C* om. HP[1]S[1], *G* add. P[2]V — *rem publicam* S[2]βV. — 13. *plebis* s. l. H (ut vid. 2). — 14. *optimatum* PβcK. — 15. *acerariam* H. — 17. *reus majest.* Sc[2]. — 18. *ded. de templo* S. — 21. *enim quam* C *in quem* β[1]. — 23. *hoc est pr. quadam* incl. K — *quandam* HS — *hoc est pop. pot.* om. P[1] incl. K cfr. Phil. 6, 717. — 24. *minui* (*t* s. l.) H *minuit is* P[2]βc. — 25. *qui ... potestatem* om. H[1]. — 27. *afferri* Pβc. — 29. *ne q;* H *ne quis* βc — *nos* om. β — *non* om. c. — 30. post *in hanc* deficit β, pergit p. 137, 28. — 33. *quamvis* ||| H *quamvis* S[1] *quavis* P[1]. — 34. *adtendat* S. — 35. *et controversias* incl. K — *inciderit* H *inciderint* Sv. — 36. *perscribemus* c. — P. 192. 1. *et ex* Pc *ex* H, S (*et* suprascr.). — 6. *descripseris* HPS *descripserit* c — *ostendimus* H. — 9. *verbi causa* del.

Lamb. Sch. — 13. *discr.* C. — 18. *aut si inut.* c. — *ostendetur* P²c om. ed. Omnib. incl. Klotz. — 19. *descr.* C *discr.* H² — *et si quae* P²S² — 20. *s|int* S *sunt* c — *eis concessis* HS¹ *eo concesso* C *ea concessa* Lamb. *ea si concessa sit* W, inclusi. — *ostendetur* ... *exponemus* incl. K. — 26. *maiori aut minori* C. — 27. *descr.* C. — 28. *er'* |||| H — *sit* ‖ *tan* (*t* alt. del.) H. — 29. *sibi sacra* c. — 30. *simile* H¹ *simili* C *simili erit* W. — 33. *conatur et* H (*tur* in ras.), S¹ *conatur ut et* S² *commutet* P¹ *contendit* P² *conetur ut et* c *conetur cum et* K *conatus et* W. — 34. *deinde defens.* C *defens. deinde* VK — *deinde* incl. K. — 36. *descr.* C. — P. 193. 1. *adm.* (*ad* s. l.) H. — 2. *confirmatio est* c — *simil.* ... *rationibus* del. Sch. — 5. *inde* aut *denique* malit W cfr. p. 185, 22. 186, 31 *sequatur* P *sequetur* ω K. — 7. *conficiatur* P¹. — 9. *defensoris is* C *defensoris* ω. — 11. *commutari* HS¹. — 12. *aut qui* HS. — 16. *dicuntur* Hc. — 17. *coniecturalem constitutionem* P. — 18. *autem* om. S¹ — *eorum* ... *utemur* incl. K. — 22. *aut non* (bis) c — *apud vos* H — *quo tempore qua lege quo crimine qua poena* c. — 24. *huius* c. — 25. *sunt* mrg. H²c. — 27. *multitudini* H²S. — 29. *incident* S¹ — *nam ex* c (*vel de* suprascr. 2) — *pecoris* H¹. — 30. *exduduntur* H. — 31. *ut a causa* H². — 33. *et* prius om. c. — 34. *et agendi et quonam modo agendi* HS (*et agendi* punctis del. S) *et quonam modo agendi* P *et quodam modo agendi* cK cfr. Kays. Cornif. p. 230 Phil. 6, 717 *de modo agendi* Victorin. 276, 18 *et agendi* W Phil. 38, 90. — 35. *iudiciorum causa* P¹V. — 36. *eiusmodo* S¹. — P. 194. 2. *veneficii* H *benefici* c¹ — *causa cuiusdam* P¹. — 3. *suscripta* HS — *ex ordine* H. — 4. *cum in* P²c *in* CK — *accus. autem* HSK *accus. ipsa* W. — 6. *autem* incl. K — *hoc in* c. — 7. *oportet* C om. c¹ add. mrg. c² *poterat* W — *ut diu* P²c — *consistere* W. — 8. *sit* P²c. — 9. *eum* C *reum* K — *qua p. adficiuntur* incl. K. — 12. *esset* K — *si poena si* H — *afficere* HKW. — 13. *eum* H. — 14. *eã* H. — 16. *infirmavit* W. — 18. *confirmavit* W. — 23. *praecissa* H. — 25. *rem* H *re* (*um* in ras.) S. — 28. *est* om. c — *excipiundum* c. — 29. *in recuper.* c *recuper.* C. — 30. *de quo sicarius* HS¹ — *exceptione praeiudicium* S — *infirmationis ratio* HP. — 32. *non primo* ... *sit* om. c¹ add. mrg. c². — 34. *cum* c — *iudicetur* P²c. — P. 195. 1. *agi* |||| S. — 5. *quid* H *quod* Pc¹ eras. in S om. c²v *quadam* W. — 6. *agi* c *agi res* Klotz. — 7. *sic si* P¹ *sic sit id* P². — 10. *inducit* V — *quia* C *qui* c. — 12. *in* om. H, s. l. S — *veniant* (*n* del.) H *veniat* (*n* s. l.) S. — 14. *quicum* cv — *hoc est, si* ... *pertinere* om. v Knackst. progr. 52. — 16. *haec* P¹ *hae* P²HS *heae* c. — 17. *habebant* c¹. — 20. *concessio* H¹. — 28. *veniat* (prius) S¹ *veniret* S²cV *venisset* Ern. — 31. *adagn.* (*ad* del.) H, item. 32. — 32. *agniti* c¹. — 34. *heredes secundi* c. — 35. *ratio est* c — *sibi filio* H. — 37. *testato* H¹. — P. 196.

1. *scripsit sibi* c. — 3. *quod ipsius* c — *in testamento* c — *ullius* S²P²c. — 5. *filio* c¹. — 7. *at hoc* HS¹ *ad hoc* P *atque hoc* S²c *id quoque* W. — 12. *hac in* c. — 14. *enim* incl. K. — 17. *autem* om. S — *pecuniae* S¹. — 18. *altera ea* c. — 19. *nullo in testamento* HP *non ullo in test.* S¹ *non illo in test.* S² *non illo in tempore in testamento* c *non illo test.* K. — 20. *et* om. W. — 21. *valebit* c Sch. — 22. *cedebat* HS² *concedebat* S¹c. — 24. *posse* om. S²c — *her. pec. unius* c. — 25. *et* om. c — *esse controv.* om. c. — 31. *utrique* H²S²c¹V. — 32. *aut* om. c — *ambigent* (*g* del.) H *ambient* S. — 35. *perspici* ‖ *a* H — *obscura ratione* c. — 37. *aut a cons.* S²c — *aut vero* H¹ *aut a vero* CK — *utilia visa* incl. K. — P. 197, 4. *cerim.* HS *in cerim.* c. — 7. *moveat* H¹. — 11. *et nostris qui* CK *et a nostris qui* c *et qui* W, scripsi: *et ab iis qui.* — 12. *punimur* P¹ *punimus* C. — 14. *veneremur* HS¹ *veremur* Pc *veneramur* S² *reveremur* ω. — 18. *quae* HS¹ *quod* C. — 19. *remota non* K. — 20. *aliam aut rem* c¹. — 21. *consuetudinem* P¹ *consuetudinum* P²c¹ *consuetudinis* Sc²V. — 22. *conprobavit* V. — 23. *quaedam* C *qui* c¹. — 25. *maxime* H — *quae* H¹P *quam* C — *praeceptorum* H¹ *praeceptorem* P¹ *praetores* C — *eadicere* H¹ *aedicere* P¹ *dicere* P² *edicere* C. — 26. *iam iuris* c¹. — 28. post *pactum* redit β — *quos* HPS *aliquos* βc Alb. 549, 7. — *ita* HPS¹ *quod iam ita* C *quod ita* K. — 29. *iura* HS *iuri* Graev. W. — 32. *agnosci* H. — 33. *quod quisque* C *quod quidque* H²D *quod* β *quod cuique* Halm. Victorin. p. 280, 19 W *quidquid* ωK. — 34. *aut maiore* CK *aut ex maiore* β *maiore* VW cfr. Knackst. progr. 47. — *minoreve* C *aut ex minore* β *aut minore* v — *videbitur* CKW *videbit* Victorini cod. Fris. corr., add.: *quemque* β. — 35. *ilicere* H¹ *inlicere* H² *eligere* c¹ — *partem iuris* β — *oportebit* C *debebit* c. — 36. *quoniam* om. c¹. — 37. *sunt gen.* c. — P. 198. 2. *quod* HS. — 4. *perscr.* V — *implerisque* HS. — 6. *duci* S²βc² — *in hac* HS¹W *et in hac* CK. — 7. *non* H¹ — *quam* c¹. — 8. *nos* om. S — *exposuimus* βW. — 9. *partes* H¹S¹P *partes eius* CK. — 12. *absumpt.* β. — 14. *negotiali simplicitate* H (sup. *ne* scr. *vi* 2, *s* et *ta* punctis del.) unde *negotialis implicate* W. — 16. *huiuscemodi* PK. — 17. *grais* C cfr. Lachm. Lucr. III, 227. — 18. *tropeum* H¹P *tropheum* C. — 19. *statuerint* P¹ — *praesentia* Sβc. — 20. *causae* H om. S — *non* in H del. — 21. *tropeum* H *tropheum* C. — 22. *amphitrionas* βc — *a id* β (*a* del.) — 23. *concilium* S²βc Alb. 530, 17. — *id est … consilium* del. Sch. cfr. Stangl. l. c. p. 254. — 25. *virtuti* β¹ — *reperimus* β. — 27. *attamen* C *tamen* W. — 28. *monim.* βc *semper.*—*grais* C *graiis* β. — 30. *grai de grais* HPSc. — 32. *subiecemus* H¹. — 33. *ageretur* H¹ *agimus demonstraretur* H²S *agimus cognosceretur* C. — 34. *ea* H — *fortasse quidam* H². — 35. *ne* H¹P *nec* H²SKW *neque* βc, quod si in archetypo

non fuisset, lectio vitiosa *ne* unde exoreretur intellegi non posset. — 36. *criminum* β — *dilab.* βc^2. — P. 199. 3. *locos autem* H (*locus*), S^1 *locos autem communes* PS^2cK *locos communes autem* βW. — 5. *et conq.* Sβ — *vel ex* β. — 6. *et* om. β^1 — *gravissimere* H^1 — *et oportebit* incl. K del. W — 10. *forte* $H^1S^1\beta^1$ *foris* C — *adiuncto* C an: *adsumpto?* cfr. p. 12, 29. 126, 35 Alb. 530, 24. — 11. *argumento* s. l. S^2. — 12. *criminis* alterum om. β. — 13. *aliquod* Pβ — *quod per se* PβcK. — 15. *est* suprascr., deinde del. β^2 — *huiusmodi est* β^2c. — 16. *circumsideretur* $P^2\beta^1c^2$. — *ull. m. p. eff.* β. — 17. *depectus* H^1 *depacatus* mrg. H^2c^1 (ut vid.) *depactus* C — *his* H *eis* Sβ *hostibus* c — *ut arma* C *et arma* P^1 *ut et arma* K — '*cũ arma ut*' *eis et* β — *et* om. P. 19. *milites* om. c^1. — 20. *incurrit* ... *consideremus* om. Alb. Knackst. diss. p. 61. — *hic* β^2 *huic* c^1 — post *definitio* haec: *quod sit ledere maiestatem* β, in c suprascr. gramm. — 23. *oportui* ‖ *it* H. — 25. *autem* mrg. H^2 — *coniecturalis* incl. K del. W — *altera coniect.* incl. K. del. W. — 26. *iudicatio est vel sunt iudicationes* β *iudicationes* c — *ex quibus* ... *fecerit* del. W¦Knackst. diss. p. 63. — 31. *venisset* Sch. — 32. *ad* s. l. H^2. — 33. *conditionem* C *pactionem* LK cfr. p. 201, 6. — *et ex* Sch *cum ex* W — *his locis* C *suis locis* Grevenb. — 34. *tractari* C *tractari conveniet* βc *tractare* Voss I — *ex his loc. tractari* del. Knackst. progr. p. 50, sed cfr. W prol. p. 40. — *adhibere* C (ante *ad* in S rasura) *adhiberi* P^2 *et adhibere* H^3 *tum adhibere* W. — 35. *coniecturalis* (*al* del.) H. — 36. *que* H^1 — *qui* H^1. — 36. *crimine* H^1 *conparabunt* add. H^2. — P. 200. 1. *sic id* H^1. — 2. *quo de* c — *est* s. l. HPS. — 3. *fuisse* |||| H — *aut alia* V. — 4. *rem reus* HS^1 *se rem reus* S^2 *se reus* PβcK *reus se* LW. — 6. *sum* ‖ *tus* HS^1 *sumitur* $S^2P\beta$ *sumetur* cV. — 7. *si* β. — 8. *hac in* c — *accersitur* β semper. — 10. *hoc in* c. — 11. *aliquod* s. l. β — *incidit* HSP^1. — 13. *nunc* β^1. — 14. *max. in hoc el. est* β *in h. m. e. lab.* L — *laborandum* HS^1 cfr. Madv. de fin. I, 4 p. 26. — 15. *concedere* c^1 — *putat* βc — *quia* H^1. — 16. *est* C *erit* Sch W — *quis* HS^1. — 17. *aggredietur* C (*aggrad.* S) SchKW *aggreditur* c *aggrediatur* L (super *a* prox. scr. *e*). — 21. *tantopere* C (ter, β semel). — 23. *fuisse* del. Ern. K — *demonstrabitur* om. HP^1S^1c — *oportebit* V. — 25. *comparat* CK *conparet* DLamb. — *demonstrabitur* β. — 29. *oportebit* C *oportet* W. — 30. *arguitur* C *arguetur* K. — 31. *laudabitur* $P^2\beta c^2K$. — 32. *demonstrabitur* $P^2\beta cK$. — 35. *illud* C *id* Orell. — *vitaverit* c — *illud* H^1 *illud quod* C *id quod* W — *honesti* ... *cognoscetur* incl. K. — 37. *oportet* DW. — P. 201. 1. *ipsam illam* C *illam ipsam* βV *illam* c. — 2. *ut ex* $S\beta c^2$. — 3. *deinceps dicere* $P^2\beta c$ — *et de ea* ... *dicere* incl. W, sed cfr. p. 203, 15. — 4. *moritu periturі* β — *essent m.* β. — 7. *in aliq.* SLV. — 13. *inerunt* CV *erunt* β *hi erunt* Klotz. K *autem erunt* W. — 15. *utrorumque* H (*rum*

del.), P *utrumque* S²c. — 16. *et* del. et *in* suprascr. V eras. S — *et . . . turpitudinem* incl. K. — 17. *proferre* om. HP¹SK — *et . . . proferre* om. W — *defensoris est* C *defensoris* Ern. *defensoris et ille* W. — 18. *putare* c. — 20. *communis ita* β. — 21. *hac in* c. — 26. *ipse quoque* HP¹S¹ *ipsi quoque* P² *ipsi quoque se* S² *quisque se quoque* W. — 27. *facturus* HS *facturum* W — *arbitretur* HW — *eadem* Lamb. — 31. *tribus a loco* c¹. — 32. *curiatis* HPc² *curiatibus* S¹βc¹. — 33. *recepit* SβcK Alb. 531, 1. — *animadvertet* β¹ — *fratrum de* c. — 34. *nomen autem* c. — 35. *curiati* C *curiatis* P²β²c *curiatium* H². — P. 202. 4. *indamnatam* H¹L *indampnatam* c¹ *indemnatam* H²PS *indempnatam* c² *indepnatum* (*u* mut. in *a*) β (item v. 8). — 5. *oportebit* K — *qua* PS²cK. — 6. *neglegerit* H¹ — *luger* || *it* H¹. — 9. *const. dab.* β. — 10. *commemoratione* H *compensatione* suprascr. H³. — 11. *si quae* D. — 14. *transferetur* β¹ *transferet* β². — 16. *vel per* β. — 17. *ea de* c. — 20. *potuerit* C *oportuerit* W. — 21. *vindicare* HP²W — *tum leges . . . vindicari* incl. K. — 22. *negare debebit* βc¹ — *audire* H *audere* P¹ *audiri* CK. — 23. *is* om. S. — 24. *noluerunt* S. — 25. *habere* HP *haberi* C. — 27. *condempnaverint* P *condemnarent* S *condempnarint* βc. — 28. *sumpserit* P¹ *sumpserunt* P². — 29. *postea* incl. K — *dicemus* del. Lamb. — 31. *arguant* H¹P. — 32. *hoc si* c. — 34. *consequantur* H¹P¹S — *accusat* C *accuset* V. — 35. *val.* P²βc¹ — *fuisset* β. — 37. *null. iud.* β — *facturum* c — *demonstrabit* K in adn. crit., W fort. delendum W. — P. 203. 1 *dampnata* βc (item v. 4.) — 4. *de* om. c¹, suprascr. gramm. — *ipse* om. β. — 5. *q;* H¹ *quae* C *cum* W. — 6. *in* s. l. H² *ad* Sβ. — 8. *comparabatur* S²β *comparatur* c (super *ra* scr. *bi*). — 10. *quem* om. P¹ — *transferatur* H *transfertur* S. — 11. *rem* HS¹L¹ *se* C *rem se* L². — 13. *conveniret* C *convenerit* P²Ern. — 15. *dictis* H¹ *dicatur* mrg. H². — 16. *inducontur* (*o* corr. in *e*) H. — 21. *ponenda* H — '*levius*' *demonstrando* c — *demonstrandam* H. — 22. *se* HPS *reum* βc *se reum* L — *illius* H¹P¹SL *ille* C — *promeritus* C (mrg. L) *pro meritis* SL *promeritum* K. — 23. *conferendum* S. — 25. *in contr.* β. — 28. *pertur* |||||||| *bationem* H — *forte* H. — 29. *demonstrat* β¹ — *indemnato* S *indempn.* β *indampn.* c (*a* mut. in *e*). — 30. *potes* ||||| *tas* H — *levigabitur* P² *allevabitur* β. — 35. *in eum* Lamb. — *qui animadvertit* H add. mrg. β (sed *verterit* fuerat). — 37. *pertinere* HS¹ — *quia* H. — P. 204. 1. *a quo* W. — 2. *opertam* H¹ — *ap. fuisse* β. — 3. *ea de* c. — 4. *est* s. l. c. — 5. *etrocis* H¹ — *de eis* W. — 6. *quin* C *qui* P¹ *qui non* mrg. H *quam* Ern. — 7. *fieri* β¹. — 9. *tunc* HS¹ — *spei sibi* β — *et* HS¹ — *perturbatorem* HS¹ *perturbatio* c. — 12. *indemn.* Sc *indempn.* β — *autem* s. l. H om. L¹. — 14. *audaciam indignatio* W — *sui* C *sua* β¹ *cum sui* KW — *con-*

questionem HP[1] *conquestione* P[2]βcKW *conquestio* S — 15. *quae* c[1]. — 16. *et ex causa* β. — 17. *sit aut quid* β[1] — *aut scelere* HSW *aut excelere* c[1] — 19. *pertineret* HP *pertinet* S *pertinuerit* βc. — 20. *ad* om. P — *curam* H. — 21. *esset* H[2]S — *vindicata sit* P[2] *fuerit vindicata* βc. — 23. *ab* om. P — *aliud crimen* HAlb. — *dim.* β. — 25. *causa* HSc[1]Alb. — *remotioni* Nielaender. progr. Krotoschin. 1874 p. 37. — an: *exemplom?* W. — 26. *legatorum athenas* HS (*miserunt* add. H[2]S[2]). — 28. *profecto non* β *non profecti* L. — 29. *proficisci* |||| (*ci* in ras.) H. — 31. *qui* s. l. H. — P. 205. 1. *aut ex su* ||||| *mi* (s. *ex* scr. *fine*) H *aut ex* (*alia constitutione* add. mrg. 2) *sumi* S. — 3. *hanc quoque in* c — *poterint* S[1]. — 5. *si potuerit* HS — *si* β — an: *sin minus potuerit?* — 6. *ad* om. Sβ — *ad illius* Sβ — *ad huius* Sβ — *accuset ipse* HSKW *ipse accuset* Pβ *accuset* c — *sed . . . accuset ipse* incl. K. — 8. *sine* β. — 10. *sic hunc* HP[1] *sicut hunc* C incl. K. — 11. *alius* c[1]. — 12. *cum et* β — *sique* P[1] *sine* β[1]. — 13. *pertractaret* c. — 17. *quod non potuerit* P[2]β *quid poterit* c[1]. — 18. *implicita* βc — *demonstrabit* om. HS. — 19. *quod non debuerit* P[2]β — *honestatis* Leid. II Victorin. 285, 41 K *honestatis ratione* W. — 20. *de utroque . . . dicetur* incl. K. — 21. *ea* in ras. S *esse* C — *ab reo* C *ab se* K, W, qui *adeo* vel simile quid malit; personae quidem significationem supervacaneam videri. — 23. *deinde in* Pβc. — 27. *ipse* H[1] *ipsum* H[1]S. — 28. *cum* om. SL — *ceterae vitae* SL. — 30. *certa* (sup. *a* scr. *um*) c. — 31. *dimov.* Sβc. — 37. *qui in* H[2]S *quin* P[2] *qui* C. — P. 206. 1. *hii* P *hic* β — *tum* HP[1]S[1] — *certissimi* P[2]. — 2. *in alia re* H[2] *in alio* C incl. K *aut aliena* W — *aut* om. Pal. II Grut. *sit aut* incl. K. — 3. *se* C *rem* H *reum* S[1], L (*se* suprascr.) — 5. *crimine* S[1]. — 6. *si quid* Pβ *si quod* C. — 9. *adol.* HSβ — *praenobilis* β — *portam* β[1] *porcam* P[2]β[2]c (item v 12, sed *portam* non corr. β). — 15. *cum id* HSL — *aetatis non habui* HL cfr. Alb. 531, 29 *aetatis* PSc[1]KW *aeternitatis aetatis essem* β *aetatis non haberem* c[2] — *et id aetatis non habui* Lamb. auctore inclusi. — 16. *et privatus essem* C *et privatus* β. — 17. *imperator mandavit qui videret* HSL (super *man.* scr. *qui* S[2]L) *imp. imperavit qui vid.* c[2]. — 4. *tu particeps* P *particeps* W. — 22. *imperatos* c[1] — *et* s. l. c — *tanta in* c. — 23. *necne* om. P[1] incl. K. — 24. *cum* HPS *a* βc. — 27. *voluntatis* S — *sine* C *non sine* conj. W prol. p. 34. — *quaedam maior* S. — 29. *intellegitur* HSβ — *sine concessionis. . . . intellegetur* om. Alb. del. Knackst. diss. p. 63. — 31. *illam rem* c — *neque* βc. — 32. *nec* β. — 33. *accidit hoc* βL. — 35. *utrique eum* H[1]. — 36. *inpeditione* (*ex* s. *p* add.) H[1] *in expeditionem* H[2]S *in expeditione* C — *vocari* H[1]. — 37. *adessent* H[2]β *ibi essent* P[2]. — P. 207. 1. *dimov.* βc — *in hac* C *in hoc* S[2]β. — 3. *demovebat . . . factum*

om. H^1 — *ratione remotionis* β. — 5. maior ras. in H ante *partibus*, unde *artis partibus* W — *utilitatis partibus* C *utilitatis* H^1 *partibus utilitatis* L — *honestatis ... utilitatis* del. W. — 7. *sit ... potestatis* om. S^1 — *ei* om. c^1. — 8. *agitur* $P^2S\beta c$. — 9. *locus autem communis* HS. — 10. *ad conquestiones* H *ac conquestionis* βc — *su* |||| *mi* H. — 11. *probatum* H^1P *purgatur* H^2 *probatur cuius* D *improbatur* S (*im* del.), c^2. — 15. *et* P^1 *ea* C. — 16. *necessitatem* βL. — 17. *negat* c. — 21. *vitulum se* β. — 22. *casu autem* β. — 25. *cui deo* (*ei* om.) P. — 26. *deposita* HPS Alb. *rei posita* conj. W — *est* om. P^1. — 27. *nescivi enim non*, quod criminum intentione et depulsione proposita ratio nusquam non inducatur particula *enim*, CFW. Mueller. progr. Koenigsberg i. Pr. 1860 p. 10 adn. — 28. *ex lege* incl. W, cfr. Alb. 532, 16. — 30. *nesciverit* β. — 31. *inferetur* C *infertur* Leid. I Alb. — *demonstratur* HP^1S Alb. *demonstrabitur* C. — 32. *obstetisse* S. — 34. *capitale* βc Alb. — 36. *coepit* H^2 *cepit* C — *peragere* H^2 — *tum* C *cum* Sβ Alb. — 37. *commotus* C *commotis* ωLamb. — *Eurotas* incl. K — *propter* βc. — P. 208. 2. *ea* H (punctis del.), P^1 *eo* C. — 3. *causae* S. — 5. *possint* H. — 6. *tunc* HS^1 *tum* P^1 *tum eum* P^2. — 7. *arcesserunt* HS *accersierunt* β *arcess* ‖ *erunt* c. — 9. *depulsio est* βK — *ratio est* β — *accre* ||||| *uit* H. — 10. *infirmatio est* βK. — 12. *est* om. S (?) K. — 13. *aliquid* om. L^1. — 14. *obsisteret* c. — 20. *navim* semper βc. — 23. *est* om. Hc Alb. W — *ratio est* β. — *vi enim et* Mueller. vid. v. 27. — 24. *navem ... est* om. S^1 — *navim* $S^2\beta$c. — 25. *tunc* P^1 *tamen* C. — 28. *horum* C *haec* β^1 (?) Victorin. 286, 38. — *trium ... contulimus* om. H. — 29. *unum in* c. — 30. *argumento* HS^1. — 35. *deinducere* S^1. — P. 209. 1. *ab eis* W. — 2. *separate* H — *idem* (*m* in ras.) H *id est* C — *id est ost. diss.* incl. Ern. Sch K, non W — *lenius* HP *levius* C incl. K. — 3. *quod facilius* β, incl. K cfr. Phil. 6, 710. — 4. *devitari* β. — 5. *hac ratione* H *et ac ratione* S *et hac ratione* C *aut ratione* W — *pot. prov.* β. — 6. *nisi* HP^1c^1KW *ne sic* P^2Sc^2 *ni sic* β Leid. II Oudend. *nisi temere* conj. W. — 10. *habere* ‖ *habere* H. — 11. *sedarguentem* c^1. — 13. *necessitudine* H^1. — 17. *hoc in loco* incl. K, *hic* malit W. — 19. *conten* (*dere* in ras. 2) c. — 20. *et ex* c^2 — 22. *permagnum* βc^1 — *futuram* C (*am* in ras. c) *futurum* $S^1\beta^2$. — 27. *voluntatis* c. — 30. *eo quod* c^2 — *non absit* β — *ex suo* P^2 *et ex suo* β *et suo ex* c. — 31. *posse* om. ωSch. — *dampnari* βc. — 32. *esse* om. S^1. — 33. *careatre* S — *his* H *autem* C *hi sunt* ed. Omnib. *autem sunt* W. — 34. *confessione* H — *et alter* P^2 om. S^1. — 35. *constitutum* β. — 36. *est conqu.* β — *calam.* β *est calam.* C *et calam.* C. F. W. Mueller. l. c. — P. 210. 2. *non inventum* H^1 *non modo eventum* W. — 9. *et ex* βc. — 11. *generis* S^1. — 13. *quo* H. — 15. *nominantur* (*n* del.) β. — 17. *autem* C *quo-*

que β — *et sent.* β. — 18. *nunc in* C *nunc ut* W — *consideremus* HPW *considerationem* S (in ras.), βcK om. L. — 19. *la contendemus* H *iamque tendamus* P *intendemus* SβcK *iam contendemus* L (alt. m. *intendemus considerationem*) *iam contendimus* W — *nunc . . . intendemus* incl. K. — 21. *continetur . . . vix* om. HS^1 — *in dicendo* β *in iudicio* C. — 25. *in eo* C *in eo ut depreceris* β cfr. K Cornif. p. 233 — *si* om. HSKW. — 26. *forte* V^2S^2. — 27. *sint* Ern. — *dicere* C *dixeris* β *dicens* K *dices re* Klotz. *cum dices* W inclusi. — 28. *tunc* HPS. — 31. *causa fact.* c. — 32. *tunc* C *tamen* P^2c *tam* β — *magsuet.* (*g* eras. *n* suprascr.) *vestra quam virtute* β. — 34. *hoc* H^1 *ipsa* s. l. H^2. — 35. *iudicem* S. — 36. *deducere* β — *qua* H^1 *quia* H^2 *quare* C. — 37. *versetur* β — *tunc* HP^1 *nunc* S^1. — P. 211. 1. *qua* H^1. — *haec* om. βc. — 2. *sepe* ||||| H — *in omni* β — *omni . . . praeepta* add. mrg. H^2. — 3. *et in sen.* βV *in sen.* C. — 4 *aut in consilio* C *et in cons.* β om. V incl. K. — 5. *et ius cons.* H^1. — 6. *ductum* Pβc. — 9. *probat* H. — 19. *pulsu* H^1. — 20. *et hoc* C *hoc ex* β. — 21. *dictum* S^1 — *ignoscerint* H *ignoscerent* PS^2c *ignoverint* $S^1\beta^2$ *ignoverunt* β^1. — 22. *defuturum* H^2 ||||| *futurum* S^1 *cautum futurum* $S^2\beta$ — *deinde . . . futurum* add. mrg. S^2. — 25. *se* ex *si* H — *consanguineum magnis et principibus viris* ex Victorin. 288, 17 K cfr. Phil. 6, 710. — — *iam* om. β — *a* in ras. om. c — *primis* β *aut in primis* c *in primis* CK *viris in republica primis* W. — 26. *demonstrabit* del. Lindem. itemque in v. 30. — 27. *et eor.* β. — 29. *sunt ad* β — *sunt* om. β. — 33. *delicta concessa* C *concessa delicta* PK *concessa* W. — 34. *in potestate* cum seq. conjunx. K — *et propensum* β. — 37. *tale* H^1PS. — P. 212. 1. *a locis* c. — 3. *primo in* c — *posita* S (*ex* supra *p*), L. — 4. *maleficita* H^1 *maleficia* S^1 *malefacta* C *maleficium* W — *prudenter* HPS^1. — 5. *esse dicet* β. — 8. *proferret* HSc^1. — 10. *hac re* c — *aut . . . maleficia* add. mrg. S^2. — 13. *poe* (*nas* s. l.) H *poenas* S — *denique* S^2. — 15. *ob potestatem* H *potestatem* P *potestate* CK *iam potestate* W. — 16. *et cog.* c — *op* ‖ *portere* H^1 — *quem ad modum* β. — 17. *quod optime* H^1S^1P *quod odium* H^2KW *quale odium et quam iuste* s. l. S^2 *quale odium* β *quam optime* c. — 18. *aliter* S^1 *alter* C del. W. — 20. *sunt* β. — 23. *deductus* C *diductus* β. — 27. *praemia* HP — *quaeretur* (c^1) *ratio* β. — 30. *ex* add. c^2. — 31. *alicuius* om. β. — 33. *concilio* S^2. — 35. *iud.* (s. l. *ri* add.) Hc. — P. 213. 1. *quoque* incl. K — *adcommodatur* Erfurt. K cfr. Cornif. p. 275. — 5. *genere de prima* S^2 *cum genere tum etiam* β, in ras. c. — 6. *confirmatione* H^1S^1P *forma* β c, cfr. K Phil. 6, 711 Cornif. p. 235 — *intellegit* HS — 7. *in aliam* S. — 9. *et crassus* S. — 11. *ut* C *qui* in ras. c — *indigni* HS^1 — *qui* C *ut* in ras. c. — 12. *qui tamen* S^2c *qui tunc* C — *excursibus* HS. — 16. *con-*

firm. HPS[1]. — 18. *incidat* S[2]K. — 19. *in deprecatione* incl. W. — 20. *oporteatne ... huius modi* om. H[1], add. mrg. H[2] *oporteatne poena affici in p primii petiticione*, incl. W. — 21. *in hac* C (*praemii petitione* suprascr. S[2]) *in praemii petitione* LvK. — 28. *quadam* C, *d* eras. et *n* suprascr. c *quonam* L[1]. — 29. *exoratione* C *exornatione* Voss. I — 30. *ac nollent* c. — 31. *deseruisset opitulatus est* β. — 32. *sed eo* β. — 33. *haec* β. — 35. *obstitisse* P *obstitisset* C — *homine* c. — 27. *et quid* C. — P. 214. 4. *num* om. β. — 6. *nunc* C *non* S[2]c[2] ||||| *non* β. — 8. *praemio* β[1] — *quo* c[1]. — 9. *uiuet* H[1] — *uti* PβcK. — 12. *quo quanto* c[1] — *quęque* (suprascr. *q*;) H om. c[1]. — 15. *quereretur* H incl. K — *pervagetur* C *pervulgetur* doctus quidam apud Lamb. cfr. Madvig. de fin. 2, 15 p. 163. — 16. *hic loci eius* c. — 17. *comm. erit* β. — 19. *communicare* C *communicari* Leid. II — *medio* |||||| *cribus* H. — 20. *pervulgare* L — *et aut* H *et alter* C *et* W. — 22. *pulchra et ioc.* HSβc. — 23. *tertius* om. W — *exist.* HS semper. — 25. *compari* P *cum patri*, β. — 26. *aff. tal. hom.* β — *delibari* S *deliberari* C — *putentur* β. — 27. *dicant* S[2]. — 29. *et eor.* βc — *de pr.* S. — 32. *aliquid* β[1] — *pecuniarum* HPβ. — 36. *inprud.* S (*r* del.), c *inpud.* (*r* s. l.) H. — P. 215. 2. *non pretium* Leid. II KW. — 3. *ut* Hc *uti* CK. — 8. *dubie* HPS. — 9. *et ex scr.* Pc — *et ex sent.* HPS — *et ex contr.* HPc — *et ex racioc.* c. — 10. *et ex diff.* c[2]. — 14. *pondus* HP *pondo* C (*o* in ras. S) — *pondo centum* c. — 16. *valet* c[1]. — 17. *pretios* ‖ *e* H. — 18. *ipse* om. c. — 21. *sermones* HS[1]. — 22. *ea sententia* βc — *qua* βc — ||| *is* H — *accipiendam* HPS[1] *accipiendum* C *accipienda* W. — 23. *et inf.* β. — 25. *supra* P[1] *si ipsa* C. — 26. *pluraque* c[1]. — 28. *existimare* H *existimari* C. — 30. *et factis* c. — 32. *quaeritur* S. — 33. *positum sit appositum sit* c (*positum* del. c[2]). — 34. *ei quid* H[1]. — 37. *atque* om. S[1] — *atque ex conj.* W. — P. 216. 2. *adversariis* c[1] — *adv. intellegat* in ras. S. — 3. *nimis* H[1] — *commodo* H. — 4. *accepimus* β. — 5. *illius* H[1] — *constet* β — *et nos* H. — 6. *posse* om. P[1]. — 7. *probet* H[1]P — *factam* H[1] *factum* H[2] *fictum* Sc[2]. — 9. *auream* om. K. — 10. *dicet* β[1]. — 11. *posse* S *posset* C *possit* Lamb. — 15. *quoque illud* β. — 16. *nam* H — *intellegit* S. — 17. *utilior* H[1] *utilior res* H[2]S — *a scr.* K. — 18. *id ... honestum* add. mrg. H[2] — *nos* om. H[2]. — 23. *re* om. S[1]β del. c. — 27. *quaeratur* H. — 28. *adtenuisse* H. — 30. *inesse* c — *qu* ||| *in* H. — 31. *amentia* HP *amentiae* βc — *agitur* P. — 33. *hoc in* S — *magnopere* HPS. — 34. *oportere* β[1] — *hoc modo si* H[2]S *si hoc modo* H[3]P[2]βc (*hoc modo* probat c[2]) cfr. Fleck. 79, 496. — 37. *per* (*spicitur* in fine versus add. 2) H. — P. 217. 3. *et* om. cv. — 5. *demonstrare* KW — *est et* β — *eis* W — *amplicationis* H[1] *ampli* ‖ *ficationis* β (*c* erasum!). — 6. *utrisque* β. — 10. *adiunget* βc. — 12. *tum*

C *eum* HP. — 13. *cum* H²S¹ *tum aut* βc. — 14. *accommodatur* HPSc¹. — 15. *semper enim* β. — 16. *liberorum* (mut. in *liberos* man. rec.) *filios* H *liberos filios* S¹. — *aut* H — *praegnantem haberet* (cfr. Boët. in Cic. top. IV p. 341) malit W. — 17. *scripsit ita* β — *ginitur* (*g* sup. *n*) S *genitus* Pc¹ *gignitur* βc². — 18. *unus pluresve* om. Cic. de or. 2, 141. Hic quoque abesse malim. — *quassolent* H *quae assolent* C *quae solent* L *quae adsolent* KW cfr. p. 224, 23. — 20. *tum* C *tu* c — *mihi dicet* HPS¹ *mihi dicebat secundus* S²βc *mihi ille* Lamb. ex Cic. l. c. — 21. *ambiunt* c¹. — 22. *heres* β¹ *heres est* β² — *filius* om. HS — *suam* om. C. — 23. *dici hoc* c. — 24. *aut* β — *aliquam* HPS. — 27. *hered. esse* β — *illud* C *alterum* S *aliud* L. — 28. *genus eorum* βc — *eorum . . . inducunt* incl. K *in qua* HS. — 31. *evento* H¹P¹ — *ducitur* H². — 32. *ea* add. c² — *ex part.* c. — 33. *in eum* C *in eo* L². — 35. *auxilia* PβcKW — *qu* |||| *dam* H (*os* sup. ras. scr. m. antiqua) *quosdam* S *quaedam* CKW — *recipit* H¹S¹. — 36. *reprimerentur* c¹ non male. — 37. *hostes* om. L. — P. 218. 1. *milite* om. P — *quod* P — *hominum* β *homin* (*em* in ras. 2) c. — 2. *tribunum militum* HPSL¹ *tribunum militem* L² *tribunus militem* βc²T. R. *militem* c¹, *tribunum militum* legendum esse nisi quis malit reponi *tribunum militarem* ex Cic. pro Milone § 9 Lamb. *tribunum* Grut. KW — *suum* inclusi cfr. l. c. — 3. *vim adferre* i. e. pudicitiam eripere — *sibi* c¹ *sibi vim* c² — *inferre* β. — 4. *quem* H *qui* C. — 5. *proficisceret is* H *proficisceretur* C scripsi: *proficisceretur is*. — 6. *tunc* P. — 7. *factum ut* HPc *ut factum* (in ras.) S *ut est* β. — 8. *immolationem* P — *ut in* add. c² — *navi* c. — 9. *eurotae fluminis* β — *quare . . . doceatur* incl. K — *aut quare ita* H. — 11. *ut* om. c¹. — 13. *defendet et* H, S (*et* del.) *defendit et* Pc *defendit* β. — 14. *cum* HS *autem* CK *tum* L *tamen* Eckstein. *quidem* W. — 16. *est* PS *sit* C om. H. — 17. *et* sup. ras. S. — 18. *est* om. β¹. — 20. *contentionem* HPS. — 25. *aut* C *quid* c. — 26. *intentis* HP¹ *indentis* S¹ *intantis* S² *intentionis* P² *intentantis* βc *in testis* K cfr. Phil. 6, 717. — *producendum* C *productum* K *producentem* W. — 27. *hoc est* incl. K — *interrogandum* C *interrogando* βK — *hoc est interr.* del. W — *utrum sit* c¹. — 28. *a se* H *ab se* C — *esse* om. HW. — 30. *tunc* HPS *tamen* β (sed ante *contra*), c. — 31. *nihil esse* C *nullum esse hominem* c — *quo hominem* C *quo* c *quod hominem* Erfurt. Lamb. K. — 32. *cōmemorari* S. — 33. *quis* (bis) HP¹S¹. — 35. *conparando* β. — 37. *qui iuratus* HPc. — P. 219. 4. *tum* |||||||| H *tum iudicem* PβK *tum iudex* S¹ *tum iudices* S² *tum iud.* c *eum* W — *iudicem* inclusi. — 6. *poterant* c. — 7. *at* H¹ *autem* H². — 8. *scriptor et scripsisse* add. mrg. H². — 11. *non* ꞏ*oportuerit*ꞏ *aut non poterit* β — *obtemperare* P¹. — 12. *sensisse* s. l. H². — 13. *haec* om. β. — 14. *possimus* H¹S¹.

— 16. *abs* P *a* β. — 17. *aliquod* HS *aliquot* P. — 19. *quid seq.* S. — 20. *a* β — *recederent* β¹ — *consuerint* P¹. — 25. *scripto* om. H¹. — *quasi im. s. vol.* β. — 29. *abs. sit.* β. — 30. *controv.* β c². — 31. *accusatoris* H¹ — *ut iud.* W — *persuade* H¹ *persuadere* C *persuaderent* W. — 32. *accusaretur scilicet hoc modo* β. — 33. *adferre* K errore inductus — *impulerit* β. — 34. *inferre* S. — 35. *hanc* C *hunc* C. F. W. Mueller. l. c. p. 19. — *inducere partitionem* C cfr. Madvig. de fin. 2, 103 p. 318 *inducere partitionem oportebit* K *inducere oportet* (vel *oportebit*) *locum* Mueller. l. c. *inducet partitionem* W. — 36. *part sing.* β — *conveniunt* β¹c. — 37. *ulla in lege nullam* c. — P. 220. 1. *sin cet.* H¹S¹. — 2. *huiusm.* β. — 3. *sin hac* H¹S¹ *si hac* P. — 10. *legem* β. — 12. *haec quae* HP *haec quaeq,* S¹ *si qua* S²β *haec · siqua* c *ecquae* Orell. — 14. *apud legis eiusdem* β. — 16. *excip.* H². — 20. *causa* ||| c — *et potestatem* om. S¹ — *peccandi pot.* β. — 22. *estis* S. — 25. *sequatur* HS¹c². — 27. *probare* H¹P¹ *improbare* C. — 28. *agunt* habuisse vid. H¹. — 29. *et* s. l. S². — 32. *administrabit* Pβ *amministrabit* H (sed *b* corr.), c — *a* β. — 33. *neg. det.* β — *cum* P¹ — *a mun.* P². — 34. *quos sepius et ius* H *quo sepius etius* P *quo sepius* S¹ *quo setius* S² *cum* (*sepi* in ras.) *us et* β *cum sepius setius* c¹ *cum sepius* c². — 36. *cur* β *certo* C an: *cur certo?* — P. 221. 2. *in tantis ... neglegere* add. mrg. S² — *molestis* H¹ — *censeat* H¹. — 3. *adv. vero* β. — 4. *item ... iudicibus* incl. K — *rei* sup. ras. S del. Lamb. incl. K Phil. 6, 717. — *causa* HPc² *causae* Sβc¹ Lamb. K om. ω del. Ern. — 5. *se* om. c¹. — 6. *legem* β — *postea* C incl. K *oporteatne* W. — 8. *si quod* H² — *adscribatur* S — *quid si* C *quod si* β *si* Ern. Sch. cfr. p. 148, 14 — *velent* S¹ *velint* ω. — 9. *passurosne* H¹ — *at quid* H² *at hoc* L *atqui hoc* K *at quid hoc* W. — *esse* om. c. — 10. *quam* C *quam, quam* W — *possent* Sβ. — 11. *maxime* βc. — 14. *et impr.* c. — 16. *corrig. leg.* β. — 17. *hoc.* — 18. *agi* om. c¹ — *agant* S²β *agunt* C. — 19. *captiones* Sch *rogationes* K Phil. 6, 718 *actionem* W. — 21. *huiuscemodi* H¹S *cuiuscemodi* C *cuicuimodi* Lamb. — 24. *magnopere* C — *neque isti neque si* HP¹S² *neque si* S¹ *neque isti nisi* c *neque isti neque nisi* P². — 25. *esset quidem* S *quidem esset quidem* β. — 26. *eius rei* C *eius* Leid. II *eius rationem* K cfr. Phil. 6, 718 Fleck. 79, 496 Cornif. p. 245. — *peccaret* HSβ. — 28. *causa* c. — 29. *eius est* c. — 31. *ad* om. H. — 35. *esse dem.* β. — P. 222. 3. *oporteat* (*a* del.) β. — 4. *scriptam* H — *tunc* HS¹. — 6. *contra quam quod* β — *dicit* c. — 8. *est eum* β — *quod* β¹ *quam quod* β²c. — 9. *probari* HS. — 10. *ipsa hac* β — *quippiam* om. HPS del. Bait. — 11. *deroget* βc¹V. — 12. *omnis hoc* β. — 13. *uti* P. — 14. *ut* om. H¹. — 15. *quibus* ex *quid* β. — 16. *non esse* β. — 18. *defendit* C *defendet* β. — 19. *si his locis* HPS *de his locis*

β si de his locis c *si eis ex locis* K *ex eis locis* W. — 21. *quod consilium* HS¹. — 24. *scripturae* C *scriptura* Sch — *confirmatum β*c — *aut* (*ut* S²) ... *coarguetur* om. Voss. I incl. K. — 30. *defendit* HPS¹. — 31. *hoc in β*. — 32. *facto* S¹ — *tum ... velit* om. S¹. — 33. *ferre* H. — 34. *accipe* H¹. — 36. *a legibus β ab lege* K errore ind. — *proficiscuntur β*. — P. 223. 1. *probaturum* (*u* in ras., *rum* s. l. add. 2) H. — 2. *ex ea re* S² *et ea re β*c. — 6. *cogitatione* PcK. — 8. *committere β*. — 10. *qualis* H¹P¹ — *res* del. β² — 11. *qui* H¹. — 12. *scrip* (*ti* s. l. 2) H — *voluntate* H¹. — 14. *fecissem* C *fecisset* ωK — *quid si* om. S¹. — 16. *tunc ne* HPS¹ *tamenne* S² *tum ne β*c — *accusaretis β*. — 17. *atque* HS¹β — *lex* HS¹c¹ *hoc lex* P (?), S²βc² *haec lex* L. — 18. *ergo omnia* c. — 20. *neque β ne* ‖ c. — 21. *implenis β*. — 22. *expectare* C *ex·pectare* (*x* in ras.) *β spectare* ω cfr. Victorin. 296, 28. — 28. *curas* HP¹S¹ *curae* P². — 31. *que* β¹. — 32. *quod si* HP¹ *quid si* P² *quid si* ‖ S¹ (*sit* corr. S²) — *descr.* C *descr. debe*(*t* in ras.) *β*. — 34. *et* corr. S. s. l. *β* — *quae* β¹ — *sententiis* β¹. — 35. *nunquam scr. β*. — 36. *suppl. adf. β*. — 37. *aliquid* HS. — P. 224. 4. *legem* S. — 5. *et* C *ei* P. — 6. *quia scripto β*. — 7. *qu* (*a* in ras.) S. — 10. *et* c. — 11. *dere ... defendere* in ras. c — *ambiguo illo* c. — 15. *aliquod* PK. — 16. *quacunque re autem* P *quacunque autem in re β*cK. — 17. *probabili* CW *probabilem* S — *quamvis lev. probabili* incl. K — *ipso se* HcK *ipso* P *ipse* S (*se* in ras.) W *ipse se β* — *cum* HS¹ *etiam cum* C. — 18. *ideo quia β*c. — 20. *eius* C om. L incl. K *etiam* W — *illam* C *illius* L om. c cfr. Fleck. 79, 497 *illorum* W. — 21. *ceteri* P² Ern. — 22. *postea autem* S *praeterea* c — *ceteris ... praeterea autem* incl. K. — 23. *asscripto* HS¹. — 25. *ante quos* H¹. — 26. *conscriptum* H *contra scriptum* C — *utilitati* HP. — 28. *voluntati* H¹P. — 32. *olimpionicarum* H *olimpi* ||| *carum* P *olimpicarum* S¹βc. — 33. *praemio* H¹P¹ *praemium* c — *quamcunque β*. — 37. *que* H¹ — *phereis* H¹. — P. 225. 1. *tebe* H — *nomen thebe* c. — 2. *cubarent* H²c². — 3. *deposcet* H. — 4. *puerum occ.* c. — 6. *idem* H¹ *eadem* C — *ideoque* HPS¹ *ideo quod* C. — 7. *confirmare* om. H. — 9. *considerandum* HS¹. — 10. *ad* om. *β*. — 11. *duae leges* c. — 12. *aut quo* H¹ *aut quot* H²S¹ *aut quod* P *aut quotquot* CK *eae quotquot* W an: *eae quaecumque?* W — *aut* inclusi — *possent* H¹P *possunt* βc¹. — 13. *sed ea* HPS *ea β*c. — 14. *putatur* c — *videantur* (*n* del.) H. — 15. *lex iubeat* β¹ *lex* C. — 17. *aliquod* H. — 18. *necess. est β*. — 19. *utraque β* — *sit* om. S¹. — 20. *afficiatur* D del. Sch. ex Victorin. 298, 17. *adiciatur* Oudend. W. — 21. *diligentissima et β*c. — 23. *videtur* PS² *videatur* C. — 27. *quandam* om. *β*. — 28. *promptus* H¹P¹S¹ *promtius β promptius* C *propius* in P suprascr. — *est ad* HS¹ an: *ea ad?* W.

— 30. *aliqui* H. — 32. *sit* C *est* K. — 33. *uti* HP^1S^1. — 35. *sanctius* C *ut sanctius* c *quo et sanct.* L *quo uti s.* Voss. I *quo s. ω uti s.* K. — 36. *lege*(*s* supra add.) β. — 37. *ipsam* S^2c. — P. 226. 1. *sententiam* C *legem* c. — 2. *fieri* H^1P^1 *potest fieri* H^2Sβ *potuerit fieri* P^2 — *vid. quidem* Sβ. — 4. *oratione* HPS. — 7. *et hon.* β om. HS^1 — *amplissimas* H^1. — 9. *legi* H. — 11. *eo quid* H^1S^1 — *id* om. HS^1. — 12. *pervenitur* β — *lex est* P^2 — *est* C *escit* Orell. cfr. p. 11, 34 — *agnatum* C *agnatorum* S^2c item v. 17. — 13. *in eo* del. c^2 — *que* del. c^2 — 14. *lex est* P^2. — 15. *pecunique* (*a* s. l.) H — *legessit* (*n* sup. *i* scr.) H *legassit* P^1c^1 *legesit* S^1 *legasset* P^2c^2 *legaverit* S^2β. — 16. *et* om. β — *lex est* P^2β — *intestatus* P^2. — 18. *et statim* C *ei statim* PK — *statim* incl. W — *quod . . . fuit* incl. K. — 19. *solae* H^1. — 20. *indi* | | *tae* P *inductae* ω. — 21. *follico* (*follicolo,* tum *folliculo* corr.) H. — 22. *culeus* PK — *intiuē* (sup. *t* scr. *q*) H. — 23. *deferetur* (alterum *r* suprascr.) H — *comparetur* β. — 24. *eius* om. P. — 25. *quos ipse iubet* H (ex *libet* corr.? W), Pc *quos iubet* β *quos ipsos lubet* L *quos ipsis libet* SKW. Ad illud, quod nos probamus, Orell. haec: 'satis utique perverse; loqui enim ille non poterat.' Minime. Nam non utrum potuerit loqui an non hic ullius momenti est, sed habueritne ipse heredes quoslibet faciendi facultatem. Habuit autem, quod, si non habuisset, omnis controversia sublata fuisset. Haec ipsa est: potueritne ille iure testamentum facere (p. 12, 15), cum certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco essent, adimeret potestatem, nulla proferretur. — 27. *quiqui* H. — 31. *qui* HS^1 — *huiusmodi* P *eiusmodi* C. — 32. *et quem* β. — 33. *autem ven.* c^1 — *venundum* H^1. — 34. *fac. pot. test.* $β^1$ *fac. test. pot.* $β^2$. — 35. *communes* om. β. — P. 227. 2. *quaeritur* βKW — *consistat* c^1 *constat* ωKW. — 3. *constat* ωK. — 4. *per contionem* HP^1S^1 *percontationem* β, (*-ne*) c. — 7. *scr. esse* β. — 8. *illa re* S^2 — *esse* H — *is* om. β. — 9. *scribat* c. — 11. *arbitratur* Sβ — *quia de cet.* β. — 12. *possint* P^2S^2β *possit* C. — 13. *negotiali* C (in c suprascr. *iuridiciali* man. rec.) *iuridiciali* β. — 14. *autem* C *hec* S^2. — 15. *conferatur* C *conferatur ab eo, cui conferatur* c. — 18. *affertur* (bis) Sβc. — 20. *ostenditur* C *ostendetur* PK *ostendet* W — *qui* H — *demonstrabitur* CK *demonstrabit* W. — 21. *existimare* H^1 — *ostendetur . . . oportere* incl. K. — 23. *utisdem* HP^2 *aut isdem* S^1 *uti isdem* S^2 *uti hisdem* βc om. P^1. — *rationibus* om. P^1; *ratiocinationibus* β — *praedictum* C *dictum* LK *praeceptum* W. — 24. *quicquid* HS^1. — 25. *considerare* C, add. β: *periclitari iura omnia, si similitudines accipiantur*; *nihil paene esse, quod non alteri simile videatur* — *multas* S *multis* C. — 26. *et* HS^1 *et in* C *sed in* W — *tunc* HS^1 *tum* P^1 *tantum* β (et, ut vid., c^1) *tamen* C — *leges* om. P^1.

— 29. *conjecturam* H. — 30. *scriptum sit* β. — 31. *compl.* β. — 32. *curat* P[1]. — 34. *diffinitione* H[1] — *scriptores non* H[1]. — 35. *omn. de* c — *uellit* H. — 36. *in* om. β — *est v. al.* β. — 37. *lex est* P[2]β. — P. 228. 1. *navim* c[2], item ter postea — *relinquerint* Hβ. — 2. *naves* HP[1]c — *honora* β. — 3. *navi* β semper. — 6. ||||| *animum* S *anim* ||| c. — 7. *applicaverunt* βc. — 12. *navim* β — *quod* HP *quo* ‖ S[1] *quoad* C cfr. p. 180, 26. — *et inde ... moderaretur* inclusi ac ne vestigium quidem apud Victorinum inepti additamenti est. Albinus p. 528, 26: *quae religata navi cohaerebat et inde quantum potuit navi opitulabatur.* — 13. *ibidem in navi* Alb. *ibidem* L *in navi* del. Ern. — 15. *quoad* βcK — *op. est* β. — 17. *qui gl.* β. — 20. *dicet* β — *nā et* HS[1] *navem et* P *navim et* C. — 23. *quaeritur* Sc. — 24. *locis ex* P — *omnibus* HS[1] *omnibus quibus* C *ex quibus* W. — 26. *genus caus.* β. — 27. *genus* om. V Knackst. progr. p. 44. — 29. *sed qui* H[1]S[1]. — 30. *tunc harum* HS[1] *tum harum* P[1] *tantarum* c. — 34. *autem ut aristoteli* S[2]. — 35. *autem nobis* β *nobis autem* L — *et inutilitate* H. — 36. *hoc quoque* C *quoque* K *quocumque* W — *genere scilicet deliberativo et demonstrativo* β *genere erunt* W. — P. 229. 4. *viderimus* HS[1] *videmus* β. — 5. *fierint* HS[1] *fuerint* P. — 10. *alliceat.* HP(*adl.*). — 12. *genus est* c[3] Erfurt. K — *veritas est* βLW — *est aliud autem* HPS *est autem aliud* βcL *est aliud* K *aliud autem est* W. — 14. *et utilit.* β — *genus* om. C — *quoddam* LK. — 16. *nos* om. β[1] — *inductos ducit* C *inductos dicit* c[1] *illectos ducit* Leid. II SchKW *ducit* Lamb. Potius *inductos ducit* dittographia exortum et *inducit* scribendum esse arbitror, sed cfr. p. 232, 8. — *per se* H. — 17. *util. gerit* β — *expectatur* H[1]PS[1]. — 19. *quae facile* S. — 20. *posuimus* C *perscripsimus* β — *breviter* β. — 21. *primo quidem* β — *appellantur* S (*ntur* in ras.) — 22. *autem* om. L[1] incl. K. — 23. *honest. et utilitatis cont.* S[2]. — 24. *iunctae res omnino* β (*r* puncto notat.) *iunctae* (loc. vacuus) *res omnino* c. — 25. *ex duplici* C scripsi: *et duplici* cfr. Victorin. p. 162, 21. 301, 15. — *intelleguntur* CW *intellegentur* βcK scripsi: *intellegantur.* — 27. *petend.* HP[1] *appetend.* C. — 28. *et* prius om. β. — 36. *sunt* C *sint* c[2] — *sit iuncta* β. — 37. *primus* (*m* del.) β. — P. 230. 2. *atque* om. βcL. — 7. *utrarum* HPS *utrumque* β[1] *utrarumque* β[2]c *neutrarumque* Lamb. — 10. *est per* βc. — 11. *est per* β — *videt* SchW. — 12. *factum sit* ωK. — 17. *naturae* C *natura* P[1]β[2]c[2] — *ius* C *eius* P[1] *iusticia* c. — 18. *in natura* C *innata* S[2]βcKW, cfr. Alb. 548, 35. Innata vis adferre quidem aliquid, sed non inserere potest. Cfr. p. 197, 2. — *inseruit* C *inserit* B Lindemanni, Alb. *insevit* Lamb. cfr. Vict. 390, 20. — 22. *pietas est* β. — 23. *benivolis* C *benevolum* Orell. KW *incolis* Klotz. cfr. Cic. part. or. 88. — 25. *et alterius rem.* βc[1]. — 26. *est per* β — *aut omnino* c. — 27. *est* om.

HS^1. — 28. *est per* β. — 30. *ante* ‖ *aut* H *ante aut* S *aut ante* PβcK *aut* V Leid. I W. — 31. *iusticia* c. — 32. *tractum a nat.* β — *ualuit* HS. — 33. *regionem* (*le* s. l. add.) H — *ut si* H^1P^1 *aut si* C — *aut ... videmus* del. Sch. — 35. *mortem* H. — 36. *adprobationem* HS. — 37. *est* in ras. H, om. c — *par* in ras. H. — P. 231. 1. *inter* β. — 3. *legis* S^2 — *iusticia* c. — 9. *agitatio* c, suprascr. β^2. — 10. *magnis* om. HS^1 *magnis et* om. P. — 18. *partes sunt* Alb. Ern. — 20. *est per* β — *temere* C an: *non temere?* — 21. *iniectionis concitati* C *invectionis concitati* $P^2\beta$ *invectio concitata* ω *inferioris concitati* Lamb. *invectione conc.* Gesner. *concitati invectiones* Garatonius, Orell. *concitati invectio* Ern. Sch. *innocentis concitati* K. Phil. 6, 718 *infestioris concitati* Klotz. [*iniectionis*] *concitati* W — *retinetur* ω Ern. Sch. — 22. *est per* β — *honestius* H^1P^1 (ex *honesti* with *us* written above), *honestus* $H^2S\beta c$ *honesti* P^2 Alb. *honestatis* W — *caram* β (*vel claram* suprascr.), c. — 26. *et brev.* HPS^1. — 27. *vitandi* β^1. — 31. *diffidentiae* H. — 32. *obpositum* (om. *est*) c. — 33. *et tunc* HP^1S. — 36. *quae* om. S^1 — *superstitutio* H. — P. 232. 2. *reponuntur* $S^1\beta$ *reponemus* S^2c. — 3. *ex omni parte* K. — 6. *quod ... videtur* om. H^1. — 7. *fructu quoque* ω *fructu* (*quoque* om.) D et Victorini Frising. W. — 8. *ducunt ad se* β. — 10. *est* om. PcK. — 11. *et verecundia* om. β. — 12. *potentia* Pβc. — 18. *existimans* P — *incipiat* P. — 19. *petendas* SK. — 20. *putent* c — *amicias* H (*as* in ras.) *amicitias* SK. — 22. *considerandus* C (ante *erit* β) *considerandi* Lamb. — 23. *oratorum* P. — 24. *amicitias* P^2K — *expetendas* PK. — 26. *iunctae* $PS^2\beta c^2KW$ *victae* S^1 *iuctae* c^1. — 26. *sunt vet.* β. — 27. *illorum sunt* β — *ab illorum ... utiliores* in mrg. inf. H. — 31. *aut in nostris rebus aut in corpore* HPS^1 *aut in n. reb. atque in corp.* c *aut in corpore* S^2 *aut corpore* β (*ex nostris rebus* suprascr. man. rec.). — 32. *in* om. S — *contrariis* HP^1S^1 *extraneis* P^2S^2 — *tunc* HP^1S. — 33. *revertetur* S^1. — 34. *Ut verbi gratia* β (*U* in ras.) — *quae* om. HS^1. — 37. *alia* βc. — P. 233. 2. *urbs* (*i* s. l. add., *r* corr.) H. — 5. *colomes* H. — 8. *tuta* Pβck. — 9. *et* om β. — 10. *adtenenda* HSc *adtinenda* P^1 *optinenda* $P^2\beta W$ *adquirenda* K *attenuanda* Klotz. — *atque his* C *atque in his* βc. — 11. *fieri difficulter* β — *facile fieri* C *facile* K. — 12. *posse* H — *dicemus* HP^1 *dicimus* CK. — 15. *posse autem fieri quod* C *difficile autem fieri quia* (*quia* corr. in *quod*) β. — 16. *omnes* HP *omnes aut* S^1W *aut omnes aut* CK om. L inclusi. — 18. *conferri* C *compleri* $P^2\beta c$ *confieri* S^2 Halm. — 20. *et util.* βc. — 23. *igitur* C *autem* β — *esse* (*hanc* om.) S *hanc esse* β. — 24. *quod fas et ius facere potest perficiat* H, S (*possunt* in ras. S^1) *quo ea secius id quod facere potest perficiat* PKW om. βc inclusi cfr. v 30. — 25. *le-*

nire H. — 26. *exemplo si* HS *exemplo* P *exemplis* βc Eckst. — *vis rei qualis aut quanta* LEckst. — 28. *corpus animal mortale* HP¹S *corpus mortale* P²βcK *animal* W — *corpus ... necesse est* incl. K. — 29. *ita est* β. — 30. *describebamus* (*be* et *a* in ras.) H *describamus* β — *necessitudinis cui nulla vi resisti potest perficiat quod neque mutari oportebit* HS (hic uterque liber deficit, verbis *modo illud attendatur* redit p. 235, 12) *necessitudinis cui nulla vi resisti potest quo ea secius id quod facere potest perficiat quae neque mutari neque leniri potest* P *necessitudinis cui nulla vi resisti potest quae neque mutari neque leniri potest* β. In Cass. cod. p. 82ᵇ finis: *resisti potest* (v. 24); pergit 83ᵃ: *quae neque mutari neque leniri potest. huiusmodi* etc., sed p. 82ᵇ fini altera man. addidit: *quae neque mutari neque leniri potest. Atque ut apertius ... necessitudinis et cui nulla vi resisti potest* — *atque . . . necessitudinis* inclusi. — 33. *difficiles quaedam simplices* c — *superiori* βc. — 35. *etiam* om. β — *esse* Pβ *etiam* c. — 36. *necessitudinis* β¹. — P. 234. 1. *cassilienses* C (item v. 5). — 2. *est* om. P — *cassilinum* C (item v. 7). — 3. *illic in* pagin. 84ᵇ verba ultima cod. β. Reliqua desunt. — 5. *si* c¹. — 8. *efficere potest haec* c. — 13. *si* P¹ *ut* P²c. — 14. *atque* P *aut quid* c. — 19. *partim* P¹ *praeter haec* P² — *esse invenies* P² — *necessitatis* incl. Orell. — 21. *ut* del. Ern. — *homines* C *omnes* KW — *mortales* inclusi — *necesse est interire* om. P¹c¹. — 24. *dixi* P²c. — 25. *nam ... pertinebit* incl. K. — 26. *ut aut* P *ut* c — *aut ad hon.* incl. Ern. — 28. *aut ... hoc modo* om. P¹c incl. Ern. — 29. *aut ... hoc modo* om. P¹c incl. Ern. — 33. *colomitatis* c. — P. 235. 3. *deliberatum* Pc *delibratum* ω Lamb. cfr. p. 214, 26. — 4. *virtus* P²c — *industria* Pc *et ind.* ω del. W. — 5. *poterit* cL¹ *potuerit* PL²KW. — 7. *videbitur* P. — 9. *ea* P. — 11. *in praeterita* c. — 14. *quare aut* c — *quicquam* Lamb. W. — 18. *utiq; quae* HS¹. — 19. *laboremus* C *elab.* L. — 22. *event* ‖ H¹. — 25. *honestes* H¹ *honestates* H²S¹ — *transiret* H *transiretur* S¹ — *turpe* om. HP¹S¹ — *videatur* HP¹SL. — 26. *aut* HS — *transit* H. — 27. *deiecere* HS¹. — 28. *qui* H — *fecit* om. V Knackst. prog. p. 44, sed cfr. Klotz. in Tusc. disp. p. 417. 575. — 30. *aut quid pers.* S². — 31. *quod* HS. — 32. *quid animo* HS¹. — 37. *quid* H *qui* PKW *quis* Sc — *volunt* P² — *partiantur* P². — P. 236. 1. *et ex contrarias* P — *virtus est* S *virtus* H. — 3. *corpus* c¹ — *extraneae* HP¹S add. *res* c². — 5. *ceteraque* HS¹ *cetera quae* P¹ *et cetera quae* C. — 9. *extraneis* C *extrariis* Leid. II KW. — 10. *agitur* S. — 12. *Animi* H (sed *A* et *i* extrema add. H²) W *enim* S *animi autem* P, c (sed *animi* ex *anima*) K. — 15. *in deventione* H *et de inventione* P. — 8. *hunc ab* C *hoc ac* P².

Praetermissa aut corrigenda addo haec: P. 2. 5. *quoad* C *quod* Jordan. cfr. p. 180, 26. — P. 4. 24. ad lectionem vulga-

tam *ad eam ipsam rem, qua de* redeo. — P. 10. 17. *fortuito* scribi iussit Madvig. de fin. V, 33 p. 673 ed. pr. cfr. p. 28, 26. — P. 14. 33. *hoc constituitur modo* bene emendasse mihi videtur W. — P. 66. 35. verbo *monendi* res obiecta non adposita est in Livii lib. XXII, 61, 13. — P. 82. 11. *esse debet* scripsisse malim. — P. 91. 32. ex HB *in me, quod libet, statuite* scribo. Paulo ante *vestro arbitrio* scribi, paulo post *statuite, dicite: atque* distingui iubet W. — P. 94. 24. *adsumptam* B¹bβ¹. — Cum in H post *est* rasura sit, haud scio an rectius ex hoc cod. *circuitio est, qua oratio rem simplicem circumscribit* [*adsumpta elocutione*] scribatur. — P. 100. 37. *in sinum* scripsi. Opt. cod. lectio speciosa: veluti hostiae enim liberi iugulantur, ut sanguis in parentum sinus fundatur. Cfr. Verg. Aen. XI, 199. XII, 204. *'Οδυσσ. λ.* 36. — *heredes* HP ‖ *edes* B *pedes* C dubito num recte, *lares* vel *penates* Oudend., sed cfr. Cic. Phil. III, 4. — P. 101. 1. *posse* HB¹. — 2. *nec* C *et* β — *orationem* H. — P. 111. 1. *decuma* HBP *ad decumam* bβ¹ *ad decimam* β². Nunc *decuma* praefero, cum latum *u* ostentatoris pronuntiationi melius conveniat. — 2. *illi* om. HP. — *decima* H (*decuma* ap. Halm. suprascr.) B (*i* ex *u* corr.), β *decuma* Pb. — 7. vulgatam *angiporto toto* praefero, nam plenus hic sermo homini glorioso aptior est. — P. 123. 15. *tantopere* D quoque habet. Item cum optimis cod. p. 200, 21 et 22, *magnopere* p. 216, 33. 221, 24 legi volo. Sed P. 134, 12 *summo opere* scribendum videtur, cum *sūmo pere* in H exstet. Cfr. p. 154, 21. — P. 144. 8. *conferunda* corrigas. Item p. 215, 1 *referunda* ex HS. — P. 148. 28. *optumum* (H¹ ap. Halm.), 32. *optumum*, 33. *optumae* ex hoc cod. recipienda erant. — P. 189. 19. *iisdem* P *isdem* β *hisdem* C. — 22. *hisdem* C *eisdem* P (?) *isdem* β. Utroque loco *i* prius deleas.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

LIBRI QUATTUOR

DE ARTE RHETORICA.

LIBER PRIMUS.

1 1 Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis otium studio suppeditare possumus et id ipsum, quod datur otii, libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse aut fugisse nos laborem putares, et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intellegebamus: non enim in se parum fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intellegentia et definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis adrogantiae causa sibi adsumpserunt, reliquimus: nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisiverunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur; nos [autem] ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus: non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, si te unum illud monuerimus, artem sine adsiduitate

dicendi non multum iuvare, ut intellegas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem adcommodari oportere.

2 2 Oratoris officium est de iis rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, cum adsensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum est [in consultatione], quod habet in se suasionem et dissuasionem; iudiciale est, [quod positum est in controversia] quod habet accusationem aut petitionem cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus, deinde quo modo has causas tra-
3 ctari conveniat, ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quid quibus locis sit conlocandum. Elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem adcommodatio. Memoria est firma animi rerum et verborum [et dispositionis] perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate. Haec omnia tribus rebus adsequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo velimus esse. Exercitatio est adsiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam demonstratum est, quas causas oratorem recipere quasque res habere conveniret, nunc, quemadmodum ad orationem possint officia oratoris adcom-
3 4 modari, dicendum videtur. Inventio in sex partes [orationis] consumitur: exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus

auditoris constituitur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio. Divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum adseveratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio est artificiosus terminus orationis. Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem adcommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

Causa posita, quo commodius exordiri possimus, 5
genus causae considerandum est. Genera causarum sunt quattuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum causae genus putatur, cum aut [id] defendimus, quod ab omnibus defendendum videtur, aut [id] oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere [ut pro viro forti, contra paricidam]. Turpe genus intellegitur, cum aut honesta res oppugnatur aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem. Humile genus est, cum contempta res adfertur. Cum haec ita 4 6
sint, conveniet exordiorum rationem ad causae genus adcommodari. Exordiorum duo sunt genera: principium, quod Graece *προοίμιον* appellatur, et insinuatio, quae *ἔφοδος* nominatur.

Principium est, cum statim animum auditoris nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benivolos auditores habere possimus. Si genus causae dubium habebimus, a benivolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit causae, faciemus attentos. Sin turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, qua re [adversarios criminando] benivolentiam capere possimus. Si honestum genus

causae erit, licebit recte vel uti vel non uti principio.
Si uti volemus, aut id oportebit ostendere, qua re
causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus dic-
turi simus, exponere. Sin principio nolemus uti, ab
lege aut ab aliquo firmissimo nostrae causae adiu-
7 mento principium capere oportebit. Quoniam igitur
docilem, benivolum, attentum auditorem volumus habere,
quo modo quidque confici possit, aperiemus. Dociles audi-
tores habere poterimus, si summam causae [breviter]
exponemus et si attentos [eos] faciemus; nam docilis
est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus,
si pollicebimur nos de rebus magnis, novis, inusitatis
verba facturos aut de iis rebus, quae ad rem publicam
pertineant aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deo-
rum immortalium religionem, et si rogabimus, ut
attente audiant, et si numero exponemus res, quibus
8 de rebus dicturi simus. Benivolos auditores facere
quattuor modis possumus: ab nostra, ab adversariorum
nostrorum, ab auditorum persona, ab rebus ipsis.
5 Ab nostra persona benivolentiam contrahemus, si
nostrum officium sine adrogantia laudabimus, atque
in rem publicam quales fuerimus aut in parentes aut
in amicos aut in eos ipsos, qui audient, aliquid refe-
remus, dum haec omnia ad eam rem ipsam, qua de
re agitur, sint adcommodata. Item si nostra incommoda
proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem, et si
orabimus, ut nobis sint auxilio, et simul ostendemus
nos in aliis noluisse spem habere. Ab adversariorum
persona benivolentia captabitur, si eos in odium, in
invidiam, in contemptionem adducemus. In odium
rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose,
crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum pro-
feremus. In invidiam trahemus, si vim, [si] potentiam,
factionem, divitias, [incontinentiam] nobilitatem,
clientelas, hospitium, sodalitatem, adfinitates adversa-
riorum proferemus, et his adiumentis magis quam
veritate eos confidere aperiemus. In contemptionem

adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. Ab auditorum persona benivolentia conligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus, [et] si, quae de iis existimatio, quae iudicii exspectatio sit, aperiemus. Ab rebus ipsis benivolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando tollemus, adversariorum per contemptionem deprimemus. 6

Deinceps de insinuatione aperiendum est. Tria 9 sunt tempora, quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus videtur esse ab iis, qui [ante] contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem, [hominem, non rem] spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria; deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa aut de eadem aut de minore aut de maiore proferemus, deinde ad nostram causam pedetemptim accedemus et similitudinem conferemus. Item [si] negabimus nos de adversariis aut de aliqua re dicturos, et tamen occulte dicemus interiectione verborum. Si persuasus 10 auditor [fuerit, id est, si oratio adversariorum fecerit auditoribus fidem]: neque enim non facile scire poterimus, quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat —: ergo si fidem factam putabimus, his rebus nos insinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmissimum sibi adiumentum putarint, primum nos dicturos pollicebimur; [aut] ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit; [aut] dubitatione utemur quid potissimum dicamus aut quoi loco primum respondeamus, cum adfirmatione. Si defessi erunt audiendo, ... ab

aliqua re, quae risum movere possit, ab apologo, fa-
bula [veri simili], imitatione, depravatione, inversione,
abiectione, suspitione, inrisione, stultitia, superlatione,
conlectione, litterarum mutatione; praeterea exspecta-
tione, similitudine [turpi], novitate, historia, versu, ab
alicuius interpellatione aut adrisione; [si promiserimus]
aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos; nos non
eodem modo, ut ceteri soleant, verba facturos; quid
alii soleant, quid nos facturi simus, breviter expone-
7 mus. Inter insinuationem et principium hoc interest.
11 Principium eiusmodi debet esse, ut statim aperte eis
rationibus, quibus perscripsimus, aut benivolum aut
attentum aut docilem faciamus auditorem: at insinuatio
huiusmodi debet esse, ut occulte per dissimulationem
eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem commo-
ditatem in dicendi opere venire possimus. Verum hae
tres utilitates tametsi in tota oratione sunt compa-
randae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis
attentos, dociles, benivolos praebeant, tamen id per
exordium causae maxime comparandum est. Nunc,
ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia vitanda
sint, docebimus. [Exordienda causa servandum est,
ut lenis sit sermo, ut usitata verborum consuetudo,
ut non apparata oratio videatur esse.] Vitiosum ex-
ordium est, quod in plures causas potest adcommodari,
quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilo
minus adversarius potest uti, quod commune appellatur.
[Item illud, quod adversarius ex contrario poterit uti.]
Item vitiosum est, quod nimium apparatis verbis com-
positum est aut nimium longum est, et quod non ex
ipsa causa natum videtur, ut proprie cohaereat cum
narratione, et quod neque benivolum neque docilem
8 neque attentum facit auditorem. De exordio satis erit
12 dictum: deinceps ad narrationem transeamus. Narra-
tionum tria genera sunt. Unum est, cum exponimus
rem gestam et unum quidque trahimus ad utilitatem
nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas,

de quibus iudicium futurum est. Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnumquam fidei aut criminationis aut transitionis aut alicuius apparationis causa. Tertium genus est id, quod a causa civili remotum est, in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas superiores narrationes in causis tractare possimus. Eius narationis duo genera sunt, unum 13
quod in negotiis, alterum quod in personis positum est. Id, quod in negotiorum expositione positum est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quae neque veras neque veri similes continet res, ut eae sunt, quae tragoediis traditae sunt. Historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota. Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. Illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, [rerum varietates] fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. Verum hoc in exercendo transigetur; illud, quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conveniat, aperiemus.

Tres res convenit habere narrationem, ut brevis, 9
ut dilucida, ut veri similis sit; quae quoniam fieri 14
oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscendum est. Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volemus, et si summatim, non particulatim narrabimus, et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur, et si transitionibus nullis utemur, et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere, et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quoque quae facta sint, scire possint, tametsi nos reticuerimus: quod genus, si dicam me ex provincia redisse, profectum quoque in provinciam intellegatur. Et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id,

quod neque obest neque adiuvat, satius est praeterire. Et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam ne id, quod semel diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
Ubi advenit Megaram, insidias fecit virginis:
Insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

15 Rem dilucide narrabimus, si ut quicquid primum gestum erit, ita primum exponemus et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur: hic erit considerandum, ne quid perturbate, [ne quid contorte, ne quid ambigue,] ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus, et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior nar-
16 ratio fiet. Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt, nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem non potest facere: sin erunt fictae, eo magis erunt conservanda. De iis rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulae aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quae dicta sunt arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quae de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas soli praeter ceteros in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam rationem exordiorum habe-
10 remus. Nunc, quod reliquum est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris artificium, dabimus operam, ut nihilo minus industriae, quam rei utilitas postulabit, quaesisse videamur, si prius pauca de divisione causarum dixerimus.

Causarum divisio in duas partes distributa est. 17
Primum [per narrationem] debemus aperire, quid nobis conveniat cum adversariis, quid in controversia sit [si ea, quae utilia nobis erunt, convenient,] hoc modo: 'Interfectam esse ab Oreste matrem convenit mihi cum adversariis: iurene fecerit et licueritne facere, id est in controversia.' [Item e contrario: 'Agamemnonem esse a Clytaemnestra occisum confitentur; cum id ita sit, me ulcisci parentem negant oportuisse'.] Deinde, cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. Ea dividitur in duas partes, enumerationem et expositionem. Enumeratione utemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi simus. Eam plus quam trium partium [numero] esse non oportet: nam et periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et suspitionem adfert auditori meditationis et artificii, quae res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

Nunc ad confirmationem et confutationem trans- 18
eamus. Tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in confirmatione et in confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus contrariaque dissolverimus, absolute nimirum munus oratorium confece-
rimus. Utrumque igitur facere poterimus, si consti- 11
tutionem causae cognoverimus. Causarum constitutiones alii quattuor fecerunt: noster doctor tres putavit esse, non ut de illorum quicquam detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis [est], cum de facto controversia est, hoc modo: Aiax in silva, postquam resciit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulixes intervenit, occisum conspicatur, corpore telum cruentum educit. Teucer intervenit,

fratrem occisum, inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit. Hic coniectura verum quaeritur; [de facto erit controversia,] ex eo constitutio causae
19 coniecturalis nominatur. Legitima est constitutio, cum scripto [aut e scripto] aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto et sententia controversia nascitur, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dissentire, hoc modo: Si lex sit, quae iubeat eos, qui propter tempestatem navem reliquerint, omnia perdere, eorum navem ceteraque esse, si navis conservata sit, qui remanserint in navi. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navem reliquerunt [in scapham conscenderunt] praeter unum [aegrotum]: is propter morbum exire et fugere non potuit. Casu et fortuitu navis in portum incolumis delata est; ille [aegrotus] possedit navem, petit [ille] cuius fuerat. [Haec constitutio legitima est ex scripto et sententia.]
20 Ex contrariis legibus controversia constat, cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in contione orationem habere: altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in contione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis in demortui locum nominavit; petitur ab eo multa. [Constitutio legitima ex contrariis legi-
12 bus.] Ex ambiguo controversia nascitur, cum re unam in sententiam scripta scriptum duas aut plures sententias significat, hoc modo: Paterfamilias cum filium heredem faceret, testamento vasa argentea uxori legavit: [TULLIUS] 'HERES MEUS [TERENTIAE] UXORI MEAE XXX PONDO VASORUM ARGENTEORUM DATO, QUAE VOLET.' Post mortem eius vasa pretiosa et caelata magnifice petit. Filius se, quae ipse vellet, in XXX pondo ei debere dicit. [Constitutio est legitima ex ambiguo.]
21 Definitione causa constat, cum in controversia est, quo

nomine factum appelletur. Ea est huiusmodi: Cum L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trientibus laturus esset, Q. Caepio, qui per id temporis quaestor urbanus erat, docuit senatum aerarium pati non posse tantam largitionem. Senatus decrevit, si eam legem ad populum ferat, adversus rem publicam videri ea facere. Saturninus ferre [coepit], conlegae intercedere. Ille nihilo minus sitellam detulit. Caepio, ut illum [contra] intercedentibus conlegis, adversus rem publicam vidit ferre, cum viris bonis impetum facit, pontes disturbat, cistas deicit, impedimento est, quo setius feratur: arcessitur Caepio maiestatis. [Constitutio legitima ex definitione. Vocabulum enim definitur ipsum, cum quaeritur, quid imminuerit maiestatem.] Ex translatione controversia 22
nascitur, cum aut tempus differendum aut accusatorem mutandum aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte constitutionis Graeci in iudiciis, nos in iure [civili] plerumque utimur, [in hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit,] in iudiciis tamen nonnihil [utimur,] ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. Haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt et causa cadit qui egit, nisi habuit actionem, et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat, utrum illi liceat accusare necne. 13
Ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus 23
similitudine quadam occupatur. Ea est huiusmodi. Lex: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. [Et lex: QUI PARENTEM NECASSE IUDICATUS ERIT, UT IS OBVOLUTUS ET OBLIGATUS CORIO DEVEHATUR IN PROFLUENTEM.]

Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAVE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE ESTO. Malleolus iudicatus est matrem necasse. Ei damnato statim folliculus in os et soleae ligneae in pedibus inductae sunt, in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem adferunt, testamentum ipso praesente conscribunt, testes recte adfuerunt; de illo supplicium sumitur. Ii, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla adfertur, et tamen multae adferuntur, ex quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. [Constitutio legitima ex ratiocinatione.] Cuiusmodi partes essent legitimae constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

14
24 Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed iure an iniuria factum sit, quaeritur. Eius constitutionis partes duae sunt, quarum una absoluta, altera adsumptiva nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris adsumatur, recte factum esse dicemus. Ea eiusmodi est. Mimus quidam nominatim Accium poëtam compellavit in scena. Cum eo Accius iniuriarum agit. Hic nihil aliud defendit nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. Adsumptiva [pars] est, cum per se defensio infirma est, adsumpta extraria re comprobatur. Adsumptivae partes sunt quattuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat ignosci. Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto negat se reus fecisse. Ea dividitur in imprudentiam, fortunam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos plebis de exercitus amissione; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum

occiderat, supplicium sumpsit, [cui frater esset,] antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus testamento manu missus esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod aquae interclusissent. Deprecatio est, cum et pecasse se et consulto fecisse [reus] confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. Hoc in iudicio non fere potest usu venire, nisi quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta exstant. [Hoc modo in loco communi per amplificationem iniciemus: quodsi hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret, verum nihil postulat ignosci. Ergo in iudicium non venit, aut senatum, ad imperatorem et in consilium talis causa 15
potest venire.] Ex translatione criminis causa constat, 25
cum fecisse nos non negamus, sed aliorum peccatis coactos fecisse dicimus: ut Orestes, cum se defendit in matrem conferens crimen. Ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus et vel in hominem transferimus vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse, quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea causa huiusmodi est: C. Popilius, cum a Gallis obsideretur neque fugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in conlocutionem; ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret. Satius esse duxit amittere impedimenta quam exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit: arcessitur maiestatis. Quae constitutiones et 16
quae constitutionum partes sint, videor ostendisse. Nunc quo modo eas et qua via tractari conveniat demonstrandum est, si prius aperuerimus quid oporteat

ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

26 Constitutione igitur reperta statim quaerenda ratio est, quae causam facit et continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum causa consistamus: Orestes confitetur se occidisse matrem: nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. Ergo adfert eam, quae nisi intercederet, ne causa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. [Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem.] Inventa ratione firmamentum quaerendum est, id est, quod continet accusationem, quod adfertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto: 'Iure occidi, illa enim patrem meum occiderat', utetur accusator firmamento, hoc modo: 'At non abs te occidi neque indemnatam poenas pendere oportuit.' Ex ratione defensionis et ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci κρινόμενον appellant. Ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis [defensione] hoc modo: Cum dicat Orestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit sine iudicio a filio Clytaemnestram occidi. [Ergo hac ratione iudicationem reperire convenit.] Reperta iudicatione omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit.
17 27 In omnibus constitutionibus et partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione: in ea nec ratio qua re fecerit quaeritur, fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. Quare ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur, hoc modo: [Intentio:] 'Occidisti Aiacem.' [Infitiatio:] 'Non occidi.' [Iudicatio:] Occideritne? Ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones aut

partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. Si qua tardius haec, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini tum nostris quoque occupationibus adsignare debebis. Verumtamen maturabimus et, quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria, ut pro tuo in nos officio, pro nostro in te studio munus hoc adcumulatissime tuae largiamur voluntati.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER SECUNDUS.

In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, 1
quas causas recipere oratorem oporteret et in quibus 1
[partibus] officiis [artis] elaborare conveniret et ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum, quod neque de omnibus rebus simul dici poterat et de maximis rebus primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus. Causarum tria genera sunt: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. Multo difficillimum iudiciale est; ergo id primum absolvemus hoc [et priore]

libro. De oratoris officiis quinque inventio et prima et difficillima est. Ea quoque nobis erit hoc libro propemodum absoluta: parvae partes eius in tertium
2 volumen transferentur. De sex partibus orationis primum scribere incepimus: [in primo libro] locuti sumus de exordio, narratione, divisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus, deinde coniuncte de confirmatione et confutatione dicendum fuit. Quare genera constitutionum et earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quomodo constitutionem et partem constitutionis causa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quaeri conveniret. [Qua inventa curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur; postea admonuimus esse causas complures, in quas plures constitutiones aut
2 partes constitutionum adcommodarentur.] Reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventionis ad unam quamque constitutionem aut partem constitutionis adcommodari, et [item] quales argumentationes, quas Graeci *ἐπιχειρήματα* appellant, sequi, quales vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et ad confutationem. Deinde ad extremum docuimus, cuiusmodi conclusionibus orationum uti oporteat. [Qui locus erat proximus de sex partibus orationis.]

Primum ergo quaeremus, quemadmodum quamque causam tractare conveniat et nimirum eam, quae difficillima est, potissimum consideremus.

3 In causa coniecturali narratio accusatoris suspitiones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur. Defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspitionis. Huius constitutionis ratio in sex partes est distributa: probabile, conlationem, signum, argumentum, consecuticnem, ap-

probationem. Horum unum quidque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse peccare et ab simili turpitudine hominem numquam afuisse. Id dividitur in causam et vitam. Causa est ea, quae induxit ad maleficium commodorum spe aut incommodorum vitatione, cum quaeritur, num quod commodum maleficio appetierit, num honorem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam cupiditatem [amoris aut eiusmodi libidinis] voluerit explere aut num quod incommodum vitarit: inimicitias, infa- 3
miam, dolorem, supplicium. [Hic] accusator in spe 4
commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione incommodi formidinem augebit; defensor [autem] negabit fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit; deinde iniquum esse dicet omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspitionem maleficii devocari; deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. Primum considerabit accusator, 5
num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quaeret, num quando venerit in similem suspitionem, et in eo debebit esse occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante exposuerit, vita hominis possit adcommodari, hoc modo: Si dicet pecuniae causa fecisse, ostendat eum semper avarum fuisse, si honoris, ambitiosum; ita poterit animi vitium cum causa peccati conglutinare. Si non poterit par [animi] vitium cum causa reperire, reperiat dispar. Si non poterit avarum demonstrare, demonstret corruptorem, perfidum, si quo modo poterit [denique aliquo aut quam plurimis vitiis contaminare personam]; deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus, integer existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectari oportere; illum ante occultasse sua flagitia; se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam,

stultitiam, adulescentiam, vim, persuasionem; quibus de rebus vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat adsignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur et infamia, prius dabit operam, ut falsos rumores dissipatos [esse] dicat de innocente, et utetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Sin nihil eorum fieri poterit, utatur extrema defensione: dicat non se de moribus eius apud censores, se de criminibus adversariorum apud iudices dicere.

4 6 Conlatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini nisi reo bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere nisi adversarium, aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non aeque commode potuisse aut eum fugisse [illas] rationes commodiores propter cupiditatem. [Hoc loco] defensor demonstret oportet aut aliis quoque bono fuisse aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. Id dividitur in partes sex: locum, tempus, spatium, occasio-
7 nem, spem perficiendi, spem celandi. Locus quaeritur, celebris an desertus, semper desertus an tum, cum id factum sit, [in eo loco solitudo], sacer an profanus, publicus an privatus fuerit; cuiusmodi loci attingant, num, qui est passus, perspectus, exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis causa posita posset iudicare. Initia enim inventionis ab arte debent proficisci, cetera [facile] comparabit exercitatio. Tempus ita quaeritur: quid anni [qua hora], noctu an interdiu, et qua die, qua noctis hora factum esse dicatur et cur eiusmodi temporibus. Spatium ita considerabitur: satisne longum fuerit ad eam rem [transigendam]; scieritne satis ad id perficiendum spatii futurum; nam parvi refert satis spatii fuisse [ad id perficiendum], si id ante sciri et ratione provideri non potuit. Occasio quaeritur, idoneane fuerit ad rem adoriendam an alia

melior, quae aut praeterita sit aut non exspectata. Spes perficiendi ecqua fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrent, si praeterea altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio videbitur fuisse, altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio [demonstrabitur fuisse]; qua re scire potuerit, utrum diffidendum an confidendum fuerit. Spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut 5
servis [aut utrisque]. Argumentum est, per quod res 8
coarguitur certioribus adiumentis et magis firma suspitione. Id dividitur in tempora tria: praeteritum, instans, consequens. In praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus sit, quocum visus sit, num quid apparärit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quid habuerit de consciis, de adiutoribus, de adiumentis; num quid in loco praeter consuetudinem fecerit aut alieno tempore. In instanti tempore quaeretur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odore, gustatu; nam quivis horum sensus potest conflare suspitionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium aut a quo factum sit. Factum esse, hoc modo: si tumore et livore decoloratum corpus est mortui, significat eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum aut si vestigium [rei] repertum, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus aut visus [transacto negotio], quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid; quae signa conscientiae sint. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum

usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resisteret, responderet; quae signa confidentiae, non innocentiae sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet; si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. 6 9 Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspitione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprii sunt ii, quibus nisi accusator nemo potest uti, et ii, quibus nisi defensor nemo potest uti. Communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere et cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat et cum accusatorem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris tum defensoris, ab testibus contra testes, a quaestionibus contra quaestiones, ab argumentis contra argumenta, ab rumoribus contra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam testium et constantiam testimoniorum: contra testes secundum vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuisse dicemus aut non factum esse quod dicant aut scire illos non potuisse aut cupide dicere et argumentari. [Haec et ad improbationem et ad interrogationem testium pertinebunt.] 7 10 A quaestionibus dicemus, cum demonstrabimus maiores veri inveniendi causa tormentis et cruciatu voluisse quaeri et summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant dicant. Et [praeterea] confirmatior haec erit disputatio, si, quae dicta erunt, argumentando isdem viis, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad veri similem suspitionem; idemque hoc in testimoniis facere oportebit. Contra quaestiones hoc modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, servari ea, quae falso in quaestione pronuntiarentur,

refelli possent, [hoc modo: Quo in loco quid positum sit, et si quid esset simile, quod videri aut aliquo simili signo percipi possit;] deinde dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad eminiscendum, quod denique saepe scire aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire; quod cum dixerit, intellegat sibi finem doloris futurum. Haec disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestionibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque partibus coniecturae, quas ante exposuimus,
facere oportebit. Ab argumentis et signis et ceteris 11
locis, quibus augetur suspitio, dicere hoc modo convenit: Cum multa concurrant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem perspicuam, non suspitiosam videri oportere. Item plus oportere signis et argumentis credi quam testibus: [haec enim] hoc modo exponi, quo modo res vere sit gesta, testes corrumpi posse vel pretio vel gratia vel metu vel simultate. Contra argumenta et signa et ceteras suspitiones dicemus hoc modo: si demonstrabimus nullam rem esse, quam non suspitionibus quivis possit criminari; deinde unam quamque suspitionem extenuabimus et dabimus operam, ut ostendamus nihilo magis in nos eam quam in alium quempiam convenire; indignum
facinus esse sine testibus coniecturam et suspitionem 8
firmamenti satis habere. Ab rumoribus dicemus, si 12
negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; et si dicemus causam non fuisse, quare quispiam confingeret et eminisceretur; et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores, et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit; et aut inimicos nostros aut homines natura malivolos et maledicos confinxisse dicemus; et [aliquam] aut fictam fabulam in adversarios adferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem [proferemus], qui [illi] aliquid

turpitudinis adferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis unus homo possit quamvis turpem de quolibet rumorem proferre et confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare. Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis et in veris causis saepissime tractanda [est], eo diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne parvula quidem titubatione aut offensatione impediremur, si ad hanc ratio-
9 nem praeceptionis adsiduitatem exercitationis adcom-
13 modassemus. Nunc ad legitimae constitutionis partes transeamus. Cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: primum scriptoris conlaudatione, deinde scripti recitatione, deinde percontatione, scierintne id adversarii discriptum fuisse in lege aut testamento aut stipulatione aut quolibet scripto, quod ad eam rem pertinebit, deinde conlatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur. Deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset adscribere, aut num non potuerit perscribi. Deinde a nobis sententia reperietur et causa proferetur, quare id scriptor senserit, quod scripserit; et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, cum ratione certa. Deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia et voluntas adferretur, ab scripto potius iudicatae sint. Deinde ostendetur, quam periculosum sit ab scripto recedere. Locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra
10 quod legibus sanctum aut testamento perscriptum sit,
14 fecisse, tamen facti quaerat defensionem. Ab sententia sic dicemus: Primum laudabimus scriptoris commo-

ditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit, [illud,] quod sine scripto intellegi potuerit, non necessarium [scribendum] putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium verba et litteras sequi, neglegere voluntatem. Deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri, quae omnia noluisse scriptorem quam rectissime fieri nemo dicet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam aut nullam esse aut stultam aut iniustam aut non posse fieri aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis aut cum iure communi aut cum aliis legibus communibus aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate et contra scriptum iudicatorum enumerationem, deinde legum, stipulationum breviter exscriptarum, in quibus intellegatur scriptorum voluntas, expositionem. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris voluntatem non interpretetur. Cum duae leges inter se discrepant, videndum est 15 primum, num qua obrogatio aut derogatio sit, deinde utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet, an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret: plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum aut derogatum sit; id, quod posteriore lege sanctum sit, esse neglectum. Cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, conlaudatione utemur. Deinde contrariae legis enodabimus voluntatem et eam trahemus ad nostrae causae commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris, utra cum parte faciant; de qua [parte iuris] posterius disseremus. Si ambiguum esse scriptum 11 16 putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi

possit, hoc modo tractandum est: primum, sitne ambiguum, quaerendum est, deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est; deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur ex contrario; nec esse ambigue scriptum, cum intellegatur, utra sententia vera sit. Sunt, qui arbitrentur ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae ab dialecticis proferatur; nos vero arbitramur non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento: omnes enim [illi] amphibolias aucupantur, eas etiam, quarum ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaque et alieni sermonis molesti interpellatores [et] scripti cum odiosi tum obscuri interpretes sunt, et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. Verum horum pueriles opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus. In praesentiarum hoc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemnere-
12 17 mus. Cum definitione utemur, primum adferemus brevem vocabuli definitionem, hoc modo: 'Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: quae sunt ea, Q. Caepio? suffragia, magistratus. Nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontes disturbasti.' Item ex contrario: 'Maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento adficit. Ego non adfeci, sed prohibui detrimento: aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum.' Primum igitur vocabuli sententia breviter et ad utilitatem causae adcommodate discribetur; deinde factum nostrum cum verbi discriptione coniungetur; deinde contrariae discriptionis

ratio refelletur, si aut falsa erit aut inutilis aut turpis aut iniuriosa. Id quod ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.

Quaeritur in translationibus [primum], num aliquis 18 eius rei actionem, petitionem aut persecutionem habeat, num alio tempore, num alia lege, num alio quaerente. Haec legibus et moribus, aequo et bono reperientur; de quibus dicetur in iuridiciali absoluta. In causa ratiocinali primum quaeretur, ecquid in rebus maioribus aut minoribus [aut dissimilibns] similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis; deinde, utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit propter ceterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimae constitutionis satis dictum est: nunc ad iuridicialem revertemur.

Absoluta iuridiciali constitutione utemur, cum 13 19 ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine ulla adsumptione extrariae defensionis. In ea convenit quaeri, iurene sit factum. De eo causa posita dicere poterimus, si, ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. Constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur; quo iure parentes a liberis, [et] a parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sanctum est; quod genus: UT IN IUS EAS, CUM VOCERIS. Consuetudine ius est id, quod sine lege aeque, ac si legitimum sit, usitatum est; quod genus: ID QUOD ARGENTARIO TULERIS EXPENSUM, AB SOCIO EIUS RECTE PETERE POSSIS. Iudicatum est id, de quo sententia lata est aut decretum interpositum. Ea saepe diversa sunt, ut aliud alio iudici aut praetori aut consuli aut tribuno plebis placitum sit; [et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit aut iudicarit;] quod genus: M. Drusus praetor urbanus,

quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. Item: C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poëtam in scena nominatim laeserat, P. Mucius eum, qui L. Accium
20 poëtam nominaverat, condemnavit. Ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum conferemus. Ex aequo et bono ius constat, quod ad veritatem [et utilitatem] communem videtur pertinere; quod genus: UT MAIOR ANNIS LX. ET CUI MORBUS CAUSA EST, COGNITOREM DET. Ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et ex hominis dignitate. Ex pacto ius est: SI QUI QUID INTER SE PEPIGERUNT, SI QUID INTER QUOS CONVENIT. Pacta sunt, quae legibus observanda sunt, hoc modo: REM UBI PAGUNT, ORATO; NI PAGUNT, IN COMITIO AUT IN FORO ANTE MERIDIEM CAUSAM COICITO. Sunt item pacta, quae sine legibus observantur ex convento, quae iure praestare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confir-
14 mari convenit, id quod in absoluta iuridiciali facien-
21 dum videtur. . . . . cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit: agere id, quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accusator dicat oportuisse fieri, primum quaeri conveniet, utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum honestius, facilius, conducibilius. Deinde oportebit quaeri, ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit utilius statuendi potestas. Deinde interponetur ab accusatore [suspitio ex constitutione] coniectura, qua re putetur non ratione factum esse, quod melius deteriori anteponeretur, sed in eo dolo malo [negotium] gestum aliqua probabili causa, de qua ante dictum est. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis. [Deinde quaeretur, potueritne vitari, ne in eum locum
22 veniretur.] His sic tractatis accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili praeposuerit, cum sta-

tuendi non habuerit potestatem. Defensor contra eos, qui aequum censeant rem perniciosam utili praeponi, utetur loco communi, per conquestionem, simul quaeret ab accusatoribus, ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent; et tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Translatio criminis 15
est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum transfertur. Primum quaerendum est, verene in alium crimen transferatur; deinde spectandum est, aequene magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud, quod reus suscepisse dicatur; deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius [ante] peccarit; deinde, oportueritne iudicium ante fieri; deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non venerit. Locus communis accusatoris contra eum, qui plus censeat vim quam iudicia valere oportere, et ab adversariis percontabitur accusator, quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant. Quid, si ipse accusator idem facere voluisset? Defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferet; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ii, qui audient, existiment, aut non potuisse aut inutile fuisse rem in iudicium venire.
Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. 16 23
Ea dividitur in purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. Ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. [De his partibus primum ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur.] Primum considerandum est, num culpa ventum sit in necessitudinem [num culpa veniendi necessitudinem fecerit]. Deinde quaerendum, ecquo modo vis illa vitari potuerit aut levari. Deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset. Deinde, num quae suspitiones ex coniecturali

constitutione trahi possint, quae significent id consulto
factum esse, quod necessario accidisse dicitur. Deinde,
si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conveniatne
24 eam satis idoneam [causam] putari. Si [autem] im-
prudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur,
utrum potueritne scire an non potuerit; deinde utrum
data sit opera, ut sciretur, an non; deinde, utrum
casu nescierit an culpa. Nam qui se propter vinum
aut amorem aut iracundiam fugisse rationem dicet, is
animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia; quare
non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit.
Deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum
scierit an ignoraverit, et considerabitur satisne in im-
prudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet.
Cum in fortunam causa conferetur et ea re defensor
ignosci [reo] dicet oportere, eadem omnia videntur
consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt.
Etenim omnes haec res [partes purgationis] inter se
finitimae sunt, ut in omnes eadem fere possint ad-
commodari. Loci communes in his causis: accusatoris
contra eum, qui cum peccasse confiteatur, tamen
oratione iudicium demoretur; defensoris, de humanitate,
misericordia; voluntatem in omnibus rebus spectari
17 convenire; quae consulto facta non sint, facta ea fraude
25 esse non oportere. Deprecatione utemur, cum fate-
bimur [nos] peccasse neque id imprudentes aut for-
tuito aut necessario fecisse dicemus et tamen ignosci
nobis postulabimus. Hic ignoscendi ratio quaeri-
tur ex his locis: si plura aut maiora officia quam
maleficia videbuntur constare; si qua virtus aut no-
bilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit
usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse
ille supplex mansuetus et misericors in potestatibus
ostendetur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio neque
crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecit;
si tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab
eo periculi nobis futurum videbitur, si eum missum

fecerimus; si nulla a nostris civibus aut ab aliqua civitate vituperatio ex ea re suscipietur. Loci com- 26
munes: de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet, cum amplificatione et enumeratione peccatorum. Haec causa iudicialis fieri non potest, ut in libro primo ostendimus, sed, quod potest [vel] ad senatum vel ad consilium venire, non visa est supersedenda. Cum a nobis crimen removere volemus aut in rem aut in hominem nostri peccati causam conferemus. Si causa in hominem conferetur, quaerendum erit primum, potueritne tantum, quantum reus demonstrabit, is, in quem causa conferetur; ecquonam modo aut honeste aut sine periculo potuerit obsisti; si maxime ita sit, num ea re concedi reo conveniat, quod alieno inductu fecerit. Deinde in coniecturalem trahetur controversiam et disseretur, num consulto factum sit. Si causa in rem quandam conferetur, et haec eadem fere et omnia, quae de necessitudine praecepimus, consideranda erunt.

Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argu- 18 27
mentationibus in uno quoque genere causae iudicialis uti conveniret, consequi videtur, ut doceamus, quemadmodum ipsas argumentationes ornate et absolute tractare possimus. Nam fere non difficile [est] invenire, quid sit causae adiumento, difficillimum [vero] est inventum expedire et expedite pronuntiare. Haec enim res facit, ut neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, nec eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione et ipsi meminisse poterimus, quid quoque loco dixerimus, et auditor cum totius causae tum unius cuiusque argumentationis distributionem percipere et meminisse poterit. Ergo absolutissima et perfectissima 28
est argumentatio ea, quae in quinque partes est distributa: propositionem, rationem, rationis confirmati-

onem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit quod probari volumus. Ratio est quae [causam] demonstrat verum esse id, quod intendimus, brevi subiectione. Rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis corroborat breviter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandae et conlocupletandae causa, confirmata argumentatione. Complexio est, quae concludit breviter, conligens partes argumentationis. Hisce igitur quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc
19 modo tractabimus argumentationem. Causam ostendemus Ulixi fuisse, quare interfecerit Aiacem: 'inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, a quo sibi non iniuria summum periculum metuebat. Videbat illo incolumi se incolumem non futurum; sperabat illius morte [se] salutem sibi comparare; consueverat, si iure non potuerat, iniuria quavis inimico exitium machinari, cui rei mors indigna Palamedi testimonium dat. Ergo [et] metus periculi hortabatur eum interimere; a quo supplicium verebatur, consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat dubi-
29 tationem. Omnes enim cum minima peccata cum causa suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complures se scelere contaminarunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutarunt, cui mirum videbitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? Virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: qui tandem hoc mirum videbitur? Nam cum feras bestias videamus alacres et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant, non est incredibile putandum istius quoque animum ferum, crudelem atque inhumanum cupide ad inimici perni-

ciem profectum, praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus, in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intellegamus. Si ergo pollicitus sum me daturum causam, 30 qua inductus Ulixes accesserit ad maleficium, et si inimicitiarum acerrimam rationem et periculi metum intercessisse demonstravi, non est dubium quin confiteatur causam maleficii fuisse.' Ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat, sed ea non semper necesse est uti. Est cum complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; est, cum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse. Sin et brevis erit argumentatio et res tenuis aut humilis, tum exornatione et complexione supersedendum est. [In omni argumentatione de duabus partibus postremis haec, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepertita; brevissima est tripertita; mediocris sublata aut exornatione aut complexione quadripertita.

Duo sunt genera vitiosarum argumentationum: 20 31 unum, quod ab adversario reprehendi potest, id quod pertinet ad causam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. Quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione nisi exemplum subiecero, intellegere dilucide non poteris. Haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem adferet. Nam et vitare in argumentatione vitium admonebit et ab aliis non vitatum commode reprehendere docebit]. Quoniam igitur ostendimus perfectam et plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in una quaque parte argumentationis quae vitia vitanda sint, consideremus, ut [et] ipsi ab his vitiis recedere, [et] adversariorum argumentationes hac praeceptione in omnibus partibus temptare et ab

32 aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: 'Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias, quam officio paupertatem tueri.' Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, ut non curemus quaerere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod in aliquo paupere improbum sit, in omnes pauperes
33 falso et iniuria conferri. Item vitiosa expositio est, cum id, quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: 'Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere.' Nam cum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu, et cum ille neminem dixerit, [omnino] nihil adfertur raro id fieri, dummodo aliquando fieri
21 aut posse modo fieri intellegatur. Item vitiosa expositio est, cum omnes res ostendimus nos conlegisse et aliquam rem idoneam praeterimus, hoc modo: 'Quoniam igitur hominem occisum esse constat, necesse est aut a praedonibus aut ab inimicis occisum esse aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. Praedones in illo loco visi numquam sunt, inimicum nullum habebat: relinquitur, si neque a praedonibus neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit interemptus.' Nam in huiusmodi expositione reprehensione utemur, si quos praeterea quam ille conlegerit, potuisse suscipere maleficium ostenderimus; velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut a praedonibus aut ab inimicis aut a nobis occisum esse, dicemus potuisse vel a familia vel a coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum conlectionem disturbaverimus, nobis latiorem locum defendendi reliquerimus. [Ergo hoc quoque vitandum est in expositione, ne quando, cum omnia conlegisse videa-
34 mur, aliquam idoneam partem reliquerimus.] Item

vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumeratione, si aut, cum plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo: 'Duae res sunt, iudices, quae homines ad maleficium impellant, luxuries et avaritia.' 'Quid amor?' inquiet quispiam, 'quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?' Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt et plura dicimus, hoc modo: 'Tres res sunt, quae [omnes] homines sollicitent, metus, cupiditas, aegritudo.' Satis enim fuerat dixisse metum, cupiditatem, quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. Item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, 22
hoc modo: 'Omnium malorum stultitia est mater atque praeceptrix, ea parit immensas cupiditates. Immensae porro cupiditates infinitae, immoderatae sunt. Haec pariunt avaritiam. Avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit. Ergo avaritia inducti adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt.' Hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poëtas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes,
Neve inde navis inchoandae exordium
Coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quia Argivi in ea dilecti viri
Vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum:
Nam numquam era errans mea domo ecferret
pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia....

Nam hic satis erat dicere, si id modo, quod satis esset, curarent poëtae:

Utinam ne era errans mea domo ecferret pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia....

[Ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. Non enim repre-

23 hensione, sed, sicut aliae complures, sua sponte vitiosa
35 est.] Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est adcommodata vel propter infirmitatem vel propter vanitatem. Vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: 'Amor fugiendus non est, nam ex eo verissima nascitur amicitia.' Aut hoc modo: 'Philosophia vitanda est, adfert enim socordiam atque desidiam.' Nam hae rationes nisi falsae essent, expositiones quoque earum veras esse confiteremur. Infirma ratio est, quae non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est, velut apud Plautum:

Amicum castigare ob meritam noxiam
Immune est facinus, verum in aetate utile
Et conducibile.

Haec expositio est. Videamus, quae ratio adferatur:

nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commissa noxia.

Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri
36 convenit, utile quid sit, ratiocinatur. Itemque infirma ratio est, quae non necessariam causam adfert expositionis, velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent philosophi
Saxoque instare in globoso praedicant volubili,
Id quo saxum impulerit fors, eo cadere Fortunam autumant.
Caecam ob eam rem esse iterant, quia nil cernat, quo sese adplicet;
Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta instabilisque sit,
Brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
Sunt autem alii philosophi, qui contra fortunam negant
Esse ullam, sed temeritate res regi omnes autumant.

Id magis veri simile esse usus reapse experiundo edocet.
Velut Orestes modo fuit rex, factust mendicus modo
Naufragio. Nempe ergo id fluctu, haud forte fortuna obtigit.

Nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait verius esse temeritate quam fortuna res regi. Nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, 24
qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma 37
ratio est, quae videtur pro ratione adferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: 'Magno malo est hominibus avaritia, idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem.' Nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subicit expositionis, hoc modo: 'Utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consuerunt.' Item: 'Utile est amicos veros habere, habeas enim quibuscum iocari possis.' Nam [in huiusmodi rationibus] non universa neque absoluta, sed extenuata [ratione expositio confirmatur. Item infirma] ratio est, quae vel alii expositioni potest adcommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem adfert rationem, quare caeca, eandem, quare bruta fortuna dicatur. In confirmatione rationis multa 38
et vitanda in nostra et observanda in adversariorum ratione sunt vitia prophtereaque diligentius consideranda, quod adcurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Utuntur igitur studiose in confirmanda ratione duplici conclusione hoc modo:

Iniuria abs te adficior indigna, pater;
Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
Cur talem invitam invitum cogis linquere?

Quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur aut ex simplici parte reprehendentur. Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna, nata, adficio iniuria.
Si probus est, conlocavi; sin est improbus,
Divortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? — Duxi probum;
Erravi; post cognovi et fugio cognitum.

25 39 [Ergo reprehensio huiusmodi conclusionis duplex est; acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum.] Item vitiosa confirmatio est rationis, cum ea re, quae plures res significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: 'Necesse est, quoniam pallet, aegrotasse'; aut 'Necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.' Nam haec sua sponte certa signa non habent, sin cetera quoque similia concurrunt, nonnihil illiusmodi signa adaugent suspitionem. Item vitiosum est, quod vel in alium vel in eum ipsum, qui dicit [quod in adversarium dicit], potest convenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui uxores ducunt. — At tu duxisti alteram.

Item vitiosum est [id], quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: 'Iracundia deductus peccavit aut adulescentia aut amore.' Huiusmodi [enim] deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, [quod inter omnes constat,] quod etiam nunc in controversia est, hoc modo:

Eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nam ita pro suo iure hoc exemplo utentem Thesprotum Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus id ita esse demonstrasset. Item vitiosum est, quod 40 iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: 'In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut in hunc locum res veniret; nam hoc aut hoc fecissem, sed me tum haec ratio fugit.' Item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Item vitiosum est, quod in aliam partem ac dictum est 26 potest accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potens [ac factiosus in contione] dixerit: 'Satius est uti regibus, quam uti malis legibus.' Nam et hoc, tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspitione. Item vitiosum est falsis aut vulgaribus defi- 41 nitionibus uti. Falsae sunt huiusmodi, [ut] si quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione aut convitio constet. Vulgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat: 'Quadruplator [ut breviter scribam,] capitalis est; est enim improbus et pestifer civis.' Nam nihilo magis quadruplatoris quam furis, quam sicarii aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat et ita dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est controversiam controversia dissolvere, hoc modo: 'Non convenit, censores, istum vobis satis facere, quod ait se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerit. Quid? si ad exercitum non venisset, idemne tribuno militum diceret?' — Hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita et in simili controversia

42 posita exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Aperte fatur dictio, si intellegas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamum.
Quem ego me profiteor esse: me est aequum frui
Fraternis armis mihique adiudicarier,
Vel quod propinquus vel quod virtute aemulus.

Item vitiosum est ipsum sibi in sua oratione dissentire et contra atque ante dixerit dicere, hoc modo:

Qua causa accusem hunc?

tum id exputando evolvere:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid autem accuses, qui id parvi auditum aestimet?

27 Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, quare non accusaret. Quid postea? quid ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

43 Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laeduntur aut aliquo eiusmodi vitio laeditur auditoris voluntas. Item vitiosum est non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controversia sit; inque eiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid aut quippiam de re detrahatur, aut tota causa mutata in aliam causam derivetur; uti apud Pacuvium Zethus cum Amphione, quorum controversia de musica inducta est, disputationem in sapientiae ratione et virtutis utilitate consumit. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat,

aliud defensoris purgatio purget, quod saepe consulto multi ab reo faciunt angustiis causae coacti; ut si quis, cum accusetur ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus saepe numero dicat apud exercitum donatum esse. Hoc si diligenter in oratione adversariorum observaverimus, saepe deprehendemus eos de [ea] re quod dicant non habere. Item vitiosum est artem 44
aut scientiam aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt: veluti qui rhetoricam vituperant propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est ex eo, quod perperam factum constat esse, putare ostendi a certo homine factum esse, hoc modo: 'Mortuum deformatum, tumore praeditum, [corpore] decoloratum constat fuisse: ergo veneno necatus est.' [Deinde,] si sit usque in eo occupatus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. Non enim factumne sit quae- 28
ritur, sed a quo factum sit. Item vitiosum est in 45
comparandis rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non facere aut neglegentius disputare: ut si quis, cum comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere an non accipere, quae commoda sint in altera re, vel accurate enumeret, quae in altera [incommoda] sint, aut velut depressa praetereat aut ea, quae minima sint, dicat. Item vitiosum est in rebus comparandis necesse putare alteram rem vituperare, cum alteram laudes, quod genus, si quaeratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus an Vestinis Pinnensibus, quod rei publicae populi Romani profuerint, et is, qui dicat, alteros laedat. Non enim necesse est, si alteros praeponas, alteros vituperare: fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est de nomine et vocabulo controversiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare; velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exsulses, quibus causam dicere

non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam se ferre diceret [propter nominum commutationem]: nam non exsules, sed vi eiectos se reducere [aiebat]. Proinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur aut proinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit; nos tamen intellegamus vitiosum esse intendere controversiam propter nominum mutationem.

29 46 Quoniam exornatio constat ex similibus et exemplis [et amplificationibus et rebus iudicatis] et ceteris rebus, quae pertinent ad exaugendam et conlocupletandam argumentationem, quae sint his rebus vitia, consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est nec habet parem rationem comparationis aut sibi ipsi obest qui adfert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur, aut [si] improbum, ut non sit imitandum, aut maius aut minus, quam res postulat. Res iudicata vitiose proferetur, si aut dissimili de re proferetur [aut de ea re, de qua controversia non est], aut de improba aut de eiusmodi, ut aut plures aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint. Item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari et planum facere factum esse; nam id augeri oportet. Item vitiosum est id augere, quod convenit docere, hoc modo: ut si quis quem arguat hominem occidisse et, antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum et dicat nihil indignius esse quam hominem occidere. Non enim, utrum indignum sit an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non, ut quidque primum dictum est, [primum] complectitur et quae non breviter concluditur et quae non ex enumeratione certum et constans aliquid relinquit, ut intellegatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione,

quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

30 47 Conclusiones, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripertitae sunt. Nam constant ex enumeratione, amplificatione et commiseratione. [Quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.] Enumeratio est, per quam conligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter, ut renovetur, non redintegretur oratio, et ordine, ut quicquid erit dictum, [referemus,] ut auditor, si memoriae mandaverit, ad idem, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio aut a narratione repetatur orationis enumeratio. Facta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse artificii significandi, ingenii venditandi, memoriae ostendendae causa. Quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione. Deinde ordine breviter exponendae res sunt, quae tractatae erunt in confirmatione et confutatione. Amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur. Loci communes ex decem praeceptis commodissime sumentur adaugendi criminis causa. 48 Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit diis immortalibus aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, [senatui,] item maxime, quo modo de his rebus legibus sanctum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: utrum ad omnes, [quod atrocissimum est,] an ad superiores, quod genus ii sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur, an ad pares, hoc est, in isdem partibus animi, corporis, fortunarum positos, an ad inferiores, qui his omnibus rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur, et, ea re neglecta, ostendimus, quid periculorum

atque incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multo alacriores ad maleficia futuros, quod adhuc exspectatio iudicii remoretur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si a sententia alterius iudicatum sit, nullam rem fore, quae incommodo mederi aut erratum [iudicium] corrigere possit. Quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut vetustate sedari aut consilio corrigi, huius rei aut leniendae aut corrigendae nullam rem
49 adiumento futuram. Sextus locus est, per quem ostendimus ex consulto factum et dicimus voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiae esse iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendimus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriam [mulierum] aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur et cum hostibus de vita dimicatur. Octavus locus est, quo ostendimus non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuum quam sacrum legere, quod alterum propter egestatem, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt quaeque rem consequi solent, exponemus acriter et
31 criminose et diligenter, ut agi res et geri negotium
50 videatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commovebitur auditoribus, si variam fortunarum commutationem dicemus, si ostendemus, in quibus commodis fuerimus quibusque in incommodis simus, comparatione: si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus et ostendemus: si supplicabimus et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiciemus: si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit pro-

pter nostras calamitates, aperiemus et simul ostendemus illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere: si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus: si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus: si nostrum fatum aut fortunam conqueremur: si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem brevem esse oportet. Nihil enim lacrima citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro, quapropter huic volumini modus hic sit. Reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter et nobiscum et sine nobis considerabis, et nos industriae fructus ex tua conscientia capiemus et tute nostram diligentiam laudabis, tua perceptione laetabere; tu scientior eris praeceptorum artificii, nos alacriores ad reliquum persolvendum. Verum haec futura satis scio; te enim non ignoro. Nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime faciemus, tuae rectissimae voluntati morem geramus.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER TERTIUS.

Ad omnem iudicialem causam quemadmodum con- 1 1
veniret inventionem rerum adcommodari, satis abundanter arbitror superioribus libris demonstratum. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc

librum transtulimus, ut omnis inveniundi praescriptio tibi quam primum persolveretur. Reliquae quattuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dictum est, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maluimus, quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. Interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac at-
2 tentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

2 Deliberationes partim sunt eiusmodi, ut quaeratur, utrum potius faciendum sit, partim eiusmodi, ut, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: Karthago tollenda an relinquenda videatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consulat, cum ex Italia Karthaginem arcessitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus [bello Italico], solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae et [magis] propter extraneam causam veniunt in consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det, an non. In quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem adcommodabitur; in quibus extranea causa conficiet deliberationem, in iis ea ipsa causa erit adaugenda aut deprimenda. [Memorationes
3 eorum, qui sententiam dicent.] Qui sententiam dicet, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnis eodem totius orationis ratio conferatur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam,

honestam. Tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. Haec tribuitur in vim et dolum, quorum alterum separatim aut utrumque sumemus coniuncte. Vis discernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum et alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione et ceteris rebus. De quibus rebus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari aut de administratione rei publicae scribere volemus. Honesta res dividitur in rectum et laudabile. Rectum est, quod cum virtute et officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest dilectum habere bonorum et malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii et [appellatur prudentia] rerum multarum memoria et usus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas ius uni cuique rei tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio et rerum humilium contemptio
et laboris cum utilitatis ratione perpessio. Modestia
est in animo continens moderatio cupiditatum. Pru- 3
dentiae partibus utemur in dicendo, si commoda cum 4
incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortemur, aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam disciplinam [aut scientiam] poterimus habere, quo modo aut qua quidque ratione fieri oporteat, aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere, qua in re facile id, quod velimus, exemplo adlato persuadere possumus. Iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicium misereri dicemus oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magnopere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus oportere servari; si societates atque amicitias studiose

dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, adfinitates caste colenda esse dicemus; si nec pretio nec gratia nec periculo nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus in omnibus aequabile ius statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiae si quam rem in contione aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus, contrarii iniustam. Ita fiet, ut isdem locis et ad
5 suadendum et ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendae causa faciendum esse dicemus, ostendemus res magnas et celsas sequi et appeti oportere; et item res humiles et indignas viris fortibus [vel viros fortes propterea] contemnere oportere nec idoneas dignitate sua iudicare. Item ab nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum et quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similium rerum vituperabimus; si unam quamque rem certo naturae termino definiemus; si, quoad cuique satis sit, ostendemus, nimium progredi dissuadebimus, modum uni cuique rei statuemus.
6 Huiusmodi partes sunt [virtutis; amplificandae, si suadebimus] omnibus verbis attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuentur quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum aut res non eiusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus quam in his virtus constare ostendatur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse [et inertiam] ac pravam liberalitatem; quam prudentiam

appellarit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam
esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam
nos inertiam et dissolutam neglegentiam esse dicemus;
quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam 4
et inconsideratam appellabimus temeritatem. Lau- 7
dabile est, quod conficit honestam et praesentem et
consequentem commemorationem. Hoc non eo nos
separavimus, quod partes, quae subiciuntur sub voca-
bulum recti, hanc honestatem [commemorationem] non
dare soleant: sed quamquam ex recto laudabile nascitur,
tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo:
neque enim solum laudis causa recta sequi convenit,
sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi
voluntas. Cum igitur erit demonstrandum rectum esse,
laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis homini-
bus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a dete-
riore ordine improbetur, aut ab [aliquibus sociis aut]
omnibus civibus [exteris nationibus] posterisque nostris.

Cum huiusmodi divisio sit locorum in consulta-
tione, breviter aperienda est totius tractatio causae.
Exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione
[vel] isdem rationibus, quibus iudicialem causam. Si
cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrari opor-
tebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas 8
et ea dividitur in rationem tutam atque honestam, si
utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur
nos in dicendo demonstraturos esse; si alterum, quod
dicturi sumus, ostendemus. [Aut] si nostram rationem
tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et con-
silium. Nam quod in docendo [rei dilucide magnifi-
candae causa] dolum appellavimus, id in dicendo ho-
nestius consilium appellabimus. Si rationem nostram
[sententiam] rectam esse dicemus et omnes partes
recti incident, quadripertita divisione utemur, si non
incident, quot erunt, tot exponemus. In dicendo
confirmatione et confutatione utemur, nostris locis,
quos ante ostendimus, confirmandis, contrariis confu-

tandis. Argumentationis artificiose tractandae ratio
5 de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in con-
sultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta
sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poeno
circumsessi deliberant, quid agant, tutam rationem si
qui suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem
esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui
suas rationes in tuto non locarit; ne deos quidem
esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant;
honestum nihil opportere existimari, quod non salutem
9 pariat. Qui tutae rei praeponet rationem honestam,
his locis utetur: Virtutem nullo tempore relinquendam;
vel dolorem, si is metuatur, vel mortem, si ea for-
midetur, dedecore et infamia leviorem esse; considerare,
quae sit turpitudo consecutura: [at] non immortalitatem
neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse ex-
ploratum illo vitato periculo nullum in aliud periculum
venturam esse; virtuti vel ultro ad mortem proficisci
esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiu-
mento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat,
non, qui in praesentia incolumis sit, eum, qui turpiter
vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Con-
clusionibus fere similibus in his et in iudicialibus
causis uti solemus, nisi quod his maxime conducit
quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre.
6 Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus.
10 Quoniam haec causa dividitur in laudem et vitu-
perationen, quibus ex rebus laudem constituerimus,
ex contrariis rebus erit vituperatio comparata. Laus
igitur potest esse rerum externarum, corporis, animi.
Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna [se-
cunda aut adversa] accidere possunt: genus, educatio,
divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae
huiusmodi sunt et quae his contraria. Corporis sunt
ea, quae natura corpori attribuit [commoda aut incom-
moda]: velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae
contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogi-

tatione nostra constant: prudentia, iustitia, fortitudo,
modestia, et quae contraria sunt. Erit igitur haec 11
confirmatio et confutatio nobis in huiusmodi causa.
Principium sumetur aut ab nostra aut ab eius, de quo
loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona aut ab
re. Ab nostra, si laudabimus: aut officio facere, quod
causa necessitudinis intercedat, aut studio, quod eius-
modi virtute sit, ut omnes commemorare debeant velle,
aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis
ipsius animus sit; si vituperabimus: aut merito facere,
quod ita tractati simus, aut studio, quod utile pute-
mus esse ab omnibus unicam malitiam atque nequi-
tiam cognosci, aut quod placeat ostendi, quid nobis
displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius persona,
de quo loquemur, si laudabimus: vereri nos, ut illius
facta verbis consequi possimus; hominis illius virtutes
praedicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum
eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quae vide-
mus contrarie paucis verbis commutatis dici posse,
dicemus, ut paulo supra exempli causa demonstratum
est. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam 12
nihil novi apud ignotos laudemus, nos monendi causa
pauca dicturos; aut si erunt ignoti, ut talem virum
velint cognoscere, petemus; quoniam in eodem virtutis
studio sint, apud quos laudemus, atque ille, qui lau-
datur, fuerit aut sit, sperare nos facile iis, quibus
velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio:
quoniam norint, pauca de nequitia eius dicturos; quod
si ignorent, petemus, ut cognoscant, uti malitiam vi-
tare possint; quoniam dissimiles sint, qui audiunt,
atque ille, qui vituperatur, eos illius vitam vehementer
improbaturos. Ab rebus ipsis: incertos esse, quid
potissimum laudemus; vereri, ne, cum multa dixerimus,
plura praetereamus, et quae similes sententias habe-
bunt; quibus sententiis contraria sumuntur ad vitupe- 7
rationem. Principio tracto ab aliqua harum, quas ante 13
commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla,

quae necessario consequatur; sed si quid inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. Divisione hac utemur: exponemus, quas res laudaturi simus aut vituperaturi; deinde, ut quaeque quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid quamque tute [caute] egerit, intellegatur. [Sed exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare.] Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude, quibus maioribus natus sit; si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione, si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio: [bene] in laude, quod honeste in bonis disciplinis totius pueritiae fuerit; in
14 vituperatione inde detrahere oportet. Ab corporis commodis: in laude, [natura] si sit dignitas atque forma, laudi fuisse ea, non quemadmodum ceteris detrimento atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis haec exercitationibus et industriis dicemus comparata; si valetudo perpetua, diligentia et temperantia cupiditatum; in vituperatione, si erunt haec corporis commoda, [de his] usum dicemus, quae casu et natura tamquam quilibet gladiator habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia afuisse dicemus. Deinde vertemur ad extraneas res, et in his animi virtutes aut vitia quae fuerint, considerabimus; divitiae an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae, et quid fortiter inimicitiis gerundis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias; qua fide, benivolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis, [qualis aut in] paupertate cuiusmodi fuerit; quemadmodum habuerit

in potestatibus gerundis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus 8 15
hominis maxime consideratur, illae quattuor virtutes animi erunt adcommodandae; ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus; si vituperabimus, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripertita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam adsumpserimus, non necesse esse nos omnes has partes in laudem aut in vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu. Quapropter eas partes, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, [enumeratione ad exitum causae;] in ipsa causa crebras et breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causae, eo quod raro accidit in vita, neglegentius commendandum est, neque enim id quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam adcommodatissime posse facere; et si separatim haec causa minus saepe tractatur, [at] in iudicialibus et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis aut vituperationis. Quare in hoc quoque causae genere nonnihil industriae consumendum putemus. Nunc, absoluta a nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est inventione perpolita atque ad omne causae genus adcommodata, tempus est ad ceteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

Quoniam dispositio est, per quam illa, quae in- 9 16
venimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur, videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis adcommodatum. Ex insti-

tutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione, et hunc ordinem, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequamur. [Item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quemadmodum in libro secundo docuimus, id est expositionem, rationem, confirmatio-
17 nem rationis, exornationem, complexionem. Haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.] Est autem alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso secedendum est, oratoris iudicio ad tempus adcommodatur; ut si ab narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione [aut litterarum aliquarum recitatione]; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione; aut, si quam eiusmodi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulat, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtunsae videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, exordiri causam aut narratione aut aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principii sententiam reverti
10 licebit. [Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire, ab narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertemur. Si narratio parum probabilis, exordiemur ab aliqua firma argumentatione.] His commutationibus et translationibus saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose
18 commutare cogit. In confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus conlocare; mediocres et

neque inutiles ad dicendum neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sunt, cum ceteris coniunctae firmae et probabiles fiunt, interponi [in medio conlocari] oportet. Nam et statim re narrata exspectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit, quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem, et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parere poterit victoriam.

Pronuntiationem multi maxime utilem oratori 11 19 dixerunt esse: [et] ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audacter confirmaverimus. Nam commodae inventiones et concinnae verborum elocutiones et partium causae artificiosae dispositiones et horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit — nam omnes vix posse putarunt de voce et vultu et gestu dilucide scribi, cum eae res ad sensus nostros pertinerent — et quia magnopere a nobis ad dicendum comparanda est, non neglegenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram et [in] corporis motum. Figura vocis est ea, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. Ea dividitur in tres partes: magnitudinem, 20 firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime parit natura, nonnihil auget, sed maxime conservat cura; firmitudinem vocis maxime comparat cura, nonnihil adauget, sed maxime conservat ratio declamationis; mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in di-

cendo [pro] nostro commodo possimus, maxime faciet
exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine
vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura
paritur, altera cura comparatur, nihil nos attinet com-
monere, nisi ut ab iis, qui non inscii sunt eius arti-
12 ficii, ratio curandae vocis petatur. De ea parte firmi-
tudinis, quae conservatur ratione declamationis, et de
mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori,
quoniam ea quoque moderatione declamationis com-
21 paratur, dicendum videtur. Firmam ergo maxime
poterimus in dicendo vocem conservare, si quam
maxime sedata et depressa voce principia dicemus.
Nam laeduntur arteriae, si, antequam voce leni per-
mulsae sunt, acri clamore complentur. Et intervallis
longioribus uti conveniet: recreatur enim spiritu vox
et arteriae reticendo adquiescunt; et continuum cla-
morem remittere et ad sermonem transire oportet:
commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis
effuso in omni voce integri simus; et acutas vocis
exclamationes vitare [debemus]: ictus enim fit et vulnus
arteriae acuta atque attenuata nimis adclamatione et
qui splendor est vocis, consumitur. Uno clamore [uni-
verso] et uno spiritu continenter multa dicere in ex-
trema convenit oratione: fauces enim calefiunt et arteriae
complentur et vox, quae tractata varie est, reducitur
in quendam sonum aequabilem atque constantem. Saepe
rerum naturae gratia quaedam iure debetur, velut
accidit in hac re. Nam quae dicimus ad vocem ser-
vandam prodesse, eadem attinent ad suavitudinem
pronuntiationis, ut, quod nostrae voci prosit, idem
22 voluntati auditoris probetur. Utile est ad firmitudi-
nem sedata vox in principio. Quid insuavius quam
clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant;
eadem sententias concinniores divisione reddunt et audi-
tori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem
continui clamoris remissio: et auditorem quidem varie-
tas maxime delectat, cum et sermone animum retinet

et exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem vulnerat; eadem laedit auditorem: habet enim quiddam inliberale et ad muliebrem potius vociferationem quam ad virilem dignitatem in dicendo adcommodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. Quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causae? [Quoniam res igitur eaedem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitudini prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae visa sunt, de suavitudine, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.] Mollitudo [igitur] vocis, quoniam omnis 13 23 ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa et finitima cotidianae locutioni; contentio est oratio acris et ad confirmandum et ad confutandum adcommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quattuor: dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate [et vocis remissione]; demonstratio est oratio, quae docet [remissa voce], quomodo quid fieri potuerit aut non potuerit; narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio; iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem et [in] distributionem. Continuatio est orationis [enuntiandae] adceleratio [clamosa]; distributio est [in contentione] oratio ..... frequens [cum raris et brevibus] intervallis [acri vociferatione]. Amplificatio 24 dividitur in cohortationem et conquestionem. Cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, eae partes ipsae sunt

in octo partes alias distributae, harum octo partium, quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demonstrandum
14 videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet; ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce paululum attenuata crebris intervallis et divisionibus oportet uti, ut [in] ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque insecare videamur in animis auditorum. Cum autem est sermo in narratione, vocum varietates opus sunt, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus; [at] aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, maeste, hilare in omnes partes commutabimus ut verba item pronuntiationem. Si qua inciderint in narrationem dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animum advertemus, ut omnium personarum sensus
25 atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in iocatione, leviter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione nimiae cachinnationis leniter oportebit ab sermone serio torquere ad liberalem iocum vocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem aut per distributionem faciendum est, in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis vocem quoque iungere oportebit et torquere sonum [et celeriter cum clamore verba conficere], ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione [vocem] ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere [oportet] et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere [iubemur]. In amplificatione cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili, commutationibus crebris, maxima celeritate; in conquestione [utemur] voce de-

pressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis,
magnis commutationibus. De figura vocis satis dictum 15
est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

Motus est corporis gestus et vultus moderatio 26
quaedam, quae pronuntianti convenit [et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur]. Convenit igitur in vultu et pudorem nec acrimoniam esse, in gestu et venustatem [conspiciendam] nec turpitudinem [esse], ne aut histriones aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse adcommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio levi dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias adcommodata; sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus a cervicibus demittemus, nam est hoc a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos et vehementer instigare velimus; sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate; sin in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem significare sine commutatione
gestus. Si contendemus per continuationem, brachio 27
celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur; sin contentio fiet per distributionem, porrectione celeri brachii, inambulatione, pedis dexteri rara supplausione, acri et defixo aspectu uti oportebit. Si utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus atque in contentione per continuationem; sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore et capitis ictu, nonnumquam sedato et constanti gestu, maesto et conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis et imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset, nec, si id fieri non posset,

hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc [tamen] scire oportet, pronuntiationem bonam id proficere, ut res ex animo agi
16 videatur.

28 Nunc ad thesaurum inventorum atque [ad] omnium partium rhetoricae custodem, memoriam, transeamus. Memoria utrum habeat quiddam artificiosi, an omnis ab natura proficiscatur, aliud dicendi tempus idoneum dabitur. Nunc proinde atque constet in hac re multum valere artem et praeceptionem, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriae; quare placeat, alias ostendemus; in praesentia, cuiusmodi sit ea res, aperiemus. Sunt igitur duae memoriae: una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quae nostris animis insita est et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam confirmat inductio quaedam et ratio praeceptionis. Sed quod genus in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctrinam, ars porro naturae commoda confirmat et auget, item fit in hac re, ut nonnumquam naturalis memoria, si cui data
29 est egregia, similis sit huic artificiosae, porro haec artificiosa naturae commoda retineat et amplificet ratione doctrinae; quapropter et naturalis memoria praeceptione confirmanda est, ut sit egregia, et haec, quae doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis aut minus in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio doctrina, praeceptione natura nitescat. Quare et illis, qui natura memores sunt, utilis haec erit institutio, quod tute paulo post poteris intellegere, et si illi, freti ingenio, nostri non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adiumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis, [et] imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite aut natura aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere et amplecti

queamus: [ut] aedes, intercolumnium, angulum, fornicem et alia, quae his similia sunt. Imagines sunt formae quaedam et notae et simulacra eius rei, quam meminisse volumus, quod genus equi, leones, aquilae. [Memoriam] si volemus habere, imagines eorum locis certis conlocare nos oportebit.

Nunc, cuiusmodi locos invenire et quo pacto re- 30
perire et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.
Quemadmodum igitur qui litteras sciunt, possunt 17
id, quod dictatum est, iis scribere et recitare quod scripserunt, item qui mnemonica didicerunt, possunt, quod audierunt, in locis conlocare et ex his memoriter pronuntiare. Loci cerae aut cartae simillimi sunt, imagines litteris, dispositio et conlocatio imaginum scripturae, pronuntiatio lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos locos nobis comparare, uti multis locis multas imagines conlocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis impediamur, quo setius, quoto loco quoque libebit, vel ab superiore vel ab inferiore parte imagines sequi et ea, quae
mandata locis erunt, edere possimus. Nam ut, si in 18
ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit, utrum ab summo an ab imo an a medio nomina eorum dicere incipiamus, item in locis ex ordine conlocatis veniet, ut in quamlibet partem [quoque loco lubebit,] imaginibus commoniti
dicere possimus id, quod locis mandaverimus: quare 31
placet [et] ex ordine locos comparare. [Et] locos, quos sumpserimus, egregie commode notari oportebit, ut perpetuo nobis haerere possint: nam imagines, sicuti litterae, delentur, ubi nihil utimur; loci, tamquam cera, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque placet notari, quod genus, si in quinto loco manum auream conlocemus, in decimo aliquem notum, cui praenomen sit Decimo; deinde facile erit deinceps similes notas quinto

19 quoque loco conlocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare, propterea quod frequentia et obambulatio hominum conturbat et infirmat imaginum notas, solitudo conservat integra vi simulacrorum figuras. Praeterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincti interlucere possint. Nam si qui multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine, ut ignoret, quid in quoque loco conlocarit. Et magnitudine modica et mediocri locos habere oportet. Nam et praeter modum ampli vagas imagines reddunt et nimis angusti saepe non videntur posse capere imaginum conloca-
32 tionem. Tum nec nimis inlustres nec vehementer obscuros locos habere oportet, ne aut obcaecentur tenebris imagines aut splendore praefulgeant. Intervalla locorum mediocria placet esse, fere paulo plus aut minus pedum trinum. Nam ut aspectus item cogitatio minus valet, sive nimis procul removeris sive vehementer prope admoveris id, quod oportet videri. Sed quamquam facile est ei, qui paulo plura noverit, et quamvis multos et idoneos locos comparare, tamen si qui satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari et architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere et idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est; nunc ad imaginum rationem transeamus.

20 33 Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus: duplices igitur similitudines esse debent, unae rerum, alterae verborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus; verborum similitudines constituuntur,

cum unius cuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam saepe una nota et imagine simplici comprehendimus, hoc modo, ut si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum et hereditatis causa factum arguerit et eius rei multos dixerit testes et conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus: aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus; si eum non adgnoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius adstituemus, dextera poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo et testium et hereditatis et veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cetera 34
crimina ex ordine in locis ponemus; et, quotiescumque rem meminisse volemus, si formarum dispositione et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volemus, memoria consequemur. Cum verborum simi- 21
litudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit:

Iam domuitionem reges Atridae parant

in uno loco constituere manus ad caelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur: hoc erit 'Iam domuitionem reges'; in altero loco Aesopum et Cimbrum † subornari ut ad Iphigeniam, in Agamemnonem et Menelaum. Hoc erit 'Atridae parant.' Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus [hac notatione], ut versu posito ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum, deinde tum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo naturae suppeditabitur doctrina. Nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit. Quod

docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitas praeceptionis.

35 Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmae et acres [et ad monendum idoneae] sint, partim imbecilles et infirmae, quae vix memoriam possint excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut cognita causa, quas vitemus et quas sequamur
22 imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, cotidianas, meminisse non solemus [propterea quod nulla nova nec admirabili re commovetur animus]; at si quid videmus aut audimus egregie turpe aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus [Itaque quas res ante ora videmus aut quod recens audivimus, obliviscimur plerumque; quae acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe]; nec hoc alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res facile e memoria labuntur, insignes et novae manent diutius.
36 Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quia cotidie fiunt; at eclipses [solis] mirantur, quia raro accidunt, et solis eclipses magis mirantur quam lunae, propterea quod haec crebriores sunt. Docet ergo se natura vulgari et usitata re non exsuscitari, novitate et insigni quodam negotio commoveri. Imitetur ars igitur naturam et, quod ea desiderat, inveniat, quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum invenerit aut doctrina primum; sed rerum principia ab ingenio profecta sunt,
37 exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus in memoria diutissime potest haerere. Id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus; si non mutas nec vagas, sed aliquid agentes imagines ponemus; si egregiam pulcritudinem aut unicam turpitudinem eis attribuemus; si aliqua re exornabimus,

ut [si] coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam aut caeno oblitam aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma, aut ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus: nam ea res quoque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse non difficile est. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo pervagemus.

Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripse- 23 38
runt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, ut ii, qui ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in quaerendo consumerent operae. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine est ridiculum mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia modo aliud modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut ne quid ipse quaerat, nos illi omnia parata atque quaesita tradamus? Praeterea similitudine alia alius magis commovetur. Nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus adsensores, quod alii videtur aliud, item fit [in] imaginibus, ut, quae nobis diligenter notata sit, ea parum videatur insignis aliis. Quare sibi quemque 39
suo commodo convenit imagines comparare. Postremo praeceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subicere, quo res possit esse dilucidior. Quod genus cum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus, item arbitramur de imaginibus fieri convenire.

Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis 24
difficilem aut parum utilem arbitrere, ipsarum rerum

memoria contentus sis, quod et utilior sit et plus habeat facilitatis, admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore ac molestia facile retinere, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur, ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam
40 facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa adsiduitate exercitationis, tum vero in mnemonicis minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobatur. Quam plurimos locos ut habeas et quam maxime ad praecepta adcommodatos curare poteris; in imaginibus conlocandis exerceri cotidie convenit. Non enim, sicut a ceteris studiis abducimur nonnumquam occupatione, item ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Numquam est enim, quin aliquid memoriae tradere velimus et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare quam sit utile facile meminisse, non te fallit; quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum, poteris existimare. [Utilitate cognita pluribus verbis ad eam te adhortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi aut minus, quam res postulat, dixisse videamur]. De quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta et, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

[M. TULLII CICERONIS]

AD

C. HERENNIUM

DE ARTE RHETORICA

LIBER QUARTUS.

Quoniam in hoc libro, Herenni, de elocutione conscripsimus et, quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus et id fecimus praeter eorum consuetudinem [Graecorum], qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem neque praeter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita ut instituimus, persolvemus. Sed facilius nostram rationem intelleges, si prius, quid illi dicant, cognoveris. 1 1

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, unius cuiusque generis ab oratore aut poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam non satis habere praecipere de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. Quare pudor in primis est ad eam 2 rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumere aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse adrogantia illa relinquere, [et] ad sua devenire. Praeterea exempla testimoniorum locum obtinent. Id enim, quod admonuerit [et leviter fecerit] praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in iudicio domestico testimonio pugnet? .... Ut

enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. Non ergo oportet hoc nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. Etenim necesse est aut se omnibus anteponant et sua maxime probent aut, si alia .... probatissimis sumpta sint. Si se omnibus anteponant, intolerabili adrogantia sunt; si quos sibi praeponant et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi
2 illos anteponant. Quid? ipsa auctoritas antiquorum non cum res probabiliores tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? Immo erigit omnium cupiditates et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi aut Crassi consequi facultatem.
3 Postremo hoc ipsum summum est artificium res varias et dispares in tot poëmatis et orationibus sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere, ut unum quodque genus exemplorum sub singulos artis locos subicere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus; nunc sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui cum summe non tenet artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare? Ceteri, cum legunt orationes bonas aut poëmata, probant oratores et poëtas neque intellegunt, qua re commoti probent, quod scire non possunt, ubi sit nec quid sit nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectet; [at] is, qui et haec omnia intellegit et idonea maxime eligit et omnia in arte [maxime] scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. [Hoc igitur ipsum maximum artificium est in arte sua posse et alienis exemplis uti.]

4 Haec illi cum dicunt, magis vana auctoritate commovent quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ii, qui et inventores

huius artificii fuerint et vetustate iam satis omnibus probati sint. Quodsi, illorum auctoritate remota, † res omnes volent cum re comparare, intellegent non omnia concedenda esse antiquitati. Primum igitur, quod ab 3 iis de modestia dicitur, videamus, ne nimium pueriliter proferatur. Nam si tacere aut nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur, quo setius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi si quis ad Olympia cum venerit cursum [et steterit, ut mittatur], impudentes dicat esse illos, qui currere coeperint, ipse intra carcerem stet et narret aliis, quomodo Ladas aut Boeotus Sicyonius cursitarint, sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii, elaborent, aiunt facere immodeste, ipsi aliquem antiquum oratorem aut poëtam laudant [aut scripturam], [sicut] in stadium rhetoricae [artis] prodire non audent. Non 5 ausim dicere, sed tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venentur, in ea ipsa re sint impudentes. 'Quid enim tibi vis?' aliquis inquiat. 'Artem tuam scribis; gignis novas nobis praeceptiones; eas ipse confirmare non potes; ab aliis exempla sumis. Vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem.' [Nam si eorum volumina prenderint antiqui oratores et poëtae et suum quisque de libris tuis tulerit, nihil istis, quod suum velint, relinquatur.] 'At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item convenit ut testimonia ab hominibus probatissimis sumi.' Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi neque testificandi causa, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationem, quae verbi causa constet ex similiter desinentibus verbis et ponimus hoc exemplum a Crasso: 'quibus possumus et debemus' testimonium conlocamus, sed exemplum. Hoc interest igitur inter testimonium et exemplum: exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit; testimonio esse illud ita, ut nos dici-

6 mus, confirmatur. Praeterea oportet testimonium cum re convenire; aliter enim rem non potest confirmare. At id, quod illi faciunt, cum re non convenit. Qui ita? [quia] pollicentur se artem scribere, exempla proferunt ab iis plerumque, qui artem nescierunt. Tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. Nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent; cum [vero] scribunt, ostendunt nobis,
4 alii quid excogitarint. '[At] hoc ipsum difficile est,' inquiunt, 'eligere de multis.' Quod dicitis difficile, utrum laboriosum an artificiosum? [Si] laboriosum non statim praeclarum. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi etiam, si vestra manu fabulas aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. Sin istud artificiosum egregie dicitis, videte ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res sicuti magna delectabit. Nam isto modo seligere rudis quidem nemo potest, sed
7 sine summo artificio multi. Quisquis enim audivit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicentur, facere nemo poterit nisi eruditus; ita ut, si [Ennii] de tragoediis velis sententias eligere aut de † Pacuvianis nuntios, et quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis mediocriter litteratus, item si, cum ex orationibus aut poëmatis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres, propterea quod isto signo videmus te nonnihil scire, aliis signis multa scire intellegemus. Quod si artificiosum est intellegere, quae sint ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intellegere poterit; qui eliget facile, non continuo ipse

commode scribet. Et, si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi et gignere et proferre debent. Postremo in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi, quam aliorum boni selectores existimentur. Contra ea, quae ab iis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum. Nunc, quae separatim dici possint, consideremus.

Dicimus igitur eos [cum] id, quod alienis utantur, 5
peccare, tum magis etiam delinquere, quod a multis exempla sumant. Et de eo, quod postea diximus, antea videamus. Si concederem aliena oportere adsumere exempla, vincerem unius oportere, primum quod contra hoc nulla staret illorum ratio. Liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poëtam vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere vult, utrum unum omnia an omnia neminem [aliud alium] putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem. Si id desperarit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit, nec mirum, cum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. Adlatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione [Galba, Porcina, Crasso, Antonio] ceteris, item sumptis [aliis] a poëtis [et historiarum scriptoribus], necesse erit eum, qui discet, putare ab omnibus omnia, ab uno pauca vix potuisse sumi. Quare unius alicuius esse similem satis habebit, 8
omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. Ergo inutile est ei, qui discere vult, putare unum neminem omnia posse. Igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. Nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt neque unius alicuius aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et

poëtis exempla sumpserunt. Deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino non probent artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare?
6 Ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si
9 semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse sic intellegemus. Primum omnium, quod ab artis scriptore adfertur exemplum, eiusdem artificii debet esse. Ut [si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat: Sume a me; sed huius exemplum aliunde rogabo tibique ostendam; sic mercem ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritant, aliud mercis, acervos sese dicunt tritici habere, eorum exemplum pugno non habent, quod ostendant;] si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur, aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testo ambulans carbunculos conrogaret, ridiculus videretur: isti magistri, omnium dicendi praeceptores, non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt? Si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat et haec sitiens cum maxime loquatur neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? Isti cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicant et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur, arescant ipsi siccitate? Chares ab Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelae, pectus Polycletium, sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte
7 poterat considerare: isti credunt eos, qui haec velint
10 discere, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab aliis, exempla tam esse adcommodata ad artem, propterea

quod in dicendo leviter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat, in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, uti in artis formam convenire possint [,et post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur]. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca convertimus: ea remota sunt a consuetudine. Quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primo videantur necesse est, id quod fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis: haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodi esset in hoc libro, id nostrum non esset, quod asperius [et inusitatum], id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de causis, cum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipertita igitur erit nobis elocutionis praeceptio. Primum dicemus, quibus in generibus verborum semper omnis oratoria elocutio debeat esse; deinde ostendemus, quas res semper habere debeat. Sunt igitur tria genera, quae genera nos figuras 8 11
appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur: unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Gravis est, quae constat ex verborum gravium et levi et ornata constructione. Mediocris est, quae constat ex humiliore neque tamen ex infima et pervulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In gravi consumetur oratio figura, si, quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri, sive propria sive extranea, ad unam quamque rem adcommodabuntur, et si graves sententiae, quae in amplifica-

tione et commiseratione tractantur, eligentur, et si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur.

12 In hoc genere [figura] erit hoc exemplum: 'Nam quis est vestrûm, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam cogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? In iis, qui violassent ingenuum, matremfamilias constuprassent, [violassent aliquem aut postremo necassent] maxima supplicia maiores consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam non reliquerunt. Atque in aliis maleficiis ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit: huius sceleris qui sunt adfines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. O feros animos! o crudeles cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes, revulsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ovantes inruerent in civitatem; quo modo deûm templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem libidinem subiectis urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata; qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctisimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. Nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei; sed neglegentius id fero, quia vos mei non egetis. Vester enim vos animus amantissimus rei publicae facile edocet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste hostium spurcissimorum dominatu nefario voluit obruere.'

9

13 In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante dixi, aliquantulum demiserimus neque tamen ad infimum descenderimus, sic: 'Quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis: cum sociis, qui pro nobis pugnare et imperium nostrum nobiscum simul virtute et

industria conservare soliti sunt. Hi cum se et suas opes et copiam necessario norunt, tum vero nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem, quid omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, cum multo maximam partem sociorum in officio manere intellegerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae res pertineret ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno proelio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores et apparatiores venirent; nedum illi imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate concesserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quaeret aliquis: Quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? Eo quidem isti minus facile conarentur, quod illi quemadmodum discessissent, videbant. Nam rerum imperiti, qui únius cuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ii per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem, at ii, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventis suis rationibus possunt providere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credet, tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani temptare auderet nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuisse necessum est. Quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?'

In attenuato [figura] genere, id quod ad infimum 10 14
et cotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: 'Nam ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari, deinde, ubi visum est, ut in alveum descenderet, ecce tibi iste de transverso: 'Heus', inquit, 'adulescens, pueri tui modo me

pulsarunt; satis facias oportet'. Hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius et eadem et alia dicere coepit. Hic: 'vix, tamen', inquit, 'sine me considerare.' Tum vero iste clamare voce ista, quae vel † fabulae cuivis rubores eicere potest: 'Ita petulans est ac proterva, ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam et in eiusmodi locis exercitata.' Conturbatus est adulescens: nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur imperito huiusmodi convitiorum. Ubi enim [iste] vidisset scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, [ut]
15 omnia sine famae detrimento facere posse?' [Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intellegi poterant. Erat enim et attenuata verborum constructio quaedam et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.]

Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectemur, in finitima et propinqua vitia veniamus. Nam gravi figurae, quae laudanda est, propinqua est ea, quae fugienda [est]; quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur: nam ita ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe, item gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, cum aut novis aut priscis verbis aut duriter aliunde translatis aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: 'Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. Poenite igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis.' In hoc genus plerique cum declinantur [et ab eo, qui profecti sunt, aberrarunt], specie gravitatis falluntur
11 16 nec perspicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus [fluctuans et] dissolutum, [quod est sine nervis et articulis, ut hoc modo appellem fluctuans,] eo quod fluctuat huc et illuc nec

potest confirmate neque viriliter sese expedire. Id est huiusmodi: 'Socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent et non haberent hinc adiutores multos, malos homines et audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.' Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem; diffluit enim totus neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: 'Nam istic in balineis accessit ad hunc; postea dicit: 'Hic tuus servus me pulsavit.' Postea dicit hic illi: 'Considerabo.' Post ille convitium fecit et magis magisque praesente multis clamavit.' Frivolus hic quidem iam et inliberalis est sermo: non enim est adeptus id, quod habet attenuata figura, puris et electis verbis compositam orationem. Omne genus orationis, et gravem et mediocrem et attenuatam, dignitate adficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quae si rarae disponentur, distinctam, sicuti coloribus, si crebrae conlocabuntur, obliquam reddent orationem. Sed figuram in dicendo commutare oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata, deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

Quoniam, quibus in generibus elocutio versari 12 17
debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. Quae maxime ad modum oratoris adcommodata est, tres res in se debet habere: elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, quae facit, ut unum quidque pure et aperte dici videatur. Haec tribuitur in Latinitatem et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: so-

loecismus et barbarismus. Soloecismus est, cum pluribus in verbis consequens verbum ad superius non adcommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, usitatis verbis et propriis. Usitata sunt ea, quae versantur in sermonis consuetudine cotidiana; propria, quae eius rei verba sunt aut esse possunt, qua de loquemur.

18 Compositio est verborum constructio, quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitas. Ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut haec est: 'Baccae aereae amoenissimae impendebant'; et, si vitabimus eiusdem litterae nimiam adsiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo: — nam [hic] nihil prohibet in vitiis alienis exemplis uti —

O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti,

et hic eiusdem poëtae:

Umquam quicquam quisquam cuiquam, quod ei conveniat, neget;

et si eiusdem verbi adsiduitatem nimiam fugiemus huiusmodi: 'Nam cuius rationis ratio non exstet, ei rationi ratio non est fidem habere;' et, si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

Flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes;

et si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur; quo in vitio est Lucilius adsiduus, ut haec est in priore libro:

Has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

Item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris aures et oratoris spiritum laedit. His vitiis in compositione vitatis reliquum operae consumendum est in dignitate.

13 Dignitas est, quae reddit ornatam orationem varietate distinguens. Haec in verborum et [in] senten-

tiarum exornationem dividitur. Verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. ....

Repetitio est, cum continenter ab uno atque 19 eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: 'Vobis istud attribuendum est, vobis gratia est habenda, vobis ista res erit honori.' Item: 'Scipio Numantiam sustulit, Scipio Karthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.' Item: 'Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quicquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi concedi putes oportere? Non ius iurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus attulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?' Haec exornatio cum multum venustatis habet tum gravitatis et acrimoniae plurimum. Quare videtur esse adhibenda [et] ad ornandam et [ad] exaugendam orationem.

Conversio est, per quam [non], ut ante, [primum] repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: 'Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.' Item: 'Ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, [fides sublata est, amicitia sublata est,] res publica sublata est.' Item: 'C. Laelius [homo novus erat,] ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiis amicus erat [:ergo in civitate primus erat]'. Item: 'Nam cum istos, ut absolvant [te], rogas, ut periurent, rogas, ut existimationem neglegant, rogas, ut leges [populi Romani] tuae libidini largiantur, rogas.'

Complexio est, quae utramque complectitur ex- 14 ornationem, 20 et hanc et quam ante exposuimus, [et ut repetatur idem verbum saepius et crebro ad idem postremo revertantur,] hoc modo: 'Qui sunt, qui foedera

saepe ruperunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui crudelissime bellum gesserunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Karthaginienses. Qui sunt, qui sibi postulant ignosci? Karthaginienses. Videte ergo, quam conveniat eos impetrare.' Item: 'Quem senatus damnarit, quem populus [Romanus] damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvatis?'

Traductio est, quae facit, uti, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: 'Qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere.' Item: 'Eum hominem appellas, qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter hominis vitam petisset. At erat inimicus. Ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus?' Item: 'Divitias sine divitis esse [,tu vero virtutem praefer divitiis]; nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur
21 divitiae, quae virtutis pedisequae sint.' Ex eodem genere est exornationis, cum idem verbum ponitur modo in hac, modo in altera re, hoc modo: 'Cur eam rem tam studiose curas, quae tibi multas dabit curas?' Item: 'Nam amari iucundum sit, si curetur, ne quid insit amari.' Item: 'Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.' In his quattuor generibus exornationum, quae adhuc propositae sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius; sed inest festivitas, quae facilius auribus diiudicari quam verbis demonstrari potest.

15 Contentio est, cum ex contrariis rebus oratio conficitur, hoc pacto: 'Habet adsentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos adfert.' Item: 'Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.' Item: 'In otio tumultuaris; in tumultu es otiosus; in re frigidissima cales, in ferventissima friges; tacito cum opus est, clamas; cum tibi loqui convenit, ob-

mutescis; ades, abesse vis; abes, reverti cupis; in pace bellum quaeritas, in bello pacem desideras; in contione de virtute loqueris, in proelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes.' Hoc genere si distinguemus orationem, et graves et ornati esse poterimus.

Exclamatio est, quae conficit significationem do- 22
loris aut indignationis alicuius per hominis [aut urbis] aut loci aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: 'Te nunc adloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori ac decori est civitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem.' Item: 'Perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis, ut, cuius nitor urbis Italiam nuper inlustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae remaneant.' Item: 'Bonorum insidiatores, latrocinia, vitam innocentissimi cuiusque petistis; tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniationibus adsumitis facultatem?' Hac exclamatione si loco utemur raro, [et] cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est neque concinna, sed haec, quae, cum enumerata sunt ea, quae obsunt causae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: 'Cum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab re publica removebas et abalienabas, an non? et utrum aliquem exoriri oportuit, qui istaec prohiberet ac fieri non sineret, an non?'

Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem 16
poscimus, quare quidque dicamus, et crebro nosmet 23
a nobis petimus unius cuiusque propositionis explanationem. Ea est huiusmodi: 'Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. Quo pacto? [quoniam,] quam impudicam iudicarant, ea veneficii quoque damnata existimabatur. Quid ita? quia necesse est

eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere multos. Quos istos? Virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. Quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura mulieris inconsideratam. Quid? veneficii damnatam quid putabant? impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium causa, quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; tum cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. Quid? in viris idemne hoc observabant? Minime. Quid ita? Quia viros ad unum quodque maleficium singulae cupiditates impellunt, mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit.' Item: 'Bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. Quid ita? Quia, quam nobis fortuna facultatem dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu conlocarat. Quid, quod exercitum contra duxit? Desino meminisse. Quid ita? Quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare; qui victi sint, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, non idem fecisset? Non profecto tam sapiens fuisset. Cur igitur ei parcis? Quia talem
24 stultitiam contemnere, non imitari consuevi.' Haec exornatio ad sermonem vehementer adcommodata est et animum auditoris retinet attentum cum venustate sermonis tum rationum exspectatione.

17 Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit aut quid oporteat esse in vita, breviter ostendit, hoc pacto: 'Difficile est primum virtutem revereri, qui semper secunda fortuna sit usus.' Item: 'Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit.' Item: 'Egens

aeque est is, qui non satis habet, et is, cui satis nihil potest esse.' Item: 'Optima vivendi ratio est eligenda eaque iucundam consuetudinem reddet.' Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habent brevi expositione, si rationis nullius indigent, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod non infirmatur subiectione rationis, hoc pacto: 'Omnes bene vivendi rationes in virtute sunt conlocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeterea subiecta sunt sub fortunae dominationem'. Item: 'Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, ii, simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes. Cum enim discessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, quare possint in amicitia teneri.' Sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur. Hoc modo sine ratione: 'Errant, qui in prosperis rebus omnes impetus fortunae se putant fugisse; sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant.' Cum ratione, hoc pacto: 'Qui adulescentium peccatis 25
ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis. At ii sapienter faciunt, qui adulescentes maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare.' Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores videamur esse. Cum ita interponentur, multum adferent ornamenti; necesse est enim comprobet animo tacitus auditor, cum ad causam videat adcommodari rem certam, ex vita et moribus sumptam.

[Contrarium idem fere est, quod contentio.] Con- 18
trarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram altera breviter et facile confirmat, hoc pacto: 'Nam, qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres?' Item: 'Nam, quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum quare

putes inimicitias cum fide habere posse? aut qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et cognoscentem sui fore in potestate [qui speres?] et qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit numquam, eum sibi in contionibus [credis] a mendacio temperaturum?' Item: 'Quos ex collibus deiecimus, cum iis in campo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant, ii, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint supe-
26 riores?' Hoc orationis genus breviter et continuatis verbis perfectum debet esse; [et] cum commodum est auditu propter brevem et absolutam conclusionem tum vero vehementer, id quod opus est oratori, comprobat contraria re et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod est dubium, ut [aut] dilui non possit aut multo difficillime possit.

19 Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: 'Et inimico proderas.' Id est unum, quod appellamus membrum; deinde hoc excipiatur oportet altero: 'Et amicum laedebas.' Ex duobus membris suis haec exornatio potest constare; sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: 'Et inimico proderas et amicum laedebas et tibi non consulebas.' Item: 'Nec rei publicae consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restitisti.'

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione, hoc modo: 'Acrimonia, voce, vultu [adversarios] perterruisti. Item: 'Inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti.' Inter huius generis et illius superioris vehementiam hoc interest: illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit. Itaque in illo genere ex remotione brachii et contentione dexterae gladius ad corpus adferri, in hoc autem crebro et celeri corpus vulnere consauciari videtur.

27 Continuatio est . . . . et densa frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. Ea utemur commodissime tripertito: in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia hoc pacto: 'Ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute, quam in casu praesidium conlocavit.' In contrario hoc modo: 'Nam si qui spei non multum conlocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit?' In conclusione hoc pacto: 'Quodsi in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.' In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio necessaria est, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam et contrarium et conclusionem frequentibus efferat verbis; sed alias quoque nonnumquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiusmodi continuationes.

20 Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus, quae constent ex pari fere numero syllabarum. Hoc non dinumeratione nostra fiet — nam id quidem puerile est —, sed tantum adferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: 'In proelio mortem parens oppetebat, domi filius nuptias comparabat[; haec omnia graves casus administrabant]'. Item: 'Alii fortuna dedit felicitatem, huic industria virtutem comparavit.' 28 In hoc genere saepe fieri potest, ut non plane par numerus sit syllabarum et tamen esse videatur, si una aut etiam altera syllaba est alterum brevius aut si, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae erunt, ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius adsequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum in una

constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter isdem casibus efferuntur, hoc modo: 'Hominem laudem egentem virtutis, abundantem felicitatis?' Item: 'Huic omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus: diligentia comparat divitias, neglegentia corrumpit animum, et tamen, cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem.'

Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: 'Turpiter audes facere, nequiter studes dicere; vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose.' Item: 'Audaciter territas, humiliter placas.'

Haec duo genera, quorum alterum in exituum, alterum in casuum similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt; et ea re, qui his bene utuntur, plerumque simul ea conlocant in isdem partibus orationis. Id hoc modo facere oportet: 'Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, neglegere famam.' Hic et ea verba, quae casus habent [vel casus similes], et illa, quae non habent, ad similes exitus veniunt.

21 29 Adnominatio est, cum ad idem verbum [et nomen] acceditur commutatione vel . . . unius litterae aut litterarum aut ad res dissimiles similia verba adcommodantur. Ea multis et variis rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem litterae sic: 'Hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, venit ante, quam Romam venit.' Et ex contrario: 'Hic, quos homines alea vincit, eos ferro statim vincit.' Productione eiusdem litterae hoc modo: 'Hunc ăvium dulcedo ducit ad āvium.' Brevitate eiusdem litterae hoc modo: 'Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, non tantum tamen cūriam diligit, quantum Cŭriam.' Addendis litteris hoc pacto: ['Nolo esse laudator, ne videar adulator'.] 'Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare.' Demendis [nunc] litteris sic: 'Si lenones vitasset tamquam leones, vitae tradi-

disset se'. Transferendis litteris sic: 'Videte, iudices, utrum homini navo an vano credere malitis.' Commutandis hoc modo: 'Deligere oportet, quem velis diligere'. Hae sunt adnominationes, quae in litterarum brevi commutatione aut productione aut transiectione aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem 22 30
aliae, quae non habent tam propinquam [in] verbis similitudinem et tamen dissimiles non sunt; quibus de generibus unum est huiusmodi: 'Quid veniam, qui sim, [quare veniam,] quem insimulem, cui prosim, quae postulem, brevi cognoscetis.' Nam hic est in quibusdam verbis quaedam similitudo non tam adfectata, quam illae superiores, sed tamen adhibenda nonnumquam. Alterum genus huiusmodi: 'Demus operam, Quirites, ne omnino conscripti patres circumscripti putentur.' Haec adnominatio magis accedit ad similitudinem quam superior, sed minus quam illae superiores, propterea quod non solum additae, sed uno tempore demptae quoque litterae sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione aut unius aut plurium nominum. Unius nominis hoc modo: 31
'Alexander Macedo summo labore animum ad virtutem a pueritia confirmavit. Alexandri virtutes per orbem terrae cum laude et cum gloria vagatae sunt. Alexandrum omnes maxime metuerant, idem plurimum dilexerunt.' Alexandro si vita data longior esset, trans Oceanum ... Macedonum transvolasset. Varie hic unum nomen in commutatione casuum volutatum est. Plura nomina casibus commutatis hoc modo facient adnominationem: 'Ti. Gracchum rem publicam administrantem prohibuit indigna nex diutius in eo commorari. C. Graccho similis occisio est oblata, quae virtutis amantissimum subito de sinu civitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia [per scelus] vita privavit. Tuus, o Druse, sanguis domesticos parietes et vultum parentis aspersit. Sulpicio qui paulo ante omnia concedebant, eum brevi

spatio non modo vivere, sed etiam sepeliri prohibue-
32 runt.' Haec tria proxima genera exornationum, quorum
unum in similiter cadentibus, alterum in similiter
desinentibus verbis, tertium in adnominationibus posi-
tum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dici-
mus, propterea quod non haec videntur reperiri posse
23 sine elaboratione et sumptione operae; eiusmodi autem
studia ad delectationem quam ad veritatem videntur
adcommodatiora. Quare fides et gravitas et severitas
oratoria minuitur his exornationibus frequenter con-
locatis et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed
offenditur quoque in eiusmodi oratione, propterea quod
est in his lepos et festivitas, non dignitas neque pul-
critudo. Quare, quae sunt ampla atque pulcra, diu
placere possunt; quae lepida sunt et concinna, cito
satietate adficiunt aurium sensum fastidiosissimum.
Quomodo igitur, si crebro his generibus utemur, pu-
erili videbimur elocutione delectari, item, si raro inter-
seremus has exornationes et in causa tota varie disper-
gemus, commode luminibus distinctis inlustrabimus
orationem.

33 Subiectio est, cum interrogamus adversarios aut
quaerimus ipsi, quid ab illis aut quid contra nos dici
possit, deinde subicimus id, quod oportet dici [aut
non oportet], ut nobis adiumento futurum sit aut ob-
futurum sit idem contrario, hoc modo: 'Quaero [igitur],
unde iste tam pecuniosus factus sit. Amplum patri-
monium relictum est? At patris bona venierunt. Here-
ditas aliqua venit? Non potest dici, sed etiam a
necessariis omnibus exheredatus est. Praemium ali-
quod ex lite aut iudicio cepit? Non modo id non
fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus
est. Ergo, si his rationibus locupletatus non est,
sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum aut,
24 unde non est licitum, pecunias cepit.' Item: 'Saepe,
iudices, animum adverti multos aliqua ex honesta re,
quam ne inimici quidem criminari possint, sibi prae-

sidium petere, quorum nihil potest adversarius facere. Nam utrum ad patris [eius] virtutem confugiet? At eum vos iurati capite damnastis. An ad suam revertetur? [Quam vitam aut ubi honeste tractatam?] Nam hic quidem ante oculos vestros quomodo vixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? At hi quidem nulli sunt. Amicos proferet? At nemo est, qui sibi non turpe putet istius amicum nominari.' Item: 'Credo, inimicum, nocentem putabas; in iudicium adduxisti? Non: nam indemnatum necasti. Leges, quae id facere prohibent, veritus es? At ne scriptas quidem iudicasti. Cum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? At nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? At eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti.' Multum inest acrimoniae 34
et gravitatis in hac exornatione, propterea quod, cum quaesitum est, quid oporteat, subicitur id non esse factum. Quare facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. Ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: 'Nam quid me facere convenit, cum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? [An] dimicarem? At cum parva manu tum prodiremus: locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? At neque subsidium, quod exspectarem, habebamus neque erat, qui vitam produceremus. Castra relinquerem? At obsidebamur. Vitam militum neglegerem? At eos videbar ea accepisse conditione, ut [eos], quoad possem, incolumes patriae et parentibus conservarem. Hostium conditionem repudiarem? At salus antiquior est militum quam impedimentorum.' Eiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur nihil potius, quam quod factum sit, faciendum fuisse.

Gradatio est, in qua non ante ad consequens 25
verbum descenditur, quam ad superius conscensum

est, hoc modo: 'Nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis et quod libet, licet, et quod licet, possunt, et quod possunt, audent, et quod audent, faciunt, et quod faciunt, vobis molestum non est?' Item: 'Non sensi hoc, et non suasi, neque suasi, et non ipse [statim] facere coepi, neque facere coepi, et non perfeci, neque perfeci, et non probavi.' Item: 'Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit.' Item: 'Imperium Graeciae fuit penes Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam.' Habet in se quendam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute, hoc modo: 'Maiestas rei publicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis.' Item: 'Iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convitio aures aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.' Item: 'Non est ista diligentia, sed avaritia, ideo quod diligentia est adcurata conservatio suorum, avaritia iniuriosa appetitio aliorum.' Item: 'Non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis et compensatione commodorum, temeritas est cum inconsiderata dolorum perpessione gladiatoria periculorum susceptio.' Haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit [et breviter], ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur neque brevius potuisse dici putetur.

26 Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi, quid consequatur, hoc pacto: 'Modo in patriam cuiusmodi fuerit, habetis, nunc parens qualis exstiterit, considerate.' Item: 'Mea in istum beneficia cognostis; nunc, quomodo iste mihi

gratiam rettulerit, accipite.' Proficit haec aliquantum exornatio ad duas res: nam et quid dixerit commonet et ad reliquum comparat auditorem.

36 Correctio est, quae tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: 'Quodsi iste suos hospites rogasset, immo adnuisset modo, facile hoc perfici posset.' Item: '[Nam] postquam isti vicerunt atque adeo victi sunt —, eam quomodo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis quam boni dederit?' [O virtutis comes invidia, quae bonos sequeris plerumque atque adeo insectaris!] Commovetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo elata tantummodo dicta videtur; [ea] post ipsius oratoris correctione magis idonea fit pronuntiatio. 'Non igitur satius esset,' dicet aliquis, 'ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum et lectissimum verbum devenire?' Est, cum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura, eiusmodi rem esse, ut, cum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris, cum ad lectius verbum accedas, insigniorem rem facias. Quodsi continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

27 37 Occultatio est, cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod nunc maxime dicimus, hoc modo: 'Nam de pueritia quidem tua, quam tu omnium intemperantiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo; et illud praetereo, quod te tribuni militares infrequentem tradiderunt; deinde quod iniuriarum satis fecisti L. Labeoni, nihil ad hanc rem puto pertinere. Horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est.' Item: 'Non dico te ab sociis pecunias cepisse; non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es; furta, rapinas omnes tuas omitto.' Haec utilis est exornatio, † si aut ad rem quae non pertineat alii ostendere, quod occulte admo-

nuisse prodest, aut longum est aut ignobile aut planum non potest fieri aut facile potest reprehendi; [ut] utilius sit occulte fecisse suspitionem, quam eiusmodi intendisse orationem, quae redarguatur.

Disiunctum est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quidque certo concluditur verbo, sic: 'Populus Romanus Numantiam delevit, Karthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt, nihil Karthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit, nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est.' Item: 'Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exstinguitur.' Hic utrumque, in superiore exemplo unam quamque rem certo
38 verbo concludi videmus. Coniunctio est, cum interpositione verbi et superiores partes orationis comprehenduntur et inferiores, hoc modo: 'Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate.' Adiunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum conlocamus. Primum hoc pacto: 'Deflorescit formae dignitas aut morbo aut vetustate.' Postremum sic: 'Aut morbo aut vetustate formae dignitas deflorescit.' Ad festivitatem disiunctio est adposita, quare rarius utemur, ne satietatem pariat; ad brevitatem coniunctio, quare saepius adhibenda est. [Hae tres exornationes de simplici genere manant].

28 Conduplicatio est cum ratione amplificationis aut commiserationis eiusdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: 'Tumultus, [C.] Gracchi, tumultus domesticos et intestinos comparat!' Item: 'Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus?' Item: 'Nunc audes etiam venire in horum conspectum, proditor patriae? Proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?' Vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi et

vulnus maius efficit in contrario causae, quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem corporis partem.

Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valeat, hoc modo: 'Rem publicam radicitus evertisti, civitatem funditus diiecisti.' Item: 'Patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate attulisti.' Necessum est eius, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

Commutatio est, cum duae sententiae inter se 39
discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: 'Oportet esse, ut vivas, non vivere, ut edas.' Item: 'Ea re poëmata non facio, quia, cuiusmodi volo, non possum, cuiusmodi possum, nolo.' Item: 'Quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur.' Item: 'Poëma loquens pictura, pictura tacitum poëma debet esse.' Item: 'Si stultus es, ea re taces, sapiens; sapiens tamen et tacens stultus es.' Non potest dici, quin commode fiat, cum contrariae sententiae relatione verba quoque convertuntur. Plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

Permissio est, cum ostendimus in dicendo nos 29
aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati, sic: 'Quoniam omnibus rebus ereptis solum mihi superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestrae condono potestati. Vos me vestro, quo pacto vobis videbitur, utamini atque abutamini licebit; impunite in me quidlibet statuite; dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi alias quoque nonnumquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est adcommodatum.

Dubitatio est, cum quaerere videtur orator, utrum 40

de duobus potius aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: 'Obfuit eo tempore plurimum rei publicae consulum sive stultitiam sive malitiam dici oportet sive utrumque.' Item: 'Tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium — [quaero:] quonam te digno moribus tuis appellem nomine?'

Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res fieri potuerit aut fieri non potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: 'Necesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse aut usu tuum fecisse aut emisse aut hereditate tibi venisse. Vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti; usu tuum etiam nunc fecisse non potes; emptio nulla profertur; hereditate tibi me vivo mea pecunia venire non potuit: relinquitur ergo, ut me vi
41 de meo fundo deieceris.' Haec exornatio plurimum iuvabit coniecturales argumentationes. Sed non erit, tamquam in plerisque, ut, cum velimus, ea possimus uti: nam fere non poterimus, nisi ipsa negotii natura dabit facultatem.

30 Dissolutum est, quod coniunctionibus verborum e medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: 'Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.' Item: 'Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da servos in quaestionem, stude verum invenire.' Hoc genus et acrimoniam habet in se et vehementissimum est et ad brevitatem adcommodatum.

Praecisio est, cum dictis quibusdam reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur [inchoatum iudicium] sic: 'Mihi tecum par certatio non est, ideo quod populus Romanus me — nolo dicere, ne cui forte adrogans videar: te autem saepe ignominia dignum putavit.' Item: 'Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domi — non ausim dicere, ne, cum te digna dixerim, me indignum quippiam dixisse videar.'

[Hic] atrocior tacita suspitio, quam diserta explanatio facti est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex iis, quae ante dicta sunt aut facta, conficit, quid necessario consequatur, hoc modo: 'Quodsi Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, haec nihil aliud autem fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Troiam.'

Restant etiam decem exornationes verborum, quas 31 42 idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere sunt positae. Nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus aut imitationis aut significationis causa: imitationis, hoc modo, ut maiores [audire et] mugire et murmurari et sibilare appellarunt; significandae rei causa, sic: 'Postquam iste in rem publicam fecit impetum, fragor civitatis inprimis est auditus.' Hoc genere raro utendum est, ne novi verbi adsiduitas odium pariat; sed si commode quis proferat ea, [utatur et] non modo non offendet novitate, sed etiam exornabit orationem. Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine non prodest appellare; ut si quis, cum loquatur de Gracchis: 'At non Africani nepotes,' inquiat, 'istiusmodi fuerunt.' Item si quis, de adversario cum dicat: 'Videte nunc,' inquiat, 'iudices, quemadmodum me Plagioxypus iste tractarit.' Hoc pacto non inornate poterimus, et in laudando et in laedendo [in corpore aut animo aut extraneis rebus] dicere, [sicuti cognomen, quod pro certo nomine conlocemus]. Denomi- 32 43 natio est, quae ab rebus propinquis et finitimis trahit orationem, qua possit intellegi res, quae non suo

vocabulo sit appellata. † Id aut ab inventore conficitur, ut si quis, de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet, aut ab invento, ut si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet, aut ab instrumento dominum, ut si qui Macedones appellarit, hoc modo: 'Non tam cito sarisae Graeciae potitae sunt,' aut item Gallos significans: 'Nec tamen facile ex Italia materis [Transalpina] depulsa est;' aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: 'Mars istud te facere necessario coëgit;' aut is, qui facit, ab eo, quod fit, ut cum desidiosum Martem dicimus, quia desidiosos facit, et frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo, quod continet, illud, quod continetur, hoc modo denominabitur: 'Armis Italia non potest vinci nec Graecia disciplinis' — nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, nominata sunt —; ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut si quis aurum et argentum aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. Harum rerum magis in praecipiendo divisio, quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poëtarum et oratorum, sed etiam cotidiani sermonis huiusmodi denominationum.

Circuitio est oratio rem simplicem adsumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: 'Scipionis providentia Karthaginis opes fregit.' Nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Karthago simpliciter appellari.

44 Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem perversione aut transiectione. Perversione, sic: 'Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra.' Transiectione, hoc modo: 'Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Omnes invidiose eripuit isti [bene vivendi causa] facultates. Huiusmodi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sicut ad poëticum quendam exstruere

numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

Superlatio est oratio superans veritatem [alicuius] 33
augendi minuendive causa. Haec sumitur separatim aut cum comparatione. Separatim, sic: 'Quodsi concordiam retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.' Cum comparatione aut a similitudine aut a praestantia superlatio sumitur. A similitudine, sic: 'Corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem adsequebatur.' A praestantia, hoc modo: 'Cuius ore sermo melle dulcior profluebat.' Eodem genere est hoc: 'Tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurus videretur.'

Intellectio est, cum res tota [parva] de parte cognoscitur aut de toto pars . . . . De parte totum sic intellegitur: 'Non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant?' Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intellegitur; de toto pars, ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostendet, dicat: 'Ostentas mihi divitias et locu-
pletes copias iactas.' Ab uno plura hoc modo intelle- 45
gentur: 'Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus, in Italia quoque nonnemo sensit idem togatus.' A pluribus unum sic intellegetur: 'Atrox calamitas pectora maerore pulsabat; itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritus ducebat.' Nam in superiore plures Hispani et Galli et togati, [et] hic unum pectus et unus pulmo intellegitur, et erit illic deminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: 'Vires hominis breves sunt;' aut: 'parva statura;' aut: 'longum in homine consilium;' aut: 'oratio magna;' aut: 'uti pauco sermone.' Nam hic facile est intellectu finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

Translatio est, cum verbum in quandam rem 34

transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. Ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic: 'Hic in Italia tumultus expergefecit errores subito.' Brevitatis causa, sic: 'Recens adventus exercitus exstinxit subito civitatem.' Obscenitatis vitandae causa, sic: 'Cuius mater cotidianis nuptiis delectetur.' Augendi causa, sic: 'Nullius maeror et calamitas istius explere inimicitias et nefariam crudelitatem saturare potuit.' Minuendi causa, sic: 'Magno se praedicat auxilio fuisse, quia paululum in rebus non difficillimis aspiravit. Ornandi causa, sic: 'Aliquando rei publicae rationes, quae malitia nocentium exaruerunt, virtute optimatium revirescent.' Translationem pudentem dicunt esse oportere, ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne [sine delectu] temere et cupide videatur in dissimilem transcurrisse.

46 Permutatio est oratio aliud verbis aliud sententia demonstrans. Ea dividitur in tres partes: similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum translationes plures [frequenter] ponuntur [a simplici oratione ductae,] sic: 'Nam cum canes fungentur officiis luporum, quoinam praesidio pecua credemus?' Per argumentum tractatur, cum a persona aut loco aut re aliqua similitudo augendi aut minuendi causa ducitur, ut si quis Drusum 'Gracchûm nitorem obsoletum' dicat. Ex contrario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum et luxuriosum [inprudens] 'parcum et diligentem' appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur et in illo primo, quod a similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem sic: 'Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius Atreus?' Ex contrario, ut si quempiam, qui patrem verberarit, 'Aeneam' vocemus, intemperantem et adulterum 'Hippolytum' nominemus.

Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de ver-

borum exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Distributio est, cum in plures res aut personas 35
negotia quaedam certa dispertiuntur, hoc modo: 'Qui 47
vestrum, iudices, nomen [senatus] diligit, hunc oderit necesse est; petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civitate, is oportet istum maximas poenas dedisse velit, ne ista sua turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio vobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantae poenae sint in civitate hominibus istiusmodi comparatae.' Item: 'Senatus est officium consilio civitatem iuvare; magistratus est officium opera et diligentia consequi senatus voluntatem; populi est officium res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis deligere et probare.' Item: 'Accusatoris officium est inferre crimina; defensoris diluere et propulsare; testis dicere, quae sciat aut audierit; quaesitoris est unum quemque horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat aut audierit, argumentari et coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis.' Est haec exornatio copiosa. Comprehendit enim brevi multa, [et] suum cuique tribuens officium separatim res dividit plures.

Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri aut 36
metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro di- 48
cimus, quod eos aut quos [ii] diligunt aliquo in errato vere reprehendere videamur, hoc modo: 'Miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? Id tribuite vestrae culpae, desinite mirari. Quid est enim, quare non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? Recor-

damini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate. Tum vobis veniat in mentem, ut vere dicam, neglegentia vestra sive ignavia potius illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse.' Item: 'Nam quid fuit, iudices, quare in sententiis ferendis dubitaveritis aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? [non omnes hae testibus comprobatae?] non contra tenuiter et nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? Dum eam vitatis vituperationem, quae longe a vobis erat afutura, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. Maximis privatis et publicis calamitatibus acceptis, cum etiam maiores impendere videantur, sedetis et oscitamini. Luci noctem, nocte lucem exspectatis. Aliquid cotidie acerbi atque incommodi nuntiatur: et iam eum, cuius opera nobis haec accidunt, vos remoramini diutius et alitis ad rei publicae perniciem [retinetis, quoad potestis,] in
37 49 civitate?' Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenietur; nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: 'Hic ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro.' Quod erit commotum licentia, id constituetur laude, ut altera res ab iracundia et molestia removeat, altera res ab errato deterreat. Haec res, sicut in amicitia, item in dicendo [si loco fit,] maxime facit, ut et illi, qui audient, a culpa absint et nos, qui dicimus, amici ipsorum et veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus in dicendo licentiae, quod astutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoveri, ut nihilo setius dicamus.

Horum amborum generum exempla subiciemus; prioris, huiusmodi: 'Nimium, Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; nimium creditis uni cuique. Existimatis unum quemque eniti, ut perficiat, quae vobis pollicitus sit. Erratis et falsa spe frustra iam diu detinemini stultitia vestra, qui, quod erat in potestate vestra, ab aliis petere quam ipsi sumere maluistis.' Posterioris [licentiae] hoc erit exemplum: 'Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista me amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam, vos privastis. Quid ita? quia, ut vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum quam amicum habere malui.' [Ergo haec exornatio, cui licen- 50
tiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, et adsimulatione, de qua posterius diximus, quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur licentiam et sua sponte est ad animum auditoris adcommodata.]

Deminutio est, cum aliquid inesse in nobis aut 38
in iis, quos defendimus, aut natura aut fortuna aut industria dicimus egregium, quod, ne qua significetur adrogans ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo: 'Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem.' Hic si quis dixisset: 'Ut optime tenerem,' tametsi vere dixisset, tamen adrogans visus esset. Nunc et ad invidiam vitandam et ad laudem comparandam satis dictum est. Item: 'Utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad maleficium? Avaritiae? At largissimus fuit in amicos[; quod signum liberalitatis est, quae contraria est avaritiae]. Egestatis? [At] huic quidem pater — nolo nimium dicere — non tenuissimum patrimonium reliquit.' Hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferen-

dis observabimus. Nam eiusmodi res et invidiam contrahunt in vita et odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare quemadmodum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

39 51 Descriptio nominatur, quae rerum consequentium continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: 'Quodsi istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim, sicut e cavea leo emissus aut aliqua taeterrima belua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentes in unius cuiusque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, funditus labefactans. Quare, iudices, eicite eum de civitate, liberate omnes formidine; vobis denique ipsis consulite. Nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam, iudices, immiseritis.' Item: 'Nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis. Grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adulescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit; filii parvi, privati patris auxilio, ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici statim sanguinolentam palmam [crudelissimam victoriam] potiti insultabunt in horum miserias et superbi re simul et verbis invenientur.' Item: 'Nam neminem vestrum fugit, Quirites, urbe capta quae miseriae consequi soleant: arma qui contra tulerunt, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem heri laborem ferre, rapiuntur in servitutem, qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrant incendio, et quos natura aut voluntas necessitudine aut benivolentia coniunxit, distrahuntur; liberi partim e gremiis diripiuntur parentum, partim in sinum iugulantur, partim ante pedes con-

stuprantur. Nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis.' Hoc genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

Divisio est, quae rem semovens ab re utramque 40 52
absolvit ratione subiecta, hoc modo: 'Cur ego nunc tibi quicquam obiciam? Si probus es, non meruisti; si improbus, non commovebere.' Item: 'Quid nunc ego de meis promeritis praedicem? Si meministis, obtundam; si obliti estis, cum re nihil egerim, quid est quod verbis proficere possim?' Item: 'Duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere: inopia atque avaritia. Te avarum in fraterna divisione cognovimus; inopem atque egentem nunc videmus. Qui potes igitur ostendere causam maleficii non fuisse?' Inter hanc divisionem et illam, quae de partibus orationis tertia est, [de qua in primo libro secundum narrationem demonstravimus] hoc interest: illa dividit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in totam orationem disputatio futura sit; haec se statim explicat et brevi duabus vel pluribus partibus subiciens rationes exornat orationem.

Frequentatio est, cum res [in] tota causa dispersae coguntur in unum locum, quo gravior aut acrior aut criminosior oratio sit, hoc pacto: 'A quo tandem abest iste vitio? quid est, cur iudicio velitis eum liberare? Suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae; cupidus, intemperans, petulans, superbus; impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis.' Eiusdem generis est illa frequentatio, quae 53
plurimum coniecturalibus causis opitulatur, cum suspitiones, quae separatim dictae minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspi-

cuam facere, non suspitiosam, hoc pacto: 'Nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare;
41 sed omnia conligite et conferte in unum. Si et commodum ad istum ex illius morte veniebat et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae et res ista bono nemini praeter istum fuit, neque alius quisquam aeque commode neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit, neque praeteritum est ab isto quicquam, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit; et cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio adgrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi [et perficiendi] maleficii spe; et praeterea ante, quam homo occisus est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paulo post in ipso maleficio vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum redisse constat; postero die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus, partim argumentis omnia comprobantur et rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse verum: vestrum, iudices, est, his in uno loco conlocatis, certam sumere scientiam, non suspitionem maleficii. Nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspitiose; ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant, maleficio necesse est, casu non potest fieri.' Vehemens haec est exornatio et in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria et in ceteris generibus causarum et in omni oratione adhibenda nonnumquam.

42 Expolitio est, cum in eodem loco manemus et
54 aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si aut eandem [plane] rem dicemus aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo — nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire — sed

commutate. Commutabimus tripliciter: verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum res semel dicta iterum aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, eadem referetur, hoc modo: 'Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi pro fortunis rei publicae fugiendum putabit et erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in magnam descendat vitae dimicationem.' Pronuntiando commutabimus, si cum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atque alio genere vocis atque gestus eadem verbis commutando pronuntiationem quoque vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest neque parum est apertum; quare non eget exempli.

Tertium genus est commutationis, quod tractando 55
conficitur, si sententiam traiciemus aut ad sermocinationem aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est 43
— de qua planius paulo post suo loco dicemus, nunc breviter, quod ad hanc rem satis sit, attingemus —, in qua constituetur alicuius personae oratio adcommodata ad dignitatem, hoc modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus: 'Sapiens[, qui] omnia rei publicae causa suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum loquetur: 'Non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus sum patriae; vita, quae fato debetur, saluti patriae potissimum solvatur. Aluit haec me; tute atque honeste perduxit usque ad hanc aetatem; munivit meas rationes bonis legibus, optimis [moribus, honestissimis] disciplinis. Quid est, quod a me satis ei persolvi possit, unde haec accepi?' Si haec loquetur secum sapiens saepe, [ego] in periculis rei publicae nullum ipse periculum fugiet. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos commoti dicere videamur, et auditoris animum

commovemus, sic: 'Quis est tam tenui cogitatione praeditus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientissimum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate civitatis, pro rei publicae fortunis quamvis magnum atque atrox periculum studiose suscipiat
56 et libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare quam possum; idemque hoc certo scio vobis omnibus usu venire.' [Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus: verbis, pronuntiando, tractando; tractando dupliciter: sermocinatione et exsuscitatione. Sed] de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiarimus, rationem poterimus subicere; deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare; deinde adferre contrarium — de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus —; deinde simile et exemplum — de quo suo loco plura
44 dicemus —; deinde conclusionem; [de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat: in hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus exornationibus verborum et sententiarum] hoc modo [igitur septem partibus tractabitur et ab eiusdem sententiae non recedamus exemplo, ut scire possis, quam facile praeceptione rhetoricae res
57 simplex multiplici ratione tractetur]: 'Sapiens nullum pro re publica periculum vitabit, ideo quod saepe [fit, ut,] cum pro re publica perire noluerit, necesse erit cum re publica pereat, et quoniam omnia sunt commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. Ergo qui fugiunt id periculum quod pro re publica subeundum est, stulte faciunt. Nam neque effugere incommoda possunt et ingrati in civitatem reperiuntur. At, qui patriae peri-

cula suo periculo exspectant, hi sapientes putandi sunt, cum et eum, quem debent, honorem rei publicae reddunt et pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaris, naturae cum cogat reddere, patriae cum roget non dare, [et,] cum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignaviam [vivere]; pro amicis et parentibus [et ceteris necessariis] adire periculum, pro re publica, in qua [et haec et] illud sanctissimum patriae nomen continetur, nolle in discrimen venire. Ita uti contemnendus est, qui in navigio †navem quam se mavult incolumem, item vituperandus, qui in rei publicae discrimine suae plus quam communi saluti consulit. Navi enim fracta multi incolumes fugerunt; ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur et pro legionibus in hostes immisisse medios; [unde] amisit vitam, [at] non perdidit. Re enim [vilissima et] parva maximam redemit. Vitam dedit, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloriam, quae cum summa laude prodita vetustate cotidie magis enitescit. Quodsi pro re publica decere accedere periculum et ratione demonstratum est et exemplo comprobatum, ii sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant.' In his igitur generibus expolitio versatur, 58 de qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. [Quare conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, qua de re diximus in libro secundo.]

45 Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota causa continetur, manetur diutius et eodem saepius reditur. Hac uti maxime convenit et id est

oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas animum de re firmissima demovendi. Huic exemplum satis idoneum subici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus sicuti membrum aliquod, sed tamquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, huiusmodi: 'Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.' In sententiarum huiusmodi: 'Vos huius incommodis lugetis, iste rei publicae calamitate laetatur. Vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit.' Inter haec duo contentionis genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

59 Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi causa aut probandi aut apertius dicendi aut ante oculos ponendi. [Et] quomodo quattuor de causis sumitur, item quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per conlationem, per brevitatem. Ad unam quamque sumendae causam similitudinis ad-
46 commodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi causa sumitur [per contrarium] sic: 'Non enim, quemadmodum in palaestra, qui taedas candentes accipit, celerior est in cursu continuo, quam ille, qui tradit, item melior imperator novus, qui accipit exercitum, quam ille, qui decedit; propterea quod defatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator imperito exercitum tradit.' Hoc sine simili satis plane et perspicue et probabiliter dici potuit hoc modo: 'Dicitur minus bonos imperatores a melioribus exercitus accipere solere'; sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi quaedam dignitas comparetur. Dictum autem est per contrarium. Nam tum similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos pro-

bamus, aliquam rem negamus esse similem [ut paulo ante, cum de cursoribus adserebatur. Per negationem dicetur] probandi causa hoc modo: 'Neque equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desiderantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire.' Hoc probabilius factum est, quod magis est veri simile non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus quidem indomitus idoneus possit esse. Ergo sumptum est probandi causa, dictum autem per negationem; id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. [Sumetur et] apertius dicendi causa [simile dicitur 47 60 per brevitatem,] hoc modo: 'In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, venire possis, sed ut productus studio et viribus ultra facile procurras.' Nam hoc simile est, ut apertius intellegatur mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui verbi causa post mortem amici liberos eius custodiant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, ut efferatur ultra finem, in amico tantum benivolentiae †studium, ut ultra quam quod amicus sentire possit, procurrat amicitiae studio. Dictum est autem [simile] per brevitatem. Non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re separata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. Ante oculos ponendi negotii causa sumitur [similitudo dicitur per conlationem] sic: 'Uti citharoedus cum prodierit optime vestitus, pallam inauratam indutus, [cum chlamyde] purpuream coloribus variis intextam, et cum corona magna fulgentibus gemmis inluminata, citharam tenens exornatissimam auro et ebore distinctam, ipse praeterea corporis forma et specie sit et statura adposita ad dignitatem, si cum magnam populo commorit iis rebus exspectationem, repente, silentio facto, vocem mittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu,

quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemptus eicitur; item, si quis in excelso loco et in magnis ac locupletibus copiis conlocatus fortunae muneribus et naturae commodis omnibus abundabit, si virtutis et artium, quae virtutis magistrae sunt, egebit, quo magis ceteris rebus erit copiosus et inlustris [exspectatus qualis evaderet], eo vehementius derisus et contemptus ex omni conventu bonorum eicietur. Hoc simile exornatione utriusque rei, alterius inertia [artificis] alterius stultitiae simili ratione conlata, sub aspectus omnium rem subiecit. Dictum autem est per conlationem, propterea quod proposita similitudine paria sunt omnia relata.

48 61 In similibus observare oportet diligenter, ut, cum rem referamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba ad similitudinem habeamus adcommodata. Id est huiusmodi: 'Ita ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt —' ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: 'item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderunt, devolant omnes.' Sed inventio similium facilis erit, si qui sibi omnes res, animantes et inanimas, mutas et eloquentes, feras et mansuetas, terrestres [cetes] maritimas, artificiosas casu natura comparatas, usitatas atque inusitatas, frequenter ponere ante oculos poterit et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare aut docere aut apertiorem rem facere aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota totae rei necesse est similis sit, sed id ipsum, quod conferetur, similitudinem habeat oportet.

49 62 Exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio. Id sumitur isdem de causis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur; apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, cum magis veri similem

facit; ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu temptari possit. Unius cuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi, exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus et causas sumendi in similitudine aperuissemus. Quare noluimus neque pauca, quominus intellegeretur, neque re intellecta plura scribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine conlatio. Haec sumitur aut laudis aut vituperationis causa. Laudis causa, sic: 'Inibat in proelium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis.' Vituperationis, [ut in odium adducat] hoc modo: 'Iste, qui cotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit dentibus aduncis, aspectu venenato, spiritu rapido, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus adflare, ore †attingere, dentibus insecare, lingua aspargere possit. [Ut in invidiam adducat, hoc modo: Iste, qui divitias suas iactans, sicut Gallus ex Phrygia aut hariolus quispiam depressus et oneratus auro, clamat et delirat et contemnitur sicut: Iste, qui tamquam coclea abscondens retentans sese tacitus quo modo ut tutus comeditur aufertur.]

Effictio est, cum exprimitur atque effingitur verbis 63
corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intellegendum, hoc modo: 'Hunc, iudices, dico, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix, si quo modo potest vobis in memoriam redire.' Habet haec exornatio cum utilitatem, si quem velis demonstrare, tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

Notatio est, cum alicuius natura certis describi- 50
tur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa; ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecuniosi describere: 'Iste,' inquias, 'iudices, qui se dici divitem putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo vultu nos intueatur. Nonne vobis videtur

dicere: Darem, si mihi molesti non essetis? Cum vero sinistra mentum sublevavit, existimat se gemmae nitore et auri splendore aspectus omnium perstringere. Cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi — vos non arbitror —, alio nomine appellat, deinde alio atque alio. '[At heus] tu,' inquit, 'veni, Sannio, ne quid isti barbari turbent;' ut ignoti, qui audiunt, unum putent selegi de multis: ei dicit in aurem, ut aut domi lectuli sternantur aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur, aut aliquid [fragile] falso [choragium] gloriae comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: 'Videto, ut diligenter numerentur, si potest, ante noctem.' Puer, qui iam bene naturam novit: 'Tu [illo] plures mittas oportet,' inquit, 'si hodie vis transnumerari.' 'Age,' inquit, 'duc tecum Libanum et Sosiam.' 'Sane.' Deinde casu veniunt hospites homini, quos iste, dum splendide peregrinatur, invitarat. Ex ea re homo hercule sane conturbatur, sed tamen a vitio naturae non recedit. 'Bene,' inquit, 'facitis, cum venitis, sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abissetis.' 'Id fecissemus,' inquiunt illi, 'si domum novissemus.' 'At istud quidem facile fuit undelibet invenire. Verum ite mecum.' Sequuntur illi. Sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quaerit, in agris frumenta cuiusmodi sint; negat se, quia villae incensae sint, accedere posse nec aedificare etiamnunc audere; 'tametsi in Tusculano quidem coepi insanire et in isdem funda-
51 mentis aedificare.' Dum haec loquitur, venit in aedes
64 quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum; quo iste pro notitia domini aedium ingreditur cum hospitibus. 'Hic,' inquit, 'habito.' Perspicit argentum, quod erat expositum, visit triclinium stratum, probat. Accedit servulus, dicit homini clare, dominum iam venturum, si velit exire. 'Itane?' inquit; 'eamus hospites; frater venit ex Falerno: ego illi obviam

pergam; vos huc decima venitote.' Hospites discedunt. Iste se raptim domum suam conicit; illi decima, quo iussi erant, veniunt. Quaerunt hunc, reperiunt, domus cuia sit, in diversorium derisi conferunt sese. Vident hominem postridie, narrant, expostulant, accusant. Ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto [tuto] deerrasse; [se] contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros rogaret. Servulus non inurbanus satis strenue et concinne compararat. Iste hospites domum deducit, ait se aedes maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. Nuntiat puer argentum repeti: pertimuerat enim, qui commodarat. 'Apage,' inquit, 'aedes commodavi, familiam dedi: argentum quoque vult? Tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur.' Quid ego, quae deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficiat gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim.' Huiusmodi notationes, quae describunt, quid 65
consentaneum sit [unius] cuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut invidi aut timidi aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris; denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

Sermocinatio est, cum alicui personae sermo at- 52
tribuitur et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: 'Cum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; tres adulescentes homines simili ornatu subsequuntur.' Inrupit in aedes subito, deinde magna voce: 'Ubi est iste beatus,' inquit, 'aedium dominus? quin mihi praesto fuit? Quid tacetis?' Hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt. Uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius

pedes abiecit sese. 'Parce,' inquit, 'et per quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri; noli exstinguere exstinctos; fer mansuete fortunam; nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem.' [At ille:] 'Quin illum mihi datis ac vos auribus meis opplorare desinitis? Non abibat.' Illi nuntiatur interea venisse istum et clamore maximo mortem minari. Quod simul ut audivit: 'Heus,' inquit, 'Gorgia [pedisequo puerorum], absconde pueros, defende, fac, ut incolumis sit adulescentia.' Vix haec dixerat, cum ecce iste praesto 'sedes,' inquit, 'audax? Non vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine.' Ille cum magno spiritu: 'Verebar,' inquit, 'ne plane victus essem. Nunc video: tu mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum et superare pulcherrimum est: interficere vis. Occidar equidem, sed victus non peribo.' 'Tu in extremo vitae tempore es et sententias eloqueris neque ei, quem vides dominari, vis supplicare?' Tum mulier: 'Immo iste quidem rogat et supplicat: sed tu, quaeso, commovere; et tu per deos,' inquit, 'hunc amplexare. Dominus est; vicit hic te, vince tu nunc animum.' 'Quid non desinis,' inquit, 'uxor, loqui, quae me digna non sint? tace et quae curanda sunt, cura. Tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere?' Iste mulierem reppulit ab se lamentantem; illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit.' Puto in hoc exemplo datos esse uni cuique sermones ad dignitatem adcommodatos; id quod oportet in hoc genere conservare. [Sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaveritis? Nonne omnes hac utentur oratione? deinde subicere sermonem.]

53 66 Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, persona confingitur quasi adsit, aut cum res muta aut informis fit eloquens et forma ei et oratio attribuitur

ad dignitatem adcommodata aut actio quaedam, hoc pacto: 'Quodsi nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur: 'Ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor; quam dolis malitiosa Karthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patimini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari?' Item: 'Quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat et hic ante pedes vestros adsit, is non hac utatur oratione: 'Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego libertatem, quae non erat, peperi, vos partam servare non vultis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis?' Haec conformatio [licet in plures res in mutas atque inanimas transferatur, sed] proficit plurimum in amplificationis partibus et commiserationis.

Significatio est res, quae plus in suspitione re- 67
linquit, quam positum est in oratione. Ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem. Per exsuperationem, cum plus est dictum, quam patiatur veritas, augendae suspitionis causa, sic: 'Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qui sibi petat ignem, non reliquit.' Per ambiguum, cum verbum potest in duas pluresve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit; ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: 'Prospice tu, qui plurimum cernis.' Am- 54
bigua quemadmodum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, item haec consequenda, quae conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperientur facile, si noverimus et animum adverterimus verborum ancipites aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio est, cum res, quae sequantur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione; ut si salsamentarii filio dicas: 'Quiesce tu,

cuius pater cubito se emungere solebat.' Per abscisionem, si, cum incipimus aliquid dicere, praecidimus, et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic: 'Qui ista forma et aetate nuper alienae domi — nolo plura dicere.' Per similitudinem, cum aliqua re simili adlata nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: 'Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse: inulti iacent Gracchi.' Haec exornatio plurimum festivitatis habet interdum et dignitatis; sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari.

68 Brevitas est res ipsis tantummodo verbis necessariis expedita, hoc modo: 'Lemnum praeteriens cepit, inde Thasi praesidium reliquit, post [urbem] Lysimachiam sustulit, inde reversus in Hellespontum statim potitur Abydi.' Item: 'Modo consul quodannis, deinde primus erat civitatis; tum proficiscitur in Asiam, deinde hostis est dictus, post imperator †et populorum factus est consul.' Habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis aut tempus non sinit commorari.

55 Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut geri negotium et res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si, quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus aut a rebus consequentibus aut circumstantibus non recedemus, hoc modo: 'Quod simul atque Gracchus prospexit, fluctuare populum verentem, ne ipse auctoritate [senatus] commotus sententia desisteret, iubet advocari contionem. Iste interea scelere et malis cogitationibus redundans evolat e templo Iovis† stans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus aliis ire celerius coepit. Illi praeco faciebat audientiam; hic subsellium quoddam excors calce premens dextera pedem defringit et hoc alios iubet idem facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt

et ex aliis alii partibus commetant atque e populo unus: 'Fuge, fuge,' inquit, 'Tiberi. Non vides? Respice, inquam.' Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere coepit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti percutit tempus. Ille nulla voce delibans insitam virtutem concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens in templum Iovis contulit sese.' Haec exornatio plurimum prodest in amplifi- 69
canda et commiseranda re huiusmodi enarrationibus. Statuit enim rem totam et prope ponit ante oculos.

Omnes rationes honestandae studiose conlegimus 56
elocutionis, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris; ne nuda atque inornata inventio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus — res enim communis agetur —, ut frequenter et adsidue consequamur artis rationem studio et exercitatione; quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt: aut si quicum libenter exerceantur non habent aut sibi diffidunt aut nesciunt, quam viam sequi debeant; quae a nobis absunt omnes difficultates. Nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantum processimus et alia sunt meliora, quae multo intentius petimus in vita, ut, etsi non pervenerimus in dicendo quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. [Demonstratum est enim, quomodo res in omnibus generibus causarum

invenire oporteat; dictum est, quo pacto eas disponere conveniat; traditum est, qua ratione esset pronuntiandum; praeceptum est, qua meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quae si sequemur, acute et cito reperiemus, distincte et ordinate disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetuo meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. Ergo amplius in arte rhetorica nihil est. Haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.]

M. TULLII CICERONIS

RHETORICAE LIBRI DUO.

[QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA]

LIBER PRIMUS.

Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an 1
mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia di- 1
cendi ac summum eloquentiae studium. Nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates conligo, non minimam video per disertissimos homines invectam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intellego cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et pu-

blicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

2 Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum
2 atque ab optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant, nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant; nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas; non certos quisquam aspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et imma-
3 nibus mites reddidit et mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret. Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere po-

tuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii, dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere
urbes et vitas hominum labefactare adsuevit. Atque 3
huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

Veri simillimum mihi videtur quodam tempore 4
neque in publicis rebus infantes et insipientes homines solitos esse versari nec vero ad privatas causas magnos ac disertos homines accedere, sed cum a summis viris maximae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad parvas controversias privatorum accederent. Quibus in controversiis cum saepe a mendacio contra verum stare homines consuescerent, dicendi adsiduitas induit audaciam, ut necessario superiores illi propter iniurias civium resistere audacibus et opitulari suis quisque necessariis cogeretur. Itaque cum in dicendo saepe par, nonnumquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapientiae nihil sibi praeter eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo iudicio dignus, qui rem publicam gereret, videretur. Hinc nimirum [non iniuria], cum ad gubernacula rei publicae temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odii atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa ac tumultuosa vita

se in studium aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta atque honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse, hoc vero a plerisque eorum desertum obsolevisse tempore, quo multo vehementius erat retinendum et studiosius ad-
5 augendum. Nam quo indignius rem honestissimam et rectissimam violabat stultorum et improborum temeritas et audacia summo cum rei publicae detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit et rei publicae
4 consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem neque Laelium neque eorum, ut vere dicam, discipulum Africanum neque Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute amplificata auctoritas et, quae et his rebus ornamento et rei publicae praesidio esset, eloquentia. Quare meo quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est, etsi ea quidam et privatim et publice abutuntur; sed eo quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento bonorum et communi omnium pernicie plurimum possint; cum praesertim hoc sit unum, quod ad omnes res et privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc inlustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum et tutissimum praesidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt. Quare praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quae dicant ii, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. Sed antequam de praeceptis oratoriis dicimus, videtur

dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis facilius et expeditius animus unius cuiusque ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis 5
ex rebus constat. Eius quaedam magna et ampla 6
pars est artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant. Nam neque cum iis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere, et ab iis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse dicere apposite ad persuasionem; finis persuadere dictione. Inter officium et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid confici conveniat, consideratur. Ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione, item, oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intellegimus, cum id, quod facere debet, officium esse dicimus, illud, cuius causa facere debet, finem appellamus.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars 7
et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. Ut [si] medicinae materiam dicamus morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur, item, quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alii plures, alii pauciores existimarunt. Nam Gorgias Leontinus, antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimavit. Hic infinitam et immensam huic artificio materiam subicere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali. Demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem

aut vituperationem; deliberativum, quod positum in disceptatione civili habet in se sententiae dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se accusationem et defensionem aut petitionem et recusationem. Et, quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars et facultas in hac materia tripertita versari exi-
6 stimanda est. Nam Hermagoras quidem nec quid di-
8 cat attendere nec quid polliceatur intellegere videtur, qui oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat, causam esse dicat rem, quae habeat in se controversiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam [nam tres eas partes, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberativam, demonstrativam]; quaestionem autem eam appellet, quae habeat in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione, ad hunc modum: 'Ecquid sit bonum praeter honestatem?' 'Verine sint sensus?' 'Quae sit mundi forma?' 'Quae sit solis magnitudo?' Quas quaestiones procul ab oratoris officio remotas facile omnes intellegere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intellegimus, eas sicut aliquas parvas res oratori attribuere magna amentia videtur. Quodsi magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia falsum quiddam constituisse de oratoris artificio et non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. Nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit: neque eo, quod eius ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur; nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res conlocasse et nonnihil ipse quoque novi protulisse; verum oratori minimum est de arte
7 loqui, quod hic fecit, multo maximum ex arte dicere,
9 quod eum minime potuisse omnes videmus. Quare

materia quidem nobis rhetoricae videtur artis, quam Aristoteli visam esse diximus; partes autem eae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem adcommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem perceptio; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio. Nunc his rebus breviter constitutis eas rationes, quibus ostendere possimus genus et finem et officium huius artis, aliud in tempus differemus. Nam et multorum verborum indigent et non tantopere ad artis descriptionem et praecepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, materia artis ac partibus, scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inventio, quae princeps est omnium partium, potissimum in omni causarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

Omnis res, quae habet in se positam in dictione 8 10
ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: 'Fecisti.' 'Non feci,' aut: 'Iure feci.' Cum facti controversia est, quoniam coniecturis causa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiva nominatur. Cum vero, qualis res sit, quaeritur, quia [et] de vi et de genere negotii controversia est, constitutio generalis vocatur. At cum causa ex eo pendet, quia non aut is agere videtur, quem oportet, aut [non] cum eo, quicum oportet, aut

[non] apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oportet, translativa dicitur constitutio, quia actio translationis et commutationis indigere videtur. Atque harum aliquam in omne causae genus incidere necesse est. Nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controversiae; quare eam ne causam quidem convenit putari.

11 Ac facti quidem controversia in omnia tempora potest tribui. Nam quid factum sit, potest quaeri, hoc modo: Occideritne Aiacem Ulixes; et quid fiat, hoc modo: Bonone animo sint erga populum Romanum Fregellani; et quid futurum sit, hoc modo: Si Karthaginem reliquerimus incolumem, num quid sit incommodi ad rem publicam perventurum. Nominis est controversia, cum de facto convenit et quaeritur, id quod factum est quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controversiam, quod de re ipsa non conveniat; non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alii videatur esse et idcirco alius alio nomine [id] appellet. Quare in eiusmodi generibus definienda res erit verbis et breviter describenda, ut, si qui sacrum ex privato surripuerit, utrum fur an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quaeritur, necesse erit definire utrumque, quid sit fur, quid sacrilegus, et sua discriptione ostendere alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque adversarii dicunt.

9
12 Generis est controversia, cum et, quid factum sit, convenit, et, quo id factum nomine appellari oporteat, constat; et tamen, quantum et cuiusmodi et omnino quale sit, quaeritur, hoc modo: Iustum an iniustum, utile an inutile, et omnia, in quibus, quale sit id, quod factum est, quaeritur sine ulla nominis controversia. Huic generi Hermagoras partes quattuor supposuit, deliberativam, demonstrativam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum brevi, ne

aut, si taciti praeterierimus, sine causa non secuti putemur, aut, si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis praeceptis intulisse videamur. Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse et pars non potest. Deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum. Nam aut nullum causae genus est aut iudiciale solum aut et iudiciale et demonstrativum et deliberativum. Nullum dicere causae esse genus, cum causas esse multas dicat et in eas praecepta det, amentia est; unum iudiciale autem solum esse qui potest, cum deliberatio et demonstratio neque ipsae similes inter se sint et ab iudiciali genere plurimum dissideant et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum. [Deliberatio et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari. Male igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit.]

Quodsi generis causae partes non possunt recte 10
putari, multo minus recte partis causae partes puta- 13
buntur. Pars autem causae est constitutio omnis. Non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam adcommodatur. [Et demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera; multo igitur minus recte partis eius, quae hic dicitur, partes putabuntur.] Deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est. [At si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, deliberatio et demonstratio neque constitutio nec pars constitutionis est.] Si igitur constitutio et ipsa et pars eius intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars constitutionis est. Placet autem

ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem, placeat igitur oportet demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urguebitur, sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit sive defensoris primam deprecationem; nam eum eadem omnia incommoda sequentur.

14 Deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalis esse et definitiva. Nec definitiva causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et definitiva esse et translativa. Et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se vim continere; ideo quod una quaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur; altera adsumpta numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur. At deliberativa causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitivam et translativam solet habere constitutionem et unam aliquam et plures nonnumquam. Ergo ipsa neque constitutio est nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu venire. Genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda
11 sunt, non partes alicuius constitutionis. Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes videtur nobis duas habere, iuridicialem et negotialem. Iuridicialis est, in qua aequi et recti natura aut praemii aut poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iure consulti existi-
15 mantur. Ac iuridicialis quidem [ipsa et] in duas tribuitur partes, absolutam et adsumptivam. Absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; adsumptiva, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis adsumit. Eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est,

cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. Haec in duas partes dividitur, purgationem et deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur. Haec partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa [vi et potestate] in alium reus removere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur. Causa transfertur, cum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

In quarta constitutione, quam translativam nomi- 16
namus, eius constitutionis est controversia, cum aut quem aut quicum aut quomodo aut apud quos aut quo iure aut quo tempore agere oporteat, quaeritur aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores nec rettulerunt in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus — res enim perspicua est —, quam invidia atque obtrectatione quadam impediri.
Et constitutiones quidem et earum partes exposuimus; 12
exempla autem cuiusque generis tum commodius expositurí videamur, cum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit adcommodari.

17 Constitutione causae reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta an ex aliqua comparatione. Simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non?' Coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: 'Utrum Karthago diruatur an Karthaginiensibus reddatur an eo colonia deducatur.' Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius [aut quid potissimum sit], quaeritur, ad hunc modum: 'Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.' Deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia. Nam scripti controversia est ea, quae
13 ex scriptionis genere nascitur. Eius autem genera, quae separata sunt a constitutionibus, quinque sunt. Nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duae leges aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare; tum ex eo, quod scriptum est, aliud quod non scriptum est, inveniri; tum vis verbi quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit, quaeri. Quare primum genus de scripto et sententia, secundum ex contrariis legibus, tertium ambiguum, quartum ratio-
18 cinativum, quintum definitivum nominamus. Ratio est autem, cum omnis quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione consistit.

Ac tum, considerato genere causae, [cognita constitutione,] cum simplexne an iuncta sit intellexeris et scripti an rationis habeat controversiam videris, deinceps erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio, quod firmamentum causae sit; quae omnia a constitutione proficiscantur oportet. Quaestio est ea, quae ex conflictione causarum gignitur controversia, hoc modo: 'Non iure fecisti.' 'Iure feci.'

Causarum autem est conflictio, in qua constitutio constat. Ex ea igitur nascitur controversia, quam quaestionem dicimus, haec: 'Iurene fecerit?' Ratio est ea, quae continet causam, quae si sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, hoc modo, ut docendi causa in facili et pervulgato exemplo consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc dicat 'Iure feci, illa enim patrem meum occiderat', non habet defensionem. [Qua re omnis controversia quoque sublata sit.] Ergo eius causae ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quae ex infirmatione [et confirmatione] rationis nascitur controversia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paulò ante exposuimus: 'Illa enim meum,' inquit, 'patrem occiderat.' 'At non,' inquiet adversarius, 'abs te filio matrem necari oportuit; potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri.' Ex hac diductione rationis illa 14
summa nascitur controversia, quam iudicationem appellamus. Ea est huiusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum est firmissima argumentatio de- 19
fensoris et adpositissima ad iudicationem: ut si velit Orestes dicere eiusmodi animum matris suae fuisse in patrem suum, in se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere debuerint. Et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est — factum enim non conceditur —, non potest ex diductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem: factum est, non est factum, factumne sit? Quot autem in causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

Tum his omnibus [in causa] repertis denique singulae partes totius causae considerandae sunt. Nam

non ut quidque dicendum primum est, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex iis ducas oportet, quae post dicenda sunt. Quare cum iudicatio et ea, quae ad iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. Eae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps debet esse, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

15
20 Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem; quod eveniet, si eum benivolum, attentum, docilem confecerit. Quare qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. Genera causarum quinque sunt: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus; admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod neglegitur ab auditore et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benivolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa est implicata. Quare cum tam diversa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in uno quoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes dividitur, principium et insinuationem. Principium est oratio perspicue et protinus perficiens auditorem benivolum aut docilem aut attentum. Insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscure subiens auditoris animum.

21 In admirabili genere causae, si non omnino infesti auditores erunt, principio benivolentiam com-

parare licebit. Sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis si perspicue pax et benivolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. In humili autem genere causae contemptionis tollendae causa necesse est attentum efficere auditorem. Anceps genus causae si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est. Sin autem partem turpitudinis, partem honestatis habebit, benivolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. Cum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus aut a lege aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis; sin uti principio placebit, benivolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causae ge- 16
nere per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque rationibus res confici possit.

Benivolentia quattuor ex locis comparatur: ab 22
nostra, ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. Ab nostra [persona], si de nostris factis et officiis sine adrogantia dicemus; si crimina inlata et aliquas minus honestas suspitiones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. Ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur atque eorum usus adrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur quam causae suae confidere; in contemptionem adducentur, si eorum inertia, neglegentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona benivolentia

captabitur, si res ab iis fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua adsentatio nimia significetur, si de iis quam honesta existimatio quantaque eorum iudicii et auctoritatis exspectatio sit ostendetur; ab rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemptionem deprimemus.
23 Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse, aut ad omnes aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos inlustres homines aut ad deos immortales aut ad summam rem publicam pertinere; et si pollicebimur nos brevi nostram causam demonstraturos atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia. Nam eum, quem docilem velis facere, simul attentum facias oportet. Nam is est maxime docilis, qui attentissime est paratus audire.

17 Nunc insinuationes quemadmodum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo aut ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quam ex primis duabus, in oratore nonnumquam animus auditoris offen-
24 ditur. Si causae turpitudo contrahit offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare te id defensurum, quod existimeris; deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetemptim

in defensionem et dicere ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri: deinde, cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare, nihil eorum ad te pertinere et negare te quicquam de adversariis esse dicturum, neque hoc neque illud, ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium ⟨simili de re⟩ aut auctoritatem proferre imitatione dignam; deinde eandem aut consimilem aut maiorem aut minorem agi rem in praesenti demonstrare. Sin oratio adversariorum fidem vide- 25
bitur auditoribus fecisse — id quod ei, qui intellegit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu — oportet aut de eo, quod adversarii firmissimum sibi putarint et maxime ii, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione uti, quid primum dicas aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. Nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putavit oratione, videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere adsensisse, quam illum ⟨sine causa⟩ confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re nova aut ridicula incipere aut ex tempore quae nata sit, quod genus strepitu aut acclamatione; aut iam parata, quae vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat inrisionem; aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile [statim] non incommodum est inicere. Nam, ut cibi satietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo aut admiratione integratur aut risu novatur.

Ac separatim quidem, quae de principio et de 18

insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt. Nunc quidem brevi communiter de utroque praecipiendum videtur. Exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, proptereaque id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat; splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspitio quaedam adparationis atque artificiosae diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori adimit auctori-
26 tatem. Vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summopere vitare oportebit: vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. Vulgare est, quod in plures causas potest adcommodari, ut convenire videatur. Commune, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae, potest convenire. Commutabile, quod ab adversario potest leviter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producitur. Separatum, quod non ex ipsa causa ductum est nec sicut aliquod membrum adnexum orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat: ut si qui docilem faciat auditorem, cum benivolentiam causa desideret, aut si principio utatur, cum insinuationem res postulet. Contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benivolum neque attentum neque docilem efficit, aut, quo nihil profecto peius est, ut contra sit, facit. Ac de exordio quidem satis dictum.

19 27 Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expositio. Narrationum genera tria sunt: unum genus est, in quo ipsa causa et omnis ratio controversiae continetur; alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis aut similitudinis aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut

amplificationis causa interponitur. Tertium genus est remotum a civilibus causis. [Quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur et scribitur.] Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. Ea, quae in negotiorum expositione posita est, tres habet partes: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec verae nec veri similes res continentur, cuiusmodi est:

Angues ingentes alites, iuncti iugo . . .

Historia est gesta res, ab aetatis nostrae memoria remota; quod genus:

Appius indixit Karthaginiensibus bellum.

Argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. Huiusmodi apud Terentium:

Nam is postquam excessit ex ephebis, [Sosia]...

Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamans: Quid agis, Micio?
Cur perdis adulescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse est durus praeter aequumque et bonum.

Hoc in genere narrationis multa debet inesse festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, levitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verum haec ex iis, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta sumentur.

Nunc de narratione ea, quae causae continet ex- 28
positionem, dicendum videtur. Oportet igitur eam 20
tres habere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. Brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur et non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summam dixisse, eius partes non dicentur

— nam saepe satis est, quid factum sit, dicere, ut ne narres, quemadmodum sit factum —, et si non longius, quam opus est, in narrando procedetur, et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita dicetur, ut nonnumquam ex eo, quod dictum est, id, quod non est dictum, intellegatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest nec adiuvat, praeteribitur; et si semel unum quidque dicetur; et si non ab eo, quo in proxime desitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio brevitatis decipit, ut, cum se breves putent esse, longissimi sint; cum dent operam, ut res multas brevi dicant, non ut omnino paucas res dicant et non plures, quam necesse sit. Nam plerisque breviter videtur dicere, qui ita dicit: 'Accessi ad aedes. Puerum evocavi. Respondit. Quaesivi dominum. Domi negavit esse.' Hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse: 'Domi negavit esse', fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio et non minus rerum non necessariarum, quam verborum multitudine supersedendum est.

29 Aperta autem narratio poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, et rerum ac temporum ordo servabitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur; et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque in genere sunt conservanda. Nam saepe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis utendum est; quo
21 de genere dicendum est in praeceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae factorum exstabunt; si

fuisse facultates faciundi videbuntur; si tempus idoneum, si spatii satis, si locus opportunus ad eam rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur; si res et ad eorum, qui agent, naturam et ad vulgi morem et ad eorum, qui audient, opinionem adcommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem praeterea considerare oportebit, ne, aut 30 cum obsit narratio aut cum nihil prosit, tamen interponatur; aut non loco aut non, quemadmodum causa postulet, narretur. Obest tum, cum ipsius rei gestae expositio magnam excipit offensionem [, quam argumentando et causam agendo leniri oportebit]. Quod cum accidet, membratim oportebit partes rei gestae dispergere in causam et ad unam quamque confestim rationem adcommodare, ut vulneri praesto medicamentum sit et odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tum, cum ab adversariis re exposita nostra nihil interest iterum aut alio modo narrare; aut ab iis, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum accidit, omnino narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis conlocatur, in qua res postulat; quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et neglegenter. Quare, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo, quae dicenda erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

22 31 Recte habita in causa partitio inlustrem et perspicuam totam efficit orationem. Partes eius sunt duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam. Una

pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa; ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intellegat fore peroratum. Nunc utroque genere partitionis quemadmodum conveniat uti, breviter dicendum videtur. Quae partitio, quid conveniat aut quid non conveniat, ostendit, haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: 'Interfectam matrem esse a filio convenit mihi cum adversariis.' Item contra: 'Interfectum esse a Clytaemnestra Agamemnonem convenit.' Nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. Deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione; quae quemadmodum inveniretur,
32 ante dictum est. Quae partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet: brevitatem, absolutionem, paucitatem. Brevitas est, cum nisi necessarium nullum adsumitur verbum. Haec in hoc genere idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur in partitione, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur neque permixte cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal. Pars est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. Nam homo
23 animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Haec ideo diligentius inducitur discriptio, ut (aperta [intellecta] generum et partium ratione paucitas generum

in partitione servari possit. Nam qui ita partitur: 'Ostendam propter cupiditatem [et audaciam] et avaritiam adversariorum omnia incommoda ad rem publicam pervenisse', is non intellexit in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est avaritia.

Hoc igitur vitandum est, ne, cuius genus posueris, 33
eius (sicuti aliquam diversam ac dissimilem) partem ponas in eadem partitione. Quodsi quod in genus plures incident partes, id cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum, distribuetur tempore eo commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo: 'Ostendam adversarios, quod arguamus, et potuisse facere et voluisse et fecisse;' nam fecisse satis est ostendere: aut, cum in causa partitio nulla sit, [et] cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, id quod perraro potest accidere. Ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tanto opere pertineant, quae versantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus. Atque his de partitione praeceptis in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur et omnibus explicatis peroratum sit [hoc modo], ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

Eo pacto et gnati vitam et consilium meum
Cognosces et quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat, primum nati vitam:

Nam is postquam excessit ex ephebis ....

Deinde suum consilium:

Et nunc id operam do ....

Deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

Nunc tuum est officium ....

Quemadmodum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit et omnibus absolutis finem dicendi fecit, sic nobis placet et ad singulas partes accedere et omnibus absolutis perorare. Nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

24 34 Confirmatio est, per quam argumentando nostrae causae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum genera dividentur. Verumtamen non incommodum videtur quandam silvam atque materiam universam ante permixtim et confuse exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quemadmodum unum quodque causae genus hinc omnibus argumentandi rationibus tractis confirmari oporteat.

Omnes res [argumentando] confirmantur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. Ac personis has res attributas putamus: nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, adfectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod uni cuique personae datur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est; partes autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc praeceptionem, facilius
35 est. Eae autem partim divino, partim mortali in genere versantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numerantur. At hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit, et in natione, patria, cognatione, aetate. Natione, Graius an barbarus; patria, Atheniensis an Lacedae-

monius; cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis; aetate, puer an adulescens, natu grandior an senex. Praeterea commoda et incommoda considerantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: valens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliviosus, comis [officiosus] an infacetus, pudens, patiens an contra. [Et omnino quae a natura dantur animo et corpore considerabuntur et haec in natura consideranda]. Nam quae industriā comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius est dicendum. In victu considerare oportet, apud quem 25
et quo more et cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quaeritur, servus sit an liber, pecuniosus an tenuis, privatus an cum potestate: si cum potestate, iure an iniuria; felix, clarus an contra; quales liberos habeat. Ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit adfectus, erit considerandum. Habitum autem [hunc] 36
appellamus animi aut corporis constantem et absolutam aliqua in re perfectionem, ut virtutis aut artis alicuius perceptionem aut quamvis scientiam et item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio et industria partam. Adfectio est animi aut corporis ex tempore aliqua de causa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas et alia, quae in eodem genere reperiuntur. Studium est autem animi adsidua et vehementer ad aliquam rem applicata magna cum voluptate occupatio, ut philosophiae, poëticae, geometricae, litterarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi excogitata ratio. Facta autem et casus et orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit [aut] quid ipsi acciderit [aut] quid dixerit; aut quid faciat, quid

ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem haec videntur esse attributa.

26
37 Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quae semper adfixa esse videntur ad rem neque ab ea possunt separari. Ex his prima est brevis complexio totius negotii, quae summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriae proditio; deinde causa eius summae, per quam et quam ob rem et cuius rei causa factum sit, quaeritur; deinde ante gestam rem quae facta sint continenter usque ad ipsum negotium; deinde, in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde, quid postea factum sit.

38 In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de iis, quae negotiis attributa sunt, quaeretur locus, tempus, occasio, modus, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quaeritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vicinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus: sacer an profanus, publicus anne privatus, alienus an ipsius, de quo agi-
39 tur, locus sit aut fuerit. Tempus autem est — id quo nunc utimur, nam ipsum quidem generaliter definire difficile est — pars quaedam aeternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturnive spatii certa significatione. In hoc et quae praeterierint, considerantur; et eorum ipsorum, quae aut propter vetustatem obsoleverint aut incredibilia videantur, ut iam in fabularum numerum reponantur; et quae iam diu gesta et a memoria nostra remota, tamen faciant fidem vere tradita esse, quia eorum monumenta certa in

litteris exstent; et quae nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item quae instent in praesentia et cum maxime fiant et quae consequantur. In quibus potest considerari, quid ocius et quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. Nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo rerum in eo transigi tempore. [Consideratur autem tempus et anni et mensis et diei et noctis et vigiliae et horae et in aliqua parte alicuius horum.] Occasio autem 27
est pars temporis habens in se alicuius rei idoneam 40
faciendi aut non faciendi opportunitatem. Quare cum tempore hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse intellegitur, verum in tempore spatium quodam modo declaratur, quod in annis aut in anno aut in aliqua anni parte spectatur, in occasione ad spatium temporis faciendi quaedam opportunitas intellegitur adiuncta. Quare cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam et specie, ut diximus, differat. Haec distribuitur in tria genera: publicum, commune, singulare. Publicum est, quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus. Singulare [autem] est, quod aliqua de causa privatim alicui solet accidere, ut nuptiae, sacrificium, funus, convivium, somnus. Modus autem est, in quo, quemadmodum et quo animo 41
factum sit, quaeritur. Eius partes sunt prudentia et imprudentia. Prudentiae [autem] ratio quaeritur ex iis, quae clam, palam, vi, persuasione fecerit. Imprudentia aut in purgationem confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, aut in adfectionem animi, hoc est, molestiam, iracundiam, amorem et cetera, quae in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius aliquid fit aut sine quibus omnino confici non potest.

28 Adiunctum negotio autem id intelligitur, quod maius et quod minus et quod aeque magnum et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium et quod disparatum, et genus et pars et eventus. Maius et minus et aeque magnum ex vi et ex numero et ex figura negotii, sicut ex statura cor-
42 poris, consideratur. Simile autem ex specie comparabili aut ex conferenda atque adsimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diverso ab eo, cui contrarium dicitur, plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re praepositione negationis separatur, hoc modo: sapere et non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quae subest generi, ut amor, avaritia. Eventus est exitus alicuius negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re evenerit, eveniat, eventurum sit. Quare hoc in genere, ut commode, quid eventurum sit, ante animo conligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: Ex adrogantia odium, ex insolentia adrogantia.

43 Quarta autem pars est ex iis rebus, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. In hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur: primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde ecqua de ea re aut eius rei sit lex, consuetudo, pactio, iudicium, scientia, artificium; deinde natura eius, evenire vulgo soleat an insolenter et raro; postea homines id sua auctoritate comprobare an offendere in iis consuerint; et cetera, quae factum aliquid similiter confestim aut ex intervallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quae res ex iis rebus, quae positae sunt in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius

erit dicendum. Ac negotiis quidem fere res haec, quas commemoravimus, sunt attributae.

Omnis autem argumentatio, quae ex iis locis, 29 44
quos commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria debebit esse. Etenim, ut breviter discribamus, argumentatio videtur esse inventum aliquo ex genere rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec probari possunt, hoc modo: 'Si peperit, cum viro concubuit.' Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua, utrum con- 45
cesseris, reprehenditur, ad hunc modum: 'Si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas?' Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: 'Necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum non potest esse: sed neque inimicitiae fuerunt nec metus ullus nec spes [ex morte illius] alicuius commodi neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat. Relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus.' Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: 'Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere.' Atque hoc diligenter oportebit videre, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis [solum] habeat et quandam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

Probabile autem est id, quod fere solet fieri aut 46

quod in opinione positum est aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem, sive id falsum est sive verum. In eo genere, quod fere fieri solet, probabile huiusmodi est: 'Si mater est, diligit filium: si avarus est, neglegit ius iurandum.' In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impiis apud inferos poenas esse praeparatas; eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse.
30 Similitudo autem in contrariis, ex paribus, in iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, maxime spectatur. In contrariis, hoc modo: 'Nam si iis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, iis, qui ne-
47 cessario profuerunt, haberi gratiam non oportet.' Ex pari, sic: 'Nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse.' In iis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: 'Nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermocreonti quidem turpe est conducere.' Haec tum vera sunt, hoc pacto: 'Quoniam cicatrix est, fuit vulnus;' tum veri similia, hoc modo: 'Si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.'

Omne autem — ut certas quasdam in partes tribuamus — probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est aut credibile aut iudicatum
48 aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit aut in ipso negotio aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: 'Nemo est, qui non liberos suos incolumes et beatos esse cupiat.' Iudicatum est res adsensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudi-

carunt. Commune est, quod homines vulgo probarunt et secuti sunt, huiusmodi: ut maioribus natu adsurgatur, ut supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, velut Gracchi patris factum populus Romanus †qui eum ob id factum eo quod insciente collega in censura nihil gessit post censuram consulem fecit. Comparabile [autem] est, 49
quod in rebus diversis similem aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres: imago, conlatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Conlatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat. Horum exempla et discriptiones in praeceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus est; quemadmodum autem quaeque constitutio et pars constitutionis et omnis controversia, sive in ratione sive in scripto versabitur, tractari debeat et quae in quamque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de uno quoque genere dicemus. In praesentia tantummodo numeros et modos et partes argumentandi confuse et permixtim dispersimus; post discripte et electe in genus quodque causae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argu- 50
mentatio poterit: inventa exornari et certas in partes distingui et suavissimum est et summe necessarium et ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare et de ea praeceptione nobis et in hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumentandi ratio adiungeretur. Et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod rei non solum magna utilitas est, sed praecipiendi quoque summa difficultas.

31 Omnis igitur argumentatio aut per inductionem
51 tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat adsensiones eius, quicum instituta est; quibus adsensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus adsensit, probetur; velut apud Socraticum Aeschinen demonstrat Socrates cum Xenophontis uxore et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: 'Dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illudne an tuum malis?' 'Illud,' inquit. 'Quid, si vestem aut ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis?' Respondit: 'Illius vero.' 'Age sis,' inquit, '[quid?] si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne tuum malis
52 an illius?' Hic mulier erubuit. Aspasia autem sermonem cum ipso Xenophonte instituit. 'Quaeso,' inquit, 'Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est, tuumne equum malis an illius?' 'Illius,' inquit. 'Quid, si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis?' 'Illum,' inquit, 'meliorem scilicet.' 'Quid, si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utrum tuamne an illius malis?' Atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: 'Quoniam uterque vestrum,' inquit, 'id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet. Nam et tu, mulier, optimum virum vis habere et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam maxime vis. Quare, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis [, ut et tu maritus sis quam optimae et haec quam optimo viro nupta sit]. Hic cum rebus non dubiis adsensum est, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videretur, si qui separatim quaereret, id pro certo

propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo 53
sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod
nihil ipse adferre ad persuadendum volebat, sed ex
eo, quod sibi ille dederat, quicum disputabat, aliquid
conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam con-
cessisset, necessario approbare deberet. Hoc in ge- 32
nere praecipiendum nobis videtur primum, ut illud,
quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut
sit necesse concedere. Nam ex quo postulabimus
nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id
ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi
causa fiet inductio, videndum est, ut simile iis rebus
sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus, nam
aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si
ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum
voluerimus; deinde ne intellegatur, quo spectent illae
primae inductiones et ad quem sint exitum perven-
turae. Nam qui videt, si ei rei, quam primo rogetur, 54
recte adsenserit, illam quoque rem, quae sibi dis-
pliceat, esse necessario concedendam, plerumque aut
non respondendo aut male respondendo longius roga-
tionem procedere non sinit; quare ratione rogationis
imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult
concedere, deducendus est. Extremum autem aut ta-
ceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si nega-
bitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum,
quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione.
Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si ta-
cebitur, elicienda responsio est aut, quoniam tacitur-
nitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum
sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit
hoc genus argumentandi tripertitum: prima pars ex
similitudine constat una pluribusve; altera ex eo, quod
concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae
sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat con-
cessionem aut quid ex ea conficiatur ostendit. Sed 33
quia non satis alicui videbitur dilucide demonstratum, 55

nisi quid ex civili causarum genere exempli subiecerimus, videtur eiusmodi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum, sed ut eorum voluntati satis fiat, qui, quod aliquo in loco viderunt, alio in loco, nisi monstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, cum Epaminondas, Thebanorum imperator, quod ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradidit et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit, . . . poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sententiam defendet, ad hunc
56 modum: 'Si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, ascribat ad legem et addat hanc exceptionem: EXTRA QUAM SI QUIS REI PUBLICAE CAUSA EXERCITUM NON TRADIDERIT, patiemini? Non opinor. Quid si vosmet ipsi, quod a vestra religione et a sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? Profecto non patietur. Quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum vobis videatur? Novi vestram intellegentiam; non potest ita videri, iudices. Quodsi litteris corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest, videte, ne multo indignius sit id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest.' Ac de inductione quidem satis in praesentia dictum vide-
57 tur. Nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

34 Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem in usu dicendi sequerentur, paulululum in praecipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius partes esse

dixerunt, partim non plus quam in tres partes posse distribui putaverunt. Eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere. Nam et brevis est et non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime neglegendus videtur.

Qui putant in quinque tribui partes oportere, 58
aiunt primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: 'Melius adcurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: 'Domus ea, quae ratione regitur, omnibus est instructior rebus et apparatior, quam ea, quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate [alicuius] administratur. Eadem navigii ratio est. Nam navis optime cursum conficit ea, quae scientissimo gubernatore utitur.' Cum propositio est hoc 59
pacto approbata et duae partes transierunt ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere adsumere, hoc pacto: 'Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus, administratur.' Huius adsumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: 'Nam et signorum ortus et obitus definitum quendam ordinem servant et annuae commutationes non modo quadam ex necessitudine semper eodem modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium adcommodate, et diurnae nocturnaeque vicissitudines nulli naturae unquam mutatae quicquam nocuerunt' [; quae signo sunt omnia non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari]. Quinto inducunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: 'Consilio

igitur mundus administratur'; aut unum in locum cum conduxerit breviter propositionem et adsumptionem, adiungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: 'Quodsi melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine consilio administrantur, nihil autem omnium rerum melius administratur, quam omnis mundus, consilio igitur mundus administratur.' Quinquepertitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem.

35 Qui autem tripertitam putant esse, ii non aliter tra-
60 ctari putant oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neque a propositione neque ab adsumptione approbationes earum separari oportere, neque propositionem absolutam neque adsumptionem sibi perfectam videri, quae approbatione confirmata non sit. Quare quas illi duas partes numerent, propositionem et approbationem, sibi unam partem videri, propositionem; quae si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quae ab illis adsumptio et adsumptionis approbatio dicatur, eandem sibi adsumptionem solam videri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata aliis tripertita, aliis quinquepertita videatur. Quare evenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quam ad ra-
61 tionem praeceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quae in quinque partes tributa est, quam omnes ab Aristotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt. Nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et Socratici tractarunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele atque a Peripateticis [et Theophrasto] frequentatum, deinde a rhetoribus iis, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quam ratio praecipiendi postulat, commoremur.

Si quadam in argumentatione satis est uti pro- 36
positione et non oportet adiungere approbationem 62
propositioni, quadam autem in argumentatione infirma
est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum
est quiddam a propositione approbatio. Quod enim
et adiungi et separari ab aliquo potest, id non potest
idem esse, quod est id, ad quod adiungitur et a quo
separatur; est autem quaedam argumentatio, in qua
propositio non indiget approbationis, et quaedam, in qua
nihil valet sine approbatione, ut ostendemus. Separata
igitur est a propositione approbatio. Ostendetur autem
id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quae propositio in
se quiddam continet perspicuum et quod stare inter om-
nes necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil
attinet. Ea est huiusmodi: 'Si, quo die Romae ista cae- 63
des facta est, ego Athenis eo die fui, in caede interesse
non potui.' Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet
approbari. Quare adsumi statim oportet, hoc modo: 'Fui
autem Athenis eo die.' Hoc si non constat, indiget ap-
probationis; qua inducta complexio consequetur. Est
igitur quaedam propositio, quae non indiget approba-
tione. Nam esse quidem quandam, quae indigeat,
quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum
est? Quodsi ita est, ex hoc et ex eo, quod propo-
sueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a
propositione approbationem. Sin autem ita est, fal-
sum est non esse plus quam tripertitam argumenta-
tionem. Simili modo liquet alteram quoque appro- 64
bationem separatam esse ab adsumptione. Si qua-
dam in argumentatione satis est uti adsumptione et
non oportet adiungere approbationem adsumptioni,
quadam autem in argumentatione infirma est ad-
sumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quid-
dam extra adsumptionem est approbatio. Est autem
argumentatio quaedam, in qua adsumptio non indiget
approbationis, quaedam autem, in qua nihil valet sine
approbatione, ut ostendemus. Separata igitur est ab

adsumptione approbatio. Ostendemus autem, quod
65 polliciti sumus, hoc modo: Quae perspicuam omnibus veritatem continet adsumptio, nihil indiget approbationis. Ea est huiusmodi: 'Si oportet velle sapere, dare operam philosophiae convenit.' Haec propositio indiget approbationis; non enim perspicua est neque constat inter omnes, propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur; adsumptio perspicua est; est enim haec: 'Oportet autem velle sapere.' Hoc quia ipsum ex se perspicitur et verum esse intellegitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumentatio. Est ergo adsumptio quaedam, quae approbationis non indiget; nam quandam indigere perspicuum est. Separata est igitur ab adsumptione approbatio. Falsum ergo est non esse plus quam tripertitam argumenta-
37 66 tionem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio neque adsumptio indigeat approbationis, huiusmodi, ut certum quiddam et breve exempli causa ponamus: 'Si summo opere sapientia petenda est, summo opere stultitia vitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia vitanda est.' Hic et propositio et adsumptio perspicua est; quare neutra quoque indiget approbatione. Ex hisce omnibus illud perspicuum est approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur neque in propositione neque in adsumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam vim suam tamquam certam et propriam obtinere. Quodsi ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes tribuerunt argumentationem.

67 Quinque igitur partes sunt eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus adfirmatum

probabilius et apertius fit; adsumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, adsumitur; adsumptionis approbatio, per quam id, quod adsumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. Quae plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripertita; tertia tripertita; dein bipertita; quod in controversia est. De una quoque parte 38
potest alicui videri posse consistere. Eorum igitur, 68
quae constant, exempla ponemus, horum, quae dubia sunt, rationes adferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: 'Omnes leges, iudices, ad commodum rei publicae referre oportet et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari. Ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud nisi salutem atque utilitatem rei publicae proponerent. Neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant, et, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intellegebant. Nemo enim leges legum causa salvas esse vult, sed rei publicae, quod ex legibus omnes rem publicam optime putant administrari. Quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit: hoc est, quoniam rei publicae servimus, ex rei publicae commodo atque utilitate interpretemur. Nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta, sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod rei publicae conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt comparatae. Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras 69
legis perscrutari et legem, ut aequum est, ex utilitate rei publicae considerate. Quid magis utile fuit Thebanis quam Lacedaemonios opprimi? Quid magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta

Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius aut antiquius habere convenit? Scripto videlicet legis omisso scriptoris sententiam considerare debebat. At hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi rei publicae causa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset rei publicae [salutis] causa, id non ex rei publicae salute interpretari. Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse et legibus
39 non obtemperasse.' Quattuor autem partibus constat
70 argumentatio, cum aut proponimus aut adsumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intellegitur aut adsumptio perspicua est et nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita quattuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: 'Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, obtemperare legibus debetis. Obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? Quodsi litterae non exstarent, magno opere eas requireremus, ut ex iis scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istum patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. Quodsi vos, iudices, legibus obtemperare debetis et id facere non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini,
71 quin istum contra legem fecisse iudicatis?' Adsumptionis autem approbatione praeterita quadripertita sic fiet argumentatio: 'Qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.

Si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit praeter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. Ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe. Karthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis.' Utraque approbatione praeterita 72
tripertita fit hoc pacto: 'Aut metuamus Karthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus. At metuere quidem non oportet. Restat igitur, ut urbem diruamus.'

Sunt autem, qui putant nonnumquam posse com- 40
plexione supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: 'Si peperit, virgo non est: peperit autem.' [Hic satis esse proponere et adsumere dicunt, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, complexionis rem non indigere.] Nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse et illud vitium, [quod illis displicet,] magno opere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc 73
autem fieri poterit, si complexionum genera intellegentur. Nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et adsumptionem, hoc modo: 'Quodsi leges omnes ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse;' aut ita, ut ex contrario conficiatur sententia, hoc modo: 'Summa igitur amentia est eorum in fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis;' aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: 'Urbem igitur diruamus;' aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est. Id est huiusmodi: 'Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem.' Conficitur hoc: 'Concubuit igitur cum viro.' Hoc si nolis inferre et

inferas id, quod sequitur: 'Fecit igitur incestum;' et concluseris argumentationem et perspicuam fugeris
74 complexionem. Quare in longis argumentationibus aut ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet, in brevibus id solum, quod conficitur, exponere, in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: 'Quoniam peperit, cum viro concubuit;' nam hoc nullius neque approbationis neque complexionis indigere. Sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod et inventum aliquam in rem probabile aut necessarium argumentatio
75 vocatur et eius inventi artificiosa expolitio. Cum igitur proferent aliquid huiusmodi: 'Quoniam peperit, cum viro concubuit,' inventum proferent, non expolitionem; nos autem de expolitionis partibus loquimur.
41 Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit; atque hac distinctione alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut adsumptionem aliquando tolli posse putent aut propositionem. Quae si quid habet probabile aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter summos oratores et mediocres interesse existi-
76 maretur. Variare autem orationem magno opere oportebit; nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione, deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere nec semper quinque partibus abuti neque eadem partes ratione expolire, sed tum ab adsumptione incipere, tum approbatione alterutra, tum utraque, tum hoc,

tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, scribamus . . . . in quolibet exemplo de iis, quae proposita sunt, [hoc idem exerceamus, ut] quam facile factu sit periclitari licet.

77 Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intellegi nos probe tenere aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab usu oratoris visa sunt. Quae pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius quam ceteros attendisse non adfirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut statuimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

42 78 Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur [aut infirmatur] aut elevatur. Haec fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, isdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus [inventionibus] nisi id, quod personis aut negotiis attributum est. Quare inventionem et [argumentationum] expolitionem ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Verumtamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

79 Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex iis, quae sumpta sunt, non conceditur aliquid unum plurave aut his concessis complexio [ex his] confici negatur, aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur, aut si contra firmam argumentationem alia aeque firma aut firmior ponitur. Ex iis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi, aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum

aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur, aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si comprehensio aut una aut utraque ex parte reprehenditur, aut enumeratio falsa ostenditur, aut simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. Nam omne, quod sumitur ad argumentandum sive pro probabili sive pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, ut ante
43 80 ostendimus. Id quod pro credibili sumptum erit, infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: 'Nemo est, quin pecuniam quam sapientiam malit;' aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: 'Quis est, qui non officii cupidior quam pecuniae sit?' Erit autem omnino incredibile, aut si aliquis, quem constet esse avarum, dicat alicuius mediocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse, aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicitur usu venire, hoc pacto: 'Qui pauperes sunt, iis antiquior officio pecunia est.' 'Qui locus desertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco celebri homo occidi qui potuit?' aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur, ut Curio pro Fulvio: 'Nemo potest uno aspectu neque praeteriens in
81 amorem incidere.' Quod autem pro signo sumetur, id ex isdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum verum esse ostendi oportet; deinde esse eius rei signum proprium, qua de agitur, ut cruorem caedis; deinde factum esse, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit; postremo scisse eum, de quo quaeritur, eius rei legem et consuetudinem. Nam eae res sunt signo attributae; quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unum quidque in reprehensione aut non esse signo aut parum magno esse aut a se potius, quam ab adversariis stare, aut omnino falso dici aut in aliam quoque su-
44 82 spitionem duci posse demonstrabitur. Cum autem pro

comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur, in reprehendendo conveniet simile id negare esse, quod conferetur, ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si, quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur, et quo in loco hoc, cuius causa adferetur, haberi conveniat, ostendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabimus: ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimare oportere. Huius facultatis maxime indigebimus, cum ea ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudicarunt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est; et commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum; et demonstrando difficilius et maius fuisse ad iudicandum, quod adferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera aut veri similis permittet, infirmari oportebit. Atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit; et videndum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri videatur. Oportet autem 83 animadvertere, ne, cum aliter sint multa iudicata, solitarium aliquid aut rarum iudicatum adferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum temptari oportebit. Quae vero 45 sicuti necessaria dicentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur: primum comprehensio, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione [. Conversione,] hoc modo:

Nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inverecundum animi ingenium possidet,
Quid autem accuses, qui id parvi auditum aestimet?

Hic, sive vereri dixeris sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conversione sic reprehenditur: 'Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses; non enim parvi auditum aestimabit. Sin inverecundum animi ingenium possi-
84 det, tamen accuses; non enim probus est.' Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehenditur: 'Verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato recedet.' Enumeratio vitiosa intellegitur, si aut praeteritum quiddam dicimus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid adnumeratum, quod aut contra dici possit aut causa non sit, quare non honeste possimus concedere. Praeteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: 'Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis aut domi tibi natus sit aut, si eorum nihil est, surripueris necesse est: sed neque emisti neque hereditate venit neque donatus est neque domi natus est: ne-
85 cesse est ergo surripueris.' Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius praedae sectio non venierit; quo inlato infirmatur enumeratio; quoniam id est inductum, quod praeter-
46 itum est in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli causa, ut in eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse, aut si illud extremum non erit turpe concedere, ut si qui, cum dixerit adversarius: 'Aut insidias facere voluisti aut amico morem gessisti aut cupiditate elatus es,' amico se morem ges-
86 sisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si hoc, quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem: 'Si

spiritum ducit, vivit:' 'Si dies est, lucet;' eiusmodi est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem: 'Si mater est, diligit:' 'Si aliquando peccavit, numquam corrigetur;' sic conveniet reprehendi, ut demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere. Hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis argumentatio et eius reprehensio maiorem quandam vim continet et latius patet, quam hic exponitur; sed eius artificii cognitio eiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis et magnae atque arduae cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore atque ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur; nunc his praeceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex iis, quae sumentur, aliquid non concedetur, sic in- 47
firmabitur. Cum autem, his concessis, complexio [ex 87
his] non conficietur, haec erunt consideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si, cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra eum quis velit hac uti argumentatione: 'Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem ab his visus: non es igitur ad exercitum profectus.' Hic cum concesseris propositionem et adsumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim, quam cogebatur, inlatum est. Ac nunc quidem, quo 88
facilius res cognosceretur, perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum; sed saepe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum aliquid pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, [eam partem] adversarius ad aliam partem per complexionem velit adcommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: 'Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis,

pauperes estis: indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, ni ita esset, operam non daretis: pauperes igitur estis.' Hoc sic reprehenditur: 'Cum dicebas: Si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; hoc intellegebam: Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, et idcirco concedebam; cum autem hoc sumebas: Indigetis autem pecuniae; illud accipiebam: Vultis autem pecuniae plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc: Pauperes igitur estis; conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui
48 pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non
89 habere.' Saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusionem infertur, hoc modo: 'Si ad illum hereditas veniebat, veri simile est ab illo necatum.' Deinde hoc approbant plurimis verbis. Post adsumunt: 'Ad illum autem hereditas veniebat.' Deinde infertur: 'Ille igitur occidit;' id quod ex iis, quae sumpserant, non conficitur. Quare observare diligenter oportet [et] quid sumatur, [et] quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit aut non ad id, quod instituitur, adcommodabitur. Atque in ipso vitium erit, si omnino [totum] falsum erit, si commune, si vulgare, si leve, si remotum, si mala definitione, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si in-
90 constans, si adversarium. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: 'Non potest esse sapiens, qui pecuniam neglegit. Socrates autem pecuniam neglegebat: Non igitur sapiens erat.' Commune est, quod nihilo minus ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo: 'Idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi.' Vulgare est, quod ad aliquam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, ut hoc: 'Si causam veram

non haberet, vobis se, iudices, non commisisset.' Leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: 'Si in mentem venisset, non commisisset:' aut perspicue turpem rem levi tegere vult defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes, florentissimo
Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Remotum est, quod ultra quam satis est, petitur, 49 91 huiusmodi: 'Quodsi non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Graccho conlocasset atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent; quare hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur.' Huiusmodi est illa quoque conquestio:

Utinam ne in nemore Pelio securibus
Caesa accedisset abiegna ad terram trabes!

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia discribit, hoc modo: 'Seditiosus est is, qui malus atque inutilis civis:' — nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius hominis improbi vim describit —; aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: 'Sapientia est pecuniae quaerendae intellegentia;' aut aliquid non grave nec magnum continens, sic: 'Stultitia est immensa gloriae cupiditas.' Est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa adfertur, hoc modo:

Eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controversia: ut si, 92 qui Orestem accusent, planum faciant ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut si, qui Ulixem accuset, in hoc maxime commoretur: Indignum esse ab homine ignavissimo virum fortissimum [Aiacem] necatum.

Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut iis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum [propter inhonestam rem] videtur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem laedit: ut, si quis apud equites [Romanos] cupidos iudicandi Caepionis
50 93 legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra dicitur atque ii, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem dicens contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quam urbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diverse dicitur: ut, si qui, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene vivi: aut, se amico adesse propter benivolentiam, sperare [enim]
94 aliquid commodi ad se perventurum. Adversarium est, quod ipsi causae aliqua ex parte officit, ut si quis hostium vim et copias [et felicitatem] augeat, cum ad pugnandum milites adhortetur. Si non ad id, quod instituitur, adcommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: 'Mulierum genus avarum est; nam Eriphyla auro viri vitam vendidit;' aut si non id, quod accusabitur, defendet, ut, si qui, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet; aut ut Amphion apud Euripidem, [item apud Pacuvium,] qui vituperata musica sapientiam laudat; aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut, si qui doctrinam ex alicuius docti vitiis reprehendat; aut si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat; aut si rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit; aut si alteram ita lau-
95 det, ut alterius non faciat mentionem; aut si, cum de certa re quaeretur, de communi instituetur oratio, ut,

si qui, cum aliqui deliberent, bellum gerant, an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret; aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: 'Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficiet;' aut infirma, ut Plautus:

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immune est facinus; verum in aetate utile
Et conducibile; nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia;

aut eadem, hoc modo: 'Malum est avaritia; multos enim magnis incommodis adfecit pecuniae cupiditas;' aut parum idonea, hoc modo: 'Maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia'.
51 Quartus modus erit reprehensionis, per quem contra
96 firmam argumentationem aeque firma aut firmior ponitur. Hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicatur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus; aut cum id, quod illi defendant, utile esse fatemur, quod nos dicamus, honestum esse demonstramus. Ac de reprehensione haec [quidem] existimavimus esse dicenda. [Deinceps nunc de conclusione ponemus.]

97 Hermagoras digressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si qui partem putabit esse orationis, sequatur licebit. [Nam et augendi et laudandi et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur.] Nobis [autem] non placuit [hanc partem] in numerum reponi, quod de causa digredi nisi per locum communem displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem et

vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. Nunc dicemus de conclusione.

52 98 Conclusio est exitus et determinatio totius orationis. Haec habet partes tres: enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiciuntur. Haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intellegetur; sin varie fiet, et hanc suspitionem et satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unam quamque rem attingere et ita omnes transire breviter argumentationes; tum [autem], id quod difficilius est, dicere, quas partes exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris; tum ab iis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari [, hoc modo: 'Illud docuimus, illud planum fecimus']. Ita simul et in memoriam redibit auditor et putabit nihil esse
99 praeterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere; et cum tuam dixeris argumentationem, tum, contra eam quod adferatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita per brevem comparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. Atque haec aliis actionis quoque modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere et enumerationem ei totam attribuere. Personam hoc modo: 'Nam legis scriptor exsistat et quaerat a vobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum.'

Atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, 100 loco, urbi, monumento oratio attribuetur per enumerationem, hoc modo: 'Quid, si leges loqui possent? Nonne haec apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit?' In hoc quoque genere omnibus isdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeatur, ut memoria, non oratio renovata videatur.

Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in 53 aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intellegi volumus, posse omnibus ex locis iis, quos in confirmationis praeceptis posuimus, tractari indignationem. Nam ex iis rebus, quae personis aut quae negotiis sunt attributae, quaevis amplificationes et indignationes nasci possunt, sed tamen ea, quae separatim de indignatione praecipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum com- 101 memoramus, quantae curae res ea fuerit iis, quorum auctoritas gravissima debeat esse: diis immortalibus, qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, similibus rebus; item maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatui, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, aut ad omnes aut ad maiorem partem, quod atrocissimum est, aut ad superiores, quales sunt ii,

quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod in-
dignissimum est; aut ad pares animo, fortuna, cor-
pore, quod iniquissimum est; aut ad inferiores, quod
superbissimum est. Tertius locus est, per quem quae-
rimus, quidnam sit eventurum, si idem ceteri faciant;
et simul ostendimus, huic si concessum sit, multos
aemulos eiusdem audaciae futuros; ex quo, quid mali
102 sit eventurum, demonstrabimus. Quartus locus est,
per quem demonstramus multos alacres exspectare,
quid statuatur, ut ex eo, quod uni concessum sit, sibi
quoque tali de re quid liceat, intellegere possint.
Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res
perperam constitutas intellecta veritate commutatas
corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudi-
cata, neque alio commutari iudicio neque ulla pote-
state corrigi possit. Sextus locus est, per quem con-
sulto et de industria factum demonstratur et illud
adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non
oportere, imprudentiae concedi nonnumquam convenire.
Septimus locus est, per quem indignamur, quod tae-
trum, crudele, nefarium, tyrannicum factum esse di-
camus, per vim, manum, opulentiam; quae res ab legi-
54 bus et [ab] aequabili iure remotissima sit. Octavus
103 locus est, per quem demonstramus non vulgare neque
factitatum esse ne ab audacissimis quidem hominibus
id maleficium, de quo agatur; atque id a feris [quo-
que] hominibus et a barbaris gentibus et immanibus
bestiis esse remotum. Haec erunt, quae in parentes,
liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter
facta dicentur, et deinceps si qua proferantur in
maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in
eos, quibuscum vitam egeris, in eos, apud quos edu-
catus sis, in eos, a quibus eruditus, in mortuos, in
miseros et misericordia dignos, in homines claros,
nobiles et honore usos, in eos, qui neque laedere
alium nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes,
mulieres; quibus ex omnibus acriter excitata indignatio

summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium
commovere poterit. Nonus locus est, per quem cum 104
aliis peccatis, quae constat esse peccata, hoc, quo de
quaestio est, comparatur, et ita per contentionem,
quanto atrocius et indignius sit illud, de quo agitur,
ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quae
in negotio gerundo acta sunt quaeque post negotium
consecuta sunt, cum unius cuiusque indignatione et
criminatione conligimus et rem verbis quam maxime
ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id,
quod indignum est, proinde illi videatur indignum,
ac si ipse interfuerit ac praesens viderit. Undecimus
locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo
minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohi-
beri convenerit. Duodecimus locus est, per quem in-
dignamur, quod nobis hoc primis acciderit neque ali-
cui umquam usu venerit. Tertius decimus locus est, 105
si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per
quem locum in superbiam et adrogantiam odium con-
citatur. Quartus decimus locus est, per quem peti-
mus ab iis, qui audiunt, ut ad suas res nostras in-
iurias referant; si ad pueros pertinebit, de liberis suis
cogitent; si ad mulieres, de uxoribus; si ad senes, de
patribus aut parentibus. Quintus decimus locus est,
per quem dicimus, inimicis quoque et hostibus ea,
quae nobis acciderint, indigna videri solere. Et
indignatio quidem his fere de locis gravissime su-
metur.

[Conquestionis autem huiusmodi de rebus partes 55 106
petere oportebit.] Conquestio est oratio auditorum
misericordiam captans. In hac primum animum audi-
toris mitem et misericordem conficere oportet, quo
facilius conquestione commoveri possit. Id locis com-
munibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in
omnes et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione
habita graviter et sententiose maxime demittitur ani-
mus hominum et ad misericordiam comparatur, cum

107 in alieno malo suam infirmitatem considerabit. De-
inde primus locus est misericordiae, per quem, quibus
in bonis fuerint et nunc [per quem] quibus in malis
sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur,
per quem, quibus in malis fuerint et sint et futuri
sint, demonstratur. Tertius, per quem unum quodque
deploratur incommodum, ut in morte filii pueritiae
delectatio, amor, spes, solatium, educatio et, si qua
simili in genere quolibet de incommodo per con-
questionem dici poterunt. Quartus, per quem res
turpes et humiles et inliberales proferuntur et indigna
esse aetate, genere, fortuna pristina, honore, bene-
ficiis, quae passi perpessurive sint. Quintus, per quem
omnia ante oculos singillatim incommoda ponuntur,
ut videatur is, qui audit, videre et re quoque ipsa,
quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam duca-
108 tur. Sextus, per quem praeter spem in miseriis de-
monstratur esse, et, cum aliquid exspectaret, non modo
id non adeptum esse, sed in summas miserias inci-
disse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt,
[similem in causam] convertimus et petimus, ut de
suis liberis aut parentibus aut aliquo, qui illis carus
debeat esse, nos cum videant, recordentur. Octavus,
per quem aliquid dicitur esse factum, quod non opor-
tuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo:
'Non adfui, non vidi, non postremam vocem eius au-
divi, non extremum spiritum eius excepi.' Item: 'Ini-
micorum in manibus mortuus est, hostili in terra
turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, com-
109 muni quoque honore in morte caruit.' Nonus, per
quem oratio ad mutas et expertes animi res refere-
tur, ut ad equum, domum, vestem sermonem [alicuius]
adcommodes, quibus animus eorum, qui audiunt et ali-
quem dilexerunt, vehementer commoveatur. Decimus,
per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur.
Undecimus, per quem [aut] liberorum aut parentum
aut sui corporis sepeliendi aut alicuius eiusmodi rei

commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente filio, a fratre familiari. Tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab iis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benigne fecerimus, quos adiutores fore putarimus, aut a quibus indignum est, [ut] servis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartus decimus, qui per obsecrationem 56
sumitur; in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. Quintus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextus decimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus et tamen amplum et excelsum et patientem incommodorum esse et futurum esse, si quid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam quam humilitas et obsecratio. Commotis autem animis diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit. — Sed quoniam satis videmur de omnibus orationis partibus dixisse et huius voluminis magnitudo longius processit, quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TULLII CICERONIS
RHETORICAE LIBRI DUO.
[QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA]

LIBER SECUNDUS.

1
1 Crotoniatae quondam, cum florerent omnibus copiis et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. Is et ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, et, ut excellentem muliebris formae pulcritudinem [muta in sese] imago contineret, Helenae se pingere simulacrum velle dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum aliis praestare saepe accepissent, libenter audierunt. Putaverunt enim, si, quo in genere plurimum posset, in eo magno opere elaborasset, egregium sibi
2 opus illo in fano relicturum. Neque tum eos illa opinio fefellit. Nam Zeuxis ilico quaesivit ab iis, quasnam virgines formosas haberent. Illi autem statim hominem deduxerunt in palaestram atque ei pueros ostenderunt multos, magna praeditos dignitate. Etenim quodam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viribus et dignitatibus antisteterunt atque honestissimas ex gymnico certamine victorias domum cum laude maxima rettulerunt. Cum puerorum igitur formas et corpora magno hic opere miraretur: 'Horum,' inquiunt illi, 'sorores sunt apud nos virgines. Quare, qua sint illae dignitate, potes ex his suspicari'. 'Praebete igitur mihi, quaeso,' inquit, 'ex istis virginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum

vobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo veritas transferatur.' Tum Crotoniatae publico de 3
consilio virgines unum in locum conduxerunt et pictori quam vellet eligendi potestatem dederunt. Ille autem quinque delegit; quarum nomina multi poëtae memoriae prodiderunt, quod eius essent iudicio probatae, qui pulcritudinis habere verissimum iudicium debuisset. Neque enim putavit omnia, quae quaereret ad venustatem, uno se in corpore reperire posse ideo, quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expolivit. Itaque, tamquam ceteris non sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit, aliud alii commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur.

2 4 Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod proposuimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque essent in genere, exprimendae nobis necessarie viderentur; sed, omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod quisque commodissime praecipere videbatur, excerpsimus et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavimus. Ex iis enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. Quapropter stultitia visa est aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia eius quoque accedere, cuius aliquo bene praecepto duceremur. Quodsi in ceteris quoque studiis a multis eli- 5
gere homines commodissimum quidque, quam sese uni alicui certe vellent addicere, minus in adrogantiam offenderent; non tanto opere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. Ac si par in nobis huius artis atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc in suo genere opus nostrum, quam illius in suo pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis quam illi fuit exemplorum eligendi potestas. Ille una ex urbe et ex eo

numero virginum, quae tum erant, eligere potuit; nobis omnium, quicumque fuerunt ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque placeret, eligendi potestas fuit.

6 Ac veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos unum in locum conduxit Aristoteles et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi praecipiant velint intellegere, ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem ex-
7 plicatorem revertantur. Atque hic quidem ipse et sese ipsum nobis et eos, qui ante fuerunt, in medio posuit, ut ceteros et se ipsum per se cognosceremus; ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumpserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat, tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. Atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. Nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cuius ipsius quam constet esse artem non in-
8 venimus. Discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte
3 praecepta reperimus. Ex his duabus diversis sicuti familiis, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam adsumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici videbantur, in suas artes contulerunt; quos ipsos simul atque illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus et ex nostra quoque
9 nonnihil in commune contulimus. Quodsi ea, quae in

his libris exponuntur, quanto opere eligenda fuerunt, tanto studio electa sunt, profecto neque nos neque alios industriae nostrae paenitebit. Sin autem temere aliquid alicuius praeterisse aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo facile et libenter sententiam commutabimus. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu perseverasse turpe est, propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari cuiusque vitio est attributum. Quare 10
nos quidem sine ulla adfirmatione simul quaerentes dubitanter unum quidque dicemus, ne, dum parvulum [hoc] consequamur, ut satis haec commode perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere atque adroganter adsenserimus. Verum hoc quidem nos et in hac [tempore] et in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem, ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae praecipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere huius artis 11
et officio et fine et materia et partibus, genera controversiarum et inventiones [et constitutiones et iudicationes] continebat, deinde partes orationis et in eas omnes omnia praecepta. Quare cum in eo ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione et de reprehensione, nunc certos confirmandi et reprehendendi in singula causarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inventa unam quamque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex superiore autem expolitio inventorum petatur. Quare haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partes referre oportebit.

Omnis et demonstrativa et deliberativa et iudi- 4 12
cialis causa necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere, uno pluribusve

versetur. Hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis diversae praeceptiones. Aliud enim laus, aliud vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudiciis, quid aequum sit, quaeritur, in demonstrationibus, quid honestum, in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit et quid utile. Nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo et in dissuadendo exponi oportere arbitrati
13 sunt. Quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, verumtamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem. Quare nunc [in exponendis controversiis] in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur, ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicata controversia nulla cum difficultate transferuntur; post autem separatim de reliquis dicemus.

14 Nunc ab coniecturali constitutione proficiscamur; cuius exemplum sit hoc [expositum]: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam et secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus. Cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent. Quare cum in eandem tabernam divertissent, simul cenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. Cenati discubuerunt ibidem. Caupo autem — nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus est — cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos artius iam [, ut fit,] ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum

in vaginam recondidit, ipse se in suum lectum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius. Illum somno impeditum non respondere 15
existimavit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multo post conclamat hominem esse occisum et cum quibusdam diversoribus illum, qui ante exierat, consequitur in itinere. Hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum. Homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. In hac intentio est criminis: 'Occidisti.' Depulsio: 'Non occidi.' Ex quibus constitutio est, id est quaestio, eadem in coniecturali, quae iudicatio: Occideritne?

Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in 5 16
omnem coniecturalem incidit controversiam. Hoc autem et in horum locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem causam convenire. Nam ut omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. Omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Causa tribuitur in impulsionem et [in] ratio- 17
cinationem. Impulsio est, quae sine cogitatione per quandam adfectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia et omnino omnia, in quibus animus ita videtur adfectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit et id, quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio est [autem] diligens 18
et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur interfuisse tum, cum aliquid [faciendi aut non faciendi] certa de causa vitasse aut secutus esse animus videtur, ut, si amicitiae quid causa factum dicitur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim

amplectamur, alicuius retinendi, augendi adipiscendive commodi aut contra reiciundi, deminuendi devitandive incommodi causa. Nam in horum genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodi aliquid maioris adipiscendi commodi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur aut aliquod commodum maioris adipiscendi commodi aut maioris vitandi incommodi praeteritur.

19 Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis. Nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum impulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi adfectionemque verbis et sententiis amplificare debebit et ostendere, quanta vis sit amoris, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum conlatione et ipsius animi adfectionis explicatione curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali pertur-
6 20 batione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus aut quid incommodi fugerit, demonstrabit et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur. Si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam existimarit; item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum, et omnino quicquid erit, quod
21 causae fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magno opere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res alio

modo est, ac putatur, aut non is eventus est, quem
arbitrati sunt. Res alio modo est tum, cum aut id,
quod bonum est, malum putant, aut contra, quod
malum est, bonum, aut, quod nec malum est nec bo-
num, malum aut bonum, aut, quod malum aut bonum
est, nec malum nec bonum. Hoc intellectu si qui 22
negabit esse ullam pecuniam fratris aut amici vita aut
denique officio [suo] antiquiorem aut suaviorem, non
hoc erit accusatori negandum. Nam in eum culpa et
summum odium transferetur, qui id, quod tam vere
et pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum est,
illi ita non esse visum; quod sumi oportet ex iis,
quae ad personam pertinent, de quo post dicendum 7
est. Eventus autem tum fallit, cum aliter accidit, at- 23
que ii, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur: ut, si
qui dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut
similitudine aut suspitione aut demonstratione falsa
deceptus sit; aut eum necasse, cuius testamento non
sit heres, quod eo testamento se heredem arbitratus
sit. Non enim ex eventu cogitationem spectari opor-
tere, sed qua cogitatione animus et spe ad maleficium
profectus sit, considerari; quo animo quid quisque
faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. Hoc 24
autem loco caput illud erit accusatori, si demonstrare
poterit alii nemini causam fuisse faciendi; secunda-
rium, si [tantam aut] tam idoneam nemini. Sin fuisse
aliis quoque causa faciendi videbitur, aut potestas de-
fuisse aliis demonstranda est aut facultas aut volun-
tas. Potestas, si aut nescisse aut non adfuisse aut
conficere aliquid non potuisse dicentur. Facultas, si
ratio, adiutores, adiumenta ceteraque quae ad rem
pertinent, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si
animus a talibus factis vacuus et integer esse dicetur.
Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus,
iis accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur.
Verum id brevi faciendum est et in unum multa sunt
conducenda, ut ne alterius defendendi causa hunc

8 accusare, sed huius accusandi causa defendere alterum
videatur. Atque accusatori quidem haec fere sunt
25 [in causa faciendi] consideranda. Defensor autem ex
contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet aut, si fuisse concedet, extenuabit et parvulam quandam fuisse demonstrabit aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quae vis et natura sit eius adfectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur; in quo et exempla et similitudines erunt proferendae et ipsa diligenter natura eius adfectionis [quam levissime quietissimam ad partem] explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et turbulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur et oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi quendam intimum sen-
26 sum adcommodetur. Ratiocinationis autem suspitiones infirmabit, si aut commodum nullum aut parvum aut aliis maius esse aut nihilo sibi maius, quam aliis, aut incommodum sibi maius, quam commodum dicet; ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda; qui omnes loci similiter in incommodi quoque
27 vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori neminem tantae esse stultitiae, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quodsi hic concedatur, illud non concessum iri, ne dubitasse quidem eum, quid eius juris esset, et id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse; quia si dubitarit, summae fuisse amentiae dubia spe impulsum certum in peri-
28 culum se committere. Quemadmodum autem accusator, cum ab aliis culpam demovebit, defensoris locis utetur, sic iis locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen volet transferre.

Ex persona autem coniectura capietur, si eae res, 9
quae personis attributae sunt, diligenter considera-
buntur, quas omnes in primo libro exposuimus. Nam
et de nomine nonnumquam aliquid suspitionis nas-
citur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque
intellegatur oportet. De hominis enim certo et pro-
prio vocabulo agitur; ut si dicamus idcirco aliquem
Caldum vocari, quod temerario et repentino consilio
sit; aut si ea re hominibus Graecis [imperitis] verba
dederit, quod Clodius aut Caecilius aut Mutius voca-
retur; et de natura licet aliquantum ducere suspi- 29
tionis. Omnia enim haec, vir an mulier, huius an
illius civitatis sit, quibus sit maioribus, quibus con-
sanguineis, qua aetate, quo animo, quo corpore, quae
naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam facien-
dam pertinebunt. Et ex victu multae trahuntur suspi-
tiones, cum, quemadmodum et apud quos et a quibus
educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum vivat,
qua ratione vitae, quo more domestico vivat. Et ex 30
fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an
liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix
an infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut
futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum
quaeritur, quae fortunae esse attributa intelleguntur.
Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et con-
stanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in
genere est virtus, scientia et quae contraria sunt, res
ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus
suspitionis ostendat. Nam adfectionis quidem ratio
perspicuam solet prae se gerere coniecturam, ut amor,
iracundia, molestia, propterea quod et ipsorum vis in-
tellegitur et, quae res harum aliquam rem consequa-
tur, facile cognitu est. Studium autem quod est ad- 31
sidua et vehementer aliquam ad rem applicata magna
cum voluptate occupatio, facile ex eo ducetur argu-
mentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. Item
ex consilio sumetur aliquid suspitionis; nam consilium

est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio.
Iam facta et casus et orationes, quae sunt omnia, ut
in confirmationis praeceptis dictum est, in tria tem-
pora distributa, facile erit videre, ecquid adferant ad
10 confirmandam coniecturam suspitionis.

32 Ac personis quidem res hae sunt attributae, ex
quibus omnibus unum in locum coactis accusatoris
erit improbatione hominis uti. Nam causa facti pa-
rum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimu-
latur, in eam suspitionem adducitur, uti a tali culpa
non videatur abhorruisse. Ut enim animum alicuius
improbare nihil attinet, cum causa, quare peccaret,
non intercessit, sic causam peccati intercedere leve
est, si animus nulli minus honestae rationi adfinis
ostenditur. Quare vitam eius, quem arguet, ex ante
factis accusator improbare debebit et ostendere, si
quo in pari ante peccato convictus sit; si id non po-
terit, si quam in similem ante suspitionem venerit,
ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere
eiusdemmodi causa aliqua commotum peccasse aut in
aeque magna re aut in maiore aut in minore, ut si,
quem quid pecunia dicat inductum fecisse, possit de-
monstrare aliqua in re eius aliquod factum avarum.
33 Item in omni causa naturam aut victum aut studium
aut fortunam aut aliquid eorum, quae personis attri-
buta sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse
dicet, adiungere atque ex dispari quoque genere cul-
parum, si ex pari sumendi facultas non erit, impro-
bare animum adversarii oportebit: si avaritia inductum
arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demon-
strare non possis, aliis adfinem vitiis esse doceas, et
ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis aut
cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum
deliquisse. Quantum enim de honestate et auctoritate
eius, qui arguitur, detractum est, tantundem de facul-
34 tate [eius] totius est defensionis deminutum. Si nulli
adfinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari,

locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. Nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; quare non oportere hanc rem ex superiore vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, et aut potestatem ante peccandi non fuisse aut causam; aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit: nam necesse esse eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito et, cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam 11 35
eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota et communia officia; quod genus in parentes, cognatos, amicos, adfines, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquid labore aut periculo aut utraque re, cum necesse non esset, officii causa aut in rem publicam aut in parentes aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum esse dicet; denique si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas a faciendo demonstrabitur afuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo 36
firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer ante fuisse demonstrabitur: ut si, cum avaritiae causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse et indignum demonstrabitur; ut, cum animus in vita fuerit omni a vitiis remotissimus, eam causam putare, quae homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuisse impellere; aut: iniquum esse et optimo cuique perniciosissimum non vitam honeste actam

tali in tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quae confingi quamvis false possit, non ex ante acta vita, quae neque ad tempus fingi 37 neque ullo modo mutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante acta vita aliquae turpitudines erunt, aut falso venisse in eam existimationem dicetur ex aliquorum invidia aut obtrectatione aut falsa opinione, aut imprudentiae, [necessitudini, persuasioni, adulescentiae] aut alicui non malitiosae animi adfectioni attribuentur aut dissimili in genere vitiorum . . . ., ut animus non omnino integer, sed ab tali culpa remotus esse videatur. [Ac] si nullo modo vitae turpitudo aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius et de moribus quaeri, sed de eo crimine, quo de arguatur; quare, ante factis omissis, illud, quod instet, agi oportere.

12 38 Ex facto autem ipso suspitiones ducentur, si totius administratio negotii ex omnibus partibus pertemptabitur; atque eae suspitiones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quae negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. Ex iis igitur in hanc constitutionem convenire videntur genera earum omnia, partes gene-39 rum pleraeque. Videre igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quae ab re separari non possint. Quo in loco satis erit diligenter considerasse, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiundi nata et faciundi facultas quaesita videatur; quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotii gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quae negotio sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum. 40 Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas; quorum unius cuiusque vis diligenter in confirmationis praeceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse aut ne eadem iterum dixisse

videamur, breviter iniciemus, quid quaque in parte
considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in
tempore longinquitas, in occasione commoditas ad
faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum
rerum, propter quas aliquid facilius fit aut quibus
sine omnino confici non potest, consideranda est. De- 41
inde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc
est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit,
quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur,
si, quemadmodum res maiores, minores, aeque magnae,
similes agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in
genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex
quaque re soleat evenire, [magno opere considerandum
est,] ut metus, laetitia, titubatio, audacia. Quarta 42
autem pars rebus erat ex iis, quas negotiis dicebamus
esse attributas, consecutio. In ea quaeruntur ea, quae
gestum negotium confestim aut intervallo consequun-
tur. In qua videbimus, ecqua consuetudo sit, ecqua
lex, ecqua pactio, ecquod eius rei artificium aut usus
aut exercitatio, hominum aut approbatio aut offensio;
ex quibus nonnumquam elicitur aliquid suspitionis.

Sunt autem aliae suspitiones, quae communiter 13
et ex negotiorum et ex personarum attributionibus
sumuntur. Nam et ex fortuna et ex natura et ex
victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio et ex
habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad eas
res, quae rem credibilem aut incredibilem facere pos-
sunt et cum facti suspitione iunguntur. Maxime enim 43
quaerere oportet in hac constitutione, primum po-
tueritne aliquid fieri; deinde ecquo ab alio potuerit;
deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id
facinus sit, quod paenitere fuerit necesse, quod spem
celandi non haberet; deinde necessitudo, in qua necesse
fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur. Quorum pars
ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut
in ea causa, quam exposuimus. Ante rem, quod in
itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis

causam quaesierit, quod simul diverterit, dein cenarit. In re nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum [tam familiarem] tam aequo animo reliquerit,
44 quod cruentum gladium habuerit. [Horum pars ad consilium pertinet.] Rursum, utrum videatur diligenter ratio faciendi esse habita et excogitata, an ita [temere], ut non veri simile sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quaeritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri vel a fortuna administrari. Nam saepe, si pecuniae, adiumenta, adiutores desint, facultas fuisse faciundi non videtur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intellegemus haec, quae negotiis, et illa, quae personis sunt attributa.

Hic neque facile [est] neque necessarium est distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem et quomodo defensorem tractare oporteat. Non est necessarium, propterea quod causa posita, quid in quamque conveniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inventuros putabunt, si modo quandam in commune mediocrem intellegentiam
45 conferent; non facile autem, quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem singillatim de una quaque explicare et alias aliter haec in utramque partem
14 causae solent convenire. Quare considerare haec, quae exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inventionem animus incidet, si gesti negotii et suam et adversarii narrationem saepe et diligenter pertractabit et, quod quaeque pars suspitionis habebit, eliciens considerabit, quare, quo consilio, qua spe perficiundi quidque factum sit; hoc cur modo potius, quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo adiutore aut cur hoc; cur nemo sit conscius aut cur sit aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; [cur hoc ante factum non sit;] cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium, aut factum de industria aut rem ipsam consecutum sit; constetne oratio aut cum re aut

ipsa secum; hoc huiusne rei sit signum an illius, an et huius et illius et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotii 46 partes considerabit, tum illi ipsi in medium coacervati loci procedent, de quibus ante dictum est; et tum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur, quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem saepe ad coniecturam quaestiones, testimonia, rumores, quae [contra] omnia uterque simili via praeceptorum torquere ad suae causae commodum debebit. Nam et ex quaestione suspitiones et ex testimonio et ex rumore aliquo pari ratione, ut ex causa et ex persona et ex facto duci oportebit.

Quare nobis et ii videntur errare, qui hoc genus 47 suspitionum artificii non putant indigere, et ii, qui aliter hoc de genere ac de omni coniectura praecipiendum putant. Omnis enim iisdem ex locis coniectura sumenda est. Nam et eius, qui in quaestione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius rumoris causa et veritas ex iisdem attributionibus reperietur.

Omni autem in causa pars argumentorum est adiuncta ei causae solum, quae dicitur, et ex ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis causas transferri non satis commode possit; pars autem est pervagatior et aut in omnes eiusdem generis aut in plerasque causas adcommodata. Haec ergo 15 48 argumenta, quae transferri in multas causas possunt, locos communes nominamus. Nam locus communis aut certae rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc velit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse dignum; quo loco, nisi perorata [et probata] causa, non est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi, ut suspitionibus credi oportere,

et contra, suspitionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium per indignationem aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est; pars per aliquam probabilem utraque ex parte rationem.
49 Distinguitur autem oratio atque inlustratur maxime raro inducendis locis communibus et aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmato. Nam tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliqui proprius causae locus tractatus est, et auditoris animus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omnibus iam dictis exsuscitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit, et omnia, quae inventione rerum et sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes
50 locos conferuntur. Quare non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. Nam nisi ab iis, qui multa in exercitatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam comparaverint, tractari non poterunt ornate et graviter, quemadmodum natura ipsa eorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum commu-
16 nium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui [loci communes] incidere soleant: suspitionibus credi oportere et non oportere; rumoribus credi oportere et non oportere; testibus credi oportere et non oportere; quaestionibus credi oportere et non oportere; vitam ante actam spectari oportere et non oportere; eiusdem esse, qui in illa re peccarit, [et] hoc quoque admisisse, et non esse eiusdem; causam maxime spectari oportere et non oportere. Atque hi quidem et si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur, in contrarias partes didu-
51 centur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, et alter, per quem negat malorum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur et per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi

et ceteri loci omnes communes ex iisdem praeceptis sumuntur, quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius et subtilius et acutius tractantur, hi autem gravius et ornatius et cum verbis tum etiam sententiis excellentibus. In illis enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videatur, in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli 17 52 definienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec causa: C. Flaminius is, qui consul rem male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, invito senatu et omnino contra voluntatem omnium optimatium per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit; arcessitur maiestatis. Intentio est: 'Maiestatem minuisti, quod tribunum plebis de templo deduxisti.' Depulsio est: 'Non minui maiestatem.' Quaestio est: Maiestatemne minuerit? Ratio: 'In filium enim quam habebam potestatem, ea sum usus.' Rationis infirmatio: 'At enim, qui patria potestate, hoc est privata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit maiestatem.' Iudicatio est: Minuatne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur? Ad hanc iudicationem argumentationes omnes adferre oportebit.

Ac ne qui forte arbitretur nos non intellegere 53 aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones et earum partes et controversias, si quae forte in eas incident. Nam de omnibus praescribemus. Primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis

et aperta et ex opinione hominum definitio, hoc modo:
Maiestatem minuere est de dignitate aut amplitudine
aut potestate populi aut eorum, quibus populus pote-
statem dedit, aliquid derogare. Hoc sic breviter ex-
positum pluribus verbis est et rationibus confirman-
dum et ita esse, ut discripseris, ostendendum. Postea
ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur,
adiungere oportebit et ex eo, quod ostenderis esse,
verbi causa maiestatem minuere, docere adversarium
maiestatem minuisse et hunc totum locum communi
loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut
indignitas aut omnino culpa cum indignatione augea-
tur. Post erit infirmanda adversariorum discriptio.
54 Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc
ex opinione hominum sumetur, cum quemadmodum
et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi
aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur.
Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse [osten-
ditur] eius discriptionis approbatio et, quae incom-
moda consecutura sint, [eo concesso] ostendetur; id
autem ex honestatis et ex utilitatis partibus sumetur,
de quibus in deliberationis praeceptis exponemus. Et
si cum definitione nostra adversariorum definitionem
conferemus et nostram veram, honestam, utilem esse
55 demonstrabimus, illorum contra. Quaeremus autem
res aut maiore aut minore aut pari in negotio similes,
18 ex quibus adfirmetur nostra discriptio. Iam si res
plures erunt definiendae: ut, si quaeratur, fur sit an
sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit, erit
utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione
causa tractanda. Locus autem communis in eius ma-
litiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum
potestatem sibi adrogare conatus et faciat, quod velit,
et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. [Deinde]
defensoris primus locus est item nominis brevis et
aperta et ex opinione hominum discriptio, hoc modo:
Maiestatem minuere est aliquid de re publica, cum

potestatem non habeas, administrare. Deinde huius confirmatio [similibus et exemplis et rationibus]; postea sui facti ab illa definitione separatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur. Deinde sequitur adversariorum definitionis 56
reprehensio, quae iisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur; et cetera post eadem praeter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris, per quem indignabitur accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae aut misericordiae captandae aut facti indignandi aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causae genere ducuntur. Quare non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem, cum causa postulabit, utemur.

Cum autem actio translationis aut commutationis 19
indigere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, 57
aut cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. Eius nobis exempla permulta opus sint, si singula translationum genera quaeramus; sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes. Nam et praetoris exceptionibus multae excluduntur actiones et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non quemadmodum oportet egerit. Quare in iure plerum- 58
que versantur. Ibi enim et exceptiones postulantur et agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudiciis rarius incidunt et tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur

autem adsumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii autem mentio solum facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: cum de nece parentis nihil demonstratum esset, indignum facinus esse ea poena adficere reum, qua parricidae adficiuntur; id autem, si damnaretur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum et ea re nomen
59 extra ordinem sit acceptum. Ea igitur poena si adfici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex translativo genere inducendo totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit.
20 Exemplum autem translationis in causa positum nobis sit huiusmodi: Cum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit. Agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum. Postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem: EXTRA QUAM IN REUM CAPITIS PRAEIUDI-
60 CIUM FIAT. Hic is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. Quaestio est: Excipiendum sit, an non. Ratio: 'Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri.' Infirmatio rationis: 'Eiusmodi sunt iniuriae, ut de iis indignum sit non primo quoque tempore iudicari.' Iudicatio: Atrocitas iniuriarum satisne causae sit, quare, dum de ea iudicatur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur? Atque exemplum quidem hoc est. In omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, a quo et per quos et

quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut
quid statui de ea re conveniat. Id ex partibus iuris, 61
de quibus post dicendum est, sumi oportebit et ra-
tiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre,
utrum malitia [quid] aliud agatur, aliud simuletur, an
stultitia, an necessitudine, quod alio modo agere non
possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio
constituta, an recte sine ulla re eiusmodi res agatur.
Locus autem communis contra eum, qui translationem
inducet: fugere iudicium ac poenam, quia causae dif-
fidat. A translatione autem: omnium fore perturba-
tionem, si non ita res agantur et in iudicium veniant,
quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur,
quocum non oporteat, aut alia poena, alio crimine,
alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem
iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur haec con-
stitutiones, quae partes non habent, ad hunc modum
tractabuntur. Nunc generalem constitutionem et partes
eius consideremus.

Cum et facto et facti nomine concesso neque ulla 21 62
actionis inlata controversia, vis et natura et genus ipsius
negotii quaeritur, constitutionem generalem appellamus.
Huius primas esse partes duas nobis videri diximus,
negotialem et iuridicialem. Negotialis est, quae in
ipso negotio iuris civilis habet implicatam controver-
siam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum heredem
fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam
tutelam venit. De hereditate ea, quae pupillo venit,
inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et
inter agnatos pupilli controversia est. Possessio he-
redum secundorum est. Intentio est agnatorum:
'Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus,
testatus non est.' Depulsio est: 'Immo nostra, qui
heredes testamento patris sumus.' Quaestio est: Utro-
rum sit? Ratio: 'Pater enim et sibi et filio testa-
mentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quae
filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est.'

Infirmatio rationis: 'Immo pater sibi scripsit et se-
cundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare,
praeterquam quod in ipsius fuit, testamento illius ve-
strum esse non potest.' Iudicatio: Possitne quisquam
de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius
patrisfamilias, non filii quoque eius pupilli heredes
63 sint? Atque hoc non alienum est, quod ad multa
pertineat, ne aut nusquam aut usquequaque dicatur,
hic admonere. Sunt causae, quae plures habent ra-
tiones in simplici constitutione; quod fit, cum id, quod
factum est aut quod defenditur, pluribus de causis
rectum aut probabile videri potest, ut in hac ipsa
causa. Supponatur enim ab heredibus haec ratio:
'Unius enim pecuniae plures dissimilibus de causis
heredes esse non possunt, nec umquam factum est, ut
eiusdem pecuniae alius testamento, alius lege heres
64 esset;' infirmatio autem haec erit: 'Non est una pe-
cunia, propterea quod altera pupilli iam erat adven-
ticia; cuius heres non illo testamento quisquam scri-
ptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera patris
etiamnunc mortui voluntas plurimum valebat, quae
iam mortuo pupillo suis heredibus cedebat.' Iudicatio
est: Unane pecunia fuerit; aut, si hac erunt usi in-
firmatione: Posse plures esse unius heredes pecuniae
dissimilibus de causis et de eo ipso esse controver-
siam, iudicatio nascitur: Possintne eiusdem pecuniae
22 plures dissimilibus generibus heredes esse? Ergo una
in constitutione intellectum est, quomodo et rationes
et rationum infirmationes et propterea iudicationes
plures fiant.

65 Nunc huius generis praecepta videamus. Utrisque
aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus
rebus constet, considerandum est. Initium ergo eius
ab natura ductum videtur; quaedam autem ex utili-
tatis ratione aut perspicua nobis aut obscura in con-
suetudinem venisse; post autem approbata quaedam
a consuetudine aut vero utilia visa legibus esse fir-

mata; ac naturae quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam innata vis adferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religionem eam, quae in metu et caerimonia 66
deorum sit, appellant; pietatem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in memoria et remuneratione officiorum et honoris et amicitiarum observantiam teneat; vindicationem, per quam vim et contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus a nobis et ab iis, qui nobis cari esse debent, et per quam peccata punimur; observantiam, per quam aetate aut sapientia aut honore aut aliqua dignitate antecedentes reveremur et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat aut factum aut futurum sit. Ac naturae quidem 67
iura minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur et a vulgari intellegentia remotiora sunt; ad similitudinem vero aliquam aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda. Consuetudine autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. In ea autem quaedam sunt iura ipsa iam certa propter vetustatem. Quo in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consuerunt. Quaedam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt; quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter quos convenit ita 68
iustum putatur, ut iure praestare dicatur. Par, quod in omnes aequabile est. Iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris, quod quisque aut ex ipsa re aut ex simili maiore minoreve nasci videbit, attendere atque elicere pertemptando unam quamque iuris partem oportebit. Locorum autem communium quoniam, ut ante dictum est, duo genera sunt, quorum alterum dubiae

rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant, loci praescribi non possunt; in plerisque fortasse ab auctoritate iuris consultorum et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac et in omnibus, num quos locos communes praeter eos, quos nos exponimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus et partes consideremus.

23 69 Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaeritur. Huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, adsumptivam alteram nominamus. Absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent et fere mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ii, qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent victoriae modo in praesentiam declarandae causa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, aëneum statuerunt tropaeum. Accusantur apud Amphictyonas [id est apud commune
70 Graeciae consilium]. Intentio est: 'Non oportuit.' Depulsio est: 'Oportuit.' Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: 'Eam enim ex bello gloriam virtute peperimus, ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere vellemus.' Infirmatio est: 'At tamen aeternum inimicitiarum monumentum Graios de Graiis statuere non oportet.' Iudicatio est: Cum summae virtutis concelebrandae causa Graii de Graiis aeternum inimicitiarum monumentum statuerunt, rectene an contra fecerint? Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. Nam si eam supposuissemus, qua fortasse usi sunt: 'Non enim iuste neque pie bellum gessistis;' in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Utrumque autem causae genus in hanc causam inci-

dere perspicuum est. In hanc argumentationes ex
isdem locis sumendae sunt atque in causam nego-
tialem, qua de ante dictum est. Locos communes 71
autem et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis
aut conquestionis, et ex iuris utilitate et natura multos
et graves sumere licebit et oportebit, si causae dignitas
videbitur postulare. Nunc adsumptivam partem iuri- 24
dicialis consideremus.

Adsumptiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se
factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto
argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor: com-
paratio, relatio criminis, remotio criminis, concessio.
Comparatio est, cum aliquid factum, quod ipsum non 72
sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est, de-
fenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, cum
ab hostibus circumsederetur neque effugere ullo modo
posset, depectus est cum iis, ut arma et impedimenta
relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis et
impedimentis amissis praeter spem milites conservavit.
Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio. Sed nos
hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio 73
est: 'Non oportuit arma et impedimenta relinquere.'
Depulsio est: 'Oportuit.' Quaestio est: Oportueritne?
Ratio est: 'Milites enim omnes perissent.' Infirmatio
est aut [coniecturalis]: 'Non perissent;' aut [altera
coniecturalis]: 'Non ideo fecisti.' [Ex quibus iudicatio
est: Perissentne? et: Ideone fecerit?] aut haec com-
parativa, cuius nunc indigemus: 'At enim satius fuit
amittere milites, quam arma et impedimenta concedere
hostibus.' Ex qua iudicatio nascitur: Cum omnes
perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venis-
sent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hanc
conditionem venire? Hoc causae genus ex suis locis 74
tractare oportebit et adhibere ceterarum quoque con-
stitutionum rationem atque praecepta; ac maxime con-
iecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod
crimini dabitur, ii, qui accusabuntur, comparabunt. Id

fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse,
nisi id factum esset, de quo facto iudicium est, futurum
fuisse negabitur; aut si alia ratione et aliam ob cau-
sam, ac dicet reus se fecisse, demonstrabitur esse
factum. Eius rei confirmatio et item contraria de
parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur.
Sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium,
sicut in hac causa — nam maiestatis arcessitur —
25 definitione et praeceptis definitionis uti oportebit. At-
que haec quidem plerumque in hoc genere accidunt,
ut et coniectura et definitione utendum sit. Sin aliud
quoque aliquod genus incidet, eius generis praecepta
licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori
maxime est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum,
propter quod sibi reus concedi putet oportere, quam
plurimis infirmet rationibus. Quod facile est, si quam
75 plurimis constitutionibus adgrediatur id improbare. Ipsa
autem comparatio separata a ceteris generibus con-
troversiarum sic ex sua vi considerabitur, si illud,
quod comparabitur, aut non honestum aut non utile
aut non necessarium fuisse aut non tanto opere utile
aut non tanto opere honestum aut non tanto opere
necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet
accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod de-
fensor comparet, separare. Id autem faciet, si demon-
strabit non ita fieri solere neque oportere neque esse
rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter sa-
lutem militum ea, quae salutis causa comparata sunt,
hostibus tradantur. Postea comparare oportet cum
beneficio maleficium et omnino id, quod arguitur, cum
eo, quod factum ab defensore laudatur aut faciendum
fuisse demonstratur, contendere et hoc extenuando
maleficii magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit,
si demonstrabitur honestius, utilius, magis necessarium
fuisse illud, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit.
76 Honesti autem et utilis et necessarii vis et natura in
deliberationis praeceptis cognoscetur. Deinde oportebit

ipsam illam comparativam iudicationem exponere tamquam causam deliberativam et de ea ex deliberationis praeceptis dicere. Sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire? Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem, quibus in 26
locis ab accusatore aliae constitutiones erunt inductae, in iis ipse quoque ex isdem constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci communes autem erunt: accusatoris, 77
in eum, qui cum de facto turpi aliquo aut inutili aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensionem [, et facti inutilitatem aut turpitudinem cum indignatione proferre]; defensoris est, nullum factum inutile neque turpe neque item utile neque honestum putari oportere, nisi, quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intellegatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus in hac causa magno ad persuadendum momento futurus sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficii magnitudo ex utilitate aut honestate aut facti necessitudine demonstratur; et tertius, per quem res expressa verbis ante oculos 78
eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius occisis tribus Curiatiis et duobus amissis fratribus domum se victor recipit. Is animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii cum gemitu et lamentatione. Indigne passus virginem occidit. Accusatur. Intentio 79
est: 'Iniuria sororem occidisti.' Depulsio est: 'Iure

occidi.' Quaestio est: Iurene occiderit? Ratio est: 'Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum neglegebat; me et populum Romanum vicisse moleste ferebat.' Infirmatio est: 'Tamen a fratre indamnatam necari non oportuit.' Ex quo iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem neglegeret, hostium lugeret, fratris et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne
27 eam a fratre indamnatam necari? Hoc in genere causae primum, si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi oportebit, sicuti in comparatione praeceptum est; postea, si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transferetur,
80 defendere; deinde, levius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti et ostendere, a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari aut statui de ea re convenerit; ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium, interponere. Tum leges quoque et iudicia demonstranda sunt, per quae potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari. Deinde negare audire oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit, et id, quod iudicatum non sit,
81 pro infecto habere oportere; postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint, et de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint: [postea] perturbationem iudicii futuram [dicemus] et iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul et de reo et de eo, quem reus arguat, iudicarint; deinde, si hoc constitutum sit, ut peccata homines peccatis et iniurias iniuriis ulciscantur, quantum incommodorum consequatur; ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisse iudicio; si vero ceteri quoque idem faciant, omnino
82 iudicium nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne

si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere; quare esse indignum eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere ipse potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quae ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione praecipiebamus, ut illud, quod compararetur, extenuaretur ab accusatore quam maxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui rem se iure fecisse dicat, comparare. Postea demonstrandum est non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri convenerit. Extrema est, ut in comparatione, adsumptio iudicationis et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio.
Defensor autem, quae per alias constitutiones indu- 28
centur, ex iis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam 83
autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem referet crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo; postea levius demonstrando se punitum, quam sit illius promeritum, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum 84
criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indamnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eiusmodi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem pervenire, quam eo

modo atque ab eo vindicari, quo modo et ab quo sit
vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium
85 de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstran-
dum est rationibus et similibus rebus permultas ita
atroces et perspicuas res esse, ut de his non modo
non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iu-
dicium fiat, exspectare. Locus communis accusatoris
in eum, qui, cum id, quod arguitur, negare non possit,
tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum per-
turbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demon-
stratio et de eo conquestio, qui supplicium dederit
indamnatus; in eius autem, qui sumpserit, audaciam
86 et crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem
ultus sit, audaciam sui conquestio; rem non ex no-
mine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit,
et causa et tempore considerari oportere; quid mali
futurum sit aut ex iniuria aut ex scelere alicuius, nisi
tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius fa-
mam aut ad parentes aut ad liberos pertineret aut
ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut ne-
cesse est aut oportet esse, vindicata.

29 Remotio criminis est, cum eius intentio facti,
quod ab adversario infertur, in alium aut in aliud de-
movetur. Id fit bipertito: nam tum causa, tum res
87 ipsa removetur. Causae remotionis hoc nobis exem-
plo sit: Rhodii quosdam legarunt Athenas. Legatis
quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dede-
runt. Legati profecti non sunt. Accusantur. Intentio
est: 'Proficisci oportuit.' Depulsio est: 'Non oportuit.'
Quaestio est: Oportueritne? Ratio est: 'Sumptus
enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non
est datus.' Infirmatio est: 'Vos tamen id, quod pu-
blice vobis erat negotii datum, conficere oportebat.'
Iudicatio est: Cum iis, qui legati erant, sumptus, qui
debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos
conficere nihilo minus legationem? Hoc in genere
primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali

aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit. Deinde pleraque et ex comparatione et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt.
Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus 88
dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, sed huius, quem [ipse] accuset, culpam pertinere. Postea dicet suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare; deinde, si ille deliquerit, separatim illum sicut hunc accusari oportere et non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cum cetera, si qua ex aliis incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumenta-
bitur: Primum, cuius acciderit culpa, demonstrabit; 89
deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet se aut non potuisse aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuisse; quid potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata, [demonstrabit] quid debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberativo genere dicetur. Deinde omnia facta esse [ab reo], quae in ipsius fuerint potestate; quod minus, quam convenerit,
factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde alterius 90
culpa exponenda demonstrandum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso; et id signis confirmandum huiusmodi: ex cetera diligentia, ex ante factis aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, et cum cetera vita fuisse hoc magis consentaneum, quam quod propter alterius culpam
non fecerit. Si autem non in hominem certum, sed 30
in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem re, si quaestor mortuus esset et idcirco legatis pecunia data non esset, accusatione alterius et culpae depulsione dempta ceteris similiter uti locis oportebit et ex concessionis partibus, quae convenient, adsumere;
de quibus nobis dicendum erit. Loci autem com- 91
munes idem utrisque fere, qui in superioribus ad-

sumptivis, incident; hi tamen certissime: accusatoris, facti indignatio; defensoris, cum in alio culpa sit, [aut] in ipso non sit, supplicio se adfici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur crimini, negat neque ad se neque ad officium suum reus pertinuisse; nec, si quid in eo sit delictum, sibi attribui oportere. Id causae genus est huiusmodi: In eo foedere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adulescens nobilis porcum sustinuit iussu imperatoris. Foedere autem ab senatu improbato et imperatore Samnitibus dedito, quidam in senatu eum
92 quoque dicit, qui porcum tenuerit, dedi oportere. Intentio est: 'Dedi oportet.' Depulsio est: 'Non oportet.' Quaestio est: Oporteatne? Ratio est: 'Non enim meum fuit officium nec mea potestas, cum [et id aetatis non habui] et privatus essem et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur.' Infirmatio est: 'At enim quoniam particeps tu factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit.' Iudicatio est: Cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus necne? Hoc genus causae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento sine concessionis partibus; nam earum maior quaedam vis
93 est, quod paulo post intellegetur. In hoc autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nihil ad se nec ad potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit, ut, si qui eum accuset, qui, cum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, cum consules essent. Nam ut in superiore exemplo reus ab

suo officio et a potestate factum demovebat, sic in
hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse
accusator factum removendo hac ipsa ratione con-
firmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus 94
partibus honestatis et ex omnibus utilitatis, exemplis,
signis, ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, po-
testatis sit, quaeri oportebit et fueritne ei, quo de
agetur, id iuris, officii, potestatis attributum necne.
Locos autem communes ex ipsa re, si quid indigna-
tionis aut conquestionis habebit, sumi oportebit.

Concessio est, per quam non factum ipsum pro- 31
batur ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur. Cuius
partes sunt duae: purgatio et deprecatio. Purgatio
est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum,
sed voluntas defenditur. Ea habet partes tres: im-
prudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, 95
cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur; ut apud
quosdam lex erat: Ne quis Dianae vitulum immolaret.
Nautae quidam cum adversa tempestate in alto iacta-
rentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant,
potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immo-
laturos. Casu erat in eo portu fanum Dianae eius,
cui vitulum immolare non licebat. Imprudentes legis,
cum exissent, vitulum immolaverunt. Accusantur.
Intentio est: 'Vitulum immolastis ei deo, cui non lice-
bat.' Depulsio est in concessione posita. Ratio est:
'Nescivi non licere.' Infirmatio est: 'Tamen, quoniam
fecisti, quod non licebat ex lege, supplicio dignus es.'
Iudicatio est: Cum id fecerit, quod non oportuerit,
et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus?
Casus autem infertur in concessionem, cum demonstra- 96
tur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac:
Cum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sa-
crificium quoddam redemptor praebuisset, capital esset,
hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret,
in urbem ex agro coepit agere. Tum subito magnis
commotis tempestatibus fluvius Eurotas, is qui praeter

Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus
97 est, ut ea traduci victimae nullo modo possent. Re-
demptor suae voluntatis ostendendae causa hostias
constituit omnes in litore, ut, qui trans flumen essent,
videre possent. Cum omnes studio eius subitam flu-
minis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen
quidam capitis arcessierunt. Intentio est: 'Hostiae,
quas debuisti ad sacrificium, praesto non fuerunt.'
Depulsio concessio. Ratio: 'Flumen enim subito ac-
crevit et ea re traduci non potuerunt.' Infirmatio:
'Tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est,
supplicio dignus es.' Iudicatio est: Cum in ea re con-
tra legem redemptor [aliquid] fecerit, qua in re studio
eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio
32 98 dignusne sit? Necessitudo autem infertur, cum vi
quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc
modo: Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in
portu navis deprehensa sit, publicetur. Cum magna
in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis
in Rhodiorum portum navem coëgit. Quaestor navem
populi vocat, navis dominus negat oportere publicari.
Intentio est: 'Rostrata navis in portu deprehensa est.'
Depulsio [est] concessio. Ratio: 'Vi et necessario su-
mus in portum coacti.' Infirmatio est: 'Navem ex
lege tamen populi esse oportet.' Iudicatio est: Cum
rostratam navem in portu deprehensam lex publicarit
cumque haec navis invitis nautis vi tempestatis in
99 portum coniecta sit, oporteatne eam publicari? Ho-
rum trium generum idcirco in unum locum contuli-
mus exempla, quod similis in ea praeceptio argumen-
torum traditur. Nam in his omnibus primum, si
quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab
accusatore oportebit, ut id, quod voluntate factum ne-
gabitur, consulto factum suspitione aliqua demon-
stretur; deinde inducere definitionem necessitudinis aut
casus aut imprudentiae et exempla ad eam definitio-
nem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur

aut casus aut necessitudo, et ab his id, quod reus inferat, separare [id est ostendere dissimile], quod [lenius, facilius] non ignorabile, non fortuitum, non necessarium fuerit; postea demonstrare potuisse vitari: hac ratione provideri potuisse, si hoc aut illud fecisset, aut, ni sic fecisset, praecaveri; et definitionibus ostendere non hanc imprudentiam aut casum aut necessitudinem, sed inertiam, neglegentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudi- 100
nem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare quidvis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atque tum ex iis locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis naturam oportebit quaerere et quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atque hoc in loco, si facultas erit, exemplis uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum, et contentione, magis illis ignoscendum fuisse, et deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi eam rem, quae ab adversario commissa sit, permagnam esse et magno futurum detrimento, si ea res ab iis, qui potestatem habent vindicandi, neglecta sit. Defensor autem con- 33
versis omnibus his partibus poterit uti; maxime autem 101
in voluntate defendenda commorabitur et in ea re adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus rebus voluntatem spectari oportere; et se convinci non posse, quod absit a culpa; suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde nihil esse indignius, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem sunt communes: accusatoris in confessionem, et quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quaeratur; defensoris conquestio est 102
calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam

accciderit, et de fortunae potestate et hominum infirmitate et, uti suum animum, non eventum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conveniet, si aut in his aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter ex sua vi considerantur, quaedam autem sibi aliud quoque aliquod 103 controversiae genus adsumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in unam quamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet; ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia, ea quae ex scripto et sententia nominatur; sed, quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus, alio autem loco de scripto et de sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem [consideremus] iam contendemus.

34 104 Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit; ut [si] pro aliquo claro aut forti viro, cuius in rem publicam multa sunt beneficia, [dicere] possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: 'Quodsi, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos semper habuit, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postularet, tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem hoc postulante impetrari.' Deinde augere beneficia licebit et iudices per locum communem ad ignoscendi 105 voluntatem ducere. Quare hoc genus, quamquam in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, tamen,

quia et pars haec ipsa inducenda nonnumquam est et in senatu aut in consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. Nam et in senatu [aut in consilio] de Syphace diu deliberatum est, et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et eius consilium diu dictum est, et magis in hoc quidem ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui sibi ut ignosca- 35 106
tur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia et, si poterit, ostendere ea maiora esse, quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur; deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere non odio neque crudelitate fecisse quod fecerit, sed aut stultitia aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili causa; postea polliceri et confirmare se et hoc peccato doctum et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione afuturum; deinde spem ostendere aliquo se in loco magno iis, qui sibi concesserint, usui futurum; postea, si facultas erit, 107
se aut consanguineum aut iam a maioribus primis amicum esse [demonstrabit] et amplitudinem suae voluntatis, nobilitatem generis, eorum, qui se salvum velint, dignitatem ostendere, et cetera ea, quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine adrogantia, in se esse [demonstrabit], ut honore potius aliquo, quam ullo supplicio dignus esse videatur; deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sint. Ac multum proficiet, si se misericordem in potestate, propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur, et aut turpe aut inutile demonstrandum tali

108 de homine supplicium sumere. Deinde locis commu-
nibus misericordiam captare oportebit ex iis prae-
36 ceptis, quae in primo libro sunt exposita. Adver-
sarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter,
sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum
immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, osten-
det semper inimicum fuisse et amicum fieri nullo
modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de causa
facta, non propter benivolentiam demonstrabit, aut
post ea odium esse acre susceptum, aut illa omnia
maleficiis esse deleta, aut leviora beneficia quam
maleficia, aut, cum beneficiis honos habitus sit, pro
109 maleficio poenam sumi oportere. Deinde turpe esse
aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset
saepe optarint, in eum ob potestatem non uti sum-
mam esse stultitiam; cogitare oportere, quem animum
in eum et quam optime habuerint. Locus autem com-
munis erit indignatio maleficii et [alter] eorum mi-
sereri oportere, qui propter fortunam, non propter
malitiam in miseriis sint. Quoniam ergo in generali
constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem
commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine re-
rum diductus alicuius animus in quendam errorem de-
feratur, quid etiam nobis ex eo genere restet et quare
restet, admonendum videtur.

Iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi
et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaere-
retur. Eas causas, in quibus de aequo et iniquo quae-
37 110 ritur, exposuimus. Restat nunc, ut de praemio et de
poena explicemus. Sunt enim multae causae, quae ex
praemii alicuius petitione constant. Nam et apud
iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur et a
senatu aut a consilio aliquod praemium saepe petitur.
Ac neminem conveniet arbitrari nos, cum aliquod
exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudi-
ciali genere exemplorum recedere. Quicquid enim de
homine probando aut improbando dicitur, cum ad eam

dictionem sententiarum quoque ratio adcommodetur, id non, si per sententiae dictionem agitur, deliberativum est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, genere et prima conformatione eas intelleget dissidere, ceteris autem partibus aptas inter se omnes et aliam in alia implicatam videbit. Nunc de praemiis consideremus. L. Lici- 111
nius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo inlustri neque certo duce neque eo nomine neque numero praeditos, ut digni essent qui hostes populi Romani esse dicerentur, qui tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est et confecit. Romam redit: triumphum ab senatu postulat. Hic et in deprecatione nihil ad nos attinet rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem pervenire, propterea quod, nisi alia quoque incidet constitutio aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio et in quaestione ipsa continebitur [in deprecatione] huiusmodi: [Oporteatne poena affici? in hac, huiusmodi :] Oporteatne dari praemium? Nunc 112
ad praemii quaestionem appositos locos exponemus. Ratio igitur praemii quattuor est in partes distributa: 38
in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. Ex sua vi quaerentur hoc modo: magna an parva, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera an falsa quadam exornatione honestentur; ex tempore autem, si tum, cum indigeremus, cum ceteri non possent aut nollent opitulari, si tum, cum spes deseruisset; ex animo, si non sui commodi causa, si eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset; ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur aut si industriae fortuna obstitisse. In hominem autem, quibus ratio- 113
nibus vixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni

laboris aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam aliquem praemio adfici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num eiusmodi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio; aut num, quod supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, ut de
39 se praeiudicium factum esse videatur. In praemii autem genere, quid et quantum et quamobrem postuletur et quo et quanto quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde, apud maiores quibus hominibus et quibus de causis talis honos habitus sit, quaeretur; deinde, ne is honos nimium pervulgetur.
114 Atque hic eius, qui contra aliquem praemium postulantem dicet, locus erit communis: Praemia virtutis et officii sancta et casta esse oportere neque ea aut cum improbis communicari aut in mediocribus hominibus pervulgari; et [alter]: Minus homines virtutis cupidos fore virtutis praemio pervulgato; quae enim rara et ardua sint, ea experiendo pulcra et iucunda hominibus videri; et [tertius]: Si exsistant, qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, cum pari praemio tales homines adfici videant, delibari putent? et eorum enumeratio et cum eis, quos contra dicas, comparatio. Eius autem, qui praemium petet, facti sui amplificatio, eorum, qui praemio adfecti sunt, cum
115 suis factis contentio. Deinde ceteros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non sit adfectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarium praemium postulatur; in quo, utrum copiane sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, consideratur. Loci communes: Facultates augere, non minuere oportere; et, impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet; contra autem de pecunia

ratiocinari sordidum esse, cum de gratia referenda deliberetur; et, se pretium non pro facto, sed honorem ita, ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de iis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum videtur.

In scripto versatur controversia, cum ex scriptio- 40 116
nis ratione aliquid dubii nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controversia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresve res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cum filium heredem faceret, vasorum argenteorum centum pondo uxori suae sic legavit: HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUAE VOLET, DATO. Post mortem eius vasa magnifica et pretiose caelata petit a filio mater. Ille se, quae ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore et 117
ex inferiore scriptura docendum id, quod quaeratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia aut pleraque ambigua visum iri; quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimare. Deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeretur, totam omnibus ex partibus pertemptare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intellegat, adversetur. Nam facile, quid veri simile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque iis rebus, quae personis attri-

118 butae sunt, considerabitur. Deinde erit demonstran-
dum, si quid ex re ipsa dabitur facultatis, id, quod ad-
versarius intellegat, multo minus commode fieri posse,
quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque
administratio neque exitus ullus exstet; nos quod di-
camus, facile et commode transigi posse; ut in hac
lege — nihil enim prohibet fictam exempli loco po-
nere, quo facilius res intellegatur —: MERETRIX CO-
RONAM AUREAM NE HABETO; SI HABUERIT, PUBLICA
ESTO, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex
lege oportere, possit dici neque administrationem esse
ullam publicae meretricis neque exitum legis in mere-
trice publicanda, at in auro publicando et admini-
strationem et exitum facilem esse et incommodi nihil
41 119 inesse. Ac diligenter illud quoque attendere opor-
tebit, num, illo probato, quod adversarius intellegat,
res utilior aut honestior aut magis necessaria ab scri-
ptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos de-
monstrabimus, honestum aut utile aut necessarium
demonstrabimus, et si id, quod ab adversariis dicetur,
minime eiusmodi esse dicemus. Deinde si in lege
erit ex ambiguo controversia, dare operam oportebit,
ut de eo, quod adversarius intellegat, alia in re lege
120 cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet
illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id,
quod adversarius accipiat, fieri aut intellegi voluisset,
ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaeritur,
possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, QUAE
VOLET, si heredis voluntati permitteret. Eo enim non
ascripto nihil esse dubitationis, quin heres, quae ipse
vellet, daret. Amentiam igitur fuisse, cum heredi
vellet cavere, id ascribere, quo non ascripto nihilo-
121 minus heredi caveretur. Quare hoc genere magno
opere talibus in causis uti oportebit: 'hoc modo scri-
psisset, isto verbo usus non esset, non isto loco ver-
bum istud conlocasset.' Nam ex his sententia scri-
ptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore

scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eiusmodi tempore veri simile sit, intellegatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius et quid honestius et illi ad scribendum et his ad comprobandum sit, demonstrandum; et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrimque locis uti oportebit.

Ex scripto et sententia controversia consistit, 42
cum alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sen- 122
tentia se defendet, tum semper ad idem spectare et idem velle demonstrabitur; tum ex facto aut ex eventu aliquo ad tempus id, quod instituit, adcommodabitur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum haberet nihil, uxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUR UNUS PLURESVE, IS MIHI HERES ESTO. Deinde quae solent. Postea: SI FILIUS ANTE MORITUR, QUAM IN TUTELAM SVAM VENERIT, TUM MIHI ILLE HERES ESTO. Filius natus non est. Ambigunt agnati cum eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici, ad 123
tempus et ad eventum aliquem sententiam scriptoris oportere adcommodari, propterea quod ea sola esse demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit, suam esse hereditatem defendit. Aliud autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quodam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis adsumptivae maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio, ut in eo, qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello et auxilio quosdam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; tum relatio criminis, 124

ut in eo milite, qui, cum communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum militum [suum], qui vim sibi adferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur is, praestituerat, quia sumptum quaestor non dedit, profectus non est; tum concessio per purgationem et per imprudentiam, ut in vituli immolatione, et per vim, ut in nave rostrata, et per casum, ut in Eurotae magnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur; aut sic, ut in eiusmodi re et tempore hoc voluisse doceatur.

43 Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerum-
125 que omnibus, maiore tamen parte semper poterit uti: primum scriptoris conlaudatione et loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa aut aliquid ex lege; postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit, tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem et ab eo quaerentem, quid praeterea audire aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium quasi in testis loco producentem [hoc est interrogandum], utrum scriptum neget esse eo modo, an a se contra factum [esse] aut contra contendi neget; utrum negare ausus sit, se di-
126 cere desiturum. Si neutrum neget et contra tamen dicat: nihil esse, quo hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. In hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum adversarii confligendo atque interdum acriter ad iudicem ipsum revertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid

iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure aut neget aliquid adversarius; cum et scriptum aperte sit 44 127 et adversarius omnia confiteatur, tum [iudicem] legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato tum diluere ea, quae contra dici poterunt, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor et scripsisse aliud demonstrabitur; ut in illa de testamento, quam posuimus, controversia, aut causa adsumptiva inferetur, quamobrem scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si 128 aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui scripto utetur, haec dicet: non oportere de eius voluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium nobis reliquerit suae voluntatis; multa incommoda consequi, si instituatur, ut ab scripto recedatur. Nam et eos, qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripserint, ratum futurum; et eos, qui iudicent, certum, quod sequantur, nihil habituros, si semel ab scripto recedere consueverint. Quod si voluntas scriptoris conservanda sit, se, non adversarios, a voluntate eius stare. Nam multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum, qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspitionibus perscrutetur. Sin causam adferet is, qui a 129 sententia stabit, primum erit contra dicendum: quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, causam aliquam invenire; deinde, conversa esse omnia: ante solitos esse accusatores iudicibus persuadere, adfinem esse alicuius culpae eum, qui accusaretur, causam proferre, quae eum ad peccandum impulisset; nunc ipsum reum causam adferre, quare deliquerit. Deinde hanc inducere partitionem, cuius in 130 singulas partes multae convenient argumentationes: primum, nulla in lege ullam causam contra scriptum

accipi convenire; deinde, si in ceteris legibus conveniat, hanc esse eiusmodi legem, ut in ea non oporteat; postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc
45 quidem causam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis confirmabitur: scriptori neque ingenium neque operam neque ullam facultatem defuisse, quo minus aperte posset perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave nec difficile eam causam excipere, quam adversarii proferant, si quicquam excipiendum putasset; consuesse eos, qui leges scribant, exceptio-
131 nibus uti. Deinde oportet recitare leges cum exceptionibus scriptas et maxime videre, ecquae in ea ipsa lege, qua de agatur, sit exceptio aliquo in capite aut apud eundem legis scriptorem, quo magis probetur eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret; et ostendere causam accipere nihil aliud esse nisi legem tollere; ideo quod, cum semel causa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare, quippe quae in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus dari causam et potestatem peccandi, cum intellexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare; deinde et ipsis iudicibus iudicandi et ceteris civibus vivendi rationes perturbatum iri, si semel ab legibus
132 recessum sit; nam et iudices neque, quid sequantur, habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant, neque, quo pacto aliis probare possint, quod contra legem iudicarint; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo quisque consilio et ex ea ratione, quae in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis unam quamque rem administrarit; postea quaerere ab iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotiis; cur rei publicae munere impediantur, quo setius suis rebus et commodis servire possint; cur in certa verba iurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant, nihil quisquam adferat causae, quo minus frequenter operam rei pu-

blicae det, nisi quae causa in lege excepta sit; an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum censeant, adversarios nostros leges neglegere concedant; deinde [item quaerere ab iudicibus], si eius rei [causa], 133
propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passurine sint; [postea] hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam si ascribat; age porro, quodsi ipsi vellent iudices ascribere, passurusne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo et litteris mutare non possint, eam re ipsa et iudicio maximo commutare; de- 134
inde indignum esse de lege aliquid derogari aut legem abrogari aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi et probandi aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum haec et per populum agi convenire; quodsi nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se actiones videre et dissuadere velle; quodsi haec cum summe inutilia tum multo turpissima sint, legem, cuicuimodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire; deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus; nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius, qui peccarit, potius quam legis ipsius verba cognoscere. His et huiusmodi rationibus ostenditur causam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est 46
ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac 135
non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile aut turpe aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum una quaque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quicquam in tam dili-

genti scriptura praeteritum arbitrari. Tertius est lo-
cus ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per
quem oportet ostendat, si conveniat causam contra
scriptum accipi, eam tamen minime oportere, quae ab
136 adversariis adferatur. Qui locus idcirco est huic ne-
cessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet,
aequitatis aliquid adferat oportet. Nam summa im-
pudentia sit eum, qui contra quam scriptum sit, ali-
quid probare velit, non aequitatis praesidio id facere
conari. Si quid igitur ex hac ipsa [quippiam] ac-
cusator derogat, omnibus partibus iustius et probabilius
accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis fa-
ciebat, ut, iudices etiamsi nollent, necesse esset; haec
autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra
137 iudicare. Id autem fiet, si, quibus ex locis culpa de-
monstrabitur esse in eo, qui comparatione aut remo-
tione aut relatione criminis aut concessionis partibus
se defendet, — de quibus ante, ut potuimus, diligenter
perscripsimus —, ex iis locis, quae res postulabit, ad
causam adversariorum improbandam transferemus,
aut causae et rationes adferentur, quare et quo con-
silio ita sit in lege aut in testamento scriptum, ut
sententia quoque et voluntate scriptoris, non ipsa so-
lum scriptura causa confirmata esse videatur [, aut
aliis quoque constitutionibus factum coarguetur].

47 Contra scriptum autem qui dicet, primum indu-
138 cet eum locum, per quem aequitas causae demonstre-
tur; aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de
causa fecerit; et, quamcumque causam adsumet, ad-
sumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum
est. Atque in hoc loco cum diutius commoratus sui
facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum
ex his locis fere contra adversarios dicet oportere
causas accipi. Demonstrabit nullam esse legem, quae
aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia
supplicia, quae ab legibus proficiscantur, culpae ac
139 malitiae vindicandae causa constituta esse; scriptorem

ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitationem adsequi possent et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intellegeret, quales viri res iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non ascripsisse; neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit; postea quaerere ab 140
adversariis: Quid, si hoc fecisset? Quid, si hoc accidisset? Eorum aliquid, in quibus aut causa sit honestissima aut necessitudo certissima, tamenne accusarent? Atqui [hoc] lex nusquam excepit; non omnia ergo scriptis, sed quaedam, quae perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nullam rem neque legibus neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem cotidiano atque imperiis domesticis recte posse administrari, si unus quisque velit verba spectare et non ad voluntatem eius, qui ea verba habuerit, 48
accedere; deinde ex utilitatis et honestatis partibus 141
ostendere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii dicant fieri oportuisse aut oportere, et id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum sit; deinde leges nobis caras esse non propter litteras, quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem et eorum qui scripserint, sapientiam et diligentiam; postea, quid sit lex, discribere, ut ea videatur in sententiis, non in verbis consistere; et iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur; deinde, quam indignum sit, eodem adfici supplicio eum, qui propter aliquod scelus et audaciam contra leges fecerit,

et eum, qui honesta aut necessaria de causa non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit; atque his et huiusmodi rationibus et accipi causam et in hac lege accipi et eam causam, quam ipse adferat, opor-
142 tere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui ab scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequitate ea, quae cum adversario staret, derogasset, sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam causam convertere aut ambigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo eam partem, quae sibi prosit, defendere aut verbi definitionem inducere et illius verbi vim, quo urgueri videatur, ad suae causae commodum traducere aut ex scripto non scriptum aliquid inducere per ratiocinationem, de qua post di-
143 cemus. Quamcumque autem rem, quamvis leviter probabilem, scripto ipso defenderit, cum aequitate causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod, si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, omnem eius illam vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes ceteris ex adsumptionis partibus in utramque partem convenient. Praeterea autem eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere et legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum: leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit, aequitatem litteris urgueri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

49
Ex contrariis autem legibus controversia nascitur,
144 cum inter se duae videntur leges aut plures discrepare, hoc modo: Lex: QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PRAEMIA CAPITO ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEPOSCITO ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO. Et altera lex: TYRANNO OCCISO QUINQUE EIUS PROXIMOS COGNATIONE MAGISTRATUS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyran-

nidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit,
noctu, cum simul cubaret, occidit. Haec filium suum,
quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit.
Sunt, qui ex lege occidi puerum dicant oportere. Res
in iudicio est. In hoc genere utramque in partem
idem loci atque eadem praecepta convenient, ideo
quod uterque suam legem confirmare, contrariam in-
firmare debebit. Primum igitur leges oportet conten- 145
dere considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad
utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res per-
tineat; ex quo conficitur, ut, si leges duae aut si
plures erunt, [aut] quotquot erunt, conservari non
possint, quia discrepent inter se, sed ea maxime con-
servanda putetur, quae ad maximas res pertinere vi-
deatur; deinde, utra lex posterius lata sit; nam po-
strema quaeque gravissima est; deinde, utra lex iu-
beat aliquid, utra permittat; nam id, quod imperatur,
necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est;
deinde, in utra lege, si non obtemperatum sit, poena
[afficiatur] aut in utra maior poena statuatur; nam 146
maxime conservanda est ea, quae diligentissime sancta
est; deinde, utra lex iubeat, utra vetet; nam saepe ea,
quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur
illam, quae iubet; deinde, utra lex de genere omni,
utra de parte quadam; utra communiter in plures,
utra in aliquam certam rem scripta videatur; nam
quae in partem aliquam et quae in certam quandam
rem scripta est, propius ad causam accedere videtur
et ad iudicium magis pertinere; deinde, ex lege utrum
statim fieri necesse sit, utrum habeat aliquam moram
et sustentationem; nam id, quod statim faciendum
est, perfici prius oportet; deinde operam dare, ut sua 147
lex ipso scripto videatur niti, contraria autem aut per
ambiguum aut per ratiocinationem aut per definitio-
nem induci, uti sanctius et firmius id videatur esse,
quod apertius scriptum sit; deinde suae legi ad scrip-
tum ipsum sententiam quoque adiungere, contrariam

legem item ad aliam sententiam transducere, ut, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se; postremo facere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conservari videatur, adversariorum ratione altera sit necessario neglegenda. Locos autem communes et, quos ipsa causa det, videre oportebit et ex utilitatis et ex honestatis amplissimis partibus sumere demonstrantem per amplificationem, ad utram potius legem accedere oporteat.

50 148 Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, venitur, hoc pacto: Lex: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. Et lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LEGASSIT, ITA IUS ESTO. Et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE 149 ESTO. Quidam iudicatus est parentem occidisse et statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneae soleae in pedes inditae sunt; os autem obvolutum est folliculo et praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culleus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas adferunt et testes adducunt; heredes, quos ipse iubet, scribunt; tabulae obsignantur. De illo post supplicium sumitur. Inter eos, qui heredes in tabulis scripti sunt, et inter agnatos de hereditate controversia est. Hic certa lex, quae testamenti faciendi iis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex ceteris legibus et quae hunc ipsum supplicio huiusmodi adficiunt et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eiusmodi rationem, ut quaeratur, habueritne testamenti 150 faciendi potestatem. Locos autem communes in hoc genere argumentandi hos et huiusmodi quosdam esse arbitramur: primum eius scripti, quod proferas, lauda-

tionem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeratur, cum eo, de quo constet, conlationem eiusmodi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constet, simile esse videatur; postea admirationem per contentionem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius aut eodem sit in genere; deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit; postea multis in legibus multa praeterita esse, quae 151
idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intellegi possint; deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit; quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; si, quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur, et quo in loco illud, cuius causa adferetur, haberi conveniat, ostendet; deinde, quid res cum re differat, demonstrabit, ut non idem videatur de utraque existimari oportere. Ac, si ipse quoque poterit ratiocinationibus 152
uti, isdem rationibus, quibus ante dictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare; multas de similibus rebus et in unam quamque rem tamen singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. Loci communes: a ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, pervenire; et neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex quibusdam intellegantur; contra ratiocinationem huiusmodi: coniecturam 153
divinationem esse et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est 51
positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: Lex: Qui

IN ADVERSA TEMPESTATE NAVEM RELIQUERINT, OMNIA AMITTUNTO; EORUM NAVIS ET ONERA SUNTO, QUI IN NAVE REMANSERINT. Duo quidam, cum iam in alto navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem et manus ad se tendentem animum adverterunt; misericordia commoti navem ad eum applicarunt, hominem ad se sustulerunt.
154 Postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret [et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham adnexam trahebat, navi, quoad posset, moderaretur], ille autem, cuius merces erant, in gladium [in navi] ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quod potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata navis in portum pervehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile ex vulnere est recreatus. Navem cum onere horum trium suam quisque esse dicit. Hic omnes scripto ad causam accedunt et ex nominis vi nascitur controversia. Nam et relinquere navem et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeretur. Isdem autem ex locis, ex quibus definitiva constitutio, tractabitur.

155 Nunc expositis iis argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus adcommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad fines horum generum
156 adcommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem; in demonstrativo, honestatem. Quare in [hoc] quoque genere causae quaedam argumentationes communiter ac similiter

tractabuntur, quaedam separatius ad finem, quo referri omnem orationem oportet, adiungentur. Atque unius cuiusque constitutionis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscurae dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis praecepta pergamus.

Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem 52 157 numerus vitandarum ex contraria parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos adliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus virtus, scientia, veritas. Est aliud autem non propter suam vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum; quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod et sua vi et dignitate nos inductos ducit et prae se quandam gerit utilitatem, quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Atque ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intellegentur. Sed 158 ut expeditius ratio tradatur, ea, quae posuimus, brevi nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt, honesta appellabuntur; quae [autem] in secundo, utilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis continent et quia maior est vis honestatis, iuncta esse omnino et duplici genere intellegantur, sed in meliorem partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut petendarum rerum partes sint honestas et utilitas, vitandarum turpitudo et inutilitas. His igitur duabus rebus res duae grandes sunt attributae, necessitudo et adfectio; quarum altera ex vi, altera ex re et personis consideratur. De utraque post apertius perscribemus; nunc honestatis rationes primum explicemus.

Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se 53 petitur, honestum nominabimus. Quare, cum eius duae 159 partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere

omnes res una vi atque uno nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis tota vis erit simplicis honestatis consideranda. Habet igitur partes quattuor: prudentiam,
160 iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum et malarum neutrarumque scientia. Partes eius: memoria, intellegentia, providentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quae fuerunt; intellegentia, per quam ea perspicit, quae sunt; providentia, per quam futurum aliquid videtur ante quam factum est. Iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum; deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt; postea res ab natura profectas et ab consuetudine probatas
161 legum metus et religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quaedam in natura vis insevit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, observantiam, veritatem. Religio est, quae superioris cuiusdam naturae, quam divinam vocant, curam caerimoniamque adfert; pietas, per quam sanguine coniunctis patriaeque benivolum officium et diligens tribuitur cultus; gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam vis aut iniuria et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo aut ulciscendo propulsatur; observantia, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam et honore dignantur;
162 veritas, per quam immutata ea, quae sunt [ante] aut
54 fuerunt aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum aluit et maius fecit usus, ut religionem; [aut si quid eorum, quae ante diximus, ab natura profectum maius factum propter consuetudinem videmus,] aut quod in morem vetustas vulgi approbatione perduxit; quod genus pactum [est], par, iudicatum. Pactum est, quod inter-

aliquos convenit; par, quod in omnes aequabile est;
iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam senten-
tiis constitutum est. Lege ius est, quod in eo
scripto, quod populo expositum est, ut observet, con-
tinetur. Fortitudo est considerata periculorum sus- 163
ceptio et laborum perpessio. Eius partes magnifi-
centia, fidentia, patientia, perseverantia. Magnificentia
est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla
quadam et splendida propositione cogitatio atque ad-
ministratio; fidentia est, per quam magnis et honestis
in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum
spe conlocavit; patientia est honestatis aut utilitatis
causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac
diuturna perpessio; perseverantia est in ratione bene 164
considerata stabilis et perpetua permansio. Tempe-
rantia est rationis in libidinem atque in alios non
rectos impetus animi firma et moderata dominatio.
Eius partes continentia, clementia, modestia. Con-
tinentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione
regitur; clementia, per quam animi temere in odium
alicuius [iniectionis] concitati comitate retinentur;
modestia, per quam pudor honesti curam et stabilem
comparat auctoritatem. Atque haec omnia propter
se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda
sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum
institutum pertinet et a brevitate praecipiendi remo-
tum est. Propter se autem vitanda sunt non ea 165
modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia
et iustitiae iniustitia, verum etiam illa, quae propinqua
videntur et finitima esse, absunt autem longissime;
quod genus, fidentiae contrarium est diffidentia et ea
re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum
est ac propinquum et tamen vitium est. Sic uni cuique
virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam no-
mine appellatum, ut audacia, quae fidentiae, pertinacia,
quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae re-
ligioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine.

Quae omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus vitandis reponentur. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est.

55 166 Nunc de eo, in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quae nos cum dignitate tum [quoque] fructu suo ducunt; quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas est alicuius honesta et cultu et honore et verecundia digna auctoritas; amplitudo potentiae aut maiestatis aut aliquarum copiarum magna abundantia; amicitia voluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum
167 eius pari voluntate. Hic, quia de civilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda videatur; ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant. Quamquam sunt, qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam; sunt qui propter se solum; sunt qui propter se et utilitatem. Quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utram-
168 que propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus vinctae, partim non sunt, et quia partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, partim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetu-
56 statibus habebitur. Utilitas autem aut in corpore posita est aut in extrariis rebus; quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum revertitur, ut in re publica quaedam sunt, quae, ut sic dicam, ad corpus pertinent civitatis, ut agri, portus, pecunia, classis, nautae, milites, socii, quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent civitates, aliae

vero, quae iam quiddam magis amplum et minus ne-
cessarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio atque
amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae magnitudo,
amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus 169
non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes, ve-
rum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates.
Quare utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas
et potentia. Incolumitas est salutis rata atque integra
conservatio; potentia est ad sua conservanda et alte-
rius attinenda idonearum rerum facultas. Atque in
iis omnibus, quae ante dicta sunt, quid fieri et quid
facile fieri possit, oportet considerare. Facile id di-
cemus, quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu,
molestia quam brevissimo tempore confici potest;
posse autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus,
molestiae, longinquitatis indiget atque [aut omnes aut]
plurimas aut maximas causas habet difficultatis, ta-
men, his susceptis difficultatibus, confieri atque ad
exitum perduci potest.

Quoniam ergo de honestate et de utilitate dixi- 170
mus, nunc restat, ut de iis rebus, quas his attributas
esse dicebamus, necessitudine et adfectione, perscriba-
mus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla 57
vi resisti potest, [quo ea secius id, quod facere po-
test, perficiat,] quae neque mutari neque leniri potest.
[Atque, ut apertius hoc sit, exemplo licet vim rei,
qualis et quanta sit, cognoscamus. Uri posse flamma
ligneam materiam necesse est. Corpus animal mortale
aliquo tempore interire necesse est; atque ita necesse,
ut vis postulat ea, quam modo describebamus, ne-
cessitudinis.] Huiusmodi necessitudines cum in di-
cendi rationes incident, recte necessitudines appella-
buntur; sin aliquae res accident difficiles, in illa su-
periore, possitne fieri, quaestione considerabimus. At- 171
que etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum
adiunctione necessitudines, quasdam simplices et ab-
solutas. Nam aliter dicere solemus: 'Necesse est

Casilinenses se dedere Hannibali;' aliter autem: 'Ne-
cesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem.'
Illic, in superiore, adiunctio est haec: 'nisi si malunt
fame perire;' si enim id malunt, non est necesse; hoc
inferius non item, propterea quod, sive velint Casili-
nenses se dedere sive famem perpeti atque ita perire,
necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem.
Quid igitur haec perficere potest necessitudinis distri-
butio? Prope dicam, plurimum, cum locus necessi-
tudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit
necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam
172 nulla ratione lenire possimus; cum autem ita necesse
erit, si aliquid effugere aut adipisci velimus, tum
adiunctio illa quid habeat utilitatis atque honestatis,
erit considerandum. Nam si velis attendere, ita tamen,
ut id quaeras, quod conveniat ad usum civitatis, re-
perias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi
propter aliquam causam, quam adiunctionem nomi-
namus; pariter autem esse multas res [necessitatis],
ad quas similis adiunctio non accedit; quod genus,
[ut] homines [mortales] necesse est interire, sine ad-
iunctione; ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum
illa exceptione 'extra quam, si nolint fame perire.'
173 Ergo, ut dico, illud, quod adiungitur, semper, cuius-
modi sit, erit considerandum. Nam omni tempore id
pertinebit, ut [aut ad honestatem] hoc modo expo-
nenda necessitudo sit: 'necesse est, si honeste volu-
mus vivere;' [aut ad incolumitatem, hoc modo:] 'ne-
cesse est, si incolumes volumus esse;' [aut ad com-
moditatem, hoc modo:] 'necesse est, si sine incommodo
58 volumus vivere.' Ac summa quidem necessitudo vi-
detur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis;
tertia ac levissima, commoditatis; quae cum his num-
174 quam poterit duabus contendere. Hasce autem inter
se saepe necesse est comparari, ut, quamquam praestet
honestas incolumitati, tamen, utri potissimum consu-
lendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quoddam

praescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam, qua in re fieri poterit, ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesentia de honestate delibatum, virtute aliquando [industria] recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; cum autem id non poterit, honestatis. Ita in huiusmodi quoque re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri vel ad condicionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tem-
pus exspectare oportebit, modo illud attendatur, di- 175
gnane causa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, quare de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, elaboremus et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

Adfectio est quaedam ex tempore aut ex nego- 176
tiorum eventu aut administratione aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse; ut ad hostes transire turpe videtur esse, at non illo animo, quo Ulixes transiit; et pecuniam in mare deicere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quaedam ex tempore et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant, quid personis dignum sit, considerandum est et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur. 59
Laudes autem et vituperationes ex iis locis sumentur, 177
qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare qui volet, partiatur

in animum et corpus et extrarias res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est; corporis valetudo, dignitas, vires, velocitas; extrariae honos, pecunia, adfinitas, genus, amici, patria, potentia, cetera, quae simili esse in genere intellegentur. Atque in his id, quod in omnia valere oportebit; con-
178 traria quoque, quae et qualia sint, intellegentur. Videre autem in laudando et in vituperando oportebit non tam, quae in corpore aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto his rebus usus sit. Nam fortunam quidem et laudare stultitia et vituperare superbia est, animi [autem] et laus honesta et vituperatio vehemens est.

Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur. Quare, quoniam et una pars ad exitum hoc ac superiore libro perducta est et hic liber non parum continet litterarum, quae restant, in reliquis dicemus.